کلام پیر فضل گجراتی

سودھن ہار

ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن

کلام پیر فضل گجراتی

چوٹ ہووے عشق دی لگی تے پئے بن دے نیں شعر
فضل آ جاندی اے آپے فکر فرمانے دی جاچ

کلام پیر فضل گجراتی

سودھن ہار

ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن

مقصود پبلشرز
جیلانی سنٹر احاطہ شاہدریاں اردو بازار، لاہور
فون: 092-42-37115805، موبائل: 0300-4320521

سبھے حق راکھویں

کتاب داناں	....	کلام پیر فضل گجراتی
سودھن ہار	....	ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن
مُکھ چتر	....	حلیمہ عمر
کمپوزنگ	....	محمد سدھیر سائیں
پہلی وار	....	27۔اگست 2010ء
مُل	....	-/800روپے

گجرات دی دھرتی دے ناں

فضل وفاداری دے پُتلے شہر میرے دے لوک
کچیاں گھڑیاں اُتے ٹھلن رکھن صدق پکیرا

فہرست

-1	سیس نوائی	9
-2	قطبی تارا	17
-3	ڈونگھے پینڈے	179
-4	ٹکوراں	433
-5	پنجابی دا قطبی تارا	569
-6	اَن چھپیا کلام	711
-7	پیر فضل ہوراں دا ہتھ لکھتی نمونہ	747

سیس نوائی

پنجابی ادب دے شعری بھنڈار وچ غزل دی صنف چر کی وارد ہوئی۔ شاہ مراد (1702ء ۔ 1627ء) نوں پنجابی غزل دا پہلا شاعر متھیا جاندا اے۔ شاہ مراد توں میاں محمد بخش (1907ء۔ 1830ء) تائیں پنجابی ادب دے کھیتر وچ غزل دا کوئی شاعر وکھالی نہیں دیندا۔ ایس دا موجب ساڈیاں دیسی شعری صنفاں نیں، جیہڑیاں اسلوب تے مزاج دی پکھوں تغزل نال پُر تیاں ہویاں نیں۔ میاں محمد بخش توں مگروں غزل دے دو وڈے شاعر ساہمنے آوندے نیں۔ مولا بخش کشتہ (1955ء۔ 1876ء) تے پیر فضل حسین فضل گجراتی (22۔اگست 1972ء۔ پہلی جنوری 1896ء) ادھ ویہویں صدی توں پنجابی شاعراں غزل ول رجواں دھیان دتا تے اج ایہہ شعری صنف پنجابی دیاں کلاسیکی شعری صنفاں ساویں ٹلدی پئی اے۔ ایس دوران جیہناں شاعراں ناں کمایا اوہناں وچوں بہتے اردو توں پنجابی ول پرتے سن یاں اردو تے فارسی غزل دے مزاج توں متاثر سن، گنے چُنے ناں نیں جیہناں غزل نوں پنجابی زبان دے مزاج تے آہنگ موجب لکھیا۔ پیر فضل گجراتی وی بھانویں اردو تے فارسی شاعری دے مزاج توں متاثر نیں، پر اوہناں فارسی تے اردو توں لابھ چُکدیاں اپنے لئی نویں راہ کڈھی۔ 'غزل' صنف دی اُساری وچ بھرواں حصہ پایا۔ غزل دا مہاندرا نکھاریا تے پنجابی غزل دے 'امام' اکھوائے۔

اک وڈے شاعر دے کلام دے اکھر اکھر اوہلے معنیاں دا جہان لکیا ہوندا اے۔ پارکھ تے کھوج کار دا جتن تخلیق کار دے ذہن وچ وسدے جہان تائیں رسائی

اے۔ پیر فضل گجراتی دے شعری تے فکری جہان تائیں اپڑن لئی مقالے، مضمون تے کتاباں لکھیاں جاچکیاں نیں اتے لکھیاں جا رہیاں نیں۔ ایہہ سلسلہ اودوں شروع ہویا جد ویہویں صدی دے چوتھے دہاکے تک پیر فضل گجراتی ہوری مختلف اخباراں، رسالیاں، ریڈیو اتے سبھ توں ودھ مشاعریاں راہیں ناما کھٹ چکے سن۔ اوہناں دی حیاتی وچ ای 13۔ اکتوبر 1960ء نوں خورشید ہمایوں دی ادارت وچ نکلن والے ہفت روزہ 'محب کسان' دا پیر فضل نمبر کڈھیا گیا۔ ایس نمبر وچ مختلف، تنقیدی لیکھاں تے شعری سلاہناتوں اڈ پیر صاحب دی اک نعت، اک نعتیہ قصیدہ، اک نظم 'بیتے' اتے پنج غزلاں شامل کیتیاں گئیاں۔

پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نے 1961ء وچ پیر ہوراں کولوں اوہناں دیاں غزلاں دا مسودہ چھاپن لئی منگیا تے پیر فضل ہوراں ایس نوں آپ چھپوان دی خواہش دا اظہار کرکے انکار کر دتا۔ مجموعے دا ناں 'مٹھیاں پیڑاں' سوچیا، پر نہ رکھ سکے۔ ایہدی وجہ اوہناں 29۔ اکتوبر 1962ء نوں سید نور محمد قادری ہوراں ناویں لکھے پتر وچ انج بیان کیتی:

"مجموعہ غزلیات کی کتابت شروع ہے دُعا فرمادیں کہ یہ کلام خیروخوبی سے انجام پذیر ہوجائے۔ میں نے اپنی کتاب کا نام 'مٹھیاں پیڑاں' تجویز کیا تھا، مگر اب اسے ترک کرنا پڑا کیونکہ معلوم ہوا ہے کہ بھارت میں چاتن گوبند پوری کی ایک کتاب چھپی ہے جس کا نام اُس نے 'مٹھیاں پیڑاں' رکھ لیا ہے۔ اچھا اب کوئی اور نام تجویز ہوجائے گا"۔

بعدوں پیر صاحب ایہدا ناں 'ڈونگھے پینڈے' رکھیا۔ 1963ء وچ 8.5 x 5.25 سائز دے چھپے ایس مجموعے دے اندر لے صفحے اُتے ایہہ جملہ درج اے:

"'ڈونگھے پینڈے' پیر فضل حسین فضل نے نقوش پریس لاہور سے چھپوا کر اشاعت کدہ گجرات سے شائع کیا۔"

ڈاکٹر محمد باقر نے 'جان پچھان' دے سرناویں ہیٹھ دیباچہ لکھیا، جس دے اخیر تے 14۔اکتوبر 1962ء دی تاریخ درج اے۔'ڈونگھے پینڈے' دی اشاعت مگروں پیر فضل گجراتی ہوراں علمی تے ادبی منڈلیاں وچ پنجابی غزل گو دے طور اُتے ڈھیر نامنا کھٹی۔ دوجی وار ایہہ کتاب 1965ء وچ پیپلز پبلشنگ ہاؤس، لہور توں ملک عبدالرؤف ہوراں بغیر اجازت 4.5 x 6.5 سائز دی چھاپی، صفحے 184 سن۔ ڈھیر غلطیاں والے ایس ایڈیشن دے چھاپن تے پیر فضل ہوریں خوش نہیں سن ایہدا اظہار اوہناں 14۔مئی 1971ء نوں ملک عبدالرؤف دے ناں لکھے خط وچ کیتا جیہدی اک نقل اوہناں نے حفیظ تائب ہوراں نوں وی گھلی اتے ایس معاملے نوں ویکھن لئی آکھیا۔ 1993ء وچ عزیز بکڈپو نے گجرات والے پہلے ایڈیشن دے سائز تے 159 صفحیاں اُتے ادھارت کتاب چھاپ دتی۔ اصل وچ ایہہ کتاب پہلاں پنجابی فاضل اتے فیر ایم۔اے پنجابی دے نصاب وچ شامل ہوگئی سی۔

'ڈونگھے پینڈے' دے پہلے ایڈیشن دے چھپن توں بعد پیر صاحب دی شہرت کھنڈی تے اُردو رسالے 'مہر و ماہ' نے اذکارِ فضل دے ناں نال خاص اشاعت دا اہتمام کیتا، جس وچ 'محب کسان' دے پیر فضل نمبر دیاں قریباً سبھے لکھتاں سنے پنجالی (45) لیکھ شامل کیتے گئے۔ منظوم خراج تحسین پیش کیتا گیا اتے کجھ نمونہ کلام وی دتا گیا۔ انج ایس نمبر دا پیر فضل دے کلام ول ناشراں دی توجہ کروان وچ وی بڑا ہتھ ثابت ہویا، جیہدی وجہ اساں اُپر دس آئے آں۔

پیر فضل ہوراں دیاں غزلاں تے نظماں دا دوجا مجموعہ 120 صفحیاں تے ادھارت 'ٹکوراں' 6۔مارچ 1970ء نوں اشاعتِ ادب گجرات ولوں چھپ کے سامنے آیا۔ تقریظ، شریف کنجاہی ہوراں پیر فضل دے ہی اک مصرعے:

فضل قلم دے نال قرطاس اُتے نقشے سوز گداز دے کھچ لیندا اے

دے سرناویں ہیٹھ لکھی جس دے انت اُتے 15۔اپریل 1967ء دی تاریخ درج اے

یعنی ایس کتاب نوں چھپن وچ تن ورھے لگے۔ ایس کتاب وچ تیتی (33) غزلاں، باراں (12) نظماں، 'جانی دلاں دے' دے سرناویں ہیٹھ تن کلاسیک شاعراں میاں محمد بخش، سید وارث شاہ اتے مولوی غلام رسول عالپوری دی مدح اتے تن جوڑ بند۔ (ا) جوڑ بند غزل میاں محمد بخش (ب) جوڑ بند ابیات سائیں احمد علی (ج) جوڑ بند غزل ڈاکٹر فقیر محمد فقیر لکھے اتے میہہ (30) دوبیتیاں، دو قطعے، دو بند اتے 'ڈار وچھنے' دے سرناویں ہیٹھ یاراں (11) شعر ایس وچ شامل کیتے نیں۔ ڈاکٹر منیر احمد سلیچ 'پیر دی حیاتی' وچ لکھدے نیں:

"'ٹکوراں' نوں وی بہت پسند کیتا گیا تے غزل دے نال نال نظم کہن وچ پیر ہوراں دی مہارت، خیال اُڈاری تے قادر الکلامی نوں من لیا گیا۔"

پیر فضل گجراتی 22۔اگست 1972ء نوں اخیری سفر سدھارے۔ تے مختلف رسالیاں، اخباراں نے ہرکھیہ اکٹھاں وچ ایس مہان شاعر دے فن نوں خوب سراہنا پیش کیتی۔ مضمون، نظماں تے تاریخی قطعے لکھے گئے۔ اوہناں دی یاد وچ مشاعرے ہون لگے، ادبی مجلساں بنیاں تے ڈاکٹر رشید انور نے پیر فضل دی وفات توں بعد سبھ توں پہلاں مہینہ وار 'پنجابی زبان' دا اک حصہ پیر فضل دے ناویں لایا تے ستمبر اکتوبر 1974ء وچ اُردو ماہنامے 'مہر و ماہ' نے اک وار فیر 'یادگار فضل' دے ناں نال خاص شمارہ کڈھیا، جس وچ یادگاری مضمون، تاریخی قطعے، منظوم خراج تحسین، کجھ یادگاری خط اتے پیر صاحب دا کجھ کلام وی چھاپیا۔

پروفیسر حفیظ تائب ہوراں 1981ء وچ پیر فضل دے کلام دا اوہ بھار جیہڑا 1972ء دے شروع دے دناں وچ پیر صاحب اوہناں دے ہر پایا سی اوس وچوں نعتاں، منقبتاں اتے مدحاں ترتیب دے کے بھرواں جائزہ لکھ کے 'قطبی تارا' دے ناں نال زمیندار ایجوکیشنل پبلشرز گجرات توں چھپوایا۔

'پیر فضل گجراتی حیاتی ...... فکر تے فن' دے سرناویں ہیٹھ 1990ء وچ

سودھنہار نے ایم۔اے پنجابی دا مقالہ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں دی نگرانی وچ لکھیا سی۔ حفیظ تائب ہوراں کول موجود پیر فضل دے اَن چھپے کلام دیاں کُجھ ونگیاں ایس مقالے وچ پیش کیتیاں گیاں سن۔ 1998ء وچ ایہہ مقالہ ''حُسن جمال غزل دا'' دے سرناویں ہیٹھ شائع ہویا تے شریف کنجاہی ہوراں ولوں گھلے گئے پیر صاحب دے کجھ اردو شعر وی ایس کتاب وچ شامل کیتے گئے۔ پیر صاحب دے ایہہ اردو شعر حفیظ تائب ہوراں نے (سودھنہار دے حوالے نال) 'پنجابی دا قطبی تارا۔ پیر فضل دا باقی ماندہ کلام' وچ وی درج کیتے نیں۔

مہینہ وار 'لہراں' نے نومبر دسمبر 1998ء دا سانجھا شمارہ، پیر فضل نمبر چھاپیا، جس وچ پہلے شماریاں دے پیر فضل نمبراں دی طرح نہ صرف پیر فضل دی حیاتی، فن تے فکر بارے بھرویں مضمون، منظوم خراجِ تحسین تے پیر فضل دی شخصیت نال جڑیاں یاداں نوں سانبھیا گیا، سگوں ایس خاص نمبر راہیں پیر فضل دے کلام وچلیاں کجھ بھلاں دا وی تھوہ لگا۔ سید نور محمد قادری ہوراں دے لیکھ 'پیر فضل دی اپنے کلام تے دوجی نظر' وچ نور ہوراں اپنی پیر فضل نال ہون والی خط و کتابت دی روشنی وچ ایہہ لیکھ لکھیا جس وچ اوہناں پیر صاحب دیاں 'ڈونگھے پینڈے' تے 'ٹکوراں' دیاں غزلاں وچ کیتیاں تبدیلیاں تے اصلاحاں بارے دس پائی اے۔ ایس بارے اوہ لکھدے نیں:

> ''پیر فضل ہوراں جدوں اپنے کلام دے مجموعے 'ڈونگھے پینڈے' تے 'ٹکوراں' مرتب کیتے تے اپنے کلام وچ کافی کانٹ چھانٹ توں کم لیا۔ اکثر شعراں وچ صرف لفظی تبدیلی ای کیتی پر کئی اچھے خاصے شعر بالکل ای کٹ دتے نیں۔ اوہناں دی ایس کانٹ چھانٹ دے نتیجے وچ کئی شعر تے پہلے نالوں وی من موہنی شکل اختیار کر گئے نیں پر کیاں دا پہلا روپ دی اوہناں دا ساتھ چھڈ گیا''۔ (لہراں: پیر فضل نمبر، ص151)

پیر فضل گجراتی ہوراں دیاں یاداں، چٹھیاں، اوہناں دی شخصیت تے شاعری بارے لکھے لیکھاں اتے اوہناں دے ان چھپے کلام (قومی شاعری، ساقی نامہ اتے کجھ چومصرعیاں اتے مدحیہ نظماں) نوں 'پنجابی دا قطبی تارا پیر فضل گجراتی دیاں ان چھپیاں چیزاں' دے ناں نال جنوری 2001ء وچ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں ترتیب دتا۔ ایس کتاب وچ شریف کنجاہی ہوراں دا لیکھ 'گلاں پیر فضل دیاں' بہت اہم اے، ایہدے وچ کنجاہی ہوراں ڈاکٹر منیر احمد سلیچ دے مضمون 'پیر دی حیاتی' دا ذکر کیتا اے، جیہڑا 'لہراں' دے پیر فضل نمبر وچ چھپیا اتے اوس دے صفحہ 127 اُتے یوسف گجراتی دی شاعری تے پیر فضل نال اوہناں دے تعلق بارے جانکاری دتی اے۔ شریف کنجاہی ہوراں دا خیال اے کہ ایہہ کلام یوسف گجراتی دا نہیں، سگوں پیر فضل دا اے۔ یوسف گجراتی نے تحریف کر کے اپنا بنایا سی۔ ایہہ ایس لئی وی اہم اے کہ اوہناں شعراں وچ پیر صاحب اپنے والد محترم دا ذکر کیتا اے۔ شریف کنجاہی لکھدے نیں:

''میرے خیال وچ تے پرت آوندی یاد دے مطابق ایہہ نظم پیر ہوراں اودوں لکھی سی جدوں پیر مقبول شاہ دی وفات نے بھراواں نوں گلے اُلاہے تھک دین تے مجبور کیتا سی تے ایس دا اظہار مدحیہ شعراں راہیں کیتا گیا سی۔ اس دا ذکر مرحوم مرتضیٰ ہوراں اُڈدا اُڈدا کیتا سی، جیہڑے پیر فضل ہوراں دی پھپھی دے پتر سن۔ شعر گھر وچ ای کدھرے سنا کے گئے سن تے ہُن جدوں اوس بیاض دی اک نقل ویکھن دا اتفاق ہویا اے گل بُتر کے ساہمنے آ گئی اے جے یوسف حجام نے کسے غرض پاروں ایہناں شعراں تے قبضہ کرلیا سی تے:

دُنیا اُتوں رخصت ہوئے اک مقبول الٰہی
فضل استاد مرے تے والد ماجد قبلہ گاہی

دے دوجے مصرعے وچ اوس نے 'تے' نوں 'دے' نال بدل دتا سی''۔

انج پیر صاحب ہوراں دے کلام بارے نہ صرف ہویاں بھُلاں ساہمنے آیاں، سگوں حفیظ تائب ہوراں کول جتاں وی کلام سی ایس کتاب راہیں اوہ وی چھپ کے ساہمنے آ گیا۔ اک گھاٹ ہمیشہ محسوس ہوندی سی کہ پنجاہ ورھیاں تیک غزل دی زلف سنوارن والے اُچ کوٹی شاعر دا کلام اک تھانویں نہیں سودھیا جا سکیا، ہتھلی کتاب وچ اساں کوشش کیتی اے جے اوہناں دا ہُن تیکر بھالیا جان والا کلام سانبھیا تے سودھیا جا سکے۔ ایہدے وچ نہ صرف پہلے چھپن والا سارا کلام اے، سگوں پیر صاحب دی اپنی ہتھ لکھی 'بیاض' نوں مُکھ رکھ کے قلم زد کیتے اتے اصلاح کیتے شعراں نوں وی حاشیے وچ درج کیتا گیا اے۔ ایہہ بیاض وڈے رجسٹر دے فُل سکیپ پیپر دی فوٹو کاپی تے مشتمل اے۔ 'ڈونگھے پینڈے' وچ پیر صاحب ہوراں دی غزل دا مقطع اک شعر دے طور تے درج سی:

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے، آخر کار منناں پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کدھرے ہین ورلے اللہ لوک ملدے

ایہہ پوری غزل ہن پیر فضل ہوراں دے ان چھپے کلام وچ درج کیتی گئی اے۔ انج ای 'ٹکوراں' وچ 'ڈار وچھنے' سرناویں ہیٹھ پیر صاحب کجھ پھُٹکل شعر دتے سن۔ ہتھلی کتاب وچ بیاض مطابق جیہڑیاں پوریاں غزلاں سن اوہ سے شعری ترتیب نال دتیاں نیں تے 'ڈار وچھنے' وچوں اوہ شعر خارج کر دتے نیں۔

'کلام پیر فضل گجراتی' نوں سنگریہہ کرن لگیاں زمانی ترتیب نوں مُکھ نہیں رکھیا۔ 'قطبی تارا' جیہڑا زمانی اعتبار نال 'ٹکوراں' توں بعد دا اے، پر ہتھلی کتاب وچ پہلاں رکھیا اے۔ ایہدی وجہ 'قطبی تارا' وچ موجود تقدس اے تے ایس تقدس دی ڈلیت تے فوقیت دے تقاضیاں نوں پورا کردیاں پہلے دے رہے آں۔ غزل دے دوویں مجموعے 'ڈونگھے پینڈے' تے 'ٹکوراں' اپنی پرانی زمانی ترتیب نال نیں، فیر پیر صاحب بارے حفیظ تائب ہوراں دی سودھی ہوئی کتاب 'پنجابی دا قطبی تارا...... پیر فضل دیاں ان چھپیاں لکھتاں' درج اے۔ ایہہ کتاب اوس کلام تے مشتمل اے جیہڑا حفیظ تائب

ہوراں کول موجود سی یا اوہناں اکٹھا کیتا سی۔ آخر اُتے ان چھپیا کلام اے، جس وچ سولھاں (16) غزلاں، اک قطعہ، سالگرہ تے لکھی اک نظم اتے کجھ 'جوٹے' شامل نیں۔

ان چھپیا کلام اتے پیر فضل دی بیاض چوں ہتھ لکھتی نمونے اخیر تے شامل کیتے گئے نیں۔ آس اے، اس کارنال پیر فضل دے سارے کلام دی سانبھ ہو جاوے گی۔ اوہ محبتاں ونڈن والے اجیہے وضع دار تے خلوص نال پُرچے بندے سن کہ بے شمار لوکاں دیاں خوشی تے کامیابی دے لحیاں نوں شعری صورت وچ ڈھال کے اپنی قادر الکلامی دا ثبوت دیندے سن۔ پیار ونڈدے سن، ایس لئی اوس شاعری وچوں کجھ گھاٹ ہو سکدی اے پر اساں خلوص نال کوشش کیتی اے کہ سارا کلام سانبھیا جا سکے۔ ایس سانبھ وچ پیر فضل دے پریوار نے ڈھیر ہتھ ونڈایا۔ رَج پروہن چاری کیتی۔ خاص کر کے اسلام آباد وسیندی پیر فضل دی دھی مسعودہ گیلانی (جیہڑیاں آپوں وی بڑی چنگی شاعرہ نیں) تے اوہناں دے تخلیق کار ذہین، فطین پُتر عرفان احمد عرفی اتے گجرات وسیندے پیر فضل دے دوجے دوہترے زبیر جیلانی تے اوہناں دے پریوار نے، عرفان احمد عرفی ہوراں پیر فضل دی شخصیت تے فن تے اک کتاب لکھی اے، جس وچ نہ صرف اوہناں اپنے نانے (لالہ جی) نال محبت دا اظہار کیتا اے، سگوں اوہناں دا سارا کلام سانوں پیش کر کے ایس محبت نوں ونڈیا وی اتے اساں پیر فضل تے اوہناں دے سارے پریوار دیاں محبتاں دا قرض پیش کیتا اے، پر محبتاں قرض نہیں فرض ہوندیاں نیں۔ ایس فرض دیاں بھلاں چُکاں میرے ناویں اتے اصلاح تے متاں دیاں راواں بر متھے تے۔ ایہناں گزارشاں نال پنجابی غزل دے امام دا کلام پیش اے۔

ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن
شعبہ پنجابی
پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور
18۔ جون 2009ء

قطبی تارا

فہرست

☆ ابتدائیہ	غضنفر علی گل	22
مرتب ولوں	حفیظ تائب	23
جائزہ	حفیظ تائب	26
حمد		39
حمدیہ قطعے		40

نعتاں

بھلیو بھلی وچ جگ دے ہین سوہنے، سوہنے نہیں پر میری جنابؐ ورگے	43
دو لفظاں دے وچ کسے طرح پیغام سمایا نہیں جاندا	45
چلیا اے جے کر مدینے تے لے چلنے نال مُجھ عاجز خستہ جان تائیں	47
کدوں طالع ہون بیدار دیکھاں	49
ہے دُنیا دید دی طالب تمامی	51
محمدؐ دی جہان اندر نہ جے جلوہ گری ہوندی	53
کائنات دی زینت تے ثمر شیریں ابراہیمؑ دے باغ پروار دیا	55
مصطفیٰؐ دے پاک دروازے تے جہڑے آ گئے	57
اُمت عاصی دا رکھوالا نبیؐ سہارا کملی والا	59
موہ گیاں عالم سارے نوں مدنی سرکارؐ دیاں گلاں	61

جھولا جھلیا غارِ حراوتوں اُجڑے چمن جنہے پُر بہار کیتے		63
کِس دے سرلولاک دا تاج دھریا مولا وکھری شان بنائی کِس دی		65
کوئی آونے والا دُنیا تے آیا نہیں تیرے ہار نبیؐ		67
مَیں ٹر بطحا دے ول پواں جے کرے نصیبا یاوریاں		69
سُورج وانگ روشن سارے جگ اُتے، اوجھل نہیں کوئی شان عظیم تیری		71
جہڑے مانگت محمدؐ دی گلی پہنچے خالی کاسیاں دے تائیں پُور نکلے		72
نوری نبی کریمؐ دا گھر نُوری، نُوری گھر دے درودیوار نوری		74
واہ وا حلیمہؓ تیرے تے اَج کرم کمایا جاناں اے		75
ترجیع بند نعتیہ		77
عید میلاد مبارک		79
حلیمہ سعدیہؓ دے گھر حضورؐ دے آون اُتے		81
حضورؐ دا پہلی وار اجو نال جانا	(مثنوی)	82
چڑھ چڑھ چنا	(سوہلے)	90
ربیع الاوّل	(مسدس)	93
چمن	(مسدس)	97
معراج شریف	(دوہڑے)	101
رشاں	(دوہڑے)	103
ہکاں		108
سلام سلیپے		110

مدح، منقبت

جناب آمنہ رضی اللہ عنہا	115

جناب حلیمہ رضی اللہ عنہا		116
پاک سبطین رضی اللہ عنہم		118
حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ		119
شمشیر اسلام دی	(چومصرے)	121
زہرا رضی اللہ عنہا دا لال		123
حضرت عمر رضی اللہ عنہ	(مسدس)	125
حضرت ایوب انصاری رضی اللہ عنہ		127
حضرت بلال رضی اللہ عنہ		129
حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ		137
سیّد علی ہجویری داتا گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ		139
حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ		142
خواجہ خواجگان حضرت معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ		155
سیّد کبیر الدین شاہ دولہ گنج بخش دریائی رحمۃ اللہ علیہ		157
حضرت نوشاہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ		164
تاریخ وصال سائیں کرم الٰہی رحمۃ اللہ علیہ صاحب عرف سائیں کانواں والا		166
قاضی سُلطان محمود رحمۃ اللہ علیہ		167
قاضی عبدالحق قادری جلالپوری رحمۃ اللہ علیہ		170
غازی علم دین شہید لاہوری رحمۃ اللہ علیہ		172
کامل لوک		174
چومصرعہ		176
ایثار		177

ابتدائیہ

پیر فضل گجراتی بلامبالغہ چودھویں صدی ہجری دے پنجابی غزل گو شاعراں دے پیر سن تے اوہناں دا ایہہ کہنا جے "فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ" کوئی رواجی شاعرانہ پھونڈ نہیں سی حقیقتِ حال دا اک اظہار سی، جس نوں ڈوسرے اوہناں نالوں زیادہ مندے سن۔ پر بہت گھٹ لوکاں نوں پتا اے جے پیر صاحب نعت وی اوسے پدھر دی لکھدے سن تے ایس دا وڈا کارن ایہو رہیا اے جے 'ڈونگھے پینڈے' دی طرح دا اوہناں دیاں نعتاں دا کوئی مجموعہ لوکاں دے ساہمنے نہیں سی آیا۔ اوہناں اپنی زندگی وِچ ایہہ مجموعہ ترتیب دینا شروع کیتا سی تے ایس دا ناں وی تجویز کر دتا سی پر صحت خراب ہو جان پاروں تے فیر وعدے دے بر تے آ جان ہتھوں اوہ اپنیاں نعتاں دی ایہہ ڈالی آپ رسول اکرم ﷺ دے حضور کتابی شکل وِچ پیش نہ کر سکے، جس نوں اَج زمیندار ایجوکیشنل ایسوسی ایشن دا اشاعتی شعبہ سرورِ کائنات ﷺ دے حضور وی تے حضورؐ دیاں نعتاں نال دلچسپی رکھن والے مُسلماناں اَگے وی پیش کرن دی سعادت پندرھویں صدی ہجری دے آغاز ہو جان دے حوالے نال حاصل کر رہیا اے۔ پندرھویں صدی ہجری نوں جی آیاں آکھن واسطے ادارے کول ایس توں وڈا نذرانہ کوئی نہیں سی تے حضورؐ دے ذکر نالوں اُچے مُل دا نذرانہ ای نہیں خزانہ وی سوچیے تے ہو وی کیہ سکدا اے۔

غضنفر علی گل

صدر مرکز تحقیقات اسلامیہ، گجرات

مرتّب ولوں

1972ء دے شروع دا کوئی دیہاڑا سی جدوں مَیں پیر ہوراں (اللہ کریم اوہناں تے اپنیاں خاص رحمتاں نازل فرمائے) دی خبر لین اوہناں دے گھر حاضر ہویا۔ اوہ بیماری پاروں خاصے کمزور ہو گئے سَن، پر مینوں ویکھ کے کھِڑ گئے تے آکھن لگے: ''یار بڑا چنگا ہویا اے، جیہڑا توں آ گیا ایں۔ مَیں تینوں بڑا یاد کر رہیا ساں''۔ حالی مَینوں بیٹھیاں کُجھ منٹ گُورے سَن کہ فرمایو نیں: ''یارا! ایہہ ساہمنی الماری تے کھول''۔ مَیں اُٹھ کے الماری کھولی تے آکھیو نیں: ''وچار لے خانے وچ رکھی ہوئی اوہ نیلی پوٹلی کڈھ لیا''۔ مَیں پوٹلی کڈھ کے اوہناں دے کول منجی تے لیا رکھی۔ اوہناں اوہ پوٹلی میرے ول ودھاندیاں ہویاں فرمایا: ''ایہہ نیلا کپڑا جیہدے وچ کاغذ بجھے ہوئے نیں، سید فضل شاہ نواں کوٹی دی چادر دا ٹوٹا اے تے ایہہ میں اگوں تینوں تبرک دے طور تے دینا واں۔ ایس کپڑے وچ جیہڑے کاغذ نیں اوہ میریاں نعتاں نیں تے ایہناں نوں بنا سوار کے چھپوان دا انتظام کریں''۔ مَیں عاجزی نال عرض کیتی: ''پیر صاحب! میری کیہ اوقات اے جے تہاڈے کلام نوں بناواں سواراں''۔ ایہہ سُن کے فرمایو نیں: ''میرے وچ ہُن نظر ثانی دی ہمت نہیں تے ایہہ کم توں بڑے سوہنے طریقے نال کرلئیں گا۔۔۔'' ایتھے مَیں ایہہ گل ظاہر کرنا ضروری سمجھناں کہ پیر ہوری

میرے یچی مچی دے اُستادین تے 1957ء وچ (جدوں میں نوکری دے سلسلے وچ گجرات رہندا ساں) مَیں اوہناں نوں اپنیاں پندرھاں سولاں پنجابی نعتاں وکھائیاں سَن تے اوہناں نعتاں تے پیر ہوراں کدھرے کدھرے اصلاح وی فرمائی سی...... ایہہ وکھری گل اے جے پیر ہوراں زندگی بھر مینوں اپنا عزیز دوست تے نِکا بھرا سمجھیا، شاگرد نہیں پر میں اوہناں نوں ہُن تیک دلوں بجانوں اُستاد تسلیم کرناں۔

سیّد فضل شاہ نواں کوٹی دے تبرک تے پیر فضل حسین فضل گجراتی دی امانت دا بھار چُک کے مَیں رخصت ہون لگیاں پُچھیا: "تُہاڈی ایس کتاب دا دیباچہ کیہدے کولوں لکھوایا جائے؟" جواب وچ مسکراندیاں ہویاں فرمایو نیں۔ "لاہور وچ اوہ جیہڑا حفیظ تائب اے اوہدے کولوں ایہدا دیباچہ لکھوا لینا"۔ مَیں عرض کیتا "حفیظ تائب تہاڈا بچہ اے، اوہدے کولوں دیباچہ لکھوانا مناسب نہیں۔ اُنج وی تہاڈی کتاب دا دیباچہ کسے وَڈے بندے کولوں لکھوانا چاہیدا اے"۔ ایہہ سُن کے پیر ہوراں فرمایا: "میں جو کُجھ آکھیا اے سوچ سمجھ کے آکھیا اے۔ ایس کلام دا بُہتا حصہ نعتیہ اے تے اوہ بندہ ایہدے بارے جو کُجھ لکھے گا، ٹھیک ہووے گا۔ مَیں سر جھکا دِتا تے اجازت لے کے رخصت ہویا۔

8۔مارچ 1972ء نوں پیر ہوراں دا نوجوان نواسہ تے سُچا شاعر سہیل تبسم جیلانی اللہ نُوں پیارا ہویا۔ اوہدی موت دے صدمے نال پیر ہوری بالکل ڈول گئے تے اخیر 22۔اگست 1972ء نوں بیوی بچیاں، سنگیاں سیناں، یاراں دوستاں تے شاگرداں عزیزاں وَلوں مونہہ موڑ کے سچے تے مہربان ربّ دی جناب وَل ٹُر گئے۔ اللہ کریم اوہناں واسطے آخرت دیاں منزلاں آسان فرمائے تے اوہناں نُوں سدا اپنیاں رحمتاں دیاں جوہاں وِچ رکھے۔

چھان پھٹک پچھوں مَیں اوہناں دے کلام نوں دو حصیاں وچ ونڈ دتا اے

تے ایہناں دو حصیاں وِچوں نعت منقبت والا حِصہ 'قطبی تارا' دے ناں نال پیش کیتا جا رہیا اے۔ آؤ دُعا کریئے جے ایہہ نعت منقبت عزتاں والے رب دی بارگاہ وِچ قبول ہو کے نبی پاک ﷺ اوہناں دے اصحاباں تے دوجیاں بُزرگاں دی خدمت وِچ پیش ہووے تے پیر ہوراں واسطے صدقہ جاریہ تے ممدوحاں دے قُرب دا مُوجب بنے تے اوہناں دا ایہہ مان قائم رہوے:

چِٹھی ہتھ وچ لے کے بخششاں دی فضل باغ رضوان ول ٹری جانا ایں
اَج عرصۂ محشر دے وِچ تیرے کم آ گئی مدح سرائی کِس دی

دُوجے مجموعے واسطے پیر ہوراں دے ہمعصر بُزرگاں عالماں تے شاعراں دیاں مدحاں، دس غزلاں، کُجھ قومی نظماں، جوٹے تے پھٹکل نظماں رکھ لئیاں گئیاں نیں۔ اللہ کرے اوس مجموعے دے چھپن دی وی نوبت چھیتی آوے تے مَیں چھیتی چھیتی سُرخرو ہوواں۔ پیر ہوراں دوستاں، یاراں دیاں فرمائشاں تے وی کئی نظماں لکھیاں سَن تے میرا خیال اے پئی اوہناں وچوں کوئی چیزاں پیر ہوراں دے دتے ہوئے کاغذاں وچ نہیں۔ متراں اگے عرض اے پئی جس جس کول پیر ہوراں دی لکھی ہوئی کوئی چیز ہووے اوہ مینوں تھلے لکھے ہوئے پتے تے گھل دیون، تاں جے اوہناں دے شکریئے نال اوہ پیر ہوراں دے چھیکڑلے مجموعے وِچ شامل کیتیاں جا سکن۔

حفیظ تائب

1981ء

جائزہ

حضور اکرم ﷺ دے مُبارک ذکر نوں کائنات دی تخلیق دا سرناواں آکھیا جاوے تے کوئی مبالغہ نہیں ہووے گا۔ ایہہ ذکر تخلیق دے مُڈھلے منصوبیاں وچ شامل سی تے اللہ تعالیٰ نے کُن دا حکم دین توں خبرے کِنا چر پہلوں سارے نبیاں کولوں حضور دی تائید دا وعدہ لیا سی۔ سورہ آلِ عمران دی اکیاسیویں آیت وچ ارشاد ہویا: ''تے یاد کرو جدوں اللہ نے پیغمبراں کولوں عہد لیا پئی جدوں مَیں تہانوں کتاب تے حکمت دیواں تے پھیر تشریف لیاوے تہاڈے کول اوہ رسُول جیہڑا تہاڈیاں کتاباں دی تصدیق فرمائے تے تسیں ضرور اوہدے تے ایمان لیاونا تے ضرور اوہدی مدد کرنا''۔

پھیر باری تعالیٰ نے ''ورفعنا لک ذکرک'' (اساں تہاڈی خاطر تہاڈے ذکر نوں اُچیائی بخشی) فرما کے آپ دے ذکرِ پاک نوں تاریخی تے جغرافیائی حداں، رنگاں تے نسلاں دے فرقاں تے زبان ادب دے پیمانیاں توں اُچا قرار دتا:

کیتا اے ربّ تعالیٰ نے خُود ذکر بلند محمدؐ دا
جد تیک خدائی قائم اے قائم نیں اوہدیاں سرداریاں (پیر فضل)

اُمت دے شاعراں وی حضورؐ دے ذکرِ خیر وچ بھرواں حصہ پایا تے آپؐ دی مدح نے آپؐ دی مُبارک حیاتی دے وچ ای باقاعدہ فن دی صُورت اختیار کر لئی۔ جاہلیت تے اسلام دوناں زمانیاں دی نمائندگی کرن والے شاعراں حضرت حسان بن

ثابتؓ، حضرت کعب بن زہیرؓ، حضرت عبد اللہ ابن رواحہؓ، حضرت عبد اللہ بن زبعریؓ، حضرت کعب بن مالکؓ تے حضرت عباس بن مرداسؓ نے مدح رسُول دے معیار مقرر کیتے۔ ایہناں بزرگاں دی شاعری اسلام دی تحریکی جدوجہد دے عکس وکھاندی اے تے اوہدا بُنیادی مقصد اسلام تے حضُور پاک دی تائید تے دفاع دے نال نال اسلام دُشمناں دی نندیا کر کے اوہناں نوں اخلاقی پکھوں زیر کرنا ہوندا سی۔ حضرت حسانؓ جے عرب دے رواج موجب مشرکاں دی اوہناں دے نسب دے حوالے نال ہجو کردے سن تے حضرت عبد اللہؓ بن رواحہ اوہناں نوں گمراہی تے بے دینی دے طعنے دیندے سن۔

حضور نبی کریم ﷺ دی مبارک حیاتی اک اجیہا اُچا سچا معیار اے جیہدے حوالے نال ہر دُور وِچ انسانی کائنات دا مطالعہ کیتا جاسکدا اے۔ کائنات دے خالق نے ''لقد کان لکم فی رسُول الله اسوة حسنه'' (اصل وچ تُساں لوکاں لئی رسُول اللہؐ دے اندر اِک بڑا سوہنا نمونہ اے) تے ''وما ارسلنٰك اِلاّ کافة للناس'' (اساں تہانوں ساریاں انسانی نسلاں واسطے گھلیا) فرمایا تے حضرت عائشہؓ نے ''کان خُلقه القرآن'' (آپ دا خُلق قرآن سی) آکھ کے آپؐ دی حیاتی تے کتاب اللہ نوں اِک مِک دسیا...... ایسے لئی نعت گو آپ دی سیرت دے نوری جھلکارے وکھا کے انساناں دا دھیان زندگی دیاں سوہنیاں تے سُچیاں قدراں ول لاون دا آہر کردا اے تے اِنج انسانی معاشرے نوں صاف سُتھرا تے سوہنا بنان وچ حِصہ پاندا اے۔ نعت راہیں حضورؐ دی تعلیم تے منشور دے نین نقش وی نمایاں کیتے جاندے نیں، جیہدی بدولت حُسن تے خیر تے مبنی معاشرہ دُنیا تے اُبھریا۔ انسانیت تے حقیقت دی راہ تے ٹُرنا سکھیا۔ زندگی حقیقی معنیاں وچ زندگی بنی تے جارج برنارڈ شاہ نے اعتراف کیتا: ''میرے نزدیک محمد ﷺ دا دین ای اِک اجیہا دین اے جس وچ ہر زمانے دیاں ضرورتاں نوں پُورا

کرن دی صلاحیتاں موجود نیں''۔ آپؐ نے اپنے منشور تے عمل کر کے اوہ مساوات قائم کیتی کہ ٹائن بی نوں آکھنا پیا: ''مسلماناں دے نسلی امتیاز مٹان وچ اسلام نے جیہڑی کامیابی حاصل کیتی اے اُوہ اوہدی بڑی وڈی اخلاقی فتح اے تے موجودہ دُنیا اسلام دے ایس اُصول نوں اپنان دی بڑی سخت ضرورت محسوس کر رہی اے' نپولین، کارلائل، گوئٹے تے کہن ورگے مفکراں وی آپؐ دے دین دی جامعیت تے افادیت دا اقرار کیتا۔ پیر فضل گجراتی دی نظر وچوں نویں مفکراں دے افکار ضرور گزرے ہون گے تد ے اوہناں آکھیا:

اِک روز فضل ہر طبقے نے من اوہنوں رہبر لینا اے
ہر طبقے دے وچ ہون پیاں اَج شاہ ابرار دیاں گلاں

پیر ہوری نعت گوئی دے امام حضرت حسانؓ بن ثابت نوں خراجِ عقیدت پیش کردیاں ہویاں اپنا سلسلہ اوہناں دی لڑی نال اِنج میلدے نیں:

جاچاں ایس تلمیذ نے سکھیاں نیں الرحمٰن کولوں نعتاں کہن دیاں
طرزاں رُوح الامین نے دسیاں نیں لبھوں رُو برو نبیؐ دے بہن دیاں
نعت گو نیں روشن خیال جہڑے فیض یافتہ ایسے چراغ دے نیں
نعت خوان وِچ دُنیا دے فضل سارے خوش نوا پنچھی ایہدے باغ دے نیں

پیر فضل گجراتی نے پنجابی دی پُوری شعری روایت نوں جذب کیتا ہویا سی۔ اوہناں دی نظر اُردو، فارسی تے عربی دی ادبیات تے وی سی تے نویاں علماں توں وی اوہناں اُکھ نہیں میٹی سی۔ ایسے پاروں اوہناں دی نظر وِچ ڈونگھیائی تے وسعت آ گئی سی۔

پیر ہوراں جدوں پنجابی شاعری شروع کیتی اوددوں نعتیہ شاعری وچ اک پاسے منظوم سیرت نگاری دا چرچا سی تے دوجے پاسے خالص محبت تے عقیدت دی بُنیاد تے لکھیاں جان والیاں کافی ورگیاں نعتاں بہت مقبول سن۔ کافی یا گیت دے رنگ

وچ نعتاں لکھن والیاں دی نمائندگی اودوں راقب قصوری کردے سن، پر پیر ہوراں دی طبیعت شروع توں ای وکھریاں رہواں تے ٹرن دی عادی سی۔

شروع شروع وچ پیر ہوری، احمد علی سائیں کولوں ضرور متاثر سن۔ تاہیوں پہلاں غزلاں تے 'چن' ورگیاں نعتیہ نظماں اوہناں سائیں ہوراں دے رنگ وچ لکھیاں۔ افضل پرویز ہوراں تے اوہناں نوں سائیں دا باقاعدہ شاگرد قرار دتا اے۔ اوہ اپنی کتاب 'کہندا سائیں' دے صفحہ 34 (مطبوعہ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، اگست 1978ء) تے لکھدے نیں: ''پیر فضل گجراتی مرحوم نے اِک واری میرے نال گلاں کردیاں راولپنڈی دا ذکر کرن ویلے راولپنڈی نوں 'پنڈی شریف' آکھیا تے میرے پچھن تے کہیا کہ اوہ شہر میرا اُستاد خانہ ایں۔ سائیں احمد علی دا شہر''۔ میرا گویڑ اے پئی پیر ہوری سائیں ہوراں نوں اپنا معنوی استاد من دے سن تے ایسے جذبے نال اوہناں ایہہ گل آکھی ہووے گی۔ کیوں جے اوہناں دے سائیں ہوراں کولوں باقاعدہ اصلاح لین دی کوئی شہادت نہیں ملدی۔ مَیں اوہناں کولوں کئی وار اوہناں دی ادبی زندگی بارے پُچھ پُچھ کیتی۔ اوہ اُردو کلام تے مرزا نثار حسین مبصر دہلوی کولوں اصلاح لین دا ہر وار ذکر کردے سن تے جے اوہناں پنجابی وچ سائیں ہوراں کولوں اصلاح لئی ہوندی تے ایس گل دا ذکر ضرور کردے۔ 'ابیات سائیں احمد علی' پہلی واری اوہناں دی نگرانی وچ ای گجراتوں چھپی سی تے اوہدے وچ وی ایس گل دا کوئی اشارہ نہیں مِلدا۔

مولوی غلام رسُول عالم پوری تے میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ توں وی اوہناں بہت فیض لیا تے نعت وِچ اوہناں مولانا جامی، مولانا حالی، مولانا ظفر علی خان تے علامہ محمد اقبال کولوں وی اثر لیا۔ سیّد وارث شاہ دا کیتا ہویا قصیدہ بُردہ شریف دا ترجمہ ویکھن دا وی میرے اگے کئی وار ذکر کیتا۔ چودھری سر شہاب الدین دا کیتا ہویا مسدس حالی دا

ترجمہ وی اوہناں دی نظر وچوں گزریا سی۔ ابر وارثی تے اعظم چشتی دیاں نعت خوانیاں وی اوہناں سُنیاں سن۔ ایہناں سبھ چیزاں نوں اوہناں طبعیت واحصہ ضرور بنایا، پر نعت لکھدیاں ہویاں اپنا نویکلا رنگ کڈھیا۔

پیر فضل گجراتی اک غزل گو دی حیثیت نال ساہمنے آئے تے ایہہ گل مُن منی جا چکی اے کہ نویں پنجابی غزل دے جیہڑے سوہنے سوہنے تے اُچے اُچے محل اج پے اُسر دے نیں اوہناں دی بُنیاد پیر ہوراں رکھی سی، پر ایس حقیقت دا اجے گھٹ لوکاں نوں پتا اے پئی پنجابی نعت دیاں نویاں منزلاں دی نشاندہی وی پیر ہوری ای کر گئے ہوئے نیں۔ 'قطبی تارا' ایس گل دے ثبوت دے طور پیش کیتا جا رہیا اے۔

پیر فضل تے غزل دا ساتھ نعت وچ وی نہیں ٹٹدا تے اوہناں دی نعت وچ وی غزل تھاں تھاں اپنی سوہنی جھلک وکھاندی نظر آوندی اے۔ غزل دی رمزیت تے تشبیہاں استعارے نعت نوں اِک عجب اثر تے کیف وچ ڈُبی ہوئی فضا مہیا کردے نیں:

چھپ کے کئی واری اوہدی بزم اندر بہنا پے جاندا اے چناں ورگیاں نوں
جا کے کئی واری اوہدی بزم اندر دیوے پے بالن آفتاب ورگے
اَجے ہین کُجھ ہجر دے سال باقی اجے دُور نیں ساعتاں وصل دیاں
اَجے فضل تیرے کچے اتھرو نیں اجے ہوئے نہیں سُرخ عناب ورگے

دو لفظاں دے وِچ کسے طرح پیغام سمایا نہیں جاندا
کِیہ کراں صبا نوں کول اپنے کُجھ چر کھلوایا نہیں جاندا

نعت عشق دے سچے جذبے وچوں ابھردی اے، پر نعت غزل نہیں ہوندی۔ ایہدے وچ عشق دے نال نال ادب تے شریعت دیاں حداں دا پاس لازمی اے۔ کئی

پرانے شاعراں دا کلام ایسے واسطے ناقص سمجھیا گیا کہ اوہدے وچ رسالت دے منصب دا احترام نہیں کیتا گیا۔ پیر ہوراں دی نعت وچ عشق تے شریعت ہم قدم نظری آوندے نیں تے کدھرے رسالت تے الوہیت دیاں حداں گڈ مڈ نہیں ہوندیاں۔ ایہہ احتیاط ای نعت دی جان اے:

ہے جتھوں تک خُدا دی بادشاہی
ہے اوتھوں تیک تیرا نامِ نامی

کس نے رفرف دے اوپر بیٹھ کے تے کیتا طے ملکوت ناسوت تائیں
ڈنکے وچ جبروت دے کدھے دجے پئی وچ لاہوت دہائی کس دی

تینوں مولا خلعت دینی اے محشر دے وچ شفاعت دی
نبیاں نے رَل مِل دھرنی اے سر تیرے تے دستار نبیؐ

ظاہر دے اسباب میسّر، باطن دے وی کول خزانے
ایہہ پر کملی اندر کردا رہیا گزارا کملی والا

نبیاں دے سردار دا آخری خطبہ انسانی مساوات دا اوہ منشور اے، جس وچ آدمی دے احترام تے بھائی چارے دی اوہ دُنیا نظر آوندی اے، جیہدا تصور وچ ممکن نہیں سی۔

ایدوں ودھ کے درد، سوز تے خلوص والی آواز دُنیا دے کناں نے نہ کدی سُنی سی تے نہ ای سُنن گے۔ ایہہ آواز اودوں اُبھری جدوں ہر جگہ سماج چھوٹے چھوٹے طبقیاں وچ ونڈیا ہویا سی۔ محنت تے سرمائے دی جنگ سی۔ آقا غلاماں نوں ظلم

جبر دی چکی وچ پیسدے سن۔ سُود خوراں نے لوکاں نوں مجبور تے بے بس کر دتا سی۔

ایہناں حالات وچ ایہہ آواز بلند ہوئی۔

''جاہلیت دے سارے دستور میرے قدماں وچ نیں۔ عربی نوں عجمی تے، عجمی نوں عربی تے، سُرخ نوں کالے تے، تے کالے نوں سُرخ تے کوئی فضیلت نہیں۔ امتیاز دی وجہ صرف نیک عمل تے تقویٰ اے۔۔۔ جو آپ کھاؤ اوہو غلاماں نوں وی کھواؤ جو آپ پاؤ اوہو غلاماں نوں پواؤ، جاہلیت دیاں ساریاں رساں جھوٹھیاں نیں۔۔۔''

رسُول پاکؐ نے انساناں دی بھلائی واسطے جیہڑا انقلاب لیاندا سی اوہدے ول پیر ہوری جگہ جگہ اشارے کردے نیں:

کوئی فرق نہیں عربی عجمی دا، کوئی بحث نہیں رنگاں نسلاں دی
ہے کُھلا خاصاں عاماں دے واسطے تیرا دربار نبیؐ

ہویا ختم جہالت دا دَور دَورہ دُنیا سُکھ دی نیندرے سون لگ پئی
اوہنے طوق غلاماں دے گلوں لاہے دُختر کشاں دے کُند ہتھیار کیتے

دُنیا دے رہبر بن نکلے اعرابی نخلستاناں دے
کتھے دیاں کتھے لے گئیاں آقاؐ دیاں بندہ پروریاں

شمع جے کر ہدایت دی نہ مکّے وچ بلی ہوندی
ڈروتی موت نالوں بندیاں دی زندگی ہوندی

محمدؐ جے حمایت بیکساں دی وچ کھلوندے نہ
یتیماں تے غلاماں دی نہ مکّی بے کسی ہوندی
نمونہ دُنیا نے بن جانا سی اوڑک جہنم دا
میّسر آپؐ دی دُنیا نوں جے نہ رہبری ہوندی

آ یتیماں تے غلاماں نوں گئے سُکھاں دے ساہ
اوس دے ڈنکے زمانے دی ہَوا پرتا گئے

رُلدے پیراں دے وچ نمانیاں نوں تُوں چک کے سینے دے نال لایا
گاون کیوں نہ گیت غلام تیرے، آکھن کیوں نہ جس یتیم تیری

اوہدے کرم نے کسریٰ دا تخت زرّیں پکھی واساں دی مِلک بنا دِتّا
اوہدے لطف نے شرق تے غرب والے بکرواناں دے باج گزار کیتے

رحمت عالم دے خُلق، پیار، خلقت دی خیر خواہی، بخششاں، چھوٹاں تے عنایتاں دا ذکر اوہناں دیاں نعتاں وچ تھاں تھاں مِلدا اے:

اوہ ہووے غارِ حرا اندر یاں ہووے عرشِ معلیٰ تے
اُس اُمّت دے رکھوالے نے اُمّت دیاں چاہیاں بہتریاں

ہجرت دے پچھوں مکّے تے جد حاصل فتح مبین ہوئی
تُوں بخش دِتا ہر ویری نوں تیری اے اوہ سرکار نبیؐ
حد مکّی قدر شناسی دی سُبحان اللہ سُبحان اللہ
دائی نوں دِتی بہن لئی توں چادر پاک اُتار نبیؐ

پیر ہوری قرآن دیاں آیتاں تے تلمیحاں، حدیثاں تے معجزیاں نال نعت نوں خوب سجانا جاندے نیں:

چھڈ دیو گلاں، گل جدوں مَا یَنطِقُ اُتے مُک گئی
گلاں نے ربّ قدیر دیاں احمد مختارؐ دیاں گلاں
اوہ شامل وِچ قرآن نہیں جبریلؑ اوہناں نوں کیہ جانے
اوہلے وچ جو مَا اوحیٰ دے ہویاں اسرار دیاں گلاں
ہتھ اوہدا ہتھ خدا دا اے تک فَوقَ اَیدِیھِم وِلوں
سُن شوہ دیاں گلاں شوہ کولوں چھڈ پار اُرار دیاں گلاں

لاشریک رب کعبے دا اوس وِلے تحفے پیا صلوٰت دے بھیجدا اے
جہنے شرک دی کعبیوں بیخ پٹی، عُزّیٰ، لات منات مسمار کیتے

بالا سُن کیوں نہ بالاتر ہووے مولا چادر مدثر دی بھیج دِتی
اُپر اپنے اوڑھ کے بُرد یمنی جدوں حجریوں باہر حضورؐ نکلے

توں دھر سر پاک تے تاجِ شفاعت
نبیؐ نیں منتظر تیرے تمامی

تاریخ تے اوہناں دی بڑی ڈونگھی نظر اے۔حضورؐ دی مُبارک حیاتی تے آپؐ دے فیضان دے حوالے نال ہجرت دا سن جاری ہون توں پاکستان بنن توڑی اسلام دی تاریخ دے بہت سارے رنگ 'قطبی تارا' وچ ویکھے جاسکدے نیں:

اوس بدر کمال نوں شب ہجرت، اردل وچ نہ جے ایہہ جن ہوندا
لہٰوں لبھدی جگہ نہ جھنڈیاں تے جاری ایس دا کدی نہ سن ہوندا

لیا نام جد اوہدا نہتھیاں نے پاکستان دا ملک نصیب ہویا
حربے سارے ای فضل بیکار ہو گئے، جہڑے دُشمناں نے اختیار کیتے

ذاتی غم دا اظہار جیہڑا غزل وچ پیر ہوری لُکا لُکا کے تے بچ بچا کے کردے نیں نعت وچ کھُلے ڈُلھے طریقے نال بغیر کسے جھاکے دے کردے نظر آوندے نیں، کیونکہ اوہ جان دے نیں پئی اپنا دُکھ درد رحمۃ للعالمین نوں پئے دسدے نیں۔ ایتھے حضورؐ تے اوہناں دے دربار دی زیارت توں محرومی داغم تے دوجے غم اِک مِک نظر آوندے نیں تے اوہ ساریاں غماں دا علاج آپؐ دی زیارت نوں سمجھدے نیں:

چلیا اے جیکر مدینے تے لے چلے نال مجھ عاجز خستہ جان تائیں
میرے چٹیاں والاں دی لاج رکھے آکھو کوئی میر کارواں تائیں
جیکر اِنج نہ ہووے تے فیر میری نِکی جہی اِک عرض منظور کر لے
جالی کول کھلو کے پیش کردے دُکھاں بھری میری داستان تائیں

ٹوں ای خاراں نوں پھُلاں دی شان بخشی اتے اُجڑے چمن آباد کیتے
میرے دِل افسردہ دا کھِڑے غنچہ جھُل جھولیا باد بہار دیا

فضل بے کس دا وچ دُنیا تے عقبےٰ
نہیں کوئی باجھ تیرے ہور حامی

کدوں وڈھی جاندی اے پھاہی غماں دی
ہرے سائیں لیندے نیں کد سار ویکھاں

تُسی رحمت ہو جس عالم دی مَیں اوسے دے وچ رہنا واں
مُڑ میری خستہ حالت تے کیوں کرم کمایا نہیں جاندا
تُسی چِن ترٹے ہوئے دے چاہو تے ٹکڑے جوڑ دیو
کیہ آکھاں کیوں دل میرے نوں پیوند لگایا نہیں جاندا

دِن نوں وی چشم تر میری سُکدی نہیں جے پوے رات تے رات مکدی نہیں
ہُن تے ہووے جُدائی دا طے مرحلہ اے حبیبؐ خُدا، اے حبیبؐ خُدا

حضور صلی اللہ علیہ وسلم دے اصحاباں پاکاں، ساکاں سیناں دے حالات تے تذکرے جگہ جگہ اوہناں دے کلام وچ ملدے نیں۔ مائی آمنہ، مائی حلیمہ، حضرت حسانؓ، حضرت امامِ حسنؓ تے حسینؓ، حضرت بلالؓ، حضرت عُمرؓ، حضرب ابو ایوّب انصاریؓ دے مناقب اوہناں خوب قلمبند کیتے نیں۔ مائی حلیمہ نال پیر ہوراں نوں خاص عقیدت اے۔ اوہناں دے گھر آون تے پہلی واری اِجڑ نال جاون تے اوہناں نے وکھریاں وکھریاں نظماں لکھیاں نیں۔ نظم 'حضورؐ دا پہلی واری اِجڑ نال جانا' وچ پیر ہوراں مختلف روایتاں دی روشنی وچ حضورؐ دے بچپن دیاں بڑیاں سوہنیاں تے دل کھچویاں تصویراں کھچیاں نیں۔ ایس نظم دے پہلے تن شعر ملاحظہ ہوون:

حارث اِجڑ کھولن لگا فجریں اِکس دہاڑے
عبد المطلب دا شہزادہ آن کھلا وچ واڑے
اُجلے کپڑے جسم مصفا، جھنڈ سواری ہوئی
معصومی نے رُوپ چڑھایا ملے مثال نہ کوئی
بکریاں نوں بھج بھج پَیے کنڈاں تے ہتھ پھیرے
رحمت ربّ دی لتھی ہوئی آجڑیاں دے ڈیرے

ایہہ نظم...... پیر ہوراں دی آخری نعتیہ نظم اے۔ فوت ہون توں دو کو سال پہلوں بیماری تے کمزوری پاروں اوہناں باہر جانا چھڈ دتا سی تے بہتا وقت اپنی بیٹھک وچ ای گزار دے سن۔ ایہہ نظم اوہناں ای دناں دی یادگار اے۔ مینوں اوہناں ایہدے لکھے جان دا سبب آپ کجھ اِنج دسیا سی: ''پچھلے دناں وچ وڈّی عید دے موقعے تے مَیں بالاں نوں بکریاں، چھتریاں تے دُنبیاں نوں بنا سوار کے باہر لیاؤندیاں تے پیار کردیاں ویکھیا تے میرا دھیان اُڈ کے مائی حلیمہ دے واڑے وِچ جا اَپڑیا، جیہدے نیڑے تریڑے حضورؐ پاک نے اپنی حیاتی دے مُڈھلے سال گزارے سن۔ کجھ روایتاں مَیں سُنیاں پڑھیاں ہویاں سن کجھ سوچاں تے خیالاں نے بانہہ پھڑی تے ایہہ نظم ہوگئی''۔ نظم سُناندیاں ہویاں کئی تھاواں تے پیر ہوراں دے جذبات ٹھلّے نہ گئے تے اوہ رون لگ پئے۔ ایہہ نظم تے ایہدے نال دیاں کئی ہور نظماں پڑھدیاں احساس ہوندا اے جیویں اوہ اوس دَور وِچ پہنچ کے، اکھیں ویکھی گل سُناندے ہون تے ایہہ کیفیت وابستگی تے نسبت دی دین اے۔ اِک ہور نعت وچ کِنّے پیار نال مائی حلیمہ نوں اِنج تسلّیاں دیندے نیں:

توں اپنی تموں جھان نہ ہو توں نہ کر بھرم یتیمی دا
اوہ کے نہیں ڈِٹھا جہڑا تینوں رنگ وکھایا جانا اے
ایہہ تیرے حق پچھانے گا چارے گا تیریاں بکریاں
ایسے نوں اِک دن ہر شے دا مختار بنایا جانا اے
توں ویکھیں تینوں لبھن گے جو ثمرے خدمت گاری دے
تینوں ای چادر یمنی تے اِک روز بٹھایا جانا اے
توں پہلاں اپنے جمے توں سوہنے نوں شیر پلانی ایں
تینوں ای پہلاں کوثر والا جام پلایا جانا اے

مسدّس 'چن' وچ مکّی مدنی چن تے آسمانی چن دا موازنہ کردیاں ہویاں اپنے وسیع علم، مشاہدے تے نظر دا خوب اظہار کیتا اے۔ دو بند ویکھو:

ایہدے مونہہ تے داغ سیاہیاں دے سارے عضو بے داغ حضورؐ دے نیں
سُورج ساہمنے ایہہ نہ اَکھ کھولے دونویں نین مازاغ حضورؐ دے نیں
ایہہ کدی روشن کدی نہ روشن، روشن سدا چراغ حضورؐ دے نیں
ایہہ جام خالی اِک پیا موندھا امرت بھرے ایاغ حضورؐ دے نیں
اوہ چن دی پہلی رات کولوں ایہدی چودھویں دی رات ہیٹھاں ہیٹھاں
اوہدے عرش بریں تے تذکرے نیں ایہدی زمیں اُتّے بات ہیٹھاں ہیٹھاں

پیر ہوراں دیاں نعتاں وچ سیرتِ پاک دے سدا بہار گل بُوٹے وی نیں۔ عقیدت تے محبت دیاں مہکاراں وی نیں۔ رسالت دے منصب دا احترام وی اے، شاعر تے اوہدی قوم دے دُکھاں دا اظہار وی اے تے مُسلماناں دے کردار نوں سوارن واسطے کئی سبق وی نیں۔ ایس لئی مینوں یقین اے پئی نعتاں توں ہر طبقے، خیال تے عقیدے دے لوک اِکو جیہا سُرور حاصل کرن گے۔

دوجے پاسے 'قطبی تارا' دی اشاعت نال پنجابی نعت دی روایت اگے وَدھے گی، ایہدا اوقار قائم ہووے گا تے ایہہ کتاب نویں پنجابی نعت دا سرناواں ثابت ہووے گی۔

حفیظ تائب
یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور
14۔فروری 1981ء

حمد

لائق حمد تمجید دے صرف اوہا ، خالق جو ارض و سماوات دا اے
اوہدے وچ قبضے ہر اک چیز جگ دی ، حافظ آپ ساری مخلوقات دا اے
اوہا جان دا دلاں دے بھید گجھے ، واقف اوہ ہر اِک مخفی بات دا اے
فضل ذرّیوں لے کے مہر توڑی ، سبھ نوں آسرا اوس دی ذات دا اے

حمدیہ قطعے

دلیلاں دُڑاواں خیالاں نوں انگاں
مَیں محشر دے وچ پیش ہوون توں سنگاں
الٰہی عمل کوئی پلّے نہ میرے!!
کرم تیرا منگاں، ترا فضل منگاں

O

مَولا اگے لوڑ کُجھ تمہید دے رنگن دی نہیں
عرض کرنی آں جو کر بیبا ایہہ تھاں سنگن دی نہیں
فضل ہوندی نہیں جدوں کوئی دُعا میری قبول
مَیں سمجھ لینا واں مینوں جاچ ای منگن دی نہیں

O

ہے زاہد نوں اپنی ریاضت دا ہمّاں
تے عابد نوں اپنی عبادت دا ہمّاں
ہے صُوفی نُوں ناز اپنے عملاں دے اُتّے
مینوں فضل مولا دی رحمت دا ہمّاں

نعتاں

بھلیو بھلی وچ جگ دے ہین سوہنے، سوہنے نہیں پر میری جناب ورگے
اوہ جہدے پسیناں وچ ہلتے رکھے گئے نیں عطر گلاب ورگے

چہرہ مہ کنعان دا ویکھ کے تے ماہ وشاں نے انگلیاں چیر لیاں
اوہدی اِک انگشت دا ویکھ جلوہ سینے چاک کر لین مہتاب ورگے

بالو ریت تتی تتی بیٹھ کنڈاں گرم گرم پتھر اُتّے چھاتیاں دے
اوہدے عشق وچ عاشقاں صادقاں نے ساڑ لئے بُتّے کم خواب ورگے

چھپ کے کئی واری اوہدی بزم اندر بہنا پَے جاندا اے چناں ورگیاں نوں
جا کے کئی واری اوہدی بزم اندر دیوے بے بالن آفتاب ورگے

روضے کول درخت جو بے جھولن توں نہ سمجھیں ہوا سنگ جھولدے نیں
ایہہ بے تاب نیں لیلیٰ دے وِچ خیمے جھات پان لئی قیس بیتاب ورگے

اسی نہ کوئی پارس دا سنگ پارہ نہ کوئی پُڑی اکسیر دی منگنے آں
تیرے عِشق وچ چاہنے آں شاہِ خوباں ساڈے دل ہو جان سیماب ورگے

اَجے ہین کُجھ ہجر دے سال باقی، اَجے دُور نیں ساعتاں وصل دیاں
اجے فضلؔ تیرے کچے اتھرو نیں اجے ہوئے نہیں سُرخ عناب ورگے

دو لفظاں دے وچ کسے طرح پیغام سمایا نہیں جاندا
کیہ کراں صبا نوں کول اپنے کُجھ چر کھلوایا نہیں جاندا

مَیں لکھ چھپانا چاہنا واں پر راز چھپایا نہیں جاندا
اتھراں نوں روک نہ سکاں میں دل نوں سمجھایا نہیں جاندا

آکھاں تے کہنوں آکھاں مَیں، جا آکھے کملی والے نُوں
کیوں اپنے روضہ اطہر تے مینوں بلوایا نہیں جاندا

کُجھ دید دیاں مشتاقاں نوں لوڑاں نیں نویں حیات دیاں
کیوں پلہ بُرد یمانی دا رُخ توں سرکایا نہیں جاندا

تُسی رحمت او جس عالم دی مَیں اوسے دے وچ رہنا واں
مُڑ میری خستہ حالت تے کیوں کرم کمایا نہیں جاندا

جد توڑی دھوڑاں جمن نہ چہرے تے اوہدی راہ دیاں
کوئی جتن ہزاراں کرے پیا چہرہ چمکایا نہیں جاندا

تُسی چن ٹُرٹے ہوئے دے چاہو تے ٹکڑے جوڑ دیو
کیہ آکھاں کیوں دل میرے نوں پیوند لگایا نہیں جاندا

چل فضل مدینے جان لئی کجھ آہر، کوئی اُدھم کریئے
ہن دُوری دے وچ دل تائیں بہتا تڑفایا نہیں جاندا

چلیا اے جے کر مدینے تے لے چلے نال مجھ عاجز خستہ جان تائیں
میرے چلیاں والاں دی لاج رکھے آکھو کوئی میرِ کاروان تائیں

جے کر اِنج نہ ہووے تے فیر میری نِکی جیہی اِک عرض منظور کر لے
جالی کول کھلو کے پیش کردے دُکھاں بھری میری داستان تائیں

کدی یاوری کرن جے بخت میرے میں وی دیس بطحا اندر پہنچ جاواں
میرے دل نوں ہووے تسکین حاصل، آوے حوصلہ چشم گریان تائیں

چبھ جان جہڑے میریاں وچ پیراں، پیراں وچ سانبھی رکھاں کنڈیاں نوں
چُھٹے مار کے کڈھاں نہ اکھیاں چوں کدی باہر گردِ بیابان تائیں

جہڑا وچ تصور دے رہے پھردا، روضہ اکھیاں نال اوہ دیکھ لاں میں
طرفہ رُوح نوں خوشی نصیب ہووے لبھے جان تازہ میری جان تائیں

جتا چر نہ نکلیا گُمر دل دا بوسے پیا دہلیز دے لاں گا مَیں
کر کے مَیں ترلے مِنتاں کرلاں گا طرفدار اپنا پاسبان تائیں

اللہ کرے اُس شہر نوں ویکھنے دا میرا شوق جنون تک پہنچ جاوے
نِکل پواں میں فضل گجرات وچوں کر کے چاک اپنے گریبان تائیں

O

کدوں طالع ہون بیدار ویکھاں
میں کد خواب وچ اپنی سرکارؐ ویکھاں

مرے اُلٹے بختاں دی جائے سیاہی
مَیں واللّیل گیسوئے خمدار ویکھاں

چمک جائے متھے مرے دا ستارا
میں سوہنے دے والشّمس رُخسار ویکھاں

کدوں جاگنے نیں مرے بھاگ خبرے
مَیں کد بھاگیں بھریا اوہ دربار ویکھاں

کدوں وڈھی جاندی اے پھاہی غماں دی
مرے سائیں لیندے نیں کد سار ویکھاں

کدوں ساڑ فرقت دے ہونے نیں مٹھے
کدوں تیک رونا اے دُکھیار ویکھاں

فضل نعت پڑھدا مَیں پہنچاں مدینے
وکھائے خُدا تے اوہ دربار ویکھاں

ہے دُنیا دید دی طالب تمامی
"فقم قم یا حبیبی کم تنامی"

زیارت واسطے آیاں نیں حُوراں
فرشتے دین آئے نیں سلامی

تُوں دھر سر پاک تے تاجِ شفاعت
نبی نیں منتظر تیرے تمامی

ہے جتھوں تک خدا دی بادشاہی
ہے اوتھوں تیک تیرا نامِ نامی

ہے تیرا ہر لقب سوہنے توں سوہنا
قریشی، ہاشمی، عربی، تہامی

بُراق اوتھے گیا، رفرف نہ جبریلؑ
توں جتھے جا کے کیتی خوش خرامی

اوہ ٹھوکر تخت شاہانے نوں مارے
ترے در دی ملے جہنوں غلامی

فضلؔ بیکس دا وچ دُنیا تے عقبےٰ
نہ کوئی باجھ تیرے ہور حامی

O

محمدؐ دی جہان اندر نہ جے جلوہ گری ہوندی
ہنیرا ہر طرف رہندا نہ کدھرے روشنی ہوندی

شمع جے کر ہدایت دی نہ مکے وچ بلی ہوندی
ڈرونی موت نالوں بندیاں دی زندگی ہوندی

محمدؐ دا نہ پہلاں نور جے کر بنیا ہوندا
نہ چن دی چاننی نہ تاریاں دی دل کشی ہوندی

محمدؐ جے حمایت بیکساں دی وچ کھلوندے نہ
کدے نہ دور درداں ماریاں دی بیکسی ہوندی

نمونہ دنیا نے بن جانا سی اوڑک جہنم دا
منیر آپ دی دنیا نوں جے نہ رہبری ہوندی

محمدؐ مصطفیٰؐ جے نہ شفیع المذنبین ہوندے
گنہگاراں دی محشر وچ رہائی نہ کدی ہوندی

جے جگ اُتے اُجالا والضحیٰ دا فضل ہوندا نہ
جہالت دُور کنج ہوندی، کویں رد تیرگی ہوندی

کائنات دی زینت تے ثمر شیریں ابراہیمؑ دے باغ پروار دیا
واری عید قربان تے فطر اس توں پیداوار ایسے افضل وار دیا

دن حشر دے پھڑن لئی عاصیاں نوں اونا اے حشر دے جدوں سپاہیاں نے
مینوں کملی دے ہیٹھ چھپا لینا اے محبوب ستار غفار دیا

کیتا رب نے ذکر بلند تیرا، وچ وادھیاں دنو دِن شان تیری
جتھے خزاں نہ اثر انداز ہووے پھلاں تازیا اوس گلزار دیا

کیتی طائف اندر جہناں سنگ باری اتے اُحد وچ دند شہید کیتا
تُوں اوہناں دا وی خیر خواہ رہیوں سجنا ہر دُشمن نابکار دیا

تُوں ای خاراں نوں پھلاں دی شان بخشی اتے اُجڑے چمن آباد کیتے
مرے دل افسردہ دا کھِڑے غُنچہ جھل جھولیا باد بہار دیا

جتھوں خلقتاں پیندیاں آئیاں نیں جتھوں اگوں وی پیندیاں رہن گیاں
اِک دو میرے وی گھٹ نصیب ہوون اوتھوں والیا بحر زخار دیا

لِلّٰہ نظر کرنی کدھرے فضل عاجز گنہگاراں دے وچ نہ رہے بیٹھا
جدوں اذن شفاعت دا لبھنا اے تینوں شافعا روز شمار دیا

مُصطفےٰؐ دے پاک دروازے تے جہڑے آ گئے
دین تے دُنیا دی جہڑی چاہی دولت پا گئے

آ یتیماں تے غلاماں نوں گئے سُکھاں دے ساہ
اوس دے ڈکے زمانے دی ہَوا پرتا گئے

ہور کیہ اے رحمتِ عالم دے ہونے دا ثبوت
کھا کے پتھر دشمناں اُتے کرم فرما گئے

جان گے کھنڈ آ گئی جے کر مدینے دی ہَوا
غم اے کیہ جیکر غماں دے سر تے بدل چھا گئے

اوہ شب اسریٰ سَنے نعلین پہنچے عرش تے
کِس نے پایا مرتبہ سرکارؐ جہڑا پا گئے

ناہیں خلوت وچ کسے نوں دخل دینے دی مجال
طائرِ سِدرہ نوں شعلے نور دے سمجھا گئے

حشر دے میدان وِچ کاہدی اے گھبرانے دی لوڑ
اوہ گنہگارو شفیع ساڈے ، تہاڈے آ گئے

فضلؔ چھایا ہویا سی دنیا تے ہر پاسے ہنیر
والضحیٰ دی شان والے آ کے چانن لا گئے

O

اُمت عاصی دا رکھوالا نبیؐ سہارا کملی والا
ملجا، ماویٰ، تکیہ، پرنا، ٹھاہر، سہارا کملی والا

پاک وجود مبارک اوہدا حُسن سراپا نور مجسم
اکمل، اجمل، احسن، اطہر، یتیم پیارا کملی والا

عرشاں اُتے پرچم جھُلّے دو جگ اندر شاہی اوہدی
رحمتِ عالم، پرجا پرور، راج دُلارا کملی والا

رستہ ملیا ظلمت نسّی فلک ہدایت اتے چڑھیا
مہر منوّر، بدر درخشاں، روشن تارا کملی والا

عربی، مکّی، مدنی جس دا نبیاں دے وچ کوئی نہ ثانی
نام محمدؐ ابن عبداللہ عرف نیارا کملی والا

ظاہر دے اسباب میسر باطن دے وی کول خزانے
اے پر کملی اندر کردا رہیا گزارا کملی والا

ہین اُمیداں حشر دہاڑے فضل اساڈی سار لوے گا
لڑ لگیاں دیاں شرماں لجاں پالنہارا کملیؐ والا

موہ گئیاں عالم سارے نُوں مدنی سرکار دیاں گلاں
مُونہہ موڑ گیاں تلواراں دے اوہدے خُلق پیار دیاں گلاں

چھڈ دیوو گلاں گل جدوں مَا یَنْطِقُ اتے مُک گئی
گلاں نیں رب قدیر دیاں احمدؐ مختار دیاں گلاں

اوہ شامل وچ قرآن نہیں جبریلؑ اوہناں نوں کیہ جانے
اوہلے وچ جو مَا اَوْحٰی دے ہویاں اسرار دیاں گلاں

ہتھ اوہدا ہتھ خُدا دا اے تک فَـوْقَ اَیْـدِیْهِـمْ ولوں
سُن شوہ دیاں گلاں شوہ کولوں چھڈ پار اُرار دیاں گلاں

اس دتے بخش غُلاماں نوں پروانے تخت نشینی دے
کر مات گئیاں درباراں نوں اوہدے دربار دیاں گلاں

ڈنیا نوں رہندی ڈنیا تیکر درس عمل دا دین گیاں
بوبکرؓ، عمرؓ، عثمانؓ دیاں حیدرؓ کرّار دیاں گلاں

چھڈ اوہدی خاطر پھلاں نوں کنڈیاں دے اُتے لیٹ گئے
سُبحان اللہ کنج یاراں نے من لیاں یار دیاں گلاں

اوہ گلاں کاہدیاں گلاں نیں جو وچ دلاں دے کھبن نہ
کر ذکر اصحابان پاکاں دا کر آل اطہار دیاں گلاں

اک روز فضل ہر طبقے نے من اوہنوں رہبر لینا اے
ہر طبقے دے وچ ہون پیاں اَج شاہ ابرار دیاں گلاں

جھولا جھلیا غارِ حرا ولّوں اُجڑے چمن جنہے پُر بہار کیتے
چشمہ جبل رحمت وچوں ہویا جاری ریگستان جنہے لالہ زار کیتے

اک دیس بطحا اندر رہن والا نا خُدا بن کے نمودار ہویا
پھاتے ہوئے گرداب عصیان اندر جنہے عاصیاں دے بیڑے پار کیتے

نالو نال تقدیراں نوں بدل دی گئی جدھر پھری چشم التفات اوہدی
تہ بہ تہ جمے ہوئے دلاں اُتے اوہنے پلاں وچ دُور زنگار کیتے

ہویا ختم جہالت دا دَور دَورہ دُنیا سُکھ دی نیندرے سون لگی
اوہنے طوق غلاماں دے گلوں لاہے دُختر کشاں دے کند ہتھیار کیتے

لا شریک ربّ کعبے دا اوس ویلے تخفے پیا صلوٰۃ دے بھیجدا اے
جنہے شرک دی کعبیوں بیخ پٹی عزیٰ، لات، منات مسمار کیتے

اوہدے کرم نے کسریٰ دا تخت زرّیں پکھی واساں دی مِلک بنا دتا
اوہدے لطف نے شرق تے غرب والے بکر واناں دے باجگوار کیتے

اوہدا نام جد لیا نہتھیاں نے، پاکستان دا ملک نصیب ہویا
حربے سارے ای فضل بیکار ہو گئے جہڑے دُشمناں نے اختیار کیتے

کِس دے سر لولاک دا تاج دھریا مَولا وکھری شان بنائی کِس دی
کِس دا ذکر کردے آئے نبی مڈھوں خبر وچ صحیفیاں آئی کِس دی

کِس نے ہفت افلاک دے سیر کیتے، راساں ہتھ وچ پکڑ براق دیاں
وِچ مسجد اقصیٰ دے شب اسرٰی کیتی مرسلاں نے پیشوائی کِس دی

کِس نے رفرف دے اُتے بیٹھ کے تے کیتا طے ملکوت ناسُوت تائیں
ڈنکے وچ جبروت دے کہدے وجے پئی وچ لاہُوت دہائی کِس دی

سر طور طوئٰ دی وچ وادی مُوسیٰؑ جوڑیاں نال نہ جا سکے
واہ تعالیٰ اللہ عرشِ پاک اُتے ہے نعلین دے سنے رسائی کِس دی

مینوں دوستو نال انصاف دسّو اوہ محبوب محبوب خُدا دا نہیں
اوہ محبوب خدا دائے تے فیر دسّو ہے خدا کِس دا تے خدائی کِس دی

قطرے قطرے نوں کر دریا دتا برس برس کے ابر احسان کس دے
پے کے ذریاں دے اُتے ذریاں نوں آفتاب کر گئی رشنائی کس دی

چٹھی ہتھ وچ لے کے بخششاں دی فضل باغ رضوان ول ٹری جانا ایں
اَج عرصہ محشر دے وچ تیرے کم آ گئی مدح سرائی کس دی

O

کوئی آونے والا دُنیا تے آیا نہیں تیرے ہار نبیؐ
تُوں افضل وِچ رسُولاں دے توں نبیاں دا سردار نبیؐ

تینوں مولا خِلعت دِتی اے محشر دے وچ شفاعت دی
نبیاں نے رَل مِل دھرنی اے سر تیرے تے دستار نبیؐ

اُمتاں نوں دیندے آئے نیں خوش خبری تیرے آونے دی
تیرے توں پہلاں آئے جو لکھ اُتے کئی ہزار نبیؐ

کوئی فرق نہیں عربی عجمی دا کوئی بحث نہیں رنگاں نسلاں دی
ہے کھلا خاصاں عاماں دے واہتے تیرا دربار نبیؐ

جو جانی دشمن تیرے سَن تیرے توں جاناں وار گئے
مونہہ موڑ گیا تلواراں دے اِک خُلق تیرے دا وار نبیؐ

حد مُکّی قدر شناسی دی سُبحان اللہ سُبحان اللہ
دائی نوں دتی بہن لئی توں چادر پاک اُتار نبیؐ

ہجرت دے پچھوں مکے تے جد حاصل فتح مبین ہوئی
توں بخش دتا ہر وَیری نوں تیری اے اوہ سرکار نبیؐ

میں فضلؔ نہ پُچھاں ویداں نوں تے کدی نہ صحت منگاں میں
لگ جائے عِشق تیرے دا جے دِل میرے نوں آزار نبیؐ

مَیں ٹر بطحا دے وَل پواں جے کرے نصیبا یاوریاں
مَیں حاضر ہوواں روضے تے لِکھ لین فرشتے حاضریاں

مَیں چُن پلکاں دے نال لواں کُجھ ذرّے اوہناں گلیاں دے
اوہ گلیاں حاصل جہناں نوں کوہِ سینا اُتے برتریاں

کیتا اے ربّ تعالیٰ نے خود ذکر بلند محمدؐ دا
جد تیک خدائی قائم اے قائم نیں اوہدیاں سروریاں

لاَمتھے داغ غُلامی دا چُن قدماں دے وِچ ڈِگ پیا
اوہدی بھری گواہی رُکھاں نے اوہدا کلمہ پڑھیا کنکریاں

کُل تَر گئی ساری اوہناں دی مَن جہناں اوہدے حکم لئے
گئے ناماں نیم اس دُنیا توں جہناں نے کیتیاں نابریاں

اوہ غارِ حرا دے وچ ہووے یا ہووے عرش معلّے تے
اُس اُمّت دے رکھوالے نے اُمّت دیاں چاہیاں بہتریاں

دُنیا دے رہبر بن نکلے اعرابی نخلستاناں دے
کِتھوں توں کِتھے لَے گیاں آقا دیاں بندہ پروریاں

اُس مالک شاہی تختاں دا کر دتا پکھی واساں نُوں
آ گیاں غلاماں اوہدیاں دے قدماں دے وچ سکندریاں

دُنیا دے اسپ سواراں تے چھا اوہدے بکروان گئے
مَل اوہدیاں خاک نشیناں نے پیراں وچ سٹیاں قیصریاں

جبریلؑ اوہناں دے سر اُتے خود اپنی ہتھیں تاج دھرے
مِل فضلؔ جہناں نوں جاندیاں نیں مولا دے در دیاں چاکریاں

O

سُورج وانگ روشن سارے جگ اُتے، اوجھل نہیں کوئی شان عظیم تیری
ربّ وِچ صحیفیاں ساریاں دے کیتی نعت اے نبی کریمؐ تیری

رُلدے پیراں دے ہیٹھ نمانیاں نُوں چُک کے سینے دے نال سی تُوں لایا
گاون کیوں نہ گیت غلام تیرے آکھن کیوں نہ جس یتیم تیری

بہہ کے کُن فیکون دے تخت اُتے سِر تے لولاک دا تاج پایا
ایدھر ازل اودھر ابد دو حدّاں پھیلی ہوئی اے وِچ اقلیم تیری

تیرے حوصلے دے اگّے ہو گیاں پست چوٹیاں اُحد پہاڑ دیاں
ہوندی پتھراں دی بارش ویکھ کے تے کھاوے جوش نہ طبع حلیم تیری

تتّی ریت یا چر انگیاریاں دی عاشق فرش حریر دا جاندے نہیں
اوہ مزے بلالؓ دے وانگ لیندے کیتا جہناں نوں مست شمیم تیری

اُٹھ فضل خُدا دا نام لَے کے واہتے پیر حجاز دے وَل ٹُر پَو
جان آ گئی کم جے وِچ رستے ہو گئی جان بحق تسلیم تیری

جہڑے مانگت محمدؐ دی گلی پہنچے خالی کاسیاں دے تائیں پُور نکلے
لکھے سینیاں وچ انوار پرتے کر کے تیرگی دلاں دی دُور نکلے

ہے سی حضرت موسیٰؑ نوں طور اُتوں، جتھوں لَن تَرَانِی دی واز آئی
اوتھوں پئی اَرِنِی دی آواز آوے جے اوہ سَیر کرداسوئے طور نکلے

بالا حُسن کیوں نہ بالا تر ہووے مَولا چادر مدثرؔ دی بھیج دتی
اُوپر اپنے اوڑھ کے بُرد یمنی جدوں حجریوں باہر حضورؐ نکلے

توبہ ہتھ رکھے اوہ تے اکھیاں دی نال کسے جمشید دے میل دے نہیں
اوس ساقی کوثر دی بزم وچوں جہڑے پی کے شراب طہور نکلے

اوہدے مستاں نے کسریٰ دا تاج لاہیا، لتاں ماریاں قیصر دے تخت اُتے
داخل جے بُت خانیاں وچ ہو گئے کر کے بتاں تائیں چُور چُور نکلے

کامل اک قرآن مجید اوہدے دتا چھیک سجاں کُتب خانیاں نُوں
ہُن جُزدان وچّوں نہ انجیل نکلے ، نہ توریت نکلے ، نہ زبُور نکلے

کرو فضلؔ دی عرض منظور مَولا اپنی شان کریمی دا واسطہ جے
دیو خواب وچ دیدیاں کول سدو کوئی تے حسرتِ دِل رنجور نکلے

O

نُوری نبی کریمؐ دا گھر نُوری ، نُوری گھر دے درو دیوار نُوری
نُور نال بھریا ہویا شہر اوہدا ، اوہدی آل نُوری اوہدے یار نُوری

اوہدے در نُوری دا دربان نُوری ، اوس بادشاہ دے خدمتگار نُوری
پُتلے نُور دے میر وزیر اوہدے ، اوہدا تخت نُوری تے دربار نُوری

اوہدا چمن نُوری شاخ شاخ نُوری ، کلی کلی نُوری برگ بار نُوری
اوہدا اِسم نُوری اوہدی ذات نُوری ، اوس نُور دا ذکر اذکار نُوری

گئی سُو بسو پھیل خوشبو نُوری، نُوری چھڑکیا عطر عطار نُوری
ظلمت خزاں دی فضل کافور ہو گئی آیا لے کے نُور بہار نُوری

واہ واہ حلیمہ تیرے تے اَج کرم کمایا جانا اے
اَج یکتا تیری جھولی دے وچ گوہر پایا جانا اے

تُوں اپنی تھو جھان نہ ہو، تُوں نہ کر بھرم یتیمی دا
اوہ کیسے نہیں ڈِٹھا جہڑا تینوں رنگ وکھایا جانا اے

ایہہ تیرے حق پچھانے گا چارے گا تیریاں بکریاں
ایسے نوں اِک دن ہر شے دا مختار بنایا جانا اے

تُوں ویکھیں تینوں لبھن گے جو ثمرے خدمت گاری دے
تینوں ای چادر یمنی تے اِک روز بٹھایا جانا اے

کیہ ویکھیں قیمت پیندی اے تیرے ایس کھجوری چھپّر دی
جنّت وِچ ایہدی تھاں تینوں اک محل دوایا جانا اے

تُوں پہلاں اپنے جمیں تُوں سوہنے نُوں شِیر پلانی ایں
تینوں ایں پہلاں کوثر والا جام پلایا جانا اے

ایہہ نال خوشی دے مارے جو پیا ہُلبلی ول اسماناں دے
اک راتیں ایہنوں اسماناں دا سَیر کرایا جانا اے

اِک نازک جیہا اشارہ اے جھڑیاں دا وچ پنگوڑے دے
لَتّاں دے نال مناتاں تے لاتاں نوں ڈھایا جانا اے

آپ بُدریاں ایہنے دھرتی تے جس ویلے خَیریں ٹُرنا اے
جائے گا جِدھر بدل تے سِر اُپّر چھایا جانا اے

مونہہ منگے دِتّے جانے نیں دان اوہدیاں فضل غلاماں نُوں
عرشاں تے جہدی ولادت دا اَج جشن منایا جانا اے

ترجیع بند نعتیہ

محمدؐ خُدا دا پیارا محمدؐ
غریباں دا حامی سہارا محمدؐ
ہے دَرداں تے دُکھاں دا چارا محمدؐ
ہے بے چاریاں دا سہارا محمدؐ

فقیراں دیاں جھولیاں بھرن والا
سِراں تے یتیماں دے ہتھ دھرن والا
اوہ حَق ویریاں دے دُعا کرن والا
محمدؐ خدا دا پیارا محمدؐ

بنا دتے صحرا گلستان اوہنے
شُتر بان کیتے حکمران اوہنے
بہا دتے تختاں تے دربان اوہنے
غریباں دا حامی سہارا محمدؐ

غُلاماں نوں آقا نے آزاد کیتا
تے خانہ بدوشاں نوں آباد کیتا
اوہنے درد منداں نوں دلشاد کیتا
ہے درداں تے دُکھاں دا چارا محمدؐ

اوہدے سر تے لولاک دا تاج سوہے
زمانے تے اک اوسے دا راج سوہے
اوہدا نام لئے تے ہر کاج سوہے
ہے بے چاریاں دا سہارا محمدؐ

○

عید میلاد مُبارک

محبوبؐ خدا دے دُنیا تے تشریف لیائے اَج دے دِن
مَولا نے اپنی رحمت دے بدل برسائے اَج دے دِن

اَج آمنہؓ دے گھر قائم ہے تقریب مبارک بادی دی
بَنھ ڈاراں پنچھی سِدرہ دے دھرتی وَل آئے اَج دے دِن

بی حوّا، ہاجرہ تے مریم رل اِک مسند تے بیٹھ گیاں
رَل مِل کے حُوراں جنت دے وِچ منگل گائے اج دے دن

پیغمبر حضرت آدمؑ نوں خوش ہو کے کرن سلام آئے
مسجود مِلائک دے درجے ربّ ہور ودھائے اج دے دن

اوہ گلشن جس دے حق وچ ابراہیمؑ دُعاواں کردے سَن
اللہ نے اوسے گلشن نوں رنگ وکھرے لائے اَج دے دِن

نبیاں نے دل وچ لایاں سن تانگھاں جس دے دیدار دیاں
اُس ماہی آ کے مکے دے وچ درس دکھائے اَج دے دِن

پئی فضل خدائی منگدی اے منگ توں وی جو کجھ منگنا ای
کیوں مولا دے دروازے توں کوئی خالی جائے اَج دے دِن

حلیمہ سعدیہ دے گھر حضورؐ دے آون اُتّے

مِل کے بیبیاں کہن اک دوسری نوں ساڈی جُوہ نُوں ربّ وڈیایا نی
آندائے بال حلیمہ نے جو شہروں، کسے ماں کرماں والی جایا نی
کالی رات نالوں گوڑھی جھنڈ کالی رُوپ چن توں دُون سوایا نی
جھلّے جان نہ مُول انوار اوہدے، پیندا نہیں زمین تے سایا نی
کردا اے ہتوں ہتوں مکھ سوہنا حُسن رُخاں اُتے گھُمر پایا نی
ایہنوں کھڑن کھڈادیاں جس پاسے رہندائے سر اتے بدل چھایا نی
مڑ مڑ ویکھدا کعبے دی طرف رہندائے ایسا اوس پاسے چت لایا نی
اکا کار سرگھی ویلے جاگ پیندائے جاگن والیاں ٹھیک اَزمایا نی
وس پیا سارا کنبہ سعدیہ دا کجھ برکتاں نال لیایا نی
سانوں ایہہ سگواں اوہا جاپدا اے جہدا نام انجیل وچ آیا نی
ایہدا ای وچ توریت زبور بھانویں ربّ کھول کے ذکر فرمایا نی
نظر نہ لگے ویکھن والیاں دی برقعہ میم دا پہن کے آیا نی
جاگے مدّتاں دے سُتّے بھاگ ساڈے اللہ اپنا فضل کمایا نی

حضورؐ دا پہلی واری اجڑ نال جانا

حارث اجڑ کھولن لگا فجریں اِکس دیہاڑے
عبد المطلب دا شہزادہ آن کھلا وچ واڑے

اُجلے کپڑے، جسم مصفا، جھنڈ سنواری ہوئی
معصومی نے رُوپ چڑھایا، ملے مثال نہ کوئی

بکریاں نوں بھج بھج پئے کنڈاں تے ہتھ پھیرے
رحمت رب دی لتھی ہوئی آجڑیاں دے ڈیرے

بُو بچیاں نوں جپھے مارے سینے نال لگائے
اِرد بگردوں پُتر چُن چُن موہناں دے وچ پائے

بکریاں دے منکے لاہندا بچیاں دے گل پاندا
حارث کول کھلوتا ویکھے صدقے ہو ہو جاندا

مائی حلیمہ اپنے چھپر وچ کاہلی کاہلی آئی
خیمے وِچ کد توڑی رہندی ویکھن دی سدھرائی

کپڑے جھاڑے سر مونہہ چُمیا گودی وچ بٹھایا
پلّے وچوں ستّو جھاڑے سجرا دُدھ چوایا

سوہنے کھا کے چھڈیا جہڑا بچیاں اگے رکھے
آپوں وی کُجھ اوہدے وچوں سمجھ تبرک چکھے

اوہدے وچوں حارث نوں وی لبھا اک نوالا
ونڈ اوہدا پس خوردہ کھاندا تُبر بھاگاں والا

حارث آکھے شہزادے نوں اپنے دوش بیٹھاواں
اجڑ نال کھڑاں وچ جنگل اَج کُجھ سَیر کراواں

عبداللہ نوں چاچا اوہدا مونڈھیاں اُپّر چائے
متاں اِکلا جنگل دے وِچ شہزادہ گھبرائے

ہوسن نوں تے اسی وی ہوساں نال کھڈاوے سارے
بھانویں کیہ کُجھ ہووے ہوندے ہانیاں ہان پیارے

کہے حلیمہ بھانویں سارا جائے بدل زمانہ
جنگل دے ول شہزادے نوں ہون نہ دیاں روانہ

اودھر ہین جتاں دیاں تھانواں تے پریاں دے ڈیرے
سن کے نام جنگل دا پیندائے ہول کلیجے میرے

ایہہ تہاڈے کولوں کدھرے اوہلے نہ ہو جاوے
اکاں دے مت پتر توڑے اکھیاں تے ہتھ لاوے

کئی خیال دماغ میرے وچ آون من بھرماون
ماہیاں دے ول ہتھ ودھائے کنڈے چبھ نہ جاون

جنگل دے وچ جھلدی رہندی ہر دم لال ہنیری
ایہنوں نال کھڑے نہ کوئی جندڑی ڈولے میری

بادِ سموم کرے نہ حملہ میں جیوندی مر جاواں
ویلا وقت گنوا کے ہتھوں کیوں بیٹھی پچھتاواں

پھل میرے نے وقت دوپہراں دی نہیں سختی سہنی
ہے وسواس طبعیت نازک ایہدی ٹھیک نہیں رہنی

حارث آکھے رکھ حلیمہ دل وچ عین تسلا
ایہہ انہونیاں گلاں موہوں نہ کڈھ غیریں سلا

کوئی آسیب بلا نہیں اودھر مَیں اَج جدھر جانائے
نخلستان گھنے دی چھاویں لیہنوں چل بہانائے

پانی چھنک زمین دے اُتے سُتھری جگہ بناساں
میں اُپر دی اپنی چادر ایہدے ہیٹھ وچھاساں

نخلاں نالوں تازے خرے لاہ لاہ رکھساں اگے
جے چاہے تے دُدھ پلاساں جس ویلے بھکھ لگے

مِٹھا چشمہ پھٹئے اوتھوں خُوب مصفا پانی
ایدھر اودھر چار چوفیرے ہریاول مَن بھانی

دُھپ دی سختی دا ڈر ناہیں مطلع اے ابر آلُودہ
ایہدے بھاگیں ساڈا وی اَج لنگھسی وقت آسُودہ

بادِ سموم تے صر صر ساڈی جُوہ وچ وگدی ناہیں
ایہہ جس دن دا آیا اے سوہنا گیاں بدل ہوائیں

مَیں سہران بھرا اپنے دا بھاویں پہرہ لانائے
اکاں تے ملھیاں دے نیڑے ایہنے آپ نہ جانائے

ایہہ حلیمہؓ سُنیاں گلاں ہوئی ذرا دلیری
جا حارث میں دیاں اجازت مناں مرضی تیری

گھیر لیا رحمت دی بدلی وگ اوے زوریں پُریا
چھیڑو اُمتاں دا جس ہونا اے اجڑ چارن ٹُریا

بیٹھا چڑھ حارث دے موڈھے رکھیا مُکھ پھیرے
مائی دیکھے چک چک اڈیاں جیوں جیوں ٹُرے اگیرے

اوڑک نوں اِک ٹبے اُتے چڑھ سوہنے نُوں دیکھے
شاماں نُوں چن خیریں مُڑسی دِل وچ کر دی لیکھے

سوہنا نظروں اوہلے ہویا مائی سُرت ونجائی
باہر واروں ڈگدی ڈھہندی خیمے دے وچ آئی

شیما[1] اتے انیسہ[2] دونویں سُن خیمے وچ کھلیاں
کہے اوہناں نوں موڈھے گھتو جھسو میریاں تلیاں

1,2- مائی حلیمہ دیاں دھیاں

دونویں بھیناں پُچھن لگاں کتھے وِیر پیارا
اَندراں دے وچ رونق ناہیں سُونا آنگن سارا

اوہ آکھے اَج پہلی واری جنگل وَل سدھایا
نال عیالیاں اجّو چارن عبداللہ دا جایا

ہتھ اُٹھاؤ جھولیاں اَڈّو منگو خیر دُعائیں
چائیں چائیں ٹوریا اے مَیں پَرتے چائیں چائیں

جنھوں ویکھ نہ رجن دیدے مُڑ اوہ مُکھ وکھاوے
شاماں توڑی شام اساڈا پرت گھراں نوں آوے

سُن کے بھیناں دے دل کُھسّے کر لئے اوہلے موہلے
گُڈیاں وِچ پٹاری رہیاں ڈولی وچ پٹولے

مائی نوں کوئی کم نہ سُجھے تھاؤں مُول نہ ہلّے
جے ہلّے تے اپنی ہلّے اُٹھ بروہاں مَلّے

سُکّی صحنک توا اے موندھا چُلھے دے وچ پانی
اَج نہیں تون اتے بہہ روٹی میرے دِلبر کھانی

سُورج دے وَل مُڑ مُڑ ویکھے مُڑ مُڑ منہ پچھاویں
اُبھے ساہ بھرے تے آکھے شام نہیں پئی بھاویں

اونسیاں پاوے کاگ اُڈاوے مُڑ مُڑ کڈھدی فالاں
فرقت دا دِن کٹن واسطے سبھے چلیاں چالاں

دِن لتھا تے اُٹھی مائی مَل کھلوتی گلیاں
راہ وچ کُٹھی وانگ زلیخا گھتن بھلیاں بھلیاں

ویہندیاں ویہندیاں جنگل ولوں چمکیا سعد ستارا
جھدے سببوں روشن ہونا اے اِک دن عالم سارا

ہَسدی ہَسدی وِل وِل پیندی مائی ودھی اگیرے
لاہ حارث دے موڈھے اُتوں پیر چُمے ہتھ پھیرے

ایتھوں آیو ٹُروا سوہنا خیمے دے ول آیا
سَیراں تے تفریحاں ہتھوں چڑھیا رُوپ سوایا

بَد نظراں دی نظر نہ لگے مائی سبھ کُجھ جانے
پکھا جھلے، آتش اتے سُٹ حرمل دے دانے

اپنے پیراں دی لے مٹی چلھے دے وچ پائے
سُوہیاں مرچاں سر توں وارے کالی لیر دُھکائے

کوسے پانی نال نہایا، بستر نرم وِچھایا
مائی دونہاں جہاناں تائیں نال کلیجے لایا

پنیاں گھٹنے پیر دبائے ہو بلہارے جاندی
جس ویلے اَکھ لائی سوہنے بیٹھی مَل پواندی

وقت مناسب پاسہ پَرتے کنڈ اُتے ہتھ پھیرے
واہ نی مائیے بھاگاں والیئے تیرے بھاگ اُچیرے

بحر محبت ٹھاٹھاں لاندا جو ربّ بخشیا تینوں
اوسے وِچوں اک گھٹ پانی کریں عنایت مینوں

اپنے سوہنے دا سر صدقہ مینوں نور نہ خالی
پکڑ پیالہ در تیرے تے آیا فضل سوالی

چڑھ چڑھ چنّا

اَشْرَقَ الْبَدْرُ عَلَیْنَا
مِنْ ثَنِیَّاتِ الْوِدَاعِ
مدینے پاک وچ سرکارِ دوعالم دے آون ویلے اوتھے
دیاں بیبیاں دے سوہلے

چڑھ چڑھ چنّا وے تو کر رشنائیاں
کالیاں راتاں ساڈے رب مُکائیاں
پَرتے نیں دِن رُتاں سوہنیاں آئیاں
وَگیاں نیک ہوائیں
وَگیاں نیک ہوائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

چن چن چڑھیا چن چودھویں رات دا
دِس پیا اکھیں رستہ صاف نجات دا
مِٹ گیا دنیا توں ناں ظلمات دا
فضل کیتا ربّ سائیں
فضل کیتا ربّ سائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

ویکھو نی ڈاچی گوڈا کتھے نوایا
ابو ایوبؓ تائیں رب وڈیایا
مینوں نہ کِدھرے اَج چاہل چاپایا
وس پیاں اُجڑیاں جائیں
وس پیاں اُجڑیاں جائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

چلو نی سیّو چل سیس نوایئے
اکھیاں دا قدماں ہیٹھاں فرش وچھایئے
قدماں دے اُتوں مڑ گھول گھمایئے
پیکیاں سوہریاں تائیں
پیکیاں سوہریاں تائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

سوچو نی اَڑیو کوئی وَل تعظیم دا
دسی دائے نال دوست نبی کریمؐ دا
نام صدیقؓ ساتھی مُڈھ قدیم دا
سوبھا جھوں تھائیں تھائیں
سوبھا جھوں تھائیں تھائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

فضلؔ غریب رہندائے وِچ پنجاب دے
راتیں دنیں گاوے گیت جناب دے
اوہنوں وی لِلّٰہ کدی آ وچ خواب دے
پاک جمال وِکھائیں
پاک جمال وِکھائیں وے ہادیا تیریاں دُور بلائیں

ربیع الاوّل

(مُسدّس)

چن ربیع الاوّل دا آن چڑھیا پرتے نیک ایام الحمدللہ
پاسے عاصیاں دے قاصد رحمتاں دا لے کے آیا پیغام الحمدللہ
نعت کہن لئی مینوں وی دوستاں دے صادر ہوئے احکام الحمدللہ
شکر اے میرا وی وچ مداحیاں دے درج ہو گیا نام الحمدللہ
وسیا ابر احسان خرابیاں تے اِک خار نوں اوج گلزار مِلیا
مَیں ناچیز نوں بزم میلاد اندر اج حاضری دا افتخار ملیا

دِلا ادب آداب ملحوظ رکھیں ایہہ دربار فخر مرسلین دا اے
ایتھے ہے ورُود ملائکہ دا انتظام سبھ رُوح الامین دا اے
اَج دا روز میلاد شریف والا اس محبوب ربّ العالمین دا اے
جس دے سِر تے تاج لولاک دا اے جڑیا تاج وچ لعل یٰسین دا اے
اوہ حقیقت نور نوں سمجھدے کیہ معترض جہڑے پہلے خاک دے سَن
کو۔ نورِ مجسّم نے سَیر کیتے اک رات وچ ہفت افلاک دے سَن

جہڑے ۔ ۔ توں نُری سی گل پہلاں منّی گل آ کے اوسے نُور تے سی
ٹریا ِلسلہ جہڑا حضورؐ اتوں ہویا سِلسلہ ختم حضورؐ تے سی
اوہا برسیا ۔ فاران اُتے جہڑا چمکیا کدی کوہ طور تے سی
جمع بیت حرام چ حُسن ہویا جہڑا پھیلیا بیت معمور تے سی
لوک بتاں اَگے مَتھے ٹیک دے سَن بُتاں اوس اگے مَتھے ٹیک دِتے
جو دستور زمانے تے سان جاری اوہدے پاک دستور دے چھیک دِتے

جے نہ رہبری آپؐ دا نور کردا کتھے خضرؑ نوں آب حیوان مِل دا
مطلب اوہدے دا نسخہ نویس عیسیٰؑ جے نہ ہوندا تے ایڈ نہ شان مِل دا
لیندا جے سرکارؐ دا واسطہ نہ مشکل داروے درد ہجران مِل دا
وِچ زندگی پیر کنعان تائیں مُڑ کے کدی نہ مہِ کنعان مِل دا
نہ ظہور حضورؐ ہوندا آدمؑ کدی نہ فخر نمود پاندا
جے نہ ازل نُوں آپؐ دی نعت پڑھدا خوش آواز نہ کدی داؤدؑ پاندا

بن دا شاہِ خاور کویں مہر ہندا جے گدا گر میری سرکار دا نہ
تختِ افلاک اُتے جلوہ گر ہو کے کرناں نال اِنج تاج سوار دا نہ
کردا دان کیہ چَن تے تاریاں نُوں مِل دا خیر جے نبیؐ مختار دا نہ
حاصلِ روشنی دی دولت کدوں ہوندی جے اس نُور اگے مُجرے تار دا نہ
صاف صبح ویلے پلکاں نال کردائے صاف روضۂ نبیؐ ذی شان تائیں
کیہ مجال رکھدائے جے نہ کرے روشن جا کے شام ویلے شمعدان تائیں

کوے نبیؐ دی جنہاں نے سَیر کیتی اوہناں شوق نہ باغ رضوان دا اے
اوہدے عشق دے نال معمور جیہڑا اوہا دِل بس گنج عرفان دا اے
ودھ مرتبہ دان اکسیر نالوں خاک درِ محمدؐ نوں جان دا اے
صدقہ کملی والے دا وِچ جُلّی ودھ خوشی دو شالے تھیں مان دا اے
استغنا بلقیس دا جائے صدقے سَو سَو وار فقیر سلیمانؑ اتوں
سارے جگ جہان دے پری پیکر گھتے گھول بلالؓ دی شان اتوں

بلی شمع توحید دی وِچ مکے لوواں جاگ پیاں قبلتین دیاں
مَولا اوس نوں سَد کے عرش اُتے عزتاں دتیاں قاب قوسین دیاں
اوس رہبر کامل دے آون اُتے ہویاں مشکلاں حل کونین دیاں
سُتے ہوئے مخلوق دے بھاگ جاگے لیاں رب نے سُن ثقلین دیاں
بے نصیب دیدے ابوجہل والے لائق کدوں اس نورِ مُبین دے سَن
فضل اوہناں نے ویکھیا پائے اکھیں سُرمے جنہاں نے عین یقین دے سَن

○

چَن

اِک رات مینوں بحرِ فکر اندر اَدھی رات توڑی غوطے مارنے پئے
اِک خاص مضمون دا سِلسلہ سی مینوں کئی خیال چتارنے پئے
دِل نوں طِفل تسلیاں دین خاطر لکھاں ریت دے محل اُسارنے پئے
قِصّہ درد دا گوش گزارنے نوں تارے فلک تھیں کئی اُتارنے پئے
رنگا رنگ دے سن سامان پیدا محفل گرم میرے خیالات دی سی
کدھرے ظلم ظلمات دا ناں نہیں سی ایسی سلطنت چاننی رات دی سی

شش جہت وچ چانناں چن دا سی، ہے سی نُور دے نال بھرپُور دُنیا
عالم ہُو دا طاری سی وچ عالم نشے خواب دے وچ مخمور دُنیا
شروع ہر پاسے بارش جلویاں دی بنی ہوئی گویا کوہِ طور دُنیا
گرمی حُسن دی تے ٹھنڈک روشنی دی رل مل کردی سی پئی مسحور دُنیا
لفظاں وچ اوہ سماں نہیں بجھ سکدا مینوں جو اس سمے سواد آیا
چن چمکدا ویکھ کے فلک اُتے مینوں ماہیؐ مکے والا یاد آیا

اوس ماہی دے رُوبرو ایس چَن دا کوئی قُرب ناہیں تے وقار ناہیں
ایہہ چھپیا اُفق دے وچ رہندا اے کئی کئی دن ہوندا نمودار ناہیں
ایس چَن دا اِک چکور عاشق دوجا ہور کوئی طلب گار ناہیں
اوس چَن اُتوں صدقے ہون واتے لیھے حُوراں غلماناں نوں وار ناہیں
اوہدے ڈٹھیاں باجھ نہ جی سکن عالم قدس دے ہین وسنیک جتنے
جن و انس مشتاق سرکارؐ دے نیں پیدا پئے ہون حشر تیک جتنے

ایہدے مونہہ تے داغ سیاہیاں دے، سارے عضو بے داغ حضورؐ دے نیں
سُورج ساہمنے اَکھ نہ ایہہ کھولے، دونویں نین مازاغ حضورؐ دے نیں
ایہہ کدی روشن کدی نہ روشن، روشن سَدا چراغ حضورؐ دے نیں
ایہہ جام خالی اک پیا مودھا، امرت بھرے ایاغ حضورؐ دے نیں
اوس چَن والی پہلی رات کولوں ، ایہدی چودھویں دی رات ہیٹھاں ہیٹھاں
اوہدے عرشِ بریں تے تذکرے نیں، ایہدی زمیں اُتے بات ہیٹھاں ہیٹھاں

ایہہ خاص حصّہ کوئی کرے روشن، اوہدے چاننے ہین قطبین توڑی
اوس چَن توحید دے چاڑھے چڑھکے بدر توڑی تے حنین توڑی
ایس چن دی کشش دا حَد بتاں، لہراں وچ سمندراں چین توڑی
ٹھلاں اوس دے عام فیضان دیاں مشرقین توڑی مغربین توڑی
اوس بدر کمال دی شب ہجرت، اردل وچ نہ جے ایہہ چَن ہوندا
ایہوں لبھدی جگہ نہ جھنڈیاں تے، جاری ایس دا کدی نہ سَن ہوندا

ایس چن دے پُوجنے والیاں نے حاضر ہو کے جدوں سوال کیتا
ایس چن تائیں اوس چن سوہنے، دو کھن اشارے دے نال کیتا
چھائیاں زردیاں مونہہ تے پیاں چھائیاں اوہدے رُعب ایسا ایہدا حال کیتا
ایہنے داغ غلامی والا متھے، اوہدی شاہی دا تد اقبال کیتا
جھاڑو ہتھ وچ رشماں دے لے کے تے رستے پیا معراج دے صاف کردائے
اوہ چن جس زمیں تے ہویا پیدا، اوس زمیں دا پیا طواف کردائے

ایس چن نُوں لگ گرہن جاندائے، ہین مطلع الفجر رُخسار اوہدے
ایہہ کدی چڑھدائے کدی نہیں چڑھدا، لگے رہن ہر وقت دربار اوہدے
ایہدے کول عطارد تے مشتری نے، ایدوں کئی جتھے سوہنے یار اوہدے
ایس چن نے اک نہ بات کیتی، سخن قیمتی باجھ شُمار اوہدے
ایس چن اُتے بدل چھا کے تے کر ایس دا چانن چوڑ جاون
اوس چن تائیں فضل ویکھ کے تے بدّل کفر تے شرک دے دوڑ جاون

معراج شریف

(دوہڑے)

ٹھاراں سال دی ہو گئی شب اسری کوئی نہ تاب مہر تابدار وچ سی
ڈردا شق القمر دے معجزے توں چھپیا چن خبرے کہڑی غار وچ سی
اکھاں میٹ لیاں سبھناں تاریاں نیں ملاقات ہونی شب تار وچ سی
ویلا فضل کرماں والا آن پہنچا چشمِ فلک جس دے انتظار وچ سی

طول شب معراج نے کیوں پھڑیا ایہہ کوئی تعجب دی بات نہیں سی
موجودات ساری اندر اوس ویلے اوہ موجود جان موجودات نہیں سی
ہے سی جتھے دی چیز رک گئی اوتھے حرکت وچ ساری کائنات نہیں سی
طاری فضل جمود سی ہر پاسے اوہ کوئی ہور راتاں ورگی رات نہیں سی

پیشوائی واہتے نبی جمع ہو گئے سرورؐ عرشِ معلّٰی تے جان لگے
کھلے مسجدِ اقصیٰ دے صحن اندر خضرؑ آبِ حیات چھڑکان لگے
صاف خاص رستہ کہکشاں والا عیسیٰؑ فلک نشین کروان لگے
دے کے حکم ادریسؑ فرشتیاں نوں نُوری چادراں فضلؔ وچھوان لگے

خواب ناز وچوں شاہِ ناز تائیں تلیاں جھس جبریلؑ جگان لگا
فیر بِسمِ اللہ الرّحمٰن پڑھ کے سجے ہوئے نوں ہور سجان لگا
وَالشّمس غازہ مَل کے مُکھڑے تے مازاغ اکھیں سُرمہ پان لگا
کنگھی نال یٰسین دی فضلؔ ہتھیں اوہدی زلف واللّیل سلجھان لگا

جدوں سنور کے جدوں حبیبؐ اوہدے اُپر عرشِ معلّٰی دے جان لگے
اپنے باغ وچوں ابراہیمؑ ہوری بھر بھر جھولیاں پھُل برسان لگے
موسیٰؑ ید بیضا تائیں کھول کے تے دُور دُور توڑی چانن لان لگے
ہے سی فضلؔ زبور وچ درج جہڑی نعت اوہ داؤدؑ سنان لگے

○

رِشماں

(دوہڑے)

بلی شمع ہدایت دی وچ مکّے جھدیاں ہر پاسے رِشماں کرنیاں نیں
چھائیاں ہویاں چڑوکیاں جگ اُتے اج سواہریاں ظلمتاں چڑنیاں نیں
پتھر وسنے نیں صنم خانیاں تے آتش کدے تے بجلیاں گرنیاں نیں
نویں سروں باغِ ابراہیمؑ اُتے رُتاں فضلؔ سہانیاں پھرنیاں نیں

نبیؐ صحن اقصےٰ اندر جمع ہو گئے فخرِ رُسلؐ معراج تے جان لگا
مُوسیٰ یدِ بیضا وچوں سٹ عاصہ ہتھ شاخ سرگشت نوں پان لگا
رستے وچ الیاسؑ نوں نال لے کے خضرؑ آبِ حیات چھلکان لگا
ابراہیمؑ جاں ویکھیا فضلؔ اوہنوں بھر بھر جھولیاں پھُل برسان لگا

تاجدار مدینے دا شاہِ خُوباں سر تے پہن لولاک دا تاج آیا
لوک کرن حکومتاں زمیں اُتے سوہنا دلاں اُتے کرن راج آیا
ہتھ خُلقِ عظیم دی تیغ لے کے کرن جبر دے ملک تاراج آیا
پرچم فضلؔ توحید دا کھول کے تے پان وچ بُت خانیاں بھاج آیا

اوہ محبوب خدا دا وِچ اکھیں سُرمہ بصر مازاغ لگا آیا
چھڑی ہتھ یٰسین دی، موڈھیاں تے سوہنی شال مُدثر دی پا آیا
عقدے دونہاں جہاناں دے حل ہو گئے پیچاں زُلف واللیل سلجھا آیا
والشمس دا فضل وِکھا مُکھڑا بخش ظلمتاں وِچ ضیاء آیا

اوہ سُلطان مدینے دا شاہِ بطحا لین سارے جہان دی سار آیا
ڈُبی ہوئی جہالت دے بحر اندر بیڑی عاصیاں دی کرن پار آیا
اوہ غُلاماں نوں کرن آزاد آیا، دُختر کُشاں دی کھوہن تلوار آیا
فضل تاج چرواہیاں دے سراں اُتے رکھن اوہ آقا نامدار آیا

اوہ نبیؐ کریم انصاف پرور ٹُٹیاں دلاں نوں دین تسکین آیا
اشک صاف یتیماں دے کرن واہتے لے کے شفقتاں دی آستین آیا
بزمِ دہر وچ کول بہان والا اوہ غریباں نوں صدر نشین آیا
فضل کوئی نہیں آیا تے نہیں آونا جیسا وِچ دُنیا شاہِ دین آیا

اوہو داد گر عرب وچ دُنیا داد خواہاں تائیں دین داد آیا
ہتھ پھیر کے شفقت دا سِراں اُتے اوہ مسکیناں دی سُن فریاد آیا
اُجڑے ہوئے جھڑے وسن مدتاں دے اوہناں دلاں نوں کرن آباد آیا
فضل جو پہنچا اوہدے در اُتے لے کے جھولی دے وِچ مُراد آیا

ساقی روز الست تھیں بزم اندر ونڈدا خمر پاکیزہ دے جام آیا
ہے توریت، زبور، انجیل اندر بار بار جس سوہنے دا نام آیا
جہدی خبر مُدھوں دیندے نبیؑ آئے آخر اوہناں دا پیش امام آیا
جہدی نعت وچ فضل بھرپُور سارا اللہ پاک دا پاک کلام آیا

جہدی دُنیا نوں تانگھ چروکنی سی دُنیا وچ اوہ وقت سعید آیا
جہدا ہے خود ربّ مجید عاشق اوہ عاشق ربّ مجید آیا
سُتے ہوئے مشتاقاں دے بھاگ جاگے اوہو دین مشتاقاں نوں دید آیا
فضل اوہ اکلیاں نہیں آیا لے کے نال فرقانِ مجید آیا

نِکل غارِ حرا دے اُفق وچوں نُور چانن لان مہتاب آیا
قصرِ نُور چوں شاہ سوار ثریا جس دی پکڑ کے حُسن رکاب آیا
اوسے چھیک دتے سارے کتب خانے لیکے ہتھ وچ اُم الکتاب آیا
سارے جگ جہان دا فضل ہادی سارے جگ نوں کرن خطاب آیا

اوہ مظہر لطف اکرام ربی سینے نال عدواں نُوں لان آیا
اپنے فقر اُتے رکھے فخر جہڑا اوہ فقیراں نوں کرن سلطان آیا
کعبے پاک توں اُٹھیا ابرِ رحمت خشک لباں تے کرن احسان آیا
اوہ جانِ عالم فضل فخرِ عیسیٰ پان دلاں مویاں اندر جان آیا

بلیا اَج عبداللہ دے گھر دیوا جہنے دُور سیاہیاں کرنیاں نیں
انور اوس دے مکھ والشمس دیاں کتھے چن نے تابشاں جرنیاں نیں
جہڑی تھاں اُس اُمی نے پیر دھرنا ئے دانشوراں اوتھے اکھاں دھرنیاں نیں
مُٹھاں میٹیاں دے وچ کنکراں نے اوہدیاں فضل شہادتاں بھرنیاں نیں

مظہر ہر شے شان لولاکؐ دی اے عرش فرش تے چرچے حضورؐ دے نیں
وِچ پھلّاں دے مہک سرکار دی اے وِچ تاریاں جلوے حضورؐ دے نیں
روزِ ازل تھیں لے کے اَبد توڑی جاری فیض ہر پاسے حضورؐ دے نیں
فضلؔ کون ناپن والا جمیا اے اُچے اُچیوں رُتبے حضورؐ دے نیں

مَیں منتظر بادِ نسیم دا نہیں بادِ شرق نہ بادِ شمال چاہناں
حاضر پاک دربار وچ آپ ہو کے کرنا واضح میں حال احوال چاہناں
چاہناں درِ اقدس اُتے سِر دھرناں اکھاں لانیاں جالی دے نال چاہناں
صحن حرم وِچ فضلؔ کھلو کے تے کرنے پیش دو چار سوال چاہناں

پہلی عرض اے آپ دا عشق لبھے نہ میں زر چاہناں نہ میں مال چاہناں
دوجی عرض اے گہ بگہ خواب اندر پانا آپ دا دید جمال چاہناں
تیجی عرض اے آپ دے حشر اندر نام لیویاں دے رہنا نال چاہناں
چوتھی عرض اے یوم نشور توڑی رہنا قبر وچ فضلؔ خوشحال چاہناں

سِکّاں

ہے خواہش رب دے مینوں روضہ اطہر عالی
سبز سہانا گنبد جس دا، گرد سُنہری جالی

جس دے وچ کچہری لائے ملک عرب دا والی
جہڑا در تے سائل آوے کدی نہ پرتے خالی

رہن کھلوتیاں تخت دوالے حوراں پالو پالی
ہو مبہوت فرشتے جاون تک تک رنگ جمالی

چن ہتھاں وِچ لے کے مشعل نور ازل دے والی
بہہ فلکاں دے اتوں آوے بالن چار دوالی

جاگ گزارن تارے سارے وچ اکھاں شب کالی
رب سپرد اوہناں دے کیتی روضے دی رکھوالی

چُن رضوان بہشتوں کلیاں پیش کرے نت ڈالی
تک دربار ہُلارے لیندی سدرہ دی ہر ڈالی

پھڑ جبریلؑ رکاب اوہدی نوں پایا اوج کمالی
اُتے براق اوسے دے پیروں پائی شان نرالی

بُجھ گئے آتش خانے سارے جوت جہی اس بالی
شرک کُفر تبلیغ اوہدی نے کیتے ساگ پرالی

ظلم جہالت والی اوہنے سر توں آفت ٹالی
اوہدے نُور ہدایت والے ایہہ دُنیا اجیالی

دے سُفنے وچ جے اک واری بُرقعہ چُک وکھالی
سُتے بھاگ فضل دے جاگن دُور ہووے بد حالی

سلام سنیہے

ٹھنڈیئے وقت فجر دی اے وائے لکھاں دے کم آویں
سُنیائے درد منداں دے قصے سُن کے درد ونڈاویں

لَیندی پھرنی ایں ہر پاسے غمناکاں دیاں واتاں
محبوباں دے کنیں پائیں مجبوراں دیاں باتاں

روک نہ سکن حاجب تینوں نہ توں نظریں آویں
درباناں دے کولوں لنگھیں وڑ خلوت وِچ جاویں

تیرے ہوندیاں قاصد اگے وانے ہتھ نہ جوڑن
کاغذ، قلم، دوات نہ منگن نہ اوہ مُنشی لوڑن

رہن خسارے وچ جہناں نے راز دلاں دے کھولے
مِل جاندے نیں گلاں لے کے نال رقیب وچولے

لمے سفر مرن ادھوانے توڑ نہیں اپڑاندے
جانوراں دے گل وِچ چٹھیاں دُور اندیش نہ پاندے

کدوں کھلون کبوتر اُتے جے دیئے لکھ ڈاہیاں
چنے چنے پھرن شکاری دھر موڈھے تے پھاہیاں

ایہہ جس ویلے تول پراں نوں مارے ذرا اُڈاری
غیبوں کوئی شاہین مریلا ٹُٹ پوے یک باری

ایہناں گلاں دا ڈر شاید درویشاں نُوں آیا
خسرو، سعدی، حافظ، جامیؒ تینوں پیک بنایا

زہیں توں ٹھنڈی ٹھری ہمیشہ انجے ٹھنڈیئے ٹھریئے
تتی وا کدی نہ لگے تینوں بھاگاں بھریئے

لے سلام اخلاصوں بھریا ساڈا وی اَج جاویں
بطحیٰ والے شاہ خوباں دی خدمت وِچ پہنچاویں

پر وِچ رستے ہنجوں ساڈے کریں نہ کوڈی گھٹے
جھولی تیری دے وچ جھڑے بھر بھر بکاں سٹے

متاں خیال کریں ایہہ ہنجوں ہین بھلا کس کم دے
شالا باغ اوہدے وِچ ڈگن بن موتی شبنم دے

کریں سلاموں بعد گزارش مکھ والشمس وکھاوے
چار چوفیرے لوواں لگن پاٹ ہنیرا جاوے

دھمے صبح سعادت والی مکے شب اندھیاری
چادر یمنی رُخ انور توں اوہ چکے اِک واری

سِکدے چلّے نین نمانے چشماں نظر نہ آیاں
جہناں وچ مَازَاغ سلائیاں بھر بھر سوہنے پایاں

سانوں وی واللّیل زلف دے اوہ بخشے چمکارے
جس پر فلک تصدّق کیتے لیل قدر دے تارے

اَسی وی چُم لیئے اوہ جوڑا جو طائف تھیں آیا
جاناں دا وَٹ ڈورا جس وچ عشاقاں نے پایا

رحمتِ عالم رحمت باراں بن کے لائے جھڑیاں
ترہایاں تے آیاں ہویاں ہین نزع دیاں گھڑیاں

دُور وسیندا ماہی سانوں اپنے کول بلاوے
صحن حرم وچ فضل کھلو کے نعتیہ غزل سناوے

مدح۔ منقبت

جنابِ آمنہ رضی اللہ عنہا

جنابِ آمنہؓ صد ہا مُبارک
گُلِ رعنا دُرِ یکتا مُبارک

بارک ہووے اَج دی رات تے دن — سُہانی صُبح دا ویلا مُبارک
تو آندا اے بنا کے قدسیاں نے — گُلِ لولاک دا سہرا مُبارک
لاندا اے پیا جبریلؑ ڈوری — بنے خادم دے گھوارا مُبارک
بنے تاریکیاں نُوں دُور کرنا اے — ایہہ کعبے پاک دا قبلہ مُبارک
بارک ایہہ سمندر رحمتاں دا — ایہہ وگدا مہر دا دریا مُبارک

فضلؔ تینوں تے دوجے عاصیاں نُوں
سہارا حشر دے دن دا مُبارک

○

جنابِ حلیمہ رضی اللہ عنہا

واہ کیسا اُچا کیتا اے اللہ نے شان حلیمہ دا
سردار جہاناں ساریاں دا بنیا مہمان حلیمہ دا

سوہنے نوں کول بہا کے تے دو ویلے کھانا پیش کرے
جنّت وچ وکھرا وچھے گا اک دستر خوان حلیمہ دا

جھولی وِچ لَے کے پالیا سُو دُنیا دے مُحسنِ اعظمؐ نوں
سِر اُتوں لاہ نہ سکدی اے دُنیا احسان حلیمہ دا

اوہ بہہ کے کول پنگھوڑے دے جد مِٹھی لوری دیندی سی
کھُبھ جاندا سی ہر عرشی دے دل وچ الحان حلیمہ دا

اِک جھٹ وساہ نہ کھاندی سی، پَئی پِچھے پِچھے ٹُردی سی
اِجڑ دے پِچھے ٹُردا سی جد راحتِ جانؐ حلیمہ دا

جس ویلے دولت مکے دی دے آئی مکے والیاں نُوں
مکے دے چنؐ ول رہندا سی ہر وقت دھیان حلیمہ دا

ہر ویلے اوہدی تُربت تے پیا سبزہ لہ لہ کردا اے
محفوظ خزاں دے حملے توں ہے چمنستان حلیمہ دا

محشر وچ پک امیداں نیں، لبھ فضلؔ سہولت جانی اے
ہاں بھاویں کیڈ گناہی مَیں، ہاں مدحت خوان حلیمہ دا

پاک سبطین رضی اللہ عنہم

ہین دُونہاں جہاناں دے شاہزادے پاک نبیؐ دے پاک سبطین دونویں
آفتاب مہتاب دے وانگ چمکے بی بی فاطمہؓ دے نُورالعین دونویں
دُکھ موذیاں دے ہتھوں رہے سہندے علیؓ مرتضٰی دے ولدے چین دونویں
صبر شکر وچ صابراں شاکراں توں بازی لے گئے حسنؓ حُسینؓ دونویں
نبی پاکؐ دی گود وِچ بہن والے تارے عرش دے زیب حرمین دونویں
علیؓ باپ تے ماں خاتونِؓ جنت عالی نسب، نجیب طرفین دونویں
جہڑا نور سبھ تھیں پہلاں خلق ہویا، صُورت اوس دی عین بہ عین دونویں
سلسبیل کوثر تے تسنیم اُتے ساقی آب طہُور دے ہین دونویں
جاناں حرمتِ کعبہ توں وار کے تے اوہ محفوظ کر گئے قبلتین دونویں
کرم گُستری جود و سخا دیاں، ٹھاٹھاں مار دے سخی بحرین دونویں
ظلمت غماں دی نوں جہڑا دُور کردا اوس دیہوں دے نیں مشرقین دونویں
لان لئی سدھے پاسے طالباں نوں رہن ڈھلکدے وانگ قطبین دونویں
دستگیر اپنے نام لیویاں دے تے غلاماں دے وچ دارین دونویں
صدق نال جو فضل امداد منگے پہنچ کول اوہدے ساراں لین دونویں

○

حضرت امام حُسین رضی اللہ عنہ

جہنے حق دے راہ وچ جان دتی اوہنوں زندگی ملی دوام دی اے
ودھ آبِ حیات دے جام کولوں اک چُلی شہادت دے جام دی اے

کربلا دے وچ پیاسیاں دا، تتی ریت اُتے جہڑا خُون ڈُلھا
صدقہ اوسے ای خُون دا ہر پاسے سبز کھیتری دین اسلام دی اے

پہلاں خون عزیزاں دے نال دسیا وضو کس طرح دے نال کری دائے
فیر بیٹھ تیغاں شاہ نے عاشقاں نوں دسی جاچ سجود قیام دی اے

کِتھے گئی اوہ سلطنت جہدے پچھے لیاں لعنتاں کھٹ یزیدیاں نے
رہسی ابد آباد تک ، قائم ہو گئی جہڑی سلطنت پاک امامؑ دی اے

مَولا حُر نوں آکھیا جس ویلے، اَج منگ لے جو کُجھ منگناں ای
اوس کہیا شہادت دا اِذن بخشو ایہو آرزُو ایس غلام دی اے

روزِ حشر اپنے نال خادماں دے بن کے ربّ دا فضل حُسینؓ ہوسی
فضلؔ توں ایویں پریشان ہونائیں، لاج اوہناں نوں اپنے نام دی اے

شمشیر اسلام دی

(چومصرعے)

کربلا وچ جہڑا شہید ہویا، اوہدے نال توقیر اسلام دی اے
جے اسلام شمشیر دے نال ودھیائے، تاں حُسینؓ شمشیر اسلام دی اے
پانی حوضِ کوثر دا جاگیر اوہدی، اوہدا خُون جاگیر اسلام دی اے
فضلؔ آئینہ حق دا ذات اوہدی اوہدا عمل تصویر اسلام دی اے

پھری تیغ حُسینؓ دے حلق اُتے، زلزلہ زمین اسمان وچ سی
تِلملا رہی سی بھین وچ خیمے، جہدی جان بھرا دی جان وِچ سی
سر مظلوم دا نیزے دی نوک اُتے، لہولہان لاشہ بیابان وِچ سی
زور ہوندیاں فضلؔ نہ زور لایا، ایڈا حوصلہ شاہ دی. شان وِچ سی

کربلا دے وچ پیاسیاں تے، بول بول ہلے ظالم آوندے سن
دیدے چاک کیتے لالچ عہدیاں دے اوہ نہ جھجکدے نہ شرماوندے سن
صاحب قاب قوسینؐ دی آل اتے، موذی چھم چھم تیر برساوندے سن
فضل اوہ انھے، دوجہان دیاں جھولی وچ پئے لعنتاں پاوندے سن

قابض سر فرات یزید سن، اک دوسرے توں دین لین پانی
اوہ ناپاک پلیداں دے ہویا ہتھوں، اوہا پئے ورتن دن تے رین پانی
ایہہ منظور سی قدرت نوں نہ پیوے، اوتھوں فاطمہ دا نورالعین پانی
صرف جنتاں پوریاں کرن واسطے، فضل منگدا رہیا حسینؓ پانی

لختِ جگر بتول دے وچ طفلی، جہڑے وقت آرام فرماوندے سن
اُپر فرش جبریل امینؑ بہہ کے، جھولے رسیاں پکڑ ہلاوندے سن
اوہناں جدوں دی نویں لباس چاہے، جوڑے جنتاں دے وچوں آوندے سن
شاہ اسوار براق دے اوہناں تائیں، اُپر موڈھیاں فضل بٹھاوندے سن

زہرا دا لال رضی اللہ عنہ

دربارِ یزید وچ پہنچ کے تے بنتِ علیؓ نے جدوں خطاب کیتا
سُنن والیاں نوں اشکبار کیتا، شرمسار کیتا، لاجواب کیتا

آیا وقت شبیرؑ تے جس ویلے اپنے وقت نوں ساتھیاں ویکھیا نہ
پیری کسے تے کسے تے معصومی، صدقے اپنا کسے شباب کیتا

اسمٰعیلؑ نوں لے کے نال اپنے ابراہیمؑ جیہڑا بوٹا گڈیا سی
لال زہراؓ دے حیدرؓ دے جگر گوشے اوہنوں خون دے نال سیراب کیتا

رُڑھدے بحرِ عصیان وچ جاندیاں نوں فخرِ نوحؑ نے پلاں وچ تار دتا
دے کے اذن شہادت دا حُر تائیں ویکھو خزف نوں گوہر نایاب کیتا

آئی خاک جیہڑی اوہدے ہیٹھ پیراں اوہ خاک بس خاک شفا ہو گئی
مہر نال جس ذرّے تے نظر پے گئی ذرّہ اوہ مہر عالمتاب کیتا

مونہہ کتے وکھا نہ سکدے نیں نہ کوئی اوہناں نوں ویکھنا منگدا اے
قدرت کاملہ نے کربلا اندر ایسا ظالماں نوں بے نقاب کیتا

جھنڈے اوہناں دے نام دے ہر پاسے پئے عرش تے فرش تے جھلدے نیں
فضل روز عاشور دے صابراں نوں اللہ پاک ایسا کامیاب کیتا

O

حضرت عمر رضی اللہ عنہ

(مُسدّس)

حضرت عمرؓ نے کہیا ہمشیر تائیں مینوں پاک دربار وِچ لے چلو
جتھوں تساں وہاج وہاجیا اے، مینوں اوس بازار وِچ لے چلو
پھلاں نال جتھوں تساں بھرے دامن مینوں اوس گلزار وِچ لے چلو
جتھے عاصیاں نوں بخشش لبھدی اے، مینوں اوس سرکار وِچ لے چلو
میرا ہتھ اوہدے ہتھاں وچ دِیو ، تساں ڈبدیاں نوں جہنے تار چھڈیائے
گھروں نکلیا ساں اوہدے مارنے نوں، مینوں اوہدی ادا نے مار چھڈیائے

سمجھو اَج تھیں میری سرکار اوہا، سوہنی تساں دی ہے سرکار جہڑی
کھڑک گئی میرے دل وچ تار اوہا، کھڑکی تساں دے دلاں وچ تار جہڑی
مینوں بخش دِیو ، ایدوں ذرا پہلاں، حرکت میں کیتی دل آزار جہڑی
اوہدیاں دشمناں دے اُتے ورتنی اے، ہتھ میں اَج پھڑی تلوار جہڑی
اوہدی جو بد گوئی وچ رہندیاں نیں، اوہناں جیبھاں نوں وڈھ کے چھڈنا اے
اوہنوں جو بھیڑی نظرے ویہندیاں نیں، اوہناں اکھیاں نوں کڈھ چھڈنا اے

سارے لوک سُن لین گے نال کنّاں، لوکاں تیک اذان پہنچاونی اے
پہرہ دیاں گا آپ نمازیاں دا، کھُلّے بند نماز پڑھاوَنی اے
میں چاڑھ کے چھتاں تے قاریاں نوں، قرأت زور دے نال کراوَنی اے
میرے دین اسلام وچ آونے دی، سارے جگ نوں خبر ہو جاوَنی اے
آنچ نہیں محمدؐ تے آوَن دینی، اوہدی ڈھال وی ہاں تے تلوار وی ہاں
جانی ہاں دُشمن اوہدیاں دشمناں دا، اوہدیاں دوستاں دا وفادار وی ہاں

واہ اوئے عاشقا نبی کریمؐ دیا سارے اُمّتی ہین فدا تیرے
لا کے یاریاں پال وکھایاں نی، کیتے شان بلند خُدا تیرے
جھڑے نیل دریا ول لکھیو نی، حکم مَن لے نیل دریا تیرے
جھڑے ساریاں تے صادر کیتوئی لے گئی اوہ فرمان ہوا تیرے
تیرے جیہا اک عمرؓ جے ہور ہوندا جائے فضل صدقے تیرے نام اُتوں
مدعی ہر دین دے وار چھڈ دے، دین اپنے دین اسلام اُتوں

حضرت ایوب انصاری رضی اللہ عنہ

ترے گھر آئے محبوبؐ خُدا ایوب انصاریؓ
کوئی مِتھے تیرا کیہ مرتبہ ایوب انصاریؓ

نصیباں تیریاں تے رشک سارا شہر کھاندا اے
خُدا نے سُن لئی تیری دُعا ایوب انصاریؓ

جو بندے پیش کردے نیں اوہ تہنیت قبولی جا
ملائک دی مُبارک لیندا جا ایوب انصاریؓ

ترا مہمان مُونس اے غریباں دا فقیراں دا
غریبی دی نہ کر چِنتا ذرا ایوب انصاریؓ

مُبارک ذکر جتھے ہووے گا ہجرت مبارک دا
ترا ہووے گا اوتھے تذکرہ ایوب انصاریؓ

تری دہلیز تے ڈاچی نے آ زانو نوائے نیں
گیا عشاق دا لگ جمگھٹا ایوب انصاریؓ

خُدا اوہ دن کرے جس دن تیری دہلیز دا صدقہ
فضلؔ دیکھے درِ خیرالوریٰ ایوب انصاریؓ

O

حضرت بلال رضی اللہ عنہ

دُنیا دے وچ عاشق ہویا اک توں اک نرالا
وَدھ چڑھ کے اِک دوجے نالوں اُچے درجے والا

اے پر جہناں ماہی مکیؐ نال پریت لگائی
اوہناں دی وِچ دُنیا ساری ملے مثال نہ کائی

اوہناں وچوں مَیں اک دی کُجھ کُجھ جھلک دکھاواں
لَے کے نام بلال حبشیؓ دا صدقے ہو ہو جاواں

جہنوں لے مکے وچ آندا قِسمت کھچ مُہاراں
اگوں اگوں کیہ کُجھ ہونائیں نہیں سن اوہنوں ساراں

اِک کافر دا پہلاں اتھے بن کے بردہ آیا
فیر نبیؐ دیاں وچ غُلاماں اوہنوں ربّ رَلایا

آوندا آوندا بعثت والا آیا جدوں زمانہ
پاک نبیؐ نے جاری کیتا وحدت دا پروانہ

ایس حبشیؓ دے وی دل اُتے لگیاں ضرباں کاری
ظلمت، کفر، ضلالت والی دُور ہوئی بیماری

پڑھے شہادت کلمہ اُچا اُچا شام صباحیں
سُن سُن کے وِچ دل دے پیڑاں اُٹھن کافر تائیں

اوہ آکھے توں نام خداوند واحد دا کیوں لینائیں
ہے جو دُکھ اساڈے نالوں کیوں اس رستے پینائیں

قسماں قسماں دے دُکھ دیوے رنگا رنگ کچوکے
کیوں نہ میری مرضی منّیں میرا بَردہ ہو کے

تتیاں سیخاں والے ظالم ایہنوں داغ لگائے
عاشق ایہناں داغاں اُتے فخر کرے اِترائے

کنڈ ایہدی دے ہیٹھاں رکھے اوہ بَلدے انگیارے
ایہہ سمجھے پئی بستر اُتے یاراں پھُل کھلارے

تتی ریت اُتے کر ایہدا ننگا جسم دھرُوندا
اوہ لکھ کرے زباں درازی ایہہ اگوں نہ گوندا

بلدا پتھر ایہدی چھاتی تے رکھے ہتھیارا
ایہہ سمجھے اَج ٹھنڈاں پیاں بوجھ گیا لتھ سارا

مستی وچ مستانے آئے کُجھ محسوس نہ کردے
پھانسی، آرا، کھل لہانی نال خوشی دے جردے

نام بلالؓ لیاں نہ رجئے جے لیّے لکھ واری
جس نے لا کے نال محمدؐ، توڑ نبھائی یاری

ایہنوں کالی رنگت والا آکھن لوک زبانی
اُمت مرحومہ دیاں نظراں دے وچ یُوسف ثانی

سانوں ایہدیاں موٹیاں ہوٹھاں دے نہ دیو حوالے
اوہ ہر نازک لب دے نالوں بہت نزاکت والے

ایہدیاں دھمیاں والا اندر خاطر جمع اساڈی
رُوپ ایہدے دی، جے گل کریئے جائے دُور دُراڈی

کرن نہ دِتا نیڑے والیاں نوں کُجھ تنگ نگاہی
لیا پچھان دُراڈے رہنے والیاں دلبر ماہی

ابوجہل گیا کھا بھارا دھوکھا جاہل بھارا
ذرّے بن گئے مہر منوّر ویکھ اکو چمکارا

رُومی، شامی، حبشی پی گئے بھر بھر ساغر سارے
ایہہ بد قسمت تسّا رہیا بیٹھا ندی کنارے

شیوں سین بلاون والا اپنی لُکنت پاروں
لیا بنا مؤذّن سائیاں وافر لطف پیاروں

اَلصَّلٰوۃُ خَیْرٌ کلمہ ایہنے مُونہوں الایا
پاک نبیؐ نے بانگ فجر دا ایہہ اک جزو بنایا

صَلَّی اللّٰہ عَلَیْہِ وَسَلَّمْ واہ اُمّت دے والی
اِک پردیسی تائیں بخشے کِتنے رُتبے عالی

سبھ توں پہلاں جنت جانے دی لبھی خوش خبری
اپنے ہتھ وچ پکڑ مُہاروں ڈاچی پاک نبیؐ دی

مسجد وچوں حرماں پاکاں وَل پیغام ضروری
حضرتؐ ایہدے راہیں بھیجن واہ وا شان حضوری

دَرِ اقدس دے اُتے جیکر دستک دی گل ہووے
ایہہ جبریل مقرب دے سنگ موڈھا جوڑ کھلووے

عشق ایہدے دیاں جھڑے ویلے گھر گھر دُھماں پیاں
گُجھ گُجھ خبراں سرورِ عالمؐ توڑی وی پج گیاں

بھیجیا اصحاباں نے کافر وَل صدیقؓ پیارا
ظالم کولوں باجھ خریدیاں ایہدا نہیں چھٹکارا

ٹرے صدیقؓ تے رحمتِ عالم اوہناں نُوں فرمایا
حِصّہ ایس مبارک سَودے وچ ساڈا وی آیا

واہ وا عاشق کرماں والا واہ اوہدی زندگانی
جس نوں دلبر جانی سمجھے اپنا دلبر جانی

جِس نوں غیراں کول سکھاون نہ اپنے گرویدے
اپنے اتے وِکیاں تائیں دے کے دام خریدے

جا صدیقؓ اکبر نے اوہنوں منگی قیمت تاری
کافر خوشیوں کھڑ کھڑ ہسیا رقم وصولن واری

حضرتؓ دے وی رُخ تے دَوڑی لہر مُسرت والی
نالے کُجھ متبسّم ہوئے کرم کیتا ربّ والی

کافر پُچھے تُساں تبسّم کِس گلّے فرمایا
مینوں تے کُجھ عقل تہاڈی اُپّر ہاسہ آیا

مَیں تے دلوں بجانوں ہوساں تنگ ایہدے کولوں
چاہندا ساں چھٹکارا ایہدے اُٹھدے بہندے کولوں

گھٹو گھٹ جے ایہدی مینوں کدھروں قیمت مِل دی
اپنے مگروں لاہندا ایہنوں ایہہ سی خواہش دل دی

تُساں تے مَیں جو منگیا مونہوں میری جھولی پایا
بھاری قیمت تارن اُتے ذرا خیال نہ آیا

حضرتؓ نے فرمایا ، آیا کویں تبسّم مینوں
جے پُچھ بیٹھا ایں تے جھلّیا صاف سناواں تینوں

ساڈی مِٹھی قیمت جنّی توں نہیں قیمت پائی
تیریاں نظراں دے وچ پر بت ساڈیاں دے وچ رائی

قیمت پاندیاں جیکر ہوندی تیری عقل ٹِکانے
وانگ زلیخا اج اسیں وی دیندے کھول خزانے

توں جس تائیں حبشی جاتا ساڈا ماہِ کنعانی
تیرے دِل دا روگ قضیہ ساڈے دل دا جانی

لَے کے نال بلالؓ پیارا حضرتؐ پچھانہہ سدھارے
شکرانے دے اصحاباں نے رَل کے نفل گزارے

دُنیا اُتوں رُخصت ہویا جس دن نبیؐ سہارا
کر گیا ترک اذاناں دیناں حبشی یار دُلارا

بی بی زہراؓ نے فرمایا جاں کجھ وقت وہایا
بانگ بلالؓ ہن کیوں نہیں دیندا کیہ ایہدے چت آیا

گل ایہدے نال اونویں جا کے کیتی حسنؓ شہزادے
ایہنے بانگ نہ دیون والے دتے بدل ارادے

دیندیاں بانگ شہادت انگل اپنے جدوں اُٹھائی
سرور عالمؐ دی نہ صُورت اگوں نظریں آئی

اَشْھَدُ اَنَّ مُحَمَّد کلمہ مونہوں جدوں الایا
ڈِگا تاڑ زمین دے اُتے عاشق نوں غش آیا

طائر رُوح ایہدا غش اندر گیا مار اُڈاری
لیندیاں نام پیارےؐ والا دِتی جان پیاری

ہے حدیث نبیؐ دی مردا اے جس حالت وچ کوئی
حشر دیہاڑے اوہدی اٹھیاں ہوسی حالت سوئی

اوس دیہاڑے اُٹھے گا ایہہ دیندا بانگ زبانی
اُمتیاں نوں شاد کرے گی ایہدی خوش الحانی

مَیں صلوٰۃ سلام نبیؐ تے بھیجدیاں مَر جاواں
اُٹھاں ایسے حالت اندر منگاں فضلؔ دُعاواں

حضرت حسّان بن ثابت رضی اللہ عنہ

باریابی دا شرف تے فخر رکھدائے مصطفیٰؐ دے وچ دربار حسّانؓ
بندہ اپنے یار دے رَبّ دا اے، اتے ربّ دے یار دا یار حسّانؓ

جاچاں ایس تلمیذ نے سکھیاں نیں، الرحمٰن کولوں نعتاں کہن دیاں
طرزاں رُوح الامین نے دسیاں نیں اوہنوں رُو برو نبیؐ دے بہن دیاں

رَبّ دے بعد بزرگی وچ جویں ثانی کوئی محبوب ربّ ذوالجلال دا نہیں
نعت گوئی وچ رَبّ دے بعد اِنج کوئی ہور حَسّانؓ دے نال دا نہیں

طوبیٰ کول تے سِدرہ دے اردگردے چھڑے رہندے نیں ذِکر اذکار اوہدے
حُوراں اَتے ملائکہ پئے پڑھدے جھوم جھوم کے شِعر اشعار اوہدے

لَوح و قلم دے مالک نے کرم کیتا، اوہنوں قلم دی بخش جاگیر دِتی
بالواسطہ ہاتف نے شعر بخشے، بخش شعراں دے وچ تاثیر دِتی

رضی اللہ تعالیٰ عنہ دی شاعر خِلعتِ فاخرہ پان والا
تمغۂ عشقِ رسولؐ دا لا کے تے عاشق وچ بیشتاں دے جان والا

نعت گو نیں روشن خیال جہڑے، فیض یافتہ ایسے چراغ دے نیں
نعت خوان وِچ دُنیا دے فضلؔ سارے، خوشنوا پنچھی اوہدے باغ دے نیں

O

سیّد علی ہجویری داتا گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ

یا سخی داتا بڑا اُچا اے رُتبہ آپ دا
آپ دی ذاتِ گرامی معدن صدق و صفا
قادری رکھن تعلق سہروردی واسطا
مقتدائے نقشبنداں چشتیاں دے پیشوا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''☆

بادشاہ گر نیں زمانے وچ گدا گر آپ دے
اکھ نہ میلن قیصراں دے نال چاکر آپ دے
پلّے کُجھ بھدے نہ فغفوراں نوں نوکر آپ دے
اپنے سر توں آپ دے خادم اُڈا چھڈن ہُما
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

☆ فارسی دا ایہہ شعر حضرت معین الدینؒ ہوراں دا اے۔

خاراں نوں گلزار کر دیندی اے شفقت آپ دی
پتھراں نوں لعل کر جائے عنایت آپ دی
ذرّیاں نوں مہر کر چھڈے مروّت آپ دی
زر بنا سکدی اے تانبے نوں تہاڈی خاکِ پا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

سمجھدے مجذوب تے سالِک نیں رہبر آپ نُوں
جان دے نیں رِند سارے تے قلندر آپ نُوں
من دے صُوفی تے زاہد زُہد پرور آپ نُوں
اولیائی آپ دی تسلیم کردے اولیاء
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

جاری رہندا آپ دی درگاہ تے درسِ شہُود
برسدی رہندی اے جتھے رحمتِ ربّ وَدُود
لاگویں ایں آپ دے روضے تے سینا دی حدُود
ارنـــی ارنـــی آکھدے پھردے نے مشتاق لِقا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

ٹٹ گئے جہڑے غماں دے نال دل جوڑے تُساں
تیر کئی کماناں تھیں پچھانہہ موڑے تُساں
لکھاں قیدی حرص دے آزاد کر چھوڑے تُساں
آپ نے شانِ غنا کیتی فقیراں نُوں عطا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

آپ دی نظر عنایت بدل تقدیراں نُوں دے
آپ دا حسنِ عمل لا رنگ تدبیراں نُوں دے
آپ دا زورِ کرامت توڑ زنجیراں نُوں دے
آپ دا ذکرِ مبارک درد منداں دی دوا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

آپ دے دربار وچ ناشاد ہو جاندے نیں شاد
اون فریادی تے پاندے رہن فریاداں دی داد
سائلاں نوں روز مِلدے رہن دُرہائے مُراد
در توں خالی فضلؔ جا سکدا نہیں مدحت سرا
''گنج بخش فیضِ عالم مظہرِ نُورِ خُدا
ناقِصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما''

○

حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ

(1)

ایہہ جانے نبیؐ یا خدا، غوث الاعظمؒ
ہے کِتنا ترا مرتبا غوث الاعظمؒ

تیرا نام دُکھاں تے درداں دا دارُو — تیرا دَر ہے دارُالشفا غوث الاعظمؒ
ہُماواں نُوں وِی نیڑے نہیں اَون دیندے — تیرے در دے جو نیں گدا، غوث الاعظمؒ
کِسے لَے کے اکسیر نوں سازنا اے — ملے جے تری خاکِ پا، غوث الاعظمؒ
میری روز دی اے صدا شیئاً لِلّٰہ — توں نادار نوں خیر پا، غوث الاعظمؒ
مینوں قطرہ فیضان دے بحر وِچّوں — عطا کر عطا کر عطا، غوث الاعظمؒ
میں منگتا کوئی چیز بہتی نہ منگاں — بس اِک جام وحدت پلا غوث الاعظمؒ
مَیں فرقت دے سازاں نوں نہیں ہن جوگا — مینوں قدماں دے وِچ بلا غوث الاعظمؒ
حشر دے دیہاڑے میری سار لینی — پکاراں مَیں جس وقت یا غوث الاعظمؒ
توں ای دس غلاماں دیاں التماساں — سُنے کون تیرے سوا غوث الاعظمؒ

فضلؔ ٹھوکراں کھاندا چنگا نہ لگّے
ترا ہو کے مدحت سرا غوث الاعظمؒ

○

(2)

میری سُننی ہے کدوں فریاد یا پیراں دے پیر
مینوں سدنا ہے کدوں بغداد یا پیراں دے پیر

بنیا رہنا اے ہوس دا میں کدوں توڑی غلام
مینوں کرنا ہے کدوں آزاد یا پیراں دے پیر

میرے وَل پینی اے کد جھاتی نگاہِ لُطف دی
میرا دل ہونا اے کد آباد یا پیراں دے پیر

آپ نے چوراں نُوں قُطباں دے عطا کیتے مقام
کیتے راہزن آپ نے اوتار یا پیراں دے پیر

ہر ولی دے دوش تے پائے مُبارک آپ دا
آپ ہو ملکوت دے اُستاد یا پیراں دے پیر

مولا سچا تار دیندا ڈُبیاں ہویاں بیڑیاں
ہووے جس دم آپ دی امداد یا پیراں دے پیر

فضلؔ چاہے حشر وچ رہنا ثنا خواناں دے نال
کجھ قصیدے آپ دے سُو یاد یا پیراں دے پیر

O

(3)

ساقی بغداد کجھ ہووے عطا بغداد دی
اَج سَقَانِی الْحُبْ دے خُم وچوں پلا بغداد دی

خَیر تے ہے کیوں نہ ہووے ساری محفل نوں سرور
دَور کاساتِ الوِصَال، دا گھٹا بغداد دی

ہر جگہ بغداد دے والی دا جاری تذکرہ
ہے شروع شیریں حکایت جا بجا بغداد دی

گونجدی رہندی اے ہرتھاں شیئًا لِلّٰہ دی صدا
وگدی ہر دم رہندی اے جُوئے سخا بغداد دی

پہنچے ہوئے نیں چَوہاں کوٹاں تے چارے سلسلے
پھیلدی رہندی اے ہر پاسے ضیا بغداد دی

چوراں دے وچ پیدا ہو جاندی اے ابدالاں دی شان
سوہنا اے ماحول، سوہنی اے فضا بغداد دی

فضلؔ نالو نال ای آ جائے گا اَبرِ کرم
تیرے وَل آوَنی اے جس دیلے ہوا بغداد دی

(4)

ہو گئے لائق دیدار دے شاہِ جیلاں جہڑے آپ دا لین دیدار آ گئے
وکھرے اوہناں نوں تُساں دربار سونپے جہڑے تُساں دے پاک دربار آ گئے

آستانیاں تے ایدھر ہین بھیڑاں، اودھر خانقاہواں اندر جمگھٹے نیں
جہڑی جگہ جناب دی جوت جاگی، اوتھے لوک پروانیاں ہار آ گئے

وَدھ کے ظِلِّ ہما توں کئی حصّے ثابت چھتر چھاواں نے سرکار دیاں
دھرے آپ دے خادماں پیر جتھّے اوتھے دین بوسے تاجدار آ گئے

نویں سروں نہالاں نے سر چُکے، شاخاں لہکیاں باغ اسلام دیاں
ہویا ختم خزاں دا دور بن کے جدوں آپ بادِ نو بہار آ گئے

دُنیا شاہد اے دین رسول دے نوں محی الدین نے نویں حیات بخشی
پختہ نیہہ اسلام دی کرن والے کوٹ کفر دے کرن مِسمار آ گئے

کسے گھر اندر ہووے چیز جہڑی اوہا چیز ہتھ چوراں دے لگدی اے
بن کے وَلی حضور دے گھروں نکلے، چوری کرن جہڑے نابکار آ گئے

سکھ بڈھی توں طرز فریاد کوئی جیکر نکلنا ای غم دے بحر وِچوں
فضلؔ تیری امداد نوں ہُنے سمجھیں ڈُبتے بیڑیاں دے تارن ہار آ گئے

(5)

غماں دی جائے ٹٹ زنجیر یا غوث
بدل جائے میری تقدیر یا غوث

ترا دَر چھڈ کے در کہڑے تے جاواں
سوا تیرے نہ کوئی دِھیر یا غوث

تُوں لکھاں مُجرماں دے جرم بخشے
مری وی بخش دے تقصیر یا غوث

تُوں چوراں نوں ولی ولیاں نوں ابدال
بنا دِتا بلا تاخیر یا غوث

بنا دِتا ستارے ذرّیاں نُوں
تیرے جلوے تیری تنویر یا غوث

قدم تیرا عَلٰی عُنُقِ الرِّجَال
توں پیراں ساریاں دا پیر یا غوث

ڈراں کیوں لاَ تَخَفْ دے ہوندیاں میں
تیری موجود ہے تحریر یا غوث

ترے جھلّن سماناں تیک جھنڈے
تری اے دُور تک جاگیر یا غوث

فضلؔ دے سِپّے دلاں وِچ شعر کھُبّھن
ہے تیرے نام دی تاثیر یا غوث

O

(6)

دلا چھڈ بے قراری درد مندی تے پریشانی
مُرِیدی لَاتَخَفْ فرما رہیا اے محبوب سُبحانی
ہے قدماں اوہدیاں دے وچ مسرت دی فراوانی
ہے جو وی آکھیا سچ آکھیا اک مرد حقانی
''سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی''

میسر اوہدیاں ولیاں نوں دنیا وچ پناہواں نیں
لیا ڈگدا بچا صنعان نوں اوہناں نگاہواں نیں
جو حد تے منزلاں نیں اوہدیاں پامال راہواں نیں
کتھے پرواز وچ اُس باز اشہب دا کوئی ثانی
''سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگ درگاہِ جیلانی''

جنابِ کبریا نے بخش دتی شانِ محبوبی
محمدؐ مصطفیٰؐ دے باغ وچ کھڑیا گلِ خوبی
علیؓ، حسنینؓ، زہراؓ نوں جہدی مطلوب مطلوبی
محی الدین جس نے دین دی کیتی نگہبانی
''سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی''

ہے حداں تے شماراں تھیں پریرے مرتبہ اوہدا
ہے مچیا ہویا چودہ طبق دے وِچ غلغلہ اوہدا
شبِ اسریٰ نوں وی ہوندا رہیا سی تذکرہ اوہدا
اوہدے کاندھے تے دھریا سی قدم مہمان یزدانی
''سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی''

زمیناں آسماناں تے طبل پئے وجدے اوہدے
پہاڑاں دے سراں اتے علَم پئے سجدے اوہدے
چوہاں کوٹاں تے رہندے اسپ چابک بھجدے اوہدے
عطا کیتی اے اوہ سرکار نوں اللہ نے سُلطانی
''سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی''

اوہ اکّھاں تے نظر پائے تے اکّھاں نوں بجھا جائے
پہاڑاں نوں جے چاہے ریت دے ذرّے بنا جائے
نگاہواں نال سوہنا مُردیاں وچ جان پا جائے
اوہدے ہتھ دتی اے مولا نے ہر مشکل دی آسانی
"سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی"

کوئی فغفور تے خاقان دے قصے سناندا اے
کوئی دارا ، سکندر دی کہانی پائی جاندا اے
کوئی قیصر تے کسریٰ دی پیا بانی رچاندا اے
فضل تینوں مبارک شاہِ جیلاں دی ثنا خوانی
"سگِ درگاہِ میراں شو چو خواہی قُربِ ربانی
کہ بر شیراں شرف دارد سگِ درگاہِ جیلانی"

(7)

دس والیا شہر بغداد دیا میرا کدوں توڑی خستہ حال رہے گا
میرا تیری کچہری وچ کدوں توڑی دبیا کاغذاں ہیٹھ سوال رہے گا
رَستے وچ ڈِگا تیرا ایہہ خادم کدوں توڑی پائمال رہے گا
بُوترابؓ دا واسطہ ای کدوں توڑی کڑیا فضلؔ مصیبتاں نال رہے گا

O

خواجۂ خواجگان حضرت معین الدّین چشتی رحمۃ اللہ علیہ

زمانے سارے دا مخدوم خدمت گار خواجہ دا
نہ دِتے تاجداراں تے کفش بردار خواجہ دا

بفضل ربّ ، طفیل حضرت عثمان ہارونی
غریباں نوں نوازے دستِ گوہر بار خواجہ دا

عطیے سائلاں دی جھولیاں وچ نہ سمٹ سکن
تعالیٰ اللہ عجب دربار ہے دربار خواجہ دا

ہووے کلیر دا بھانویں اوہ اجودھن دا کہ دِلّی دا
ہے صدرِ بزم وحدت غاشیہ بردار خواجہ دا

پریشان ہون دی اے کیہ ضرورت گُل پرستاں نُوں
ہے کھڑیا ہر جگہ اک گلشنِ بے خار خواجہ دا

ملے واری نہ سودا لین دی پے گاہک ڈگدے نیں
گیا لگ منکراں دے شہر وچ بازار خواجہ دا

بھلا اوہناں دے کیوں سُتے نصیبے جاگ اُٹھن نہ
نصیبے وچ جہناں دے سُتیاں دیدار خواجہ دا

الٰہی اوہ کدوں دن آون گے جد لوک آکھن گے
فضلؔ مستانہ خواجہ دا ، فضلؔ سرشار خواجہ دا

سیّد کبیرُ الدین شاہ دولہ گنج بخش دریائی رحمۃ اللہ علیہ

(1)

شاہِ شاہاں بندہ پرور شاہ دولہ گنج بخش
فیضِ عالم، فیض گستر، شاہ دولہ گنج بخش

والا جاہ، والا مراتب، والا شاں، والا نشاں
والا منصب، والا گوہر شاہ دولہ گنج بخش

شاہِ جیلاں دا پیارا لاڈلا سر مست دا
شانِ محبوبی دا مظہر شاہ دولہ گنج بخش

قبلۂ شاہِ شعیب و کعبۂ عبدالغفور
مرشد شاہِ منوّر شاہ دولہ گنج بخش

سنگتاں توں وِچھڑے ہوئے سنگیاں دا راہنما
بھٹکیاں راہیاں دا رہبر شاہ دولہ گنج بخش

کشتیاں دندیاں دے اُتے لان والا نا خُدا
بحرِ عرفاں دا شناور شاہ دولہ گنج بخش

پانی لکھ ترہائے پے پیون کدی مُکنا تے نہیں
بے کراں ہے اک سمندر شاہ دولہ گنج بخش

اوہا جہڑی پی الف خالی تے آوانی گئے
بخش اک میتوں وی ساغر شاہ دولہ گنج بخش

رہے ہمیشہ ایہدے سر اُتے تیرا دستِ کرم
فضل ہے تیرا ثناء گر شاہ دولہ گنج بخش

O

(2)

مری سرکار ہے سرکارِ عالی
جھدا دربار ہے دربارِ عالی

سراپا نور دے سامان سارے مہیّا طور دے دائم نظارے
ایہہ چھت نُوری درودیوار نُوری سراسر گنبد و مینار نُوری
چوگردے رات نوں روشن قندیلاں رہے مہتاب ڈبّا وچ دلیلاں
دماغاں تے کرے احسان ہر سُو اگر دی، عود دی، صندل دی خوشبُو
کئی بُوٹے سمن دے یاسمن دے تحائفِ خاص بُستان عدن دے
پواندی دی طرف لوہے دا جنگلہ سُنجاپے خود پیا ماہی دا بنگلہ
ہے ڈیوڑھی ایک مینا کار تصویر دیاں کاریگراں نوں دادِ تعمیر
فروکش اندریں پیرِ زمانہ بدیوان ولا فردِ یگانہ

اتھائیں فضل فجرے جادیا کر
سلاموں بعد واج ایہہ لادیا کر

تُوں ایں بو الفضل تُوں محبوبِ محبوب محمدؐ شاہ دولہ شیرِ مطلوب

ہمائے در صفِ مُرغانِ مَولا
جنابِ فضل مولا شاہ دولہ

○

(3)

سلامت تخت لگے رہن دربار
تے گھما گھم وَسّے میری سرکار

سعادت سارے عالم دی مبارک
خلافت غوث الاعظم دی مُبارک

مُبارک تینوں تیرے عالی درجات
ایہہ شاہ دولہ تے دریائی خطابات

مُبارک خلعتِ تحسین تینوں
عطا کیتی جو محی الدین تینوں

مُبارک بھنا وِچ عنبر دے جامہ
ردائے سبز کافوری عمامہ

مُبارک تاج تینوں پیر دوراں
ترے سر دھریا جہڑا شاہِ جیلاں

مُبارک دلقِ دیں پیوست تینوں
جو بخشی سید سرمست تینوں

مُبارک ہون تینوں اوہ مُصلّے
خزانے غیب دے جہناں دے تھلّے

تیرے چلن پئے محتاج خانے
خُدا تیرے بھری رکھے خزانے

سخاوت تیری مشہورِ زمانہ
میرے وَل وی نگاہِ خسروانہ

جے بُنجھ بھر لئے چڑی کوئی نمانی
کدوں گھٹ جائے دریاواں دا پانی

کوئی مفلس اگر انعام پائے
کویں گھٹ ملک سلطاناں دا جائے

مَیں لگے لنگروں اج خیر لینائے
بھرے بھنڈارنوں کیہ فرق پینائے

بس اُچھل فضل دا کچکول جائے
ایہہ اگوں نہ کسے دے کول جائے

o

(4)

آ قلمیں مونہہ لا سیاہی چُم زمین نورانی
لِکھ حالا کُجھ پیر میرے دا ہووی فیض رسانی

ڈون سوائے ہوندے جاسن دن دن جوہر تیرے
تیز روی وچ ہرن ختن توں رہسیں سدا اگیرے

وڈی شان شرافت والا میرا پیر کہاوے
ترت مراد دلے دی پاوے جو ایہدے در آوے

وچ گجرات لگائے ڈیرے گڑھ بغدادوں آیا
ولیاں دے وچ جس دا مولا وکھرا شان بنایا

کدھرے بکرے مجھیں گائیں کدھرے مال خزانے
پیش ہوون درگاہ ایہدی وِچ بندیاں دے نذرانے

کُتے جھڑے جُوہ ایہدی دے شیراں نوں للکارن
اُڈ موڑے باغ ایہدے دے بازاں نوں جھٹ مارن

وچ ڈیوڑھی ایہدی راتیں کرن ہما بسیرے
درویشاں دے سر تے رکھے جاون تاج سویرے

نچن مور دوارے ایہدے شوقوں پائل پاون
تخت طاؤس اُتے لت مارن جاں مستی وچ آون

تاج مرصّع ویکھ کسے دا اوہ نہیں جی للچاندے
ایہدے مودی خانیوں لے کے جو ٹوپی سر پاندے

سُکھاں نال وٹا لیندے نیں اوہ دُکھاں دیاں ہاٹھاں
جھڑے دُکھئے پیر میرے دیاں آکے پھڑن موہاٹھاں

ایہہ دُولہا سی اوہا دُولہا ایسے دی سی مائی
جس پر میراں لُطف کمایا، سُن کے کُوک دہائی

ہتھ دعا دے چکے حضرت، ڈھٹھا وَل اسمانے
ترپئی ڈبی ہوئی بیڑی بیٹھا تیر نشانے

مَوج کرم دی ثابت ہوون بعضیاں مارو چھلاں
باطن دے وچ ہون علیٰحدہ گجھ ظاہر دیاں گلاں

غوث الاعظم دا سی دَولا خاص مُرید حضوری
خضرؑ اُتے سی واجب ایہدی ڈکنی جنج ضروری

دولو دولا نوں ربّ رکھیا خطرے وچ سلامت
ہوندی رہی وِچ دجلے ایہدی باراں سال ضیافت

سرے جان نہ چھیتی جہڑے شاہاں اڈن اڈے
نکیاں دے کم نکے ہوون وڈیاں دے کم وڈّے

حضرت خواجہ رُخصت کیتا کر عزّت افزائی
قطبیّت دی خلعت دتی لقب دتا دریائی

امن امان فضلؔ لگ جائے تے پور تنہاں دا
جِن امام حسنؓ دا ہووے کشتی بان جہناں دا

حضرت نوشاہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ

رہبراں دا رہنما حاجی محمد گنج بخش
ہادیاں دا مقتدا حاجی محمد گنج بخش

جانِ محبوبانِ عالم تے حبیباں دا حبیب
دلبراں دا دلربا حاجی محمد گنج بخش

نو بنوشہ دنیا اندر نو بنوشاہی اوہدی
تاجدارِ اولیاء حاجی محمد گنج بخش

کوچہ اوہدا کوے جنت، در اوہدا دارالشفا
نام ردِّ ہر بلا حاجی محمد گنج بخش

ذریاں توں ہو گئے سچیار ورگے آفتاب
دتی جہناں نوں جلا حاجی محمد گنج بخش

صالح جیسے ہزاراں صالحاں دے دستگیر
مُرشداں دا پیشوا حاجی محمد گنج بخش

فضلؔ طوفاناں دے وچ وی رہن ثابت بیڑیاں
ہے جہناں دا ناخُدا حاجی محمد گنج بخش

تاریخِ وصال سائیں کرم الٰہی صاحب رحمۃ اللہ علیہ قلندر قادری

عُرف سائیں کانواں والا گجراتی

سائیں کرم الٰہی دا ہجر دل تے کیوں نہ غم دے کرے ناسُور پیدا
روز روز جہان تے نہیں ہوندے مرد ایس دے وانگ مشہور پیدا

مینا قلقلوں ہچکیاں بَنھ رووے ایس مست دی نہیں تمثیل مِلنی
بزمِ ساقی خمر توحید اندر ہوندے رہن گے مست ضرور پیدا

خود بخود بے خود کیاں سالکاں نوں اوس مست دی مست رفتار کیتا
طرفہ اثر ہشیاراں دے دلاں اندر کر گئی اوس دی چشم مخمور پیدا

وقتِ دفن ایہہ بات ہو گئی ثابت جدوں غلغلہ حق برپا ہویا
ایس دارِ فنا وِچ فیر مُڑ کے کیتا اپنا رنگ منصور پیدا

ایس بزم امکان دے حشر توڑی مرداں نال قائم سارے سلسلے نیں
اے پر مرد جھنگی والے جہے ہوئن مرد گھٹ نزدیک تے دُور پیدا

شوقِ دید دے وچ بیتاب کِتنے موسیٰ وانگ اَرِنی اَرِنی آکھدے سن
جدھر ویکھیئے چمکدے سان جلوے کوہاں وِچ ہے سی کوہِ طور پیدا

تیرا سو انونجا (1349) سی سال ہجری چوتی (24) صفر نوں سفر تیار ہوئے
اوسے نور اندر فضلؔ نور ملیا، جہڑے نور وچوں ہویا نور پیدا

جناب قاضی سُلطان محمود رحمۃ اللہ علیہ آوان شریف والے

دُنیا وچ خورشید دے وانگ روشن نامی نام سُلطان محمود دا اے
ہے آزاد دارین دے غماں کولوں جو غلام سُلطان محمود دا اے

خرقہ پہن حقیقت والیا بھانویں ہتھوں پلّہ شریعت دا چھڈیا نہ
جتھے بہن شبلی تے منصور رل کے اوہ مقام سلطان محمود دا اے

مستوار کیتا جہنے سالکاں نوں سالک مستواراں نُوں بنا دتا
ہوش آوری تے کیف آوری دا ضامن جام سلطان محمود دا اے

اپنے ساریاں سنگیاں ساتھیاں تے سنے جُملہ مریداں تے خادماں دے
نظرِ خاص سلطان محمود دی اے فیض عام سلطان محمود دا اے

سُن کے نام آوان شریف والا سارے گردناں نوں خم کر لیندے
پاکبازاں دے دلاں وچ پورا احترام سُلطان محمود دا اے

اوہ اخوند صاحب دی درگاہ ہووے بھانویں شاہ دولہ دا دربار کیوں نہ
رہندا ایہناں تھانواں اُتے ذکر جاری صبح شام سلطان محمود دا اے

ہو گیوں درویشاں دے مدح خواناں دی صفِ نعلین وچ بہن جوگا
فضل مہربانی غوثِ پاک دی اے تے انعام سُلطان محمود دا اے

جناب قاضی عبدالحق قادری جلالپوری رحمۃ اللہ علیہ

عبدالحق قاضی مظہر نور حق دے ٹھی گل اے حق دے ولی سن اوہ
خِلوت اتے جَلوت وِچ دنیں راتیں کردے ذکر رہندے خفی جلی سن اوہ

عبدالحق ہو الحق ای رہے کہندے مونہوں کدی انا الحق بولیا نہ
آ کے خوشی وچ وانگ منصور اوہناں اپنے بھیت صندوق نوں کھولیا نہ

خوشی نال گزرے جو کُجھ سہن والے الحمدللہ مونہوں کہن والے
پُتر مرے تے جشن منان والے صابر صبر جمیل وچ رہن والے

واجے صفِ ماتم اُتے سد کے تے نوحہ گراں نوں چُپ کران والے
جیہڑے لوک جنازے تے آئے ہوئے سن ہار اوہناندے گلاں وچ پان والے

دل دے غماں دی گرد نہ بہن دِتی پلہ صبر دا مار کے پھنڈدے رہے
گھروں لے کے بیٹے دی قبر توڑی رستے وِچ شیرینیاں ونڈدے رہے

پلاں وِچ خبرے کیہ دا کیہ ہونائے ویکھن والیاں نوں پیا جاپدا سی
پُتّر سہکویں دا صدمہ وقت پیری سہنا ہَس کے حوصلہ آپ دا سی

عاشق فضل باقی باللہ ہون والے اپنا آپ ونجا کے چھوڑدے نیں
ربّ جدوں اماناں منگدا اے خوشی نال اماناں موڑ دے نیں

مدح غازی عِلم دین شہید لاہوری رحمۃ اللہ علیہ

پاک طینتا غازیا علم دینا کھپے عُمر دے پلاں وچ میل گئیوں
اکو چھال وچ منزل تے پونچیوں توں پینڈے دور دے نیڑیوں ویل گئیوں

توں شمع رسالت توں جند واری دیوے تیرے پُو مکھیئے جگنے نیں
گیوں چیر حوادث دے زغیاں نوں میلے قبر تیری اُتے لگنے نیں

تیرے نعرے دا غلغلہ پیا کنیں لیا اکھیاں کھول مستانیاں نے
تیرے سوز نوں ویکھ کے سر تیرے اُتے رکھیا تاج پروانیاں نے

کاتبین جو تیریاں رہے لکھدے اوہ پرچیاں عرش تے جاندیاں سن
سردار تیری مسکراہٹ اُتے جنّت وِچ حوراں مسکراندیاں سن

توں مَوت دے مونہہ وچ آ کے تے رستہ اصل حیاتی دا دس گئیوں
چڑھیوں دیس حجاز دی ٹھاٹھ وانگوں بن کے رحمتاں دا بدل وس گئیوں

توں ای سمجھ کے اِک محبوب اپنا سینے نال سُولی تائیں لایا سی
ہے سی ایڈ شہادت دا شوق تینوں رستا چُم کے گلے وچ پایا سی

تُوں ای بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنْ پڑھ کے بیٹھیں پیر تختے اُتے دھرن والا
تُوں ای عین شہادت دی گھڑی اندر مونہوں کلمہ شہادت دا بھرن والا

نہیں اوہ گل گستاخی دی سُن سکدا پتا جہنوں رسولؐ دی شان دا اے
غیرت جو اسلام دی رکھدا اے اوہو موت نوں مسخری جان دا اے

کامل لوک

کامل لوک کرامت والے صاحب صدق صفائیاں
رُڑھدے بیڑے بنّے لگن، ایہہ جد کرن دُعائیاں

خاراں دے وچ پیدا کردے خوشبوئیاں رعنائیاں
کرم کماون، قطب بناون چوراں اہل خطائیاں

مٹی نوں اکسیر بناون تاثیراں بدلائیاں
ٹھیکریاں پر بخشش کیتی لعلاں نال رلائیاں

باقی رہے نہ گھاٹا کوئی کمیاں کل گوائیاں
یُمن تاثر والیاں نظراں جس جس طرف وگائیاں

بدل نت کرم دے وسن رحمت جھڑیاں لائیاں
رہن بھلا کیوں سائیاں والیاں کھیتریاں ترہائیاں

جو جو منگیاں دلوں مراداں سخیاں کولوں پائیاں
واہ خوش بخت جہڑے در اُتے ڈگے وانگ گدائیاں

کدی نہ گھٹیاں مانگت لوکاں لٹاں پیاں مچائیاں
دن دن سگوں اضافہ ہووے واہ وا پاک کمائیاں

ایہہ ہتھ رکھن جس دے سر تے سر توں ٹلن بلائیاں
معصیت دے قیدی ایتھوں پا پا جان رہائیاں

درد منداں دے درد پچھانن نالے کرن دوائیاں
وچ دربار الٰہی رکھن جہڑے لوک رسائیاں

کانیاں نکل کمانوں وگیاں ایہناں پچھانہہ بھوائیاں
ایڈے زور خدا نے بخشے شاناں تے وڈیائیاں

مقبولاں نے مولا کولوں گلاں بیاں منائیاں
جو جو چاہیاں دل نوں بھائیاں وچ خیالاں آئیاں

فضلؔ اوہناں دیاں وگڑن ناہیں ہرگز کارروائیاں
بڈھی وانگ جہناں فریاداں پیر تیک پچائیاں

چومصرعہ

جہڑے لڑ لگے اللہ والیاں دے اوہ مُرید کُل عالم دے پیر ہو گئے
پاکبازاں دے ہتھ وچ ہتھ اپنے جہناں دے دتے دستگیر ہو گئے
کنڈے سان تے پھلاں دے نال رل گئے ذرّے سان تے مہر منیر ہو گئے
تانبہ سان تے کندن نوں مات کر گئے مٹی سان تے فضل اکسیر ہو گئے

O

ایثار

وِچ جنگ یرموک دے کُجھ غازی، جاں بلب کاری زخماں نال ہو گئے
لیٹے فرش زمین تے جدوں ڈھٹھے، حاضر کجھ ساتھی نیک فال ہو گئے

اِک دوڑیا دوڑ کے لے آیا، اوہناں واسطے پانی دا جام بھر کے
پہلے زخمی نے پانی نوں موڑ دتا، بناں پیتیاں لباں دے نال دھر کے

کہیا دُوسرے زخمی نوں دے پانی، شاید اوس نوں بہت پیاس ہووے
میری خیر اے اوس دی خیر منگاں، اللہ کرے اوہدی طبع راس ہووے

دوجے آکھیا تیجے دے ول لے جا، ظاہر اوس نوں ہے مطلوب پانی
ہونداۓ مُلک فناہ دے راہیاں نوں تلخی نزع دی وچ مرغوب پانی

تیجے فیر پہلے وَل موڑ دتا، خبرے کیہ وچار وچار کے تے
اپنے وچ رُوح پہلے دی جا پہنچی جنت وچ اڈاریاں مار کے تے

دوجے وَل جد گیا تے رُوح اوہدی، قفس عنصری چھوڑیا ہویا سی
شیریں جام شہادت دا نال اپنے نازک لباں دے جوڑیا ہویا سی

پوہتا تیسرے وَل تے اوہدیاں دی، گلاں ساریاں مکیاں ہویاں سن
راہی بیس اوہ راہ وفا والا، اوہدیاں منزلاں پکیاں ہویاں سن

اِک دوسرے دے عاشق سن مومن، جذبے دلاں وچ سن قربانیاں دے
جاناں اک دوجے اتوں واردے سن، دھن حوصلے سن اوہناں جانیاں دے

مسلماناں دے دلاں وچ لاگ لادے فیر اوسے ایثار دی یا مَولا
سارے جگ دی بن مخدوم جائے اُمّت نبیؐ مختار دی یا مَولا

ڈونگھے پینڈے

فہرست

جان پچھان — ڈاکٹر محمد باقر 187
ایہہ کون آ رہیا اے ماہ لقا اللہ اللہ 197
اپنے وچھے پئے ہوئے بالاں دے لشکر یاد نیں 199
مَیں کہدی اپنے درداں دی دنیا وچ وَسّاں کیہ دَسّاں 200
کیتے نیں سامان مقابلے دے، حملے یار دی زلف شبگیر کیتے 202
قیدی عشق دے زلف زنداں وِچّوں ہُندے اساں نہ کدی آزاد ویکھے 203
رہ سکدی اے کنج اوہنوں بھلا میری وفا یاد 205
عشق وچ دِتے سراں دی خیر نہ جاناں دی خیر 207
آشیانیوں ٹُری تے آ پھیلی سارے چمن اندر روئداد میری 209
عمر ساری غلطیاں تے غلطیاں کھاندا رہیا 211
بیٹھا روز حسیناں دے کول رہناں وہندا روز خدا دا نور رہناں 213
نہ دم نکلے نہ جائے غم اساڈا 215
اوہ کسے وَلّوں کدی بھر کے نظر ویہندا انہیں 217
اج آتشِ رشک نے جوش کھا کے لانبو لا اک جگر وچکار دِتا 219
اوہ راتاں چنگیاں سن دِن بھلے سن 221
یار نال ہوگئی ملاقات میری، ملاقات ایہہ پر کامیاب نہ رہی 223
برہوں وچ تجنا چیندا ئے آسائشاں نوں آراماں نوں 224
رحمت رب دی گود وِچ چلکدی رہی، ڈِگا میں پی کے جتّی وار تھلّے 226
عشق نے کیتا عطا سوزِ نہانی کجھ نہ کجھ 228

جھڑے آ گئے عشق دی زد اندر چھڈ کے تاج تے تخت فقیر ہو گئے	230
کیہ ہویا سینہ وِنھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا	232
ظالم موت دی گھاٹ اُتار دِتا ختم اجے کر بیٹھا نہ بات ساری	234
آ گئی جد یار نوں وِچ خواب آ جانے دی جاچ	235
رونا عاشق دا تے درباناں دا ہاسہ ویکھدوں	237
میں آپ اپنے نال ویر کیتا، کر کے بُتاں دے نال پیار پیدا	239
شراب آوے سحاب آوے نہ آوے	241
ایہہ پھٹ برہوں دے مینوں دیر پا معلوم ہوندے نیں	243
مینوں دشمناں نے غلط سمجھیا اے، نازک نرم حریر دی تار وانگوں	245
میرے نال راضی نیں رُس جان والے	247
زخم مُڑ جاگے پرانے ہنجو مُڑ ڈُلھن لگے	249
اوہ میرے دلوں وہندا اے بھر بھر کے نظراں قہر دیاں	250
وعدہ کسے دا لے کے رہیا بیٹھا، اکھاں وچ میں رات گزارشی	252
مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور	254
برہوں دا شعلہ بھڑک پیا، ٹھنڈیاں سب ناراں ہو گیاں	256
تازہ خلش رقابت دی فیر ہو گئی، فیر ہو گئے رشک دے پھٹ ہجرے	258
کڈھ لے ظالما اپنے دلے وچوں، جے کوئی ظلم دا ہئی ارمان باقی	259
خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں	261
ازل دے روز قسام ازلی، جاں تقسیم کیتا اضطراب تائیں	263
او ملے وچ جس دے ہوندیاں نیں غرضاں اوہ اُلفت ٹھیک نہیں	264
جام اجل دو نہہ ہتھیں پئے منگن، پیاسے جو تیری ملاقات دے نیں	266
رنگ سانوں ویکھئے کیہ کجھ وکھاندی اے بہار	268
رُخ چودھویں دا چن بخت اُجلا، مستی نگاہ وچ سحر کلام وچ اے	270

ذکر اوہدا اپنے روگاں دی دوا جاتا سی میں 272
گل دور تک پھیلدی بے کدھرے، کھُل زلف اوہدی گرہ گیر جاندی 273
توں میرا تے میں تیرا منائیں حجاب اوڑک 275
چھم چھم وانگ پھوہاراں وس لائی رکھن جھڑیاں 277
وجد وچ آ کے لاشاں زمین اُتے، پیاں اپنے آپ نوں ماردیاں 279
میرا ہوناسی قصہ پاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا 281
بدل کدی وقتاں نال برسدا ئے، ہنجو میریاں نت برسان اکھیں 283
نال خوشی دے اکھیاں لایاں ہُن کیوں مکھ بسوراں 284
سدا نہ دن سونے رونے سدا نہ نویاں کوراں 285
ایہہ نہ پچھو کالیاں راتاں کتیاں کویں چکوراں 286
جہناں نے دونویں جگ چھنڈے ہوئے نیں 287
ہم نشین ایناں پچھ دے یار کولوں، میری بیٹھک ہور امداد نہ کر 288
رُڑھدا اکھیں شیخ اپنا زُہد کا حل ویکھدا 290
بچ نکلی گوٹ حیاتی دی لبھ اک ویلے سر بھوں گیا 291
چِٹا مان گمان دا یار میرا، مست ناز دی اے ہوشمند وی اے 293
حیا کد تک کدوں تک شرمساری 295
ہے باہر حد تکلیف توں چھب میرے یار نگینے دی 297
بدھی ہوئے اے فیر فتراک اوہنے فیر رکھدا قصد شکار دائے اوہ 298
اوہدے دربان گلی سر تے اُٹھالیندے نیں 299
پکھل لبھ جاون نظراں میریاں توں، جدرُخِ جاناں نوں ویکھ لیناں 300
بڑے کرم کیتے مرے تے خدا نے 302
خستہ ویکھ حالت اپنے طالباں دی، دلبر اپنا آپ وکھان کیوں نہ 304
بپا فتنے تے فتنہ کر کے فتنہ کار جاندے نیں 305

ڈونگھے پینڈے

اُجڑ گیا سی اگے وی ایس پاروں ، وتن دے وسدا گلستان ہُن تاں 307
اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے 309
بڑھدا بڑھدا عشق میرا ہو گیا دیوانگی 311
اگے پیاں ٹیساں اُتے چین ٹیساں ، اوہ کوئی ہور جو نبھڑ نویں لا نہ دے 312
پھلاں دی چونڈھی منگاں میں ، اوہ دیندا ئے چونبھڑ خاراں دی 314
دیدے گئے چندھیا میں کیہ دساں ، کون کرن میرے اُتے وار آیا 315
مقابل تے میرے اج مار کے جھڑے وی خم نکلے 317
گلاں کچیاں کچیاں میریاں نیں ، کرسٹیا پختہ نوں ہور پختہ 318
خط دا کیہ لکھنا ، قلم گھڑ دیاں ایں ، دھاندل وچ کاتب اُنگل چیر لئی اے 319
پینے دی لوڑ سی ، نہ پلانے دی لوڑ سی 321
تیرے ساغر صراحی دی خیر ساقی ، رہن رنگ لگے بادہ خانیاں نوں 323
ہوندیاں جیہڑا تلی اڈے ، گدا ایچھا نہیں 325
ساقی کسے اینچ دی لوڑ ناہیں ، تیرے کول اُٹھن بیٹھن والیاں نوں 327
اُلفت وچ وادھے وسدے نیں جد شروع خسارے ہوندے نیں 329
ایس لہہ جانے نالوں نہ کھڑدا ، لے گیا کاہدا نامہ بر کاغذ 331
یار مینوں وی خوشی دا مونہہ وکھا تھوڑا جیہا 333
ہے صاف اج در زندان کھلا ، کنبے پئی دربان دی جان وچوں 335
جُدا گردن تھیں سر میرا ہو جائے یا نہ ہو جائے 337
کوئی وجہ ناہیں پیدا فلک اُتے ، جے کر اج وی نہ دھندوکار ہووے 339
دبیاں ہویاں دِل وچ اگاں بھڑک پیاں اَج فیر 341
گیاں چاڑھ بھوانٹے صوفیاں نوں ، اکھاں کھویاں اک بے دین دیاں 343
خزاں دے اَون دا دِن دُور کیہ اے 345
اوہنے جو جو لکھے عشاق رکھن ، اپنے کول تعویذ بنا کے خط 347

اوہ طوبیٰ دیاں چھاواں کولوں نہیں بھرمائے جانے لوک 349

دلا اک محبوب دی جھڑک سن کے، پایاں توں کیہ اڈ کہانیاں نیں 350

روپ اوہدے دیاں جھلکاں پیندیاں جہڑے پاسے نظر اُٹھاں 352

مارے ظالما دکھ وفا میری، جدوں ظلم ہووے آشکار تیرا 354

چھڈ خطاں دا اج حساب ساقی، کھلے ہتھ آوے عاموں عام آوے 356

مست ناز وچ سوہنا تے ویکھ جلوہ، بیساں اسی گواہ کے ہوش بیٹھے 358

ذرے پئے خورشید دا کرن دعویٰ، جہڑے راہ میرا شاہ سوار گزرے 359

پے جائے جے یار دی دس کدھرے، طالب ٹر کے سراں دے بھار ملدے 361

مینوں جس جیون جوگے نے اک واری کیتا یاد نہیں 363

آپ ناحق خون گزار کے تے، اُپرلا شاں دے اشکبار کیوں ایں 365

جناں دیدیاں نے تیری دید لٹی، جھات ہور دے پا نہ سکدے نیں 366

کر گئے مثاں دے مٹ حریف خالی، نہ کوئی عذر نہ کوئی انکار کیتا 368

دے نکلنے دی مہلت جسم وچوں، میری جان بیمار نوں ہولی ہولی 370

لکھ پہاڑ سراں تے ڈگن برہوں اندر جھلدیاں رہناں 372

کوئی نہ شکل رہائی دی نظر آئی، اسی چراں تک ٹکراں ماردے رہے 374

چالباز رقیب خلاف میرے، کھیڈ روز کوئی نویں چال آوے 376

خوفزدہ بُلبل اکھاں میٹ کے تے، نال موت دے نظر ملا رہی اے 377

کتے سر پیر ای لبھدا نہیں، برہوں دی چھلتر دا 379

کسے رنگ وچ تے ہے سُو یاد کیتا، کوئی گلہ ناہیں ستم گار اُتے 380

آئینے دے وچ ویہندا اے مُڑ مُڑ کے صنم کی 381

ہر ویلے چھڑیاں رہندیاں نیں آمادہ کوک پکاراں تے 383

لشکیاں ہویاں زلفاں تائیں ہور ذرا لشکائی جا 385

اُٹھے کسے نوں ہین اُٹھان واہتے، سپے خیال دلاں اندر اُٹھدے نیں 387

فتنہ پرور اک اکلی نہ نگاہ یار سی 389

اساناں دے اُپر شامیں آئے صبح سدھارے 390
ڈھل مٹھ تیری اُتوں ہو جاندائے، پیدا دلاں اندر اضطراب ساقی 392
رُخ ترے تے ڈگے ہوئے ڈٹھے گیسو تیرے 394
توں ویہندا نہیں قاتلا کیوں تنگ اے میری جان 396
میں بے صبر تے نہیں کسے ہور گلے، بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں 398
بلکر گئی غیراں دی بدنظری بد بینی بدخواہی 399
مصحف رُخ تیرے دے ورقے جلدی کویں اُتھلاں 401
جس دی 'ناں' دے نال سی ناں میری، جس دی 'ہاں' دے نال سی ہاں میری 403
سودائیاں نوں بیٹھن دیوو جھل نہ پاؤ لوکو 404
اُڈی ہوئی اے چمن دی کھیڈ ساری، شاید کھیڈ دا رہیائے شکار کوئی 406
شیریں جاناں دے مترادف مٹھے بول تجن دے 408
چبھن فیر پیاں اج مینوں کیوں دامن دیاں تاراں 410
تیری زلف زنداں دا پے جائے چسکا، جہڑیاں دی حوالاتیاں نوں 412
کسے دل موہ لیا گفتار کر کے 414
میں نہیں ہشیار ویداں دا، خود اپنی کاری کر لیناں 416
مینوں اوہدیاں پیہم ٹھوکراں دی، وجہ ایہد ے سوا نہ ہور لبھے 418
مینوں سوز فرقت نے بخشے نیں جہڑے، اوہ چھالے تے بیشک چھپاندا رہواں گا 419
شہر تیرے دی ساری رونق جھلے لوک وگاڑن لگے 421
نکاں نال جہناں نے کڈھیاں عشق تیرے وچ لیکاں 423
اے جان عشاق میں کیہ دساں، ہے جو سوہنیاں وچ توقیر تیری 425
کجھ رونے تے کجھ گونے دے وچ رات بسر ہو جاندی اے 427
عاشقاں دی سمجھ وچ کجھ الجھناں پاندے نیں پیچ 429
ہتھوں سٹ سیپاہدیاں بیناں مونہہ وِچ اُنگلاں پائیاں 431

جان پچھان

(پروفیسر ڈاکٹر محمد باقر ایم۔اے، پی۔ایچ۔ڈی صدر شعبۂ فارسی، چیئرمین پنجابی ادبی اکیڈمی وَلوں)

دُنیا دے ہر علمی، ادبی تے فنی کمال دے پردے پچھے، ضرور کسے نہ کسے باکمال دے فکر تے شعور دا چہرہ نظر آوَندا اے تے اوہ ای اوہدی اُچی لمّی زندگی دا ضامن ہندا اے۔ اُردو فارسی شعر و شاعری دے ذکر وِچ جتھے ساڈے ساہمنے میر، غالب، ذوق، مومن، سعدی، نظیری تے حافظ شیرازی ہوراں دیاں تصویراں بھون لگ پیندیاں نیں اوتھے پنجابی غزل دا ناں لیندیاں ای جیہڑے چہرے ساڈے ساہمنے آوَندے نیں اوہناں وچ پیر فضل حسین فضلؔ دا موہنہ متھا بڑا اُگھا تے روشن نظر آوَندا اے۔

فضلؔ دی فکری پہنچ جے پنجابی غزل نوں اُردو، فارسی غزل دے مقابلے تے اگے نہیں لے جا سکی تے اوہدے توں پچھے وِی نہیں رہن دتا۔ پنجابی غزل نوں ایہناں زباناں دی ایس ادبی انگل نال موڈھا جوڑ کے بھان وچ پیر فضلؔ دی سوچ وچار دا بڑا ہتھ اے۔

فضلؔ پچھلے چالھیاں ورھیاں توں پنجابی غزل دی زلف سوارن لئی اوہدے گنڈلاں وِچ پھاتھا ہویا اے۔

ایدوں پہلاں جے اسیں اوہناں دے ایس فن بارے کوئی گل بات کریئے، ایہہ ویکھناں ضروری معلوم ہُندا اے کہ ایس مفکر نے کس فضا وِچ فکر دی اَکھ کھولی تے اوہدا آلا دوالا کیہ سی جیہدے توں اوہدی وچار نے اجیہا اثر لیا۔

پیر فضلؔ 1897ء وِچ سوہنی دے ہیکلے شہر گجرات وِچ پیدا ہوئے۔ اوہ حضرت شاہ

دولہ دریائی رحمۃ اللہ علیہ دی اولاد وچوں نیں۔ جیہڑا کر کے پیار سلوک دی لاگ اوہناں دے جنم جنم دی ساتھن اے۔ خاندان دی علمی نسبت توں بزرگاں ایس بال نوں ذرا ہوش دے آوندیاں ایں پڑھنے پا دِتا تے 1918ء تیک اوہدی تعلیم دا سلسلہ جاری رہیا۔

اوہناں دے والد پیر مقبول شاہ ہوری عالمِ دین ہوندے ہوئے قادری سلسلے دے پیرو تے راہ نماوی سن۔ فقر دی دولت اوہناں دا دینی تے دنیاوی سرمایہ سی۔ جیہڑا حضور غوث الثقلین رحمۃ اللہ علیہ توں اوہناں نوں خاندان دے ورثے وِچ ملیا سی۔ ایہہ ای وجہ سی، دینی علم دے نال نال فقیری رنگ تے ادب، شعر نال وی بڑی رغبت رکھدے سن۔

پیر مقبول شاہ ہوراں دے ڈیرے تے آون جان والیاں وچ جتھے اوہناں دے عقیدت مند درویش، شہر دے اُگھے دینی عالم، رئیس تے عوام آوندے سَن، اوتھے ادب تے شعر دے کجھ روگی وی آہندے سن۔ ایہناں وچ مرزا نثار حسین مبصر بڑے پائے دے اُردو شاعر ہوندے ہوئے ایس مجلسی رونق دی جند جان سمجھے جاندے سن۔ مبصر دا انتھک تے بانکا فکر اندروں اندری طالب علم فضل نوں کدی ہون والا وڈا شاعر پیا بناندا سی۔

ہُن فضل دی وچار نے پر چھنڈے تے اوہدے آزاد فکر اوہنوں سکولی قید دی چار دیواری وچوں بنیں کڈھ آندا، مبصر دی نظر ایس ہونہار دی ٹور نوں تاڑ لیا کہ اوہ ادب دی منزل دا اجیہا لٹ باورا راہی اے جیہنوں پنجابی ادب دا راہ آپ واجاں پیا ماردا اے۔ مبصر فضل نوں اپنی شاگردی دی عزت بخشی۔ ایس خوشی وِچ اوہ پہلی مجلس ہوئی جیہنے فضل نوں اک شاعر دی حیثیت نال عوام دے ساہمنے آندا، طبیعت دی روانی نال خیالاں دے جوان رُوپ نے اوہنوں پہلی بیٹھک وِچ ای عوام دا محبوب شاعر بنا دِتا تے اوہنوں اپنے راہ تے ٹُردیاں جان دی ہلہ شیری مِلی۔

اوہناں دِناں وچ راولپنڈی وِچ احمد علی سائیاں اِک مُعمر تے بڈھے پنجابی شاعر سن۔ جیہناں دی شاعری بڑی جوان سی۔ سائیاں دی کلام دے زور نے فضل دے فکر دا مُہاڑ اُردو شاعری وَلوں ہٹا کے پنجابی شعر وَل پرتا دِتا۔ تھوڑے دِناں وچ ای

فضل نوں ایہہ پتا لگا کہ اوہ ہُن اوس راہ تے آ لگا اے جیہدے لئی قدرت اوہنوں فکر دی ٹور بخشی سی۔ سائیاں پنجابی نظم وی لکھدے سن پر چومصرعے آکھن وِچ اوہناں دے فکر دی قدرت اجیہی بے مثال سی جیہدی مثال اوہناں توں پہلاں پنجابی وچ نہیں سی مِلدی۔ فضل نے ایس وٹ نوں تروڑن دی کوشش وِچ ترکھے فکر دے ڈونگھے ٹپ مارنے شروع کیتے:

کدی نہیں کسے نوں کرن دِتا کسے اوہدی دیوار دے کول بستر
ملی جگہ نہ کسے نوں بسترے دی، اوتھے کئیاں دے ہو گئے نیں گول بستر
سارا دن بس ایہو ای شغل رہندا اے، کدی ٹھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جہناں دے سُتیاں یار لد گئے سُستی وانگ روندے پھول پھول بستر

فضل کول فکر دی دولت نال پیار دی دولت دا وی ایناں واندا حصہ سی، کہ اوہ ہُن اپنے آلے دوالے والیاں توں وِدھا کے باہر اندر دے لوڑ وندا نوں وی ورتان لگ پیا۔

اوہدیاں وچاراں دی ٹور اوہنوں چومصرعے دے موڑ توں وَلا کے غزل دے راہ تے لے آندا، ہُن ایس ادبی راہی نوں غزل دا راہ چومصرعے دے راہ نالوں وی بہتا سِدھا پدھرا تے اپنی منزل نوں ڈھکواں نظر آون لگ پیا، ہُن وی اوہدی منزل بھانویں اوہنوں دسدی نہیں سی پر آوازاں ماردی سُنی جاندی سی۔

میں آں تیری منزل راہیا ایدھر آ
میریا بانکیا ڈھول سپاہیا ایدھر آ (فقیر)

فضل دے کناں ایہہ آواز سُن کے اوہدے دِل وچ اُتار دتی، اوہ اک دو موڑ ای مُڑیا تے منزل اوہدیاں اکھاں وِچ اکھاں پالئیاں، ہُن جے اوہ آپ راہی سی، تے اوہدا دِل اوہدا راہبر اوہدے فکر دے شہباز پَر کھول کے چھنڈے تے گھاٹے تھوڑاں دا گرد غبار چھنڈ کے پرہانہہ ماریاں، اوہدی اُچی اُڈار زمین دے ذریاں تے اسمان دے تاریاں لئی دید ناں دا اجیہا سُہاوناں تماشہ بن گئی جیہنوں ایہہ سارے اج

تیکر ویکھدے رَجدے نہیں۔

فضل دے فکرِ نظر وچ حامد شاہ عباسی توں لے کے نواب گاموں تے مولا بخش کشتہ تیکر دو ڈھائی صدیاں دے غزل گو شاعر اپنے اپنے راہ تے ٹُردے پھردے دِسدے نیں پر اوس نے اپنے فکر دا وکھرا کھوج لا کے اجیہا نواں راہ کڈھیا، جیہڑا اُردو فارسی غزلاں دے راہواں نال موڈھا مار کے لنگھدا سی۔ اوس پنجابی غزل دے جُثے وچ نویں رُوح پھُونکی، اوہدا اجیہا نواں سنگار کیتا کہ مجلس دیاں نظراں اوہدے وَل پرت کے اوہدے وَل ای لگ گئیاں۔ اوہدے کلام دے سوہپن نوں خورے ہُن آپ ایس گل دا ترددہ پے گیا کہ متے کسے دی نظر نہ لگ جائے، تدے ای اوس آکھیا:

فضل ہوراں نے بدل دِتا اے پنجابی دا رنگ

یا الٰہی دورِ حاضر دے غزل خواناں دی خیر

فضل دی غزل دے وِدکرے ویروے ہُن مجلساں وچوں نکل کے کتابیں کھُلن لگ پئے۔ مُلکی وَنڈ دے بعد جد ماہنامہ 'پنجابی' نکلیا تے اوہدا کوئی نمبر نہیں سی جیہدے وِچ فضل دی غزل نہ ہووے۔ فضل دے ایس تعارفی سلسلے دا کھلار کھِلردا پنجابی ادب تے تذکریاں تیکر اَپڑیا۔ ایتھوں تیکر کہ تُجرے پھُل دے انتخاب وِچ اوہدا مصنف ایہہ سطر لکھن واسطے مجبور ہو گیا:

''چنگیاں غزلاں لکھن وِچ ایہناں دا ناں سبھ توں اُچا اے۔''

پیر فضل نے خیال تے بندش دے ادل بدل نال زبان دے رنگ وچ دی اپناں راہ کڈھیا تے پنجابی علمی آلے دوالے دی زبان اپنی غزل دا سنگار بنایا۔ ایہو وجہ ہوئی کہ اوہناں دی غزل وچ اُردو فارسی دے لفظاں دا پھیرا ٹورا نظر آوندا اے جیہڑا میرے خیال وِچ زبان نوں ترقی یافتہ بنان لئی ضروری اے پر ایس تعمیری کم لئی ایہہ وی ضروری اے کہ کوئی لفظ اپنی تھاں تے اوپرا نظر نہ آوے۔ پیر فضل نے اپنی شاعری وِچ ایس گل دا بڑا خیال رکھیا اے تے جیہڑے اجیہے لفظ ورتے نیں اوہ اپنی بندش وچ

ڈاڈھے ٹھکویں تے سچے بنے دِسدے نیں۔ تھلّے دے شعراں وِچ اجیہے لفظ دی تھاں سر جڑت تے روانی ذرا ویکھو:

گئی پھیلدی پھیلدی پھیل خوشبو — تیری زلف دا تذکرا اللہ اللہ
نرالا، نرالا، انوکھی، انوکھی — تیرا ناز، تیری ادا اللہ اللہ
تیرے جور، تیرے ستم توبہ توبہ — میرا دِل جگر حوصلہ اللہ اللہ

نہ دم نکلے، نہ جائے غم اساڈا — ہے عالم وِچ عجب عالم اساڈا

آیا قاصد اودھروں ہنجواں دے موتی سانبھدا
یار مونہوں کیتی اے گوہر فشانی کجھ نہ کجھ

برہوں وِچ تجناں پیندا اے، آسائشاں نوں آراماں نوں
کنڈیاں تے ٹُرناں پیندا اے، گُلبدناں نوں، گلفاماں نوں

رنگ کھُلا میری وحشت دا ہو کٹھے کجھ ہمدرد گئے
اوہ رو رو پچھن حال میرا میں کھڑ کھڑ ہساں، کیہ دَساں

فضل ٹُردا پھردا بھانویں اپنے آپ نوں بھُل جائے پر اوہ پیار دے معاملے وِچ اپنے فکر دی یادنوں کدی وی نہیں وساردا۔ اوہدے کلام توں اندازہ ہُندا اے کہ ہر ہوئی بیتی اوہدی وچار دے بنّے دا رنگ بن کے رہ جاندی اے:

اک تھانویں میں بیٹھا ساں، کدی کول کسے دے
اج تیک نیں اوہ بُوٹے، اوہ چھانواں، اوہ ہوا یاد

مَیں دساں گا میرا اے دل کول اوہدے
اوہ دَسّے تے سہی انکار کر کے

ڈونگھے پینڈے

نویں اون تے مِٹ جاون پُرانے
غماں نے میرے غم ونڈے ہوئے نیں

سانوں اِکو غم دی رات پئی، جیہڑی مُکن دے وِچ آوے نہ
خبرے اوہ کیہڑیاں راتاں نیں، جہناں دی سحر ہو جاندی اے
کدی کدی اوہ اپنیاں گلیاں بازاراں وِچ پھردا پھردا گواچ وی جاندا اے پر
جد اوہ اپنے آپ نوں لبھ پیندا اے تے اوہدی بے سُرتی سُرت دی اجیہی پیار بھری گل
کردی اے۔ جیہدے نال وِلاں نوں ڈول پین لگ پیندی اے:

میں اپنی وستی وِچ انجیں، دن سارا فضل گزار دیاں
جس طرح مسافر ہُندے نیں، کُجھ اُکھڑے پکھرے شاماں نوں

اوہدے کلام وِچ اُچیاں وچاراں تے بانکیاں مثالاں تشبیہاں دا وِی گھاٹا نہیں:

کیوں تِکھیاں شوخ نگاہواں نوں سُرمے دِیاں چھتاں دیناں ایں
تیراں نے بوجھل ہو جاناں تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں

مَیں بے صبر تے نہیں کسے ہور گلے، بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نِیر کرناں
لٹکی ہوئی اے پُتلیاں وِچ جہڑی، صاف کسے دی پیا تصویر کرناں

تصوف دی خاندانی لاگ جیہڑی اوہناں دی طبیعت دا اَصلا اے۔ اوہناں دی وچاروں
اوہناں دے دِلی درد وانگرای کدی اُبھر اُبھر کے باہر پئی جھاتیاں ماردی اے:

لوک جاگن تے پتا نہیں کیوں جاگن، مَیں تے پچھلی راتیں جاگناں واں
ڈُبدے تاریاں وِچ محسوس کرناں، شرماں والیاں تیریاں جھاتیاں نوں

مَیں فُریا جنگل بیلے نوں، اوہ حبل وریدوں نیڑے سی
اک پانے والے پایاں سَن، کُجھ پُٹھیاں دِساں، کیہ دِساں

حد اوہدی جتھوں ٹُردی اے، مُکدی اے حد تصور دی
مَیں ایویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کستاں، کیہ دَساں

بُلھے کہہ کے لیا پا گل گلانواں
مَیں قابو آ گیا اقرار کر کے

کِتھے ڈھونڈیئے تے کِتھے ڈھونڈیئے نہ، گل کوئی نہ سمجھ دے وِچ آوے
ہُن ہر تھانویں ڈیرا لا بیٹھے، نالے آکھدے نیں کوئی نہیں تھاں میری

تمثیل دے اجیہے حیران کرن والے، روپ رنگ جیہناں نوں سُن دِیاں مُونہہ وِچ اُنگلاں پا کے فضل نوں فیر سُنان لئی آکھناں پیندا اے۔ اوہدے کلام وِچ گھٹ جیہے نہیں مِلدے:

ہتھوں سٹ سپیاہدیاں بیناں مُونہہ وچ اُنگلاں پایاں
اُنگلاں نال میرے دلبر نے جد زُلفاں سُلجھایاں

غزل دی سبھ توں وڈی فنی خوبی خیال دی اُچائی تے بندش سدھ تے زبان دی روانی ہُندی اے۔ ایس دولت نال وی فضل دا فکری بھنڈار بھرپور اے۔ اپنی کسے غزل وِچ جد اوہ ایس طرح دی گل کردے نیں تے اوہ نہ بھُلن والی ہوندی اے۔ اوہناں دے ایس مجموعے وچ تھاں تھاں ایہو جیہے شعر نظر آوندے نیں کہ اکو واری پڑھیاں یاد ہو جاندے نیں:

میرے نال راضی نیں رُس جان والے
پئے ہُن سڑن لُوتیاں لان والے

مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور
تماشہ بن گیا کجھ ہور دا ہور

خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں
دِلا وَٹا نہ لائیں عاشقی نوں

انج اسی پتھر نہ کھاندے جے نہ تینوں ویکھدے
توں وِی انج پتھر نہ ہُندوں جے نہ شیشہ ویکھدوں

نہ مُکا عمر وچ زلفاں دا قِصہ
بڑے لمّیں سلمّیں سلسلے سَن

منظر کشی وچ وی فضل دا اک کامل مصور جتاں حصہ اے۔ اوہ جیہڑے نقش ویکھدا اے اوہناں دی ہو بہو تصویر کھچ کے رکھ دیندا اے:

پئے جائے چَس نظارے دی، پئی اُلجھے نال نقاباں دے
اک وار جو اوہنوں ویکھ لوے، اوہ شوخ نظر ہو جاندی اے

ساقی دی محفل وِچ راتیں کجھ سانویاں چوٹاں آیاں نیں
جاماں نے توبہ بھَن چھڈی، بھَن چھڈیا توبہ جاماں نوں

کدی کدی جد اوہدا پیار جاگدا اے تے اوہ اپنے پیار دے زورمل نوں آپ وی محسوس کردا اے:

مینوں دشمناں نے غلط سمجھیا اے، نازک نرم حریر دی تار وانگوں
جے مَیں اُلجھیا تے وخت پا دینا ئیں، زلف سوہنیاں دی پیچدار وانگوں

تازہ داغ رقابت دے فیر ہو گئے، فیر ہو گئے رشک دے پھَٹ ہَجرے
پتا دین پئے ہجری کشمکش دا، تیرے مخملی دامن دے وَٹ ہجرے
تے فیر اوہ ایسے جوش وچ ای اپنے مذہبی آگواں وَل وِی اپنے کھوجی فکر دی مُہاڑ موڑ

دیندا اے:

اے واعظ! ذوق تُہاڈے نوں، کی نور نمازی آکھن گے
ہر جمعے کہانی سُوراں دی، پا بہنی حضرت ٹھیک نہیں

انجیں اپنی مستانی عادت دا وی کجھ لحاظ نہیں کردا:

میخانے والیاں لوکاں نوں، ہر گلّے فضل سُنھاندا اے
مُونہہ نال صراحیاں لالینداے، ایہہ اوہدی عادت ٹھیک نہیں

پیر فضل اپنی ادبی جھولی وِچ جیہڑے ڈلھکاں ماردے موتی بھر کے ساڈے دَل ودھائے نیں۔ اوہ سچے تے انمول موتی نیں۔ اوہدے دَور دے مشہور پنجابی شاعر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں اپنے اک مشہور شعر وچ اوہناں دا خوب مُل پایا اے:

فن شعر دے کول جواب جد کوئی، اوہدی غزل تے میری رباعی دا نہیں
کیوں نہیں غزل پنجابی دا فضل حافظ تے فقیر مَیں عمر خیام کیوں نہیں

اخیر وچ مَیں فضل دی عمر تے اوہدے ایس فنّی وادھے لئی دِلوں دُعا کرناں کہ اوہدے فکر نظر دا مالک پنجابی ادب دے ایس فنی رُوپ نوں ہور چمکان تے اُگھیڑن لئی اوہنوں اپنی ایس فکری کرامت نال سلامت رکھے تے اوہ چِراں تیکر پنجابی ادب دِیاں مجلساں دا سنگار بنیاں رہوے۔

محمد باقر

14۔ اکتوبر 1962ء

☆ ڈونگھے پینڈے دا پہلا ایڈیشن پیر فضل ہوراں نقوش پریس لاہور توں چھپوا کے اشاعت کدہ گجرات توں 1963ء وچ شائع کیتا۔

ایہہ کون آ رہیائے ماہ لقا اللہ اللہ
ہے پُر نُور ساری فضا اللہ اللہ

گئی پھیلدی پھیلدی پھیل خوشبو
تری زلف دا تذکرا اللہ اللہ

نرالا نرالا ، انوکھی انوکھی
ترا ناز ، تیری ادا اللہ اللہ

ترے جَور ، تیرے ستم ، توبہ توبہ
میرا دل جگر حوصلا اللہ اللہ

اوہ بُت ویکھئے ہُن کدوں مائل ہووے
وظیفہ اے دن رات دا اللہ اللہ

اوہ ہتھاں تے ہتھ مار کے لے گیا دِل
ایہہ کیہ بن گیا ماجرا اللہ اللہ

کوئی اوس بُت کول ڈردا نہ جائے
گیا جہڑا کردا گیا اللہ اللہ

دِلا اِنج صنم اُتے قربان ہو جا
اوہ خود مونہوں آکھے پیا اللہ اللہ

پتا اوہنے دِتا نہ کوئی نشانی!
اوہ دِل لے کے بس ہو گیا اللہ اللہ

کیہدی یاد وچ فضل دی رات گزری[1]
فجر تیک کردا رہیا اللہ اللہ

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:
کہندی یاد نے چین نیندر نہ دتی
فضل رات کردا رہیا اللہ اللہ
(بیاض، ص 3)

اپنے پچھے پئے ہوئے بالاں دے لشکر یاد نیں
تیرے جھل اندر جو کھادھے سان پتھر یاد نیں

درد دے کے سوز دِتا ، سوز دے کے اضطراب
آپ دے احسان سارے بندہ پرور یاد نیں

حشر جو ہویا میرے خط دا کدی بھلنا نہیں
جس طرح چیرے گئے میرے کبوتر یاد نیں

آ گیائے سانوں جدوکا فضل شعراں دا سرور
نہ کسے ساقی دا چیتائے نہ ساغر یاد نیں

O

میں کیہڑی اپنے درداں دی دُنیا وچ وَساں کیہ دَساں
بِس گلے پیاں رو رو کے چہرے تے لَساں کیہ دَساں

میں ٹریا جنگل بیلے نوں اوہ جبل وریدوں نیڑے سی
اک پانے والے پایاں سُن کجھ پٹھیاں دَساں کیہ دَساں

پئی جدوں مصیبت ہُوکے تے سبھ اِکن دُکن نس گئے
سنگ کویں تروڑے یاراں نے میں دسنوں نَساں کیہ دَساں[1]

اوہ عشق نہیں جو لگ جائے تے گور اُریرے لَبھ جائے
ایہہ چڑھیاں ہویاں فیر کدی لَتھیاں نہیں کَساں کیہ دَساں

بھَن متھے نوں فرہاد لیا ، پانی دی نہر وَگائی نہ
میں جاری کیتیاں خون دیاں اکھاں تھیں کَساں کیہ دَساں

حد اوہدی جتھوں ٹُردی اے مُکدی اے حد تصوّر دی
میں ایویں خام خیالاں دے پیا گھوڑے کساں کیہ دَساں

رنگ کھُلا میری وحشت دا ہو کٹھے کجھ ہمدرد گئے
اوہ رو رو پُچھن حال میرا میں کھِڑ کھِڑ ہَساں کیہ دَساں

کوئی دیکھے میریاں زخماں نوں کوئی بھرنے دی تجویز کرے
کوئی جہا سیانا دِسّے نہ میں کہنوں دَساں کیہ دَساں

کیوں فضلؔ سَودائی ہویائیں پلّے دیاں لیراں لاہیاں نی
پھڑ لوکی پلّہ پُچھدے نیں میں پلّہ کھَساں کیہ دَساں

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق:

سنگ جویں تروڑے یاراں نے میں دسنوں نساں کیہ دساں

(بیاض ،ص 18)

کیتے میں سامان مقابلے دے ، حملے یار دی زلفِ شبگیر کیتے
راتیں قلعے خیال دے دل اندر ، کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کیتے (1)

بھلا رکھے سکندر تے کیہ رکھے میرے حُسن دے بادشاہ نال نسبت
گھوڑے زمین نمانی تے اوس پھیرے ، اپنے دِلاں دے شہر تسخیر کیتے (2)

کر کے میں ظاہر اپنے شوق تائیں اُس مغرور نوں ہور مغرور کیتا
ٹورے کیوں پیغام اُتے ، کاہنوں خطاں تے خط تحریر کیتے

فضل شاہد مقصود دا جس ویلے ، آ اک رِند دی وچ آغوش بیٹھا
کوزے صُوفیاں کندھاں دے نال مارے ، جُبّے زاہداں نے لیر لیر کیتے

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:
راتیں کوٹ خیال دے دل اندر ، کئی ڈھائے تے کئی تعمیر کیتے

گھوڑے زمین نمانی تے اوس پھیرے ، اپنے دلاں دے مُلک تسخیر کیتے
(بیاض، ص3)

☆ قلم زد شعر:
شوخی وچ آ کے اساں دلاں تائیں ، بناں پچھیاں ہدف بنا دتا
ایہ اوس شرماں والے آکھیاں دی ، ساڈی طرف نہ نظر دے تیر کیتے
(بیاض، ص3)

قیدی عشق دے زلفِ زنداں وچوں ، ہُندے اساں نہ کدی آزاد ویکھے
دھریاں سِراں اُتے رکھن نت باہیں ، کردے روز اک نویں فریاد ویکھے

میرے ٹُٹ گئے پَر ، پر اجے توڑی ، خطرہ تیلیاں دے ٹُٹ جان دا سُو
ایسے واسطے آوے تے چا چا کے ، میرے قفس نوں پیا صیّاد ویکھے

منتظر بیٹھی نرگس مُدّتاں دی ، شوقِ دید اندر اکھاں میچدی نہیں(1)
تساں باغ دل جانائیں تے کدوں جانائیں چُک چُک اڈیاں پیا شمشاد ویکھے

دِل نوں تانگھ سی وار سہارنے دی ، نہیں ساں اوس شہ زور دے وار جوگا
ویکھاں میں جلاّد دے مونہہ وَلّوں ، میرے مونہہ وَل پیا جلاّد ویکھے

رہن بھٹھیاں دے اُتے پئے لگے ، اجے چار دن دھون نہ کڈھیا جے
اج ساقی دی بزم وچ شیخ صاحب چکھدے اُنگلاں نال سواد ویکھے

اِکوار تیرا جھلک پیا جھوں ، نہ اوہ گھر جوگا تے نہ گھاٹ جوگا
تیری گلی اندر ستم گار لکھاں کردے اپنی عمر برباد ویکھے

کسے کھوہ کے سُکھ تے دُکھ دتے ، کسے نال ترکیب دے موہ لیا دِل
بھولی شکل والے جتنے اساں ویکھے سارے ودھ توں ودھ استاد ویکھے

آخر حاسداں نے فضلؔ من لیاں واہ واہ خُوبیاں تیرے کلام دیاں
لفظ لفظ اُتے جھولن مست ہو کے ، شعر شعر اُتے دیندے داد ویکھے

....

1- لاہور توں چھپے دوجے ایڈیشن وچ 'شوقِ دیدار' دی ترکیب درج اے۔

رہ سکدی اے کنج اوہنوں بھلا میری وفا یاد
نہ موت جہنوں یاد ، نہ محشر ، نہ خُدا یاد

جاں روز تے کڈھ روز ای اوہ بزم تھیں دیون
نہ یاد خطا رہندی اے مینوں نہ سزا یاد

اک تھانویں میں بیٹھا ساں کدی کول کسے دے
اَج تیک نیں اوہ بُوٹے ، اوہ چھانواں ، اوہ ہوا یاد

لوک آہندے نیں بُت اوہنوں خدا جانے اوہ کیہ اے
میں ویکھ لواں اوہنوں تے آ جائے خُدا یاد

اوہ چھڈ ای نہ دئے میرے خیالاں دے وچ اَوناں
میں ڈردا رہواں اوہدی اے کُجھ مینوں حیا یاد

جاگ اُٹھدی اے دل میرے دی سُتّی ہوئی دُنیا
آ جاندی اے جس وقت کوئی اوہدی ادا یاد

اوئے ظالما کر اکھیاں چُرانے دی نہ تکلیف
توں اِنجیں سمجھ فضلؔ نوں نہیں تیری جفا یاد

عشق وچ دِتے سراں دی خیر نہ جاناں دی خیر
دوستو! منگو جے منگ سکدے او ایماناں دی خیر

دم نکل جانائیں ایہناں مینوں دم دینا نہیں
آرزوآں دی ، تمناواں دی ، ارماناں دی خیر

میرے وی کچکول وچ اِک وار آپوں خیر پا[1]
تیرے در دی خیر ، تیری خیر ، درباناں دی خیر

میرے ولوں ویکھ خیریں سوہنیاں نظراں دے نال
خیر تیری ، تیریاں لطفاں تے احساناں دی خیر

زخم لائے نی تے دَس ایہناں دے بھرنے دا علاج
تیغ ابروآں دی ، تیرے تیر مژگاناں دی خیر

فضل ہوراں نے بدل دِتّا اے پنجابی دا رنگ
یا الٰہی! دَورِ حاضر دے غزل خواناں دی خیر

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق:

میرے وی رومال وچ اِک وار آپوں خیر پا
تیرے در دی خیر، تیری خیر، درباناں دی خیر

(بیاض، ص:7)

آشیانیوں ٹُری تے آ پھیلی ، سارے چمن اندر روئداد میری
اِیڈ ککھاں دا ساڑ سی بجلیاں نوں بھلا ہے کیہ سی جائداد میری

خانے کعبیوں نکل کے بُت خانے ، بُت خانیوں ساقی دے ڈیریاں تے
ہائے افسوس انجیں ساری زندگانی ہو گئی دھکیاں وچ برباد میری

میرے جوش جنون نے ایس واری کوئی زندان دکھا کے چھڈنا ئیں
پھڑ لئی فصاد دی میں نشتر ، اجے پھڑی نہ رگ فصاد میری

اوس ستم گر دی ستم گری نالوں ، ستم گری ودھ میرے پیار دی اے
کراں جدوں فریاد دُعا منگاں ، ربا کرے نہ اثر فریاد میری

ہم نشین سُن کے خبرے کیہ آہندے ، خبرے کیہ اوہ شوخ جواب دیندا
پردہ لیا خدا نے رکھ میرا ، عرض رہی نہ قاصد نوں یاد میری

جھٹ مجلسِ وعظ وچ بیٹھا ، بادہ کشاں وچ جھٹ گزار آیا
فضل کراں کیہ بجھ کے اک تھانویں ، ٹِکن دے نہ طبع آزاد میری

....

☆ قلم زد شعر:

اٹھے پہر شراب وچ مست رہندا ئے ، نالے مستیاں ہین شباب دیاں
جہنوں رہیا خدا وی یاد ناہیں ، کتھے بھلا آوے اوہنوں یاد میری

(بیاض، ص:8)

عمر ساری غلطیاں تے غلطیاں کھاندا رہیا
سادگی وچ سادگی دی میں سزا پاندا رہیا

خاراں نوں گُل جان کے گل نال لٹکاندا رہیا[1]
میں سمجھ کے لعل انگیاراں نوں ہتھ پاندا رہیا

بجلیاں چمکن تے میں سمجھاں تجلّی طور دی
میں بھلاوے پانی دے ریتاں دے وَل جاندا رہیا

آبِ خنجر نوں رہیا میں آکھدا آبِ حیات
زہر نوں تریاق دی تھاں اپنے مونہہ لاندا رہیا

میری بے سُرتی تے اوہناں آن کے کیتے مخول
مینوں فرقت وچ جہناں دی غش تے غش آندا رہیا

بے قراری تھیں نہ ایہہ مُڑیا تے نہ اوہ رون تھیں
میں کدی دِل نوں کدی اَکھیاں نوں سمجھاندا رہیا

اوس کافر دا دِل اپنا تے کدی ہویا نہ موم![2]
شعر پڑھ کے فضل دے لوکاں نوں تڑپاندا رہیا

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:
خاراں نوں پھل جان کے گل نال لٹکاندا رہیا

اوس کافر دا پسیجن وچ نہ دل آیا کدی
(بیاض،ص:9)

بیٹھا روز حسیناں دے کول رہناں ، ویہندا روز خدا دا نُور رہناں
اِکو وار رہ گیا سی طُور جل کے ، میں ہر روز جلدا مثلِ طور رہناں

غماں نال مِل گئی اے طبع میری ، جے غمگین رہناں تے مسرور رہناں
جِتاں غماں دے ہو نزدیک جاناں ، میں اتناں غماں تھیں دُور رہناں

نال دُکھاں دے سفر وچ رہن والے ، ضائع ہو نہ جان رفیق میرے
چھالے پھولدا خاراں دے نال رہناں ، وِنھدا انہواں دے نال ناسُور رہناں

جھڑے روز دا میرے دماغ اُتے ، آ کے عشق دا نشہ سوار ہویائے [1]
رہی ساقی تے جام دی لوڑ ناہیں ، بناں پیتیاں مَست مخمور رہناں

دِل وچ آکھدا رہناں واں ، ایس واری رکھ دیاں گا کھول کے حال دل دا
آ ساہمنے جان اوہ جدوں میرے ، کردا صرف حضور حضور رہناں

کدی روندیاں روندیاں ہس پیناں، کدی ہسدیاں ہسدیاں رو پیناں
توں جدوں تصور دے وچ آویں، نہ مختار رہناں نہ مجبور رہناں

میرے دِل بھولے تائیں فضل چنگی، بُت خانیوں حُسن دی چاٹ لگی
تھکدا نہیں میت وچ بیٹھا، سُندا جدوں توڑی ذکرِ حُور رہناں

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق:
جیہڑے دن دا میرے دماغ اُتے، آ کے عشق دا نشہ سوار ہویا ئے
(بیاض،ص:12)

نہ دم نکلے ، نہ جائے غم اساڈا
ہے وچ عالم عجب عالم اساڈا

اوہ پُجے یار آ رلیا جنازے
پھبایا دُشمناں ماتم اساڈا

ہجر دے صدمیاں نے رہن دتا
جگر محکم نہ دل محکم اساڈا

جفا نوں لطف تیرا جانے آں
سمجھ چتاں غنیمت دم اساڈا

تماشا بن گئی حالت اساڈی
نہیں کوئی فضل ہُن محرم اساڈا[1]

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق:
فضل کوئی نہیں محرم اساڈا

(بیاض،ص:11)

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے ، آخر کار ایہہ مناں پیا اوہنوں[1]
ایس چودھویں صدی وچ فضل ورگے کِدھرے ہین ورلے اللہ لوک ملدے

....

☆ 'ڈونگھے پینڈے' دے چھپے سارے متناں وچ صرف ایس غزل دا مقطع درج اے،
ست شعراں دی ایس غزل دے باقی چھ شعراں نوں ان چھپے کلام وچ درج کیتا گیا
اے۔ (سودھنہار)

اوہ کسے وَلوں کدی بھر کے نظر ویہندا نہیں
قاتل اپنے تیر دے کوئی جگر ویہندا نہیں

ویکھ کے محشر دا نقشہ اوس گھبرانائیں ضرور
وچ حیاتی جہڑا اوہدی رہگور ویہندا نہیں

دیندیاں خط خبرے کیہ کیہ نال اوہدے بیتیاں
میل کے نظراں میرے وَل نامہ بر ویہندا نہیں

اک نگاہ اوہدی اے کافی عمر ساری واسطے
ہویا کیہ جے اوہ کسے وَل بیشتر ویہندا نہیں

کہڑی تھاں لائے تروپے کہڑی تھانوں ٹاکیاں
میرے دامن چاک تائیں بخیہ گر ویہندا نہیں

جو سُنے اوہنوں میری فریاد لگدی اے بُری
اوہدیاں ظلماں نوں کوئی معتبر ویہندا نہیں

کریئے تے سُندا نہیں کوئی زبانی التجا
لِکھ کے دھریئے عرض تے بیداگر ویہندا نہیں

فضلؔ وچ شعراں دے ڈونگھی سوچ دا کیہ فائدہ
لوک مُونہہ ویہندے نیں اَج کوئی ہُنر ویہندا نہیں[1]

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:
فضلؔ وچ شعراں دے ڈونگھے فکر دا کیہ فائدہ
لوک مُونہہ ویہندے نیں اَج کوئی ہُنر ویہندا نہیں
(بیاضؔ، ص:15)

اَج آتشِ رشک نے جوش کھا کے ، لانبو لا اِک جگر وچکار دِتا
پھل سٹ کے غیراں دے ول اوہنے ، میرے سینے تے سٹ انگیار دِتا

پیَ لوڑ نہ جام نتارویں دی ، مِل نیڑیوں گیا مقصود مینوں
ڈُبا ہویا وچ غوطیاں دِل میرا ساقی نال نگاہ دے تار دِتا

ربا لنگ رکھیں میرائے در نیواں ، اُوتھاں والیاں نال پیار پایائے
میں چھِدی ہوئی چادر اپنی نوں ، ہناں ویکھیاں پیر پسار دِتا

مُفت پی لے زاہد تے پھُٹ ایتھوں ، خواجہ خضر دی کھاندی اے شرم سانوں
سبز پگ اُتوں خراباتیاں نے ، اج تیک نہیں کدی اُدھار دِتا

ایہہ ای کسے شکاری نے ہتھ کیتا ، ذرا بُلبلے بھولئے ہوش رکھیں
توں نہ ایہہ سمجھیں کسے سخی تیرا ، چوگا باغ دے وچ کھلار دِتا

جا اوئے کر دتا تیرا ہتھ سوکھا ، کدی کریں گا قاتلا یاد مینوں
رگڑے شاہ رگ میری نے کھا کھا کے تیری تیغ دا زنگ اُتار دِتا

جتھے پیش کُجھ گئی نہ نشتراں دی ، سُوئیاں خاک اوتھے کامیاب ہونائیں
اَدھا اجے دامن بخیہ گراں سیتا ، وحشت کر مُڈھوں تار تار دِتا

دِتا اوس وسار تے کیہ ہویا ، کوئی اوہدے تغافل دا گِلہ ناہیں
میں خود یاد اوہدی اندر محو ہو کے فضل اپنا آپ وسار دِتا

اوہ راتاں چنگیاں سَن دن بھلے سن
میرے دل نوں جدوں جھگڑے تیرے سَن

اوہ میلاں تے وجوگاں وچ نہ آئے
اُڈیکاں تیریاں وچ جو مزے سَن

گئے چھڈ عشق وچ سنگی تے ساتھی
خدا دی ذات دے بس آسرے سَن

نہ مُکا عمر وچ زلفاں دا قِصہ
بڑے لمِّیں سلمِّیں سلسلے سن

بھلا کنج اوہ نہ اَج جی بھر کے روندا
شروع میری وفا دے تذکرے سن

ہجر نے یار دِتے آن مینوں
جو دُشمن نال تیرے مشورے سن

محبت وچ اے اوہ بھی دَور ڈِٹھا
زیاناں وچ جدوں کُجھ فائدے سَن

تیرے سَودائی جتھے جا کھلوتے
بس اوتھے رونقاں بَن جمگھٹے سَن

خدا دا فضل سی جس نے نبھایا
مرے کیہ عشق دے وچ حوصلے سَن (1)

....

☆ محبت کسان دے پیر فضل نمبر وچ ایس غزل دے ست شعر دتے گئے نیں، ایس غزل دے پہلے پنج شعر، مقطع اتے چھیواں شعر:

لیا رکھ پردہ کجھ ساقی دی 'ہاں' نے
اساڈے اج 'نہیں' تے فیصلے سن

جد کہ ہتھ لکھتی نسخے وچ ایہہ شعر انج درج اے:

لیا رکھ پردہ کجھ اوہناں دی 'ہاں' نے
اساڈے اج 'نہیں' تے فیصلے سن

(بیاض، ص:16)

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:

خدا دا فضل سی جس نے نبھایا
فضل دے عشق وچ کیہ حوصلے سَن

(بیاض، ص:16)

یار نال ہو گئی ملاقات میری ، ملاقات ایہہ پر کامیاب نہ رہی
میں آ گیا حُسن دے رُعب تھلّے ، مُونہوں عرض کجھ کرن دی تاب نہ رہی

دِتا ساقی ہنگال کے شیشیاں نوں ، اسی پی گئے صبر دا گھُٹ کر کے
ساڈی آبرو رہی تے بھرم اوہدا ، بھاویں شیشیاں وچ شراب نہ رہی

کھوٹا اِرم تے عدن نوں کوڈیاں دے نالوں کر گئی سِلک دندان اوہدی
ایدھر موتیے دے غُنچے مات ہو گئے ، اودھر موتیاں دے اُتے آب نہ رہی

تارے گِندیاں گزر جائے رات ساری پلکاں فضلؔ اک پلک بھر جُڑدیاں نہیں
اوہدی ہو گئی خواب وچ دید مینوں ، میرے دیدیاں دے وچ خواب نہ رہی

برہوں وچ تجنا پیندائے آسائشاں نوں آراماں نوں
کنڈیاں تے ٹُرنا پیندائے ، گلبدناں نوں گلفاماں نوں

شیخاں نے جنجو پہن لئے ، سلطاناں پکڑ زنبیل لئی
وگے ہوئے غمزے نیناں دے وِنھ جاندے ننگاں ناماں نوں

اوسے نے پیپیاں گل میرے زلفاں دیاں لاواں لکھیاں نیں
ایہہ رُخ تیرے دی تختی تے جس کاتب لکھیا لاماں نوں

ہُن بعد غلامی تیری دے کیہ ہور غلاماں لیناایں
ہے ایہو صلہ غلامی دا ، پا حلقے نویں غلاماں نوں

کیوں تکھیاں شوخ نگاہواں نوں سُرمے دیاں چستاں دیناایں
تیراں نے بوجھل ہو جاناایں ، تیراں تے چاڑھ نہ شاماں نوں

ساقی دی محفل وچ راتیں کجھ سانویاں چوٹاں آیاں نیں
جاماں نے توبہ بھن چھڈی بھن چھڈیا توبہ جاماں نوں

میں راز محبت اوہدی دا ، دِل اپنے وچ چھپایا سی
اَج شوخ پُنے وچ ہنجواں نے دس دِتا خاصاں عاماں نوں

میں اپنی وَستی وچ اُنجیں ، دِن سارا فضل گزار دیاں
جس طرح مسافر ہوندے نیں کُجھ اُکھڑے پکھڑے شاماں نوں

رحمت ربّ دی گود وچ چکدی رہی ، ڈِگا میں پی کے جتی وار تھلّے
نشے وچ جاں ٹھوکراں کھادھیاں میں ، ڈھٹھا سروں گناہواں دا بھار تھلّے

ایسے گردشِ چرخ نے چرخ چاڑھے ، سبھ کیتیاں بیتیاں بھُل گیاں
ویلا مَردیاں تیک اوہ یاد رہنائیں ، جھڑا گزریا تیری دیوار تھلّے

دِلوں اپنے وسوسہ کڈھ چھڈو ، مُڑ مُڑ کیہ شیشے وچوں ویکھدے او
زہرہ ، مشتری ، چن ، گُل ، شمع ، شبنم ، سبھے تُساں توں ہین سرکار تھلّے

سد کے اَج اک بُلبل نوں پُچھیا میں ، بچّے کس طرح ہجر دی نار کولوں
تتی شاخ توں گری بے تاب ہو کے ، ٹھنڈی ہو گئی گردیاں سار تھلّے

اوہدے ہور نکانے وی مِلن دے نیں ، لگی ہوئی کوئی طور دی قید ناہیں
کِدھرے دار اُتّے ملاقات بخشے ، کدھرے بخشدا اے دید تلوار تھلّے

ایس گل دی مینوں وی سُرت ناہیں خبرے کس انداز وچ پھڑکیا میں
کھا کے رحم میرا تیر کھچنے نوں ، لتھا گھوڑیوں میر شکار تھلّے

خبرے اوس کیہ آخری گل کیتی ، اتھراں پھُٹ پیاں سامعین دیاں
رَسّہ گل منصور دے پان والے ، پا کے پھُوہڑیاں بہہ گئے دار تھلّے

چھالا پھسّیا اک تے جسم میرا ، فضلؔ چھالیاں نال بھرپور ہویا
ایہہ معلوم ہوندائے تُری زہر دی سی ، یا کوئی سَپ دی سِری سی خار تھلّے

عشق نے کیتا عطا سوزِ نہانی کُجھ نہ کُجھ
سَور میری وی گئی اے زندگانی کُجھ نہ کُجھ

ہو گیا اِک شوخ دا میرے تصوّر وچ مقام
مِل گئی مینوں مسّرت جاودانی کُجھ نہ کُجھ

نہ رہی دِل نوں جدوں کُجھ شادمانی دی اُمید
دِس پئی دل نوں غماں وچ شادمانی کُجھ نہ کُجھ

نہ کرن ساڈی کویں اہلِ محبت آبرُو
ایس پاسے ہے اساں وی خاک چھانی کُجھ نہ کُجھ

میرا قِصہ چھڑیا تے اوہناں نوں نیندر آ گئی
رکھدی اے سُکھ دا اثر دُکھ دی کہانی کُجھ نہ کُجھ

آیا قاصد اودھروں ہنجواں دے موتی سانبھدا
یار مُونہوں کیتی اے گوہر فشانی کُجھ نہ کُجھ

سینہ تَل پیتائیں یا قائم نہیں رہنا دماغ
عشق فرمانی اے اوڑک مہربانی کُجھ نہ کُجھ

منگیا سی موتیاں دا بخشیا ہنجواں دا ہار
دے ای دِتی یار نے سانوں نشانی کُجھ نہ کُجھ

فضلؔ مچنی اے ہرولی ہون گے فتنے بپا(1)
کر کے رہ گئی اوس کافر دی جوانی کُجھ نہ کُجھ

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق:

کیہ ہرولی مچدی اے ہوندی اے کیہ محشر بپا
کر کے رہنے گی اوس ظالم دی جوانی کجھ نہ کجھ

(بیاض، ص: 18)

☆ قلم زد مقطع:

دوستاں نوں فضلؔ کد توڑی رہیں گا ٹالدا
شعر توں اپنے سُنا اپنی زبانی کجھ نہ کجھ

(بیاض، ص: 18)

جہڑے آ گئے عشق دی زد اندر، چھڈ کے تاج تے تخت فقیر ہو گئے
مکر ایہہ جد نال تقدیر جاندا ئے، سمجھو ٹاکرے نال تقدیر ہو گئے

اوہ باعث خموشی دا کیہ دسّن، دسّن اوہ کیہ وجہ حیرانگی دی
لئی جہناں نے دیکھ تصویر تیری، اوہ نال تصویر، تصویر ہو گئے

تیرے دامِ اُلفت اندر جو پھاتھے، لیندے رہے اوہ لطف آزادیاں دا
قید غماں توں چھٹ گئے دِل جہڑے تیرے گیسواں وچ اسیر ہو گئے

ابتدا وچ ای حدّاں مُک گیاں، خبرے کیہ ہوندا انتہا وچ اتے
اِک وار اِک شوخ نوں فضل ڈٹھا، قیدی عمر دے بناں تقصیر ہو گئے

....

☆ ایس غزل دے تن شعر جیہڑے 'ڈونگھے پینڈے' دی اشاعت ویلے شامل نہیں کیتے گئے:

1- اوہ میری عیادت نوں نہ آیا، رخصت ہو کے بزمِ اغیار وچوں
انکے لباں اُتے رہندے کدوں توڑی، رخصت آخری سانس اخیر ہو گئے

2- اوہدی یاد اندر جھڑے ہوئے جاری، اتھرو بن گئے اشک ستاریاں دے
حاصل جو اوہدی الفت وچ ہوگئے ، داغ غیرتِ بدرِ منیر ہوگئے

3- طرفہ یا حیرانگی وچ گیاں ، سحر کاریاں اوہدے پیار دیاں
ساڈے سینیاں آتشی کریاں تے ، اوس ہتھ دھریا زہریر ہوگئے

(بیاض،ص:19)

کیہ ہویا سینہ وِنھ گیا ، یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی سانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ چمبڑ وانگوں لیر گیا

جد ویکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندے ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

اکھاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جہدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا (1)

بس اوہ دُنیا تے دین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ جہناں نوں زنجیر گیا

رَل سونا مٹی نال گیا ، جد سونے نوں ہتھ پایا میں[2]
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں ، مٹی نوں کر اکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضلؔ کدی میرے دل دیاں گلاں سنیاں نہ
میں ماریا ہویا درداں دا راہواں وچ گھت وہیر گیا

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:

اوہ جھٹ کھلوتا کول جہدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

رل سونا مٹی نال گیا جس سونے نوں ہتھ لایا میں

(بیاض،ص:20)

☆ قلم زدشعر:

بے وجہ نہ مقتل وچ لوکی پے کھلے اُڈیکن قاتل نوں
گئی اصل حیاتی لبھ اوہنوں اوہ پھیر جہنوں شمشیر گیا

(بیاض،ص:20

ظالم موت دی گھاٹ اُتار دِتا ، ختم اجے کر بیٹھا نہ بات ساری
میرے بے کس قاصد دی لاش اُتے ، جبرائیل روندا رہیا رات ساری

اللہ تیرے جنون دی خیر رکھے ، کسے چیز دی لوڑ پرواہ ناہیں
چارے چک جاگیر دیوانیاں دی ، بیابان سارا حوالات ساری

پیا دل وچ گاٹیاں گالناواں ، ہوئی زِچ فراق وچ جان میری
شاہ حُسن نے پھیریا رُخ ایسا ، بازی عقل والی ہو گئی مات ساری

برکت پیر مُغاں دی نال لوکاں ، بپے قطریاں وچ دریا ویکھے
شیشے وچ شراب موجود ویکھی ، رنداں ویکھ لئی کائنات ساری

مَتھے لگنے جوگ نہ رہیوں کدھرے ، بیٹھا ہتھ مَتھے اُتے ماردا رہو
مَتھا سوہنیاں نال نہ کدے لائیں ، رہی سی ٹھا کدی فضل گجرات ساری

آ گئی جد یار نوں وچ خواب آ جانے دی جاچ
نہ رہی مینوں کسے و۔لہ وِی اکھ لانے دی جاچ

میرے واجتے اوس ظالم نے ای پا دِتے ہنیر
آپ دَسّی سی میں جھنوں زلف لشکانے دی جاچ

مندراں وچ بہن دیوے نہ مسیتاں وچ کھلون
مینوں اَج توڑی نہ آئی دِل نوں پرچانے دی جاچ

وار گرما گرم ہے سن ، لاش ٹھنڈی ہو گئی
کیہ مزہ آیا ، نہیں قاتل نوں تڑپانے دی جاچ

چوٹ ہووے عشق دی لگی تے پئے بن دے نیں شعر
فضل آ جاندی اے آپے فکر فرمانے دی جاچ

....

☆ 'محبت کسان' دے پیر فضل نمبر وچ چھپی غزل دے ایہہ شعر 'ڈونگھے پینڈے' ترتیب دین ویلے قلم زد کر دتے گئے:

۱- بولے نہ بولے میں در اوہدے تے رہنائیں کھلو
مینوں وی اُستاد نے دسی نہ گھبرانے دی جاچ

۲- کوئی رکھ سکدا نہیں تیرے توں خفیہ دل دا بھید
ظالما سکھی آ کتھوں جھی مسکانے دی جاچ

(محبت کسان، ص: 23)

رونا عاشق دا تے درباناں دا ہاسہ ویکھدوں
بام تے چڑھدوں تے توں وی کجھ تماشہ ویکھدوں

وہندوں اک واری تے دیندے وار ہوشاں ساریاں
ساقیا! محفل دے وچ ساڈا طریقہ ویکھدوں

قاتلا چھٹ خون دی نہ پہنچدی تیرے قریب
تیغ بیٹھاں اپنے بسمل دا سلیقہ ویکھدوں

اِنج اسی پتھر نہ کھاندے، جے نہ تینوں ویکھدے
توں وی انج پتھر نہ ہوندوں جے نہ شیشہ ویکھدوں

مونہہ چھپا کے صبر میرے دا نہ کردوں امتحان
رُوبرو بہندوں میرے میرا کلیجہ ویکھدوں

میرا بستر اپنے دروازے توں اٹھوایوئی کیوں؟
روز لگدائے کس طرح میلے تے میلہ ویکھدوں

ویکھیوئی کیہ خدائی دا سہارا ڈھونڈ کے
فضل ٹوں اپنے خدا تے رکھ کے تقویٰ ویکھدوں

....

☆ قلم زد شعر:
رکھدوں جے اکھاں تے واعظ آ کھدوں بے سایہ کیوں
ساری دُنیا تے میرے ماہی دا سایہ ویکھدوں
(بیاض،ص:23)
شریف کنجاہی ہوراں دے کہن موجب ایہہ شعر قاسمی صاحب دے شعر دا ہم رنگ ہون پاروں قلم زد کر دتا سی، قاسمی ہوراں دا شعر ایہہ وے:

لوگ کہتے ہیں کہ سایہ تیرے پیکر کا نہ تھا
میں تو کہتا ہوں جہاں بھر پہ ہے سایہ تیرا

میں آپ اپنے نال وَیر کیتا ، کر کے بُتاں دے نال پیار پیدا
جس تے کوئی دوا نہ کاٹ کٹے ، ہو کوئی اِنج دا گیا آزار پیدا

ایہہ چمنی سی متے آن کے اوہ ، اَکھ جھمکنے وچ نہ پرت جائے
کرنی پئی اوہدے انتظار اندر ، نرگس وانگ چشمِ انتظار پیدا

اوہدے رُخ نوں حرم دی شمع کوئی سمجھے کوئی شعلہ کوئی آتش خانیاں دا
برہم اوس دی زلف نے کر دتا سمجھاں وچ ایسا انتشار پیدا

اوس غنچہ دہن دی خاموشی سگواں قول اک میرے اُستاد دائے
کسے تنگ زمین دے وچ گویا ، ہوندے شعر ناہیں لگاتار پیدا

چھڑی زلف دی گل تے گل میتوں ، مردے اک سپیاہدے دی یاد آ گئی
ہووے جہناں نوں جان عزیز اپنی ، سپّاں نال نہ کرن پیار پیدا

رقعہ اک رقیباں دے ہتھ آیا ، جوڑ لئی اوہناں داستان اگوں
الامان ایسے فتنہ پروراں توں جھڑے کرن کھنباں وچوں ڈار پیدا

اک وار اک بزم دے وچ مینوں اک پھل اک شوخ نے ماریا سی
اوسے پھل دی وجہ اے جہدے اُتوں ، لوکاں وچ ہوگئی اے خار پیدا[1]

تُوں جو وِچ افسردگی شعر لکھیں ، اوہ وی دِلاں نوں تازگی بخش جاون
تیریاں فضل مسلمہ پیریاں نیں پیا خزاں وچ کریں بہار پیدا

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
اوسے پھل دی وجہ اے جہدے اُتوں لوکاں وچ ہوگئی میری خار پیدا
(بیاض ،ص:24)

☆ قلم زد شعر:
اے سے نوشو پڑھ کے بسم اللہ نوش کری جاؤ جنی لبھدی جے
بہت ساریاں دی ساقی جاندائے ، خواہ مخواہ نہ کرو اصرار پیدا
(بیاض ،ص:24)

شراب آوے سحاب آوے نہ آوے
نگار آوے ، شراب آوے نہ آوے

چڑھے چن نہ چڑھے پوہ دے مہینے
غریباں تے شباب آوے نہ آوے

نشہ جد آ گیا ساقی دے تکیاں
میرے توڑی شراب آوے نہ آوے

نزع ویلے جنازے تے قبر تے
اوہ آ جاوے شتاب آوے نہ آوے

ہے کہنوں تیرے نظارے دی طاقت
تیرے مونہہ تے نقاب آوے نہ آوے

نہ آیا فضل وچ محفل تساڈی
اوہ مستانہ اے جناب آوے نہ آوے

....

☆ قلم زد شعر:

پچھاں مُڑ آوے خیریں میرا قاصد
میرے خط دا جواب آوے نہ آوے

(بیاض، ص:25)

ایہہ پھٹ برہوں دے مینوں دیر پا معلوم ہوندے نیں
جو میرے روگ نیں اوہ لا دوا معلوم ہوندے نیں

جہناں نوں زندگی وچ اوس ظالم دے نے ہتھ لگے
اوہناں نوں میرے شکوے کجھ بجا معلوم ہوندے نیں

جے اک بسمن توں رُک جائے تے دوجا ہو شروع جاندا اے
میرے ناسُور اک توں اک سوا معلوم ہوندے نیں

گئے اُکھڑ چمن دے مُرغ اپنی خوش بیانی توں
کتے بیٹھے تیرے مدحت سرا معلوم ہوندے نیں

کدی خاراں نوں تکیاں پھلاں دے آ جاندے نیں چیتے
رقیب اپنے وی مینوں دِلرُبا معلوم ہوندے نیں

تماشا بھاویں سمجھن سُن تے لیندے نیں مرا قِصّہ
مینوں بے درد دی درد آشنا معلوم ہوندے نیں

کوئی میخانے وَل کوئی پیا بُت خانے وَل دوڑے
فضل دے یار سارے پارسا معلوم ہوندے نیں

o

مینوں دُشمناں نے غلط سمجھیا اے ، نازک نرم حریر دی تار وانگوں (1)
میں اُلجھیا تے وکھت پا دینائیں ، زلف سوہنیاں دی پیچدار وانگوں

توں کیہ دوستا حُلیہ پُچھنائیں ، اپنے جھل فراق دے ماریاں دا
نیل متھیاں دے اُتے پیر زخمی ، پاٹے کپڑے ، رنگ وسار وانگوں

ایہہ اوہا مقام ایں عشق جتھے ، دھکا مار کے عقل نوں روڑھ جائے
وچ چھیل جوانی دے حُسن اوہدا ، ٹھاٹھاں مار دائے بحرِ زخار وانگوں

اوہدی چال مستانی دی رِیس کریاں ، اڈّ وکھوڑے چکوراں نوں لگدے نیں
اَکھاں اوہدیاں ویکھ کے زمیں اُتے ، ہرن جم گئے ، ہرن منار وانگوں

میںوں عشق نفاستاں بخشیاں نیں ، حُسن اوس نوں سولھ بنا دِتا
اوہدا خار دے پھلاں دی باس میںوں ، میرے پھُل چُبھن اوہنوں خار وانگوں

میرا صبر ہُن چڑھن پروان لگاۓ ، اوہ اَج پچھداۓ پیا دربان تائیں
ایہہ کون اے نال دیوار میری؟ لگا رہے جو روز دیوار وانگوں

عاشق ہو کے دُنیا دی وچ نظراں ، فضلؔ بھیڑیاں پَین دی لوڑ ناہیں
دِل بلبلاں دے وانگ رہے روندا ، چہرہ ہَس دا رہے گلزار وانگوں

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مطلع:
مینوں دُشمناں نے نازک سمجھیاۓ ، نازک نرم حریر دی تار وانگوں
میں اُلجھیا تے وخت پا دیناں ئیں ، زلف سوہنیاں دی پیچدار وانگوں
(بیاض ،ص:26)

میرے نال راضی نیں رُس جان والے
بڑے سڑن ہُن لُوتیاں لان والے

گلاں دے بناون گے تعویذ سوہنے
اوہ پُرزے نیں میرے گریبان والے

اوہ مِٹ گئے جہناں نے جاناں بچائیاں
سلامت نیں تیرے توں مِٹ جان والے

اَڑی دیکھ کے تیرے دیوانیاں دی
سمجھ جان گے آپ سمجھان والے

گلی وچ تیری ٹھوکراں کھا گئے نیں
گدا تیرے دُنیا نوں ٹھکران والے

میرا دِن پڑھے خط جلایا نہ جاوے
کئی کول بیٹھے نیں بھڑکان والے

مینوں دے کے دھوکھے سِروں لے گئے نیں
میرے سِر دی جھوٹھی قسم کھان والے

سُنجاتے ہوئے وی سُنجاتے نہ جاون
تیری جانیاں! جان پچھان والے

نگاہ دی بلندی پئے لوڑ دے نیں
تیرے بام وَل جھاتیاں پان والے

ونجا جھل نے چھڈیا چیتیاں نوں
اجے یاد نیں بول دربان والے

مینوں ہور وی فضلؔ تکلیف دیون
مینوں دے کے تکلیف پچھتان والے[1]

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:

1- فضلؔ ہور دیندے نے تکلیف مینوں
مینوں دے کے تکلیف پچھتان والے

(بیاض، ص:27)

زخم مڑ جاگے پُرانے ہنجو مڑ ڈُلھن لگے
یار ورتے بیتیاں سمیاں دے مڑ تھُلّن لگے

مِٹھے مِٹھے اوس دے ہاسے دا مُڑ آیا خیال
ظلم جو ظالم نے کیتے ہوئے نیں بھُلّن لگے

فیر لکھاں نالوں ہَولے ہون دے دن آ گئے
فیر جھکھڑ تہمتاں دے میرے سِر جھُلّن لگے

فضلؔ اتھرو درد منداں دے نکل آئے نی ویکھ
شعر تیرے موتیاں دے نال ہُن تُلّن لگے

....

☆ قلم زد شعر:

اہل حق ناراض نیں سُن کے اناالحق دی صدا
دار اُتے راز کیہ کیہ ویکھئے کھُلن لگے

(بیاض، ص:29)

اوہ میرے وَلّوں ویہندا ئے بھر بھر کے نظراں قہر دیاں
میں جس دے پچھے جھلّیاں نیں نوکاں تے ٹوکاں شہر دیاں

میں سُنیا ونڈدا ئے لوکاں نوں اوہ دارو دِل دیاں روگاں دا
میں پُڑی شفا دی جد منگی اُس دتیاں پُڑیاں زہر دیاں

اَج دونویں پاسے رکھ گیا دو مُونہاں خنجر قاتل دا
دھرتی تے دھاراں خون دیاں اَنبر تے لِستاں گہر دیاں[1]

میں اک اک اوہدے پل اُتوں سو لیل قدر دی وار دیاں
جس راتیں مِلیاں رون لئی دو گھڑیاں پچھلے پہر دیاں

سَو واری شبنم ڈلھکے پئی سو واری تارے چمکن پئے
جہناں نے تینوں ویکھ لیا اوہ نظراں کِتے نہ ٹھہر دیاں

سسّی نوں ٹھنڈیاں آہواں دا وچ تھل دے کجھ بھروا سا سی
اُس شہزادی نے سہیاں سن کنج دُھپاں شکر دوپہر دیاں (2)

اک نہر وہندی دے دندے تے جد تیشے والا یاد پیا
شیریں نے رو رو کر چھڈیاں سن دو نہراں اک نہر دیاں

دس توں ای تیریاں سودائیاں نے کیہڑے پاسے جانائیں
جنگل دیاں سُولاں اودھر نیں ایدھر نیں اِتّاں شہر دیاں

بہہ جائیے فضل دے کول جدوں مُڑ نہیں اُٹھنے تے جی کردا
اوہ جھوے ویلے کردائے ؛ کُجھ گلّاں اپنی لہر دیاں!

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق شعراں دی ترتیب:
کس بے دوسے دی جان اُتے چل گئیاں چھریاں قہر دیاں
اج بھیڑیاں بھیڑیاں دِسدیاں نے انبر تے لساں گہر دیاں

2- سسّی نوں ٹھنڈیاں آہواں دا وچ تھل دے کجھ بھرواسہ سی
بھلا اُس شہزادی سہیاں سن کد دُھپاں شکر دوپہر دیاں

(بیاض، ص:28)

وعدہ کسے دا لئے کے رہیا بیٹھا ، اکھاں وچ میں رات گزارسنّی
نہیں سی پتا جے بخت سیاہ میرے، شامیں پھوک چراغاں نوں مارسنّی

گھمن گھیر ہنیر طوفان مارو ، اُڈے ہوش حواس مہانیاں دے
تارے راہبری کردیاں پے کنبن، بیڑی میں جس بحر وچکارسنّی

اوہدی نظر نیویں اُتے کسے کولوں مصرع اَج نہیں پیا موزوں ہوندا
بھانویں اوہدی حیا توں شاعراں نے شوخی اپنے فکر دی وارسنّی

دولت کیہ جنون دی ملی مینوں ، میرے ہتھ اک قیمتی گنج آیا
تار تار اپنے گریبان دی میں خوشی وچ کر کے سو سو تارسنّی

جُو کے صُوفیاں دے کول بَہن والا ، ایہہ سُبحان اللہ اوہا فضل تے نہیں
اَج ساقی دیاں پَیراں وچ جہنے سِروں لاہ کے پَئی دستار سَٹی

....

☆ دو قلم زد شعر:

1- پوری آرزو میری جے ہو جاندی ، دل شاید نہ کسے دا دُکھ جاندا
اوس ہر دلعزیز نے ٹھیک کیتا ، میری عرض جے دلوں وسار سَٹی

2- قبر، حشر تے نشر وچ نال رہسن ، ایہہ کوئی حسن حیات نہیں داغ میرے
میرے دل اُتے غماں تیریاں نے قائم کر چنگی یادگار سَٹی

(بیاض، ص:31)

مرض کجھ ہور سی کیتی دوا ہور
تماشا بن گیا کجھ ہور دا ہور

میں ڈِگّاں نہ سہی چکّر تے آوے
پلا اک ساقیا ساغر پلا ہور

اساں نہیں ظالما دُنیا تے رہناں
توں لاہ لے سدھراں کر لے جفا ہور

جے آکھیں تے دیاں تکلیف تینوں
جے اُڈے تے میری مِٹّی اُڈا ہور

میرے ورگے تیرے لکھاں ہزاراں
میرا کوئی نہیں تیرے سوا ہور

اوہ چڑھیا فضلؔ درباناں دی نظرے
اوہ لگا جے بُن گُجھ سلسلہ ہور

....

☆ قلم زدشعر:

میرے حسن دی اصلیت نہ پچھو
ہے وچوں ہور اُتوں ماجرا ہور

(بیاض،ص:32)

برہوں دا شعلہ بھڑک پیا ، ٹھنڈیاں سبھ ناراں ہو گیاں
لگ ایہدا جتھے سیک گیا ، پیدا گلزاراں ہو گیاں

جو اللہ والے کہہ چھڈن اوہ پورا ہو کے رہندا ئے
جو ذکر اوہدے وچ پے گیاں جیبھاں تلواراں ہو گیاں

اوہ غصے سن تے میرے توں بیزار زمانہ سارا سی
ہُن ساری دنیا راضی اے راضی سرکاراں ہو گیاں

چونی دے اک پروے تے زاہد نوں ساقی لے آندا
جو مشہد ولوں آیاں سن گروی دستاراں ہو گیاں

یاراں نے میرے گلمیں دا اجے کل ای رفو کرایا سی
اج ٹکڑے ٹکڑے وحشت وچ پلّے دیاں تاراں ہو گیاں

سپاں دے ڈنگیاں ہویاں دا لبھ کدھروں دارو جاندا سی
ہُن تاراں اوہدی زلف دیاں بجلی دیاں تاراں ہو گیاں

جو سُوہے ٹورے آن کدی اوہناں پرتاوا دِتا نہ
دیواراں اوہدے محل دیاں قہقہہ دیواراں ہو گیاں

نہیں حالت طاری شاخاں تے ایہہ شاخاں پکھے کرن پیاں
تک میرے رشک بہاراں نوں بے ہوش بہاراں ہو گیاں

ٹھیکے وچ ویکھ حریفاں نوں ہو گنگے تھتھے لوک گئے
میں فضل مسیتی جا وڑیا تے شروع وچاراں ہو گیاں

تازہ خلش رقابت دی فیر ہو گئی ، فیر ہو گئے رشک دے پھٹ ہَجرے
پتا دین پئے ہجری کشمکش دا ، تیرے مخملی دامن دے وَٹ ہَجرے

سَٹ ہَجری سینیاں وچ وجے ، چہرے دوتیاں دے تموں جھان ہوون
مٹی ہجری نال سنوار کے تے ، پھُل قبر میری اُتے سَٹ ہجرے

ہُن پرواہ ناہیں بھانویں پتھراں ، دی روز ہجری پئی برسات ہووے
تیرے در تے فیر بسر پھرے تیرے، ہو گئے بیٹھ کے جھٹ دا جھٹ ہجرے

سُن کے شور اوہدے خادم باہر آئے ، واپس جا کے اوہناں نے عرض کیتی
ایہناں وچ کوئی فضل دے نال دا نہیں ، ایہہ کوئی ہور نیں چوڑ چپٹ ہجرے

کڈھ لے ظالما اپنے دِلے وِچّوں ، جے کوئی ظلم دا ہئی ارمان باقی (1)
ظلم سہندیاں جسم تے گیا کھادھا ، ہے پر جسم اندر اجے جان باقی

کتنے کیتونی ، کِتنے ہوئے پورے ، کِتنے کریں گا ہور پیان باقی
بنیاں کیہ حساب؟ حساب داناں! لا کے کڈھ کھاں ذرا میزان باقی

ایویں رات دی رات دا ہے میلہ ، خارج کریں نہ کسے نوں بزم وچوں
صبح ہوندیاں اے صدرِ بزم! رہسی نہ ایہہ بزم ، نہ بزم دی شان باقی

کریا کر جو دِلے دی ہئی مرضی ، در تے آئے سوالی نہ جھڑکیا کر (2)
تھوڑے جیہے دن باقی نیں ، فیر رہنائیں نہ ایہہ در باقی نہ دربان باقی

اوہدی گلی دے وِچ دفناونے دی ، ایویں خوشی اے میریاں دوستاں نوں
اوس جدوں لنگھنائیں ٹھوکر مار لنگھنائیں ، رہسی قبر دا کویں نشان باقی

صرف اوسے دی بزم دے ہون چرچے ، ذکر تیک نہ خُلد دا کرے کوئی
مرضی ایہہ اُس کافر دی جاپدی اے ، رہوے کوئی وی نہ مسلمان باقی

ہُن تے کوئی للہ اوہنوں جا آکھے ، مُونہہ فضل نوں آخری وار دس جا
سارے جسم وچوں رخصت ہو کے تے ، اٹکی ہوئی اے لباں تے جان باقی

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:
1- کڈھ لے ظالماں اپنے دل وچوں ، جہڑا ظلم دا ہئی ارمان باقی
2- کریا کر جو دلے دی ہئی مرضی ، در تے آیا سوالی نہ جھڑکیا کر
(بیاض ،ص:35)

☆ دو قلم زد شعر:
1- چڑھ کے جو میرے سر تے نہ آوے ایسا رہے نہ کوئی طوفان باقی
میری ہستی دا شہر اُجاڑنے نوں رکھیں کسر نہ چشم گریان باقی

2- اوس بانیِ ستم دے ستم اندر ، معلوم کیہ لُطف تے چاشنی ایں
ایہا بپے مظلوم دُعا منگن ، رکھے رب اوہدی شوکت شان باقی
(بیاض ،ص:35)

خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں
دِلا وِتا نہ لائیں عاشقی نوں

ہے سَوڑی تے ترکھی پُل صراطوں
گلی جاندی اے جو اوہدی گلی نوں

نوا سر تیغ ہتھ قاتل دے دِتی
میں تھاں سِر دِتیا اج سادگی نوں

لگایا دِل مصیبت پیش آئی
میں ٹھٹھہ جاندا ساں دل لگی نوں

میرا دِل اوس ظالم چُور کیتا
میں چمکایا جہدی شیشہ گری نوں

تیری نفرت نہ اوہناں نال بجھّے
جو سمجھن ناز تیری بے رُخی نوں

دِلاں دے ہون عاشق لوک سادے
ایہہ جانن کیہ بُتاں دی سادگی نوں

جہناں یاراں توں سر قربان کیتے
اوہ پا گئے موت وِچوں زندگی نوں

پلا دے ساقیا مدھ اکھیاں دِی
پرے رکھ شیش محلاں دی پری نوں

کوئی اُس شوخ تے جادُو نہ چلّے
فضل وی آزمایا شاعری نوں

O

ازل دے روز قسام ازلی ، جاں تقسیم کیتا اضطراب تائیں
جھڑا کیتا پسند نہ عاشقاں نے ، اوہا بخشیا گیا سیماب تائیں (1)

شرماں لاہ کے اَج محبوب میرا ، مُونہہ توں چُکدائے پیا نقاب تائیں
روشن روز وِچ اوہدیاں مرضیاں نیں ، خجل کر دیواں آفتاب تائیں

جھڑی خواب دے وچ قرار دل دا ، راتیں آن کے چوراں نے لُٹ کھڑیا
خبرے کیوں میرے بےوقوف دِیدے ڈھونڈن فیر اوسے شیریں خواب تائیں

اِنج بھر بازار کیوں ہجو کردا واعظ کیہ سی ، واعظ دی جان کیہ سی (2)
فضل بعض کم ظرفاں نے مونہہ لا کے ، دِتا کر بد نام شراب تائیں

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:

1- ناقص جھڑا کیتا پسند نہ عاشقاں نے ، اوہ ہن بخشیا گیا سیماب تائیں
2- اِنج بھر بازار کیوں ہجو کردا ، واعظ کیہ سی اوس دی جان کیہ سی
(بیاض ، ص:37)

اوہلے وچ جس دے ہوندیاں نیں غرضاں اوہ اُلفت ٹھیک نہیں
جس پاروں کڈھے جاندے نیں مطلب اوہ چاہت ٹھیک نہیں

اے واعظ . ذوق تہاڈے نوں کیہ نور نمازی آکھن لگے
ہر جمعے کہانی حوراں دی ، پا بہنی حضرت ٹھیک نہیں

میں بے بہاری بارش دے ، آونے دا مطلب تاڑ گیاں
ایہہ توبہ میری توڑے گی ، بارش وی نیت ٹھیک نہیں

اوہ آکھن اوہدیاں پلکاں تے رخسارے جھناں ڈِٹھے نیں
خاراں دی نوک درست نہیں پھلاں دی رنگت ٹھیک نہیں

میں آپ حوالے ناداناں دے ، دِل دا شیشہ کیتا سی
ہُن ایہناں شیشہ شکناں کولوں ، بھرنی قیمت ٹھیک نہیں

بیمار ترے دی نسبت پئے اج ویکھن والے آہندے نیں
اللہ دے رنگ نیارے نیں ، پر ظاہری حالت ٹھیک نہیں

اَج تُسی پتنگو کس پاسے پئے شامیں دوڑی جاندے او
میں دیاں دُہائی موسیٰ دی ، ایہہ بھولیو جُرأت ٹھیک نہیں

میخانے والیاں لوکاں نوں ہر گلّے فضلؔ سکھاندائے
مونہہ نال صراحیاں لا لیندائے ، ایہہ اوہدی عادت ٹھیک نہیں

جام اجل دونہہ دونہہ ہتھیں پئے منگن ، پیاسے جو تیری ملاقات دے نیں
تیریاں مٹھیاں لباں دی قسم مینوں ، اوہ شوقین گھٹ آب حیات دے نیں

کر گئی رُخ روشن اُتوں ہدیاں اپی ، منتشر پریشانیاں میریاں نوں
تیری زلف سیاہ دے وچ مخفی ، جلوے سوہنیا قدر دی رات دے نیں

میں جو درد فراق دے مزے لُٹاں ، کسے غیر نوں ہون نصیب کتھے
من لیا رقیب رقیب ای ، نیں پر شریک کوئی میری برات دے نیں

ڈِگا پی میخانے دے دَر اگے رنداں چک لیا آکھ کے بسم اللہ
واعظ من گیا میرے تھیں بہت چنگے ، نیڑے رہن والے خرابات دے نیں

دِنیں جہناں نوں دیکھ جہان رووے، تے اوہ ویکھ جہان دے وَل ہَسن
کسے خندہ پیشانی دی یاد اندر، اُٹھ کے رون والے پچھلی رات دے نیں

دِل تے آکھدائے فضلؔ پَٹ چیر لَیّے، مہینوال دی کریئے مثال قائم
پکّے گھڑے دے باجھ پر ٹِھلدے نہیں، ہُن محبوب جو شہر گجرات دے نیں

....

☆ قلم زد شعر:
قاتل ویکھ شہیداں دے ول رووے، نالے ہسدا نال تماش بیناں
قتل گاہ دے وچ اج صاف ہو گئے، جو راز حیات ممات دے نیں
(بیاض، ص:39)

رنگ سانوں ویکھیئے کیہ کجھ وکھاندی اے بہار
پاندی اے زنجیر یا پتھر پواندی اے بہار

یار جے خوشنود ہوون تے خزاں چُبھدی نہیں
یار رُٹھے ہون تے یاراں نوں کھاندی اے بہار

آتشی رنگت گُلاں تائیں جے کردی اے عطا
بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار

مِٹھے مِٹھے پنچھیاں کولوں سُناندی اے سرود
تتریاں دے باغ وچ مجرے کراندی اے بہار

چوہل نازک بوٹیاں دے نال کردی اے ہوا
بیٹھ کے پھلاں دے اوہلے مسکراندی اے بہار

پنگری نہیں اہتکیں وی میریاں آساں دی شاخ
اہتکیں وِی ہولی ہولی لنگھدی جاندی اے بہار

کون اوہناں دی خستگی دا فضل اندازہ کرے
جہڑیاں خستہ دلاں تائیں وکھاندی اے بہار

رُخ چودھویں دا چن بخت اُجلا ، مستی نِگاہ وچ ، سحر کلام وچ اے
کوئی وِی جو خُوبی کسے شام وچ اے ہر اک اوہ خوبی میرے شام وچ اے

دامِ زلف وچوں باہر نکلنے دے مینوں کوئی نہ نظر آثار آون
مُرغ دل میرا روز تڑپ کے تے پا ، نویں گنجھل لیندا دام وچ اے

میرے مونہہ اُتوں پلّہ چُک اوہنے ، مُسکرا کے ایہہ ارشاد کیتا
نکلی جان تے صحتاں ہو گیاں ، اج مریض میرا کجھ آرام وچ اے

رات پئے تے لین دے فجر توڑی ، رہیں کھیڈدا نال کھڈونیاں دے
پیا ڈیگریں لبھنائیں تاریاں نوں ، دِلا بھولیا اجے تے شام وچ اے

میرے یار جس جام نوں مونہہ لایا فضل گھٹ نہیں جام جمشید کولوں [1]
اثر آبِ حیات دا رکھدائے جہڑا گھٹ باقی اوہدے جام وچ اے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

1- میرے یار جس جام نوں مونہہ لایا فضل گھٹ نہیں جام جمشید کولوں
(بیاض، ص:41)

☆ دو قلم زد شعر:

1- اوس مست شباب دے راہ اندر، الامان پئے لوک پکاردے نیں
قدم قدم تے جھلکے پئے رہندے، فتنہ حشر دا گویا خرام وچ اے

2- میرے نام توں اوہ بیزار رہندائے، کیوں نہ اپنے نام نوں بدل شاں
فضل حرف تنے میرے نام دے نیں، بُرا حرف خبرے کہڑا نام وچ اے
(بیاض، ص:41)

ذکر اوہدا اپنے روگاں دی دوا جاتا سی میں
تیتوں در یار دا دارُالشفا جاتا سی میں

سُن کے قصہ درد دا اوہناں ایں کجھ کیتے مخول
جھڑیاں لوکاں نوں کجھ درد آشنا جاتا سی میں

رہندا ئے واعظ نوں اُٹھے پہر حوراں دا خیال
ایس دوزخ جوگے نوں اک پارسا جاتا سی میں

پچھوں پچھوں نکل آئے وچوں وچوں دُکھ ای دُکھ
پہلاں پہلاں عشق تائیں مشغلہ جاتا سی میں

پھولیا تے اوہ نکل آیا غماں دا بادشاہ
فضل تائیں اک فقیر بے نوا جاتا سی میں

O

گل دُور تک پھیلدی جے کدھرے کُھل زلف اوہدی گرہ گیر جاندی
وِچّو وچ اک رشک دی چھری بن کے، جگر آہوئے ختن دا چیر جاندی

پتھر جھدے جنون وچ میں کھادھے، پھوک سٹیا عقل دے جامیاں نوں
حیف اوس کولوں پھٹاں میریاں دے، اُتے ساڑ کے دھری نہیں لیر جاندی

لیا کھول خط غیراں تے کیہ ہویا، جو میں روندیاں روندیاں لکھیا سی
کِھلر جاندی اے نمی دے نال جہڑی، پڑھی کسے توں نہیں تحریر جاندی

میں آپ تصور دے وچ راتیں، سگویں یار دے نقش اُتار لیناں
ایویں لوک ہنیرے دے وچ آکھن، کھچی کسے دی نہیں تصویر جاندی

اوس بُت دے دل تھیں نکلیاں نہ، گلاں غیر نے جہڑیاں کھوبھیاں نیں
ڈھایاں سچ اے پتھر توں نہیں ڈھیندی، لوہے نال جو وَج لکیر جاندی

کٹھے کر لئے فضلؔ حُسن اُتے جتنے شاعراں ہین مضمون بدھے
پوری یار دے مصحف رُخ والی ، لکھی فیر وی نہیں تفسیر جاندی[1]

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

-1 پوری یار دے مصحف رُخ سندی ، لکھی فیر وی نہیں تفسیر جاندی

(بیاض ،ص:43)

☆ دو قلم زد شعر:

-1 بے نیاز ہو جاندیاں جھنگ ولوں ، نام رنگپور دا موہوں لیندیاں نہیں
الفت نال نصیباں دے رانجھنے دی ، رچ جہناں دے وچ سریر جاندی

-2 میں ایں عشق دے وچ بدنام ہو کے ، روشن جگ اُتے کیتا نام تیرا
تیرے حُسن مستور دی دس ٹونہیں ، اپنی ہو کس طرح تشہیر جاندی

(بیاض ،ص:43)

تُوں میرا تے میں تیرا منائیں حجاب اوڑک[1]
میرے ای تصور وچ آوناں ہے جناب اوڑک

ایس حُسن پروہنے تے توں مان نہ کر اینا
لہہ جانے نیں پرچھاویں ڈھلنائیں شباب اوڑک

بلبل نوں نہ دے جھڑکاں بھوراں تے نہ کر سختی
ایہہ باغ سُہپن دا ہونا ایں خراب اوڑک

اے پردہ نشیں ، جم جم ساتھوں پیا کر پردہ
محشر دے دن مونہہ توں چکنائیں نقاب اوڑک

میں تیریاں ظلماں نوں گنتی وچ کیوں لیاواں
اوڑک دے تے دن جیویں دینائیں حساب اوڑک

میں فضل بتاں تائیں دوروں ایں سلام آکھاں[2]
لے لیندے نیں دِل پہلاں دیندے نیں جواب اوڑک

....

1,2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق شعراں دی ترتیب:

1- ٹوں میرا تے میں تیرا اُٹھنا ایں حجاب اوڑک
میرے ای تصور وچ آوناں ایں جناب اوڑک

2- میں فضل بتاں تائیں دوروں ایں کراں سجدے
ایہہ کردے نے 'ہاں' پہلاں دیندے نیں جواب اوڑک
(بیاض، ص:10)

☆ قلم زد شعر:

سودائی آں سودائی ، دیوانہ آں دیوانہ
ایہو تیری سرکاروں ملنے نیں خطاب اوڑک
(بیاض، ص:10)

چھم چھم وانگ پھوہاراں وسن لائی رکھن جھڑیاں
کیہ دساں میں اکھاں میریاں جا کس تھانویں لڑیاں

اوہ تماشہ ویکھن واہتے ، نہ چھتاں تے چڑھیا
میں بھڑ مچے بال مکایاں چھت اپنے دیاں کڑیاں

اوہ لطفوں جد پائے جھاتی رہے نہ سرت ٹکانے
کون دلاور جہڑا جھلّے قہر اوہدے دیاں گھڑیاں (1)

میں جس دے لگ پچھے اپنے دونویں جگ ونجائے
اوس نہ اپنے روسے چھڈے تے نہ چھڈیاں اڑیاں

تاریاں دے وچ دہندا رہناں عکس جمال اوہدے دا
نینداں اکھاں میریاں وچوں یاد جہدی لٹ کھڑیاں

باغ اِرم تھیں ودھ سُہانا بندی خانہ تیرا
واہ خوش بخت جہناں نوں وجّن زلف تیری دیاں کڑیاں [2]

نہ اُس طلب کیتا وچ خدمت نہ میں حاضر ہویا
جھوٹھیاں ایویں فضل روایتاں بیٹھ رقیباں گھڑیاں

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعیاں دی ترتیب:

1- کون دلاور جھلے جہڑا قہر اوہدے دیاں گھڑیاں

(بیاض، ص:44)

2- واہ خوش بخت جہناں نوں وجیاں زلف تیری دیاں کڑیاں

(بیاض، ص:44)

☆ قلم زد شعر:

پئے جہناں دے تائیں جائے قید تیری دا چسکا
اوہ پیریں پئے پھڑ پھڑ مارن آپے تیریاں بڑیاں

(بیاض، ص:44)

وجد وچ آ کے لاشاں زمین اُتے ، پیاں اپنے آپ نوں مار دیاں
میں گنج شہیداں دے وچ قاتل واراں ہین گنویاں تیرے وار دیاں

مرضی اپنی ہووے تے سائلاں دے بھردے دُرِ مقصود دے نال دامن
آکھے کوئی تے ستم وی نہیں کردا جہیاں عادتاں نیں ستم گار دیاں

پھُل کھوہندیاں اَج بُستان اندر کہڑے بُت نازک تائیں خار چبھا
بدھا زاہداں زخم سُبحان اللہ سِروں پٹیاں پاڑ دستار دیاں

کدھرے رہے نہ پرت کے جان جوگے اوہنے پرت کے جہناں دے دل ڈِٹھا
تیر کھادھیاں باجھ شکار ہو گئے شستان ویکھ کے میر شکار دیاں

گھڑیاں، پہر، دن، ہفتے تے رہے کدھرے بھاویں رہے مہینیاں تیک وَسدا
کتھوں ابر سیاہ دا حوصلہ اے ریساں کرے میری چشم زار دیاں

ایس باغِ جہان نوں چھڈ کے تے اساں یاد جے کرنائیں تے کیہ کرنائیں
اک شاخِ امید نہ ہری ہوئی رُتاں پرتیاں کئی بہار دیاں

سڑے جیبھ جے کراں افسوس سِر دا، ہتھوں فضل اُلٹا شرمسار ہاں میں
میرے حلق تھیں نکلیا خُون کوئی نہ تیغاں رہ گیاں جیبھ سنوار دیاں

....

☆ ہتھ لکھتی نسخے مطابق مطلع:

میری لاش اُتوں کیوں ہور لاشاں، صدقے ہو سر وارنے وار دیاں
میں گنجِ شہیداں دے وچ قاتل، واراں جدوں گھڑیاں تیرے وار دیاں

(بیاض، ص:16)

میرا ہونا سی قِصہ پاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا
چلو راضی جے اوہ سفاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

غماں دی رات دا کتھے ہنیرا پاٹ جانا سی
صبح دا پیرہن جے چاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

ہزاراں پردیاں وچ رہ کے جس اگاں لگایاں نیں
اوہ شعلہ حُسن دا بے باک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

اوہ سادہ رہ گیا تے ہو گیا فتنہ قیامت دا
خدا جانے ذرا چالاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

میں غم اپنے دا قصہ ذردیاں اوہنوں سُنایا نہ
جے اوہ کارے قضا غمناک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

میں بھانویں خاک ساں اک وار دُنیا ویکھ لیناں سی
جے اوہدے راہ گزر دی خاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

عِشق نے بھلیاں بھلیاں دے پئے بخئیے اُدھیڑے نیں
تیرا وی فضلؔ دامن چاک ہو جاندا تے کیہ ہوندا

بدل کدی وقتاں نال برسدا اے ، ہنجو میریاں رُت برسان اکھیں
کسے نال جدوکیاں لگیاں نیں ، رہن لگیاں نال داماں اکھیں

اوہ رہن لُٹ بوریاں وانگ پھردے ، اک وار اوہدیاں جہناں ویکھیاں نیں
نشے گُتیاں ، کھیویاں مدھ بھریاں ، جاگو میٹیاں ، مست مستان اکھیں (1)

اوہدی شان نوں ویکھ تے لیندیاں نیں ، بے زبان اگوں دَسّن جوگیاں نہیں
میرے یار دی شان دا پتا لگدا ، جے خود کردیاں شان بیان اکھیں

کڑک بجلی دی سُنی تے قفس اندر ، سہی ہوئی اک بلبل نے آکھیا ایہہ
شکر اے میں صحنِ چمن وچ اپنا ، سڑدا نہیں ڈِٹھا آشیان اکھیں

کاش اکھیاں دے وچ پان واتے ، خاک پا اپنی مینوں ٹور دیندا (2)
جھڑے سنگ دل دی انتظار اندر ، میریاں فضل پتھراندیاں جان اکھیں

....

1،2- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:
1- نشے متیاں ، کھیویاں ، مدھ بھریاں ، جاگو میٹیاں ، مست مستان اکھیں
2- کاش اکھیاں دے وچ پان واتے ، خاک پا اپنی مینوں بھیج دیندا
(بیاض ، ص:47)

نال خوشی دے اکھیاں لایاں ہُن کیوں مُکھ بسوراں
کیوں کسراں نوں کسراں آکھاں کیوں پوراں نوں پوراں

چور ہمیشہ چوری کردے ہو اکھیاں تھیں اوہلے
اکھیاں دے راہ وڑ کے لُٹیا دل میرے نوں چوراں

اکھیاں نے جو چوٹاں لایاں ایویں وَل نہ ہوون
اکھیاں جد تک اوہناں اُتے آپ نہ کرن ٹکوراں

مُردہ دل نیں مُردیاں نالوں بیٹھاں لتھے جوئے
صاحب دِلاں دے کہن اوہناں نوں مُردیاں پھردیاں گوراں

فضل کسے چن تیک نہیں جانا لکھ لے گل اساڈی
اڈن کھٹولے دے وچ بہناں نہیں جد تیک چکوراں

سدا نہ ون سوّنے رونٹے سدا نہ نویاں کوراں
سدا نہ گلیاں توڑی لاچا سدا نہ بانکیاں ٹوراں

سدا نہیں اسماناں اُتے گڈیاں چڑھیا رہناں
سدا نہ ڈورے کڈھدیاں پھرنا سدا نہ لمیاں ڈوراں

سدا نہ چن دا جوبن پورا سدا نہیں پڑ ملنے
اسماناں ول لانی ناہیں ہُمبلی سدا چکوراں

سدا نہ کن من ساون والی سدا نہ کوئل کوکے
سدا نہ اَمبیاں بیٹھاں آ کے پیلاں پانیاں موراں

سدا نہ نازک شاخاں اُتے حال پھلاں نوں پینے
سدا نہ گیہہ کے فضل قوالی کرنی بُلبل ہوراں

ایہہ نہ پُچھو کالیاں راتاں کٹیاں کویں چکوراں
چانیاں وچ ویکھو سِریاں پھٹیاں کویں چکوراں

ایہہ نہ ویکھو منزل اُتے پہنچ گئے یا ناہیں
منزل دے وَل ویکھ کھریاں وٹیاں رکویں چکوراں

کم ہمتاں نوں چھڈو جہناں گل وچ رستے پائے
بام فلک تے ویکھو لاواں سٹیاں کویں چکوراں

شب دو ہفتہ نظری آون ٹانویں ٹانویں تارے
اُڈ اُڈ وچ ہوا دے دُھوڑاں پٹیاں کویں چکوراں

تیغ ادا دے کُٹھیاں باجھوں کوئی فضلؔ نہ جانے
چن دیاں رِشماں تائیں جاتا چھٹیاں کویں چکوراں

○

جہناں نے دونویں جگ چھنڈے ہوئے نیں
نظر تیری دے اوہ چنڈے ہوئے نیں

سدا اوہا نویں اوہا نروئے
جو تیرے عشق وچ ہنڈے ہوئے نیں

نویں لگن تے مِٹ جاون پُرانے
غماں نے میرے غم ونڈے ہوئے نیں

پئے راہی لاہن قبراں وچ تھکیویں
عدم دے پینڈیاں پھنڈے ہوئے نیں

اساں زاہد دے ویکھے فضل کرتوت
شرابی مُفت وچ بھنڈے ہوئے نیں

ہم نشین ایناں پُچھ دے یار کولوں ، میری بے شک ہور امداد نہ کر
پیدا وجہ فریاد دی آپ کر کے ، اوہ کیوں آکھدائے فیر فریاد نہ کر

میں نہ درد ہجراں وچ شور پاواں ، بے شک مینوں تے ناصح آکھ سکدائے
کون اکھیاں نوں آکھے نہ روو ، دِل نوں کون آکھے اوہنوں یاد نہ کر

بُلبل کہے صیاد نوں میں اگے ، وسدے چمن نوں قفس وچ رہی روندی
ماتم اُجڑے چمن دا کرن واجے ، مینوں خزاں دے وقت آزاد نہ کر

ہے تیریاں رُخاں دا عکس سارا ، جتاں دُور توڑی مقتل سُرخ دِسے
ایناں خُون کتھے تیرے کُشتیاں دا ، ایویں وسوسے پیا جلاد نہ کر

اوہ نبھان نبھان نہ نال میرے ، میں تے اوہناں دے نال نبھانیاں نیں
دے کے جان میں منگدا داد ناہیں ، کر کے ستم اوہ کہن فریاد نہ کر

ربّ نوں یاد کر اجے وی ہے ویلا ، چھڈ فضلؔ کہانیاں بُتاں دیاں
پہلی عُمر تے کر برباد بیٹھائیں ، ہُن پچھلی عمر برباد نہ کر

....

☆ قلم زد شعر:

کڈھ کے انگلیاں ہور پے سکدیاں نیں، جے کمزور نیں تیلیاں قفس دیاں
پر کُتر کے بھنائیں پیا گڈے ، ایناں ظلم تے ظلم صیاد نہ کر
(بیاض، ص:39)

رُڑھدا اکھیں شیخ اپنا زُہد کامل ویکھدا
سُرت آ جاندی جے اُس کافر دی محفل ویکھدا

حسرتاں دا پُورا ہو جانا تے اِک پاسے رہیا
ایہہ بھی حسرت ای رہی کوئی چیر کے دِل ویکھدا

کاہل وچ قاتل بناں ڈِٹھے تماشہ ٹُر گیا
وجد آ جاندو سُو جے اَج رقصِ بسمل ویکھدا

خُون ہے اکھاں دے اگے دل دے وچ طاقت دا مان
تیغ سِدّھی اے کہ پُٹھی ایہہ نہیں قاتل دیکھدا

فضل دا دِل وچ قبر دے وی اے کِتناں بے قرار
کوئی ہتھ دھردا اُٹھا کے قبر توں بسل ویکھدا

....

☆ قلم زد شعر:
رہ گئے نیں داغ غم دے میرے دل تے خال خال
ہائے میں اک وار مُڑ اُس شوخ دا تِل ویکھدا
(بیاض، ص:40)

بچ نکلی گوٹ حیاتی دی لبھ اک ویلے سر بھوں گیا
اک پیڑ پُرانی جاگ پئی جد سارا جُثہ سَوں گیا

اوہ سیک عشق دے سیک اگے سَو درجہ نیواں رہندائے
پتھر نوں جہڑا گال گیا لوہے نوں جہڑا دَھوں گیا

اُس تھانویں تھانواں تھانواں دے مستانے آ کے نچّن گے
میں گیت محبت تیری دے جس تھانویں بہہ کے گوں گیا

اوہ کدی نہ آیا کول میرے اَج سُفنے دے وچ آیا کیوں
مینوں سی لوڑ تسلّی دی لا اُلٹا دل نوں ڈوں گیا

اگ لگے جیہاں بیاناں نوں ، سڑکیوں نہ میری جیبھ گئی
میں ذکر خزاں دا کر بیٹھا ، ماہی دا چہرہ جھوں گیا

لوکاں دا مَردے ویلے وی میں فضلؔ احسان اُٹھایا نہ
کجھ آپوں ہمت کیتی تے مُونہہ قبلے دے وَل بھوں گیا

چُلبلا مان گمان دا یار میرا ، مست ناز وی اے ہوشمند وی اے
خود آرا وی اے ، خود نما وی اے ، خود ستا وی اے ، خود پسند وی اے

مُرغ دل جو زلف تھیں نکل جائے حلقے گیسواں دے وچ پھس جاندائے
میرے میر شکار دے موڈھیاں دے اُتے جال وی اے تے کمند وی اے

اوہدا ہر غمزہ ، اوہدا ہر عشوہ ، اوہدی ہر حرکت ، ہر ادا اوہدی
دِلرُبا وی اے ، دل نشیں وی اے ، دل فریب وی اے ، دل پسند وی اے

دیدے پھاڑ کے دیکھنے والیاں دی ، اوس شوخ نوں نظر نہ لگ جائے
اوہدے سُرخ رخسار تے خال جہڑائے ، نقشِ حرز وی اے تے سپند وی اے (1)

اوس اوہناں نوں بُت بنا دتا ، بے تے پیا پڑھدائے اجے جہناں کولوں
پیا آکھدائے مکتب دا ہر گوشہ ، اوہ شاگرد وی اے تے اخوند وی اے

اوہ اپنی نظر دے وچ کتھوں ، کسے حور قصور نوں جچن دیندائے
اوہدے بام وَل ویکھنے والیاں دی ، نظر صاف وی اے بلند وی اے

فضلؔ قلم دے نال قرطاس اُتے نقشے سوز گداز دے کھچ لیندائے
بہہ دِلاں وِچ جاندے نیں شعر اوہدے ، سخنور وی اے ، دردمند وی اے

....

1- ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
اوہدے سُرخ عارض اُتے خال جھوائے ، نقشِ حرز وی اے تے سپند وی اے
(بیاض ، ص:51)

☆ قلم زد شعر:
میرے وقت گریہ دل تے جگر وچوں پئی حسبی اللہ دی آواز آوے
آوے کیوں نہ پر طفل رشک میرا ، سخت دل وی اے جگر بند وی اے
(بیاض ، ص:51)

حیا کد تک کدوں تک شرمساری
چھپا کد تک کدوں تک پردہ داری

کدوں تک اوپرا بَن بَن کے رہناں
کدوں تک بے رُخی بیگانہ واری

کدوں تک واجبی کم التفاتی
کدوں تک لازمی بے اعتباری

پکاراں دی کدوں تک ناپسندی
گزارش دی کدوں تک ناگواری

کدوں تک شوخ غمازاں دی شوخی
رقیباں دی کدوں تک نابکاری

کدوں تک لال دربانان دے دیدے
کدوں تک ہمنشیناں دی خماری

صبا نوں ہتھ کدوں تک جوڑنے نیں
کدوں تک قاصداں دی انتظاری

نکل باہر حریمِ ناز وچوں
مُکا دے عاشقاں دی گریہ زاری

عطا کر درد منداں نوں دواواں
دِلاں وچوں مٹا دے بے قراری

جگا سُتے ہوئے شوقاں دے جذبے
اداواں دی لگا دے ضرب کاری

اُٹھا لَے عشویاں دا تازیانہ
سمندِ ناز تے کر لَے سواری

تُوں پاسے فضل دے وَاگاں بھوائیں
عمر جس نے اُڈیکاں وچ گزاری

....

☆ ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:
فضل دی طرف دے واگاں نوں موڑا
کرے نیرے تے اپنا فضل باری

(بیاض، ص:57)

ہے باہر حد تکلف توں چھب میرے یار نگینے دی
اوہنوں نہیں حاجت شانے دی کوئی لوڑ نہیں آئینے دی

ربّ دشمن نوں وی دَتے نہ مُکدے نہیں سال وراگاں دے
پل اک ہزار دیہاڑی دا ، اک گھڑی ہزار مہینے دی

کیہ ویکھن والے ویہندے نیں چند بونداں میرے خون دیاں
اوہ ویکھن مَتھا قاتل دا لگی ہوئی جھڑی پسینے دی

تک مینوں تیر اندازاں نے مُونہاں وچ اُنگلاں پا لیاں
کیہ قہر کمایا زخماں نے ، کیہ حالت ہو گئی سینے دی

اک تھاں نہ فضل کھلو سکے ، ایہہ طالب شوخ نگاہواں دا
پیا گلیاں دے وچ پھردا ئے ، مت ماری دانے بینے دی

بدھی ہوئی اے فیر فتراک اوہنے فیر رکھدا قصد شکار دائے اوہ
اَج اساں وِی چھپ کے ویکھناں ایں، تیر نظر دے کہناں نوں مار دائے اوہ

مہربان رہندائے اُپر دشمناں دے، نال دوستاں قہر گزار دائے اوہ
اوہدی اک ایہو عادت چُبھدی اے، شستہ ہور تے طور اطوار دائے اوہ

اُتنی دیر تڑپن بسمل زمین اُتے، جلدی جس قدر سیس اُتار دائے اوہ
ایہہ صفت مشہور جلاّد دی اے، ہَولا ہتھ دا تے سُچّا وار دائے اوہ

بخت اپنے اپنے لوک ویکھن، اوہنے بازواں دا زور ویکھنائیں
سارے سِراں نوں ہَین اُلار بیٹھے، کِدھر ویکھیئے تیغ اُلار دائے اوہ

تکیئے فضل کد دید نصیب ہووے، ڈُبکے اتھراں دے وچ لَین دیدے
میریاں عین طوفان وچ غرق ہویاں، کدوں بیڑیاں آن کے تار دائے اوہ

○

اوہدے دربان گلی سر تے اُٹھا لیندے نیں
قطرہ گل ہوندی اے طوفان بنا لیندے نیں

بُت کسے ہور دا دِل لین بھلا کیوں نہ چُرا
ایہہ نیں اوہ اپنی نظر وی جو چُرا لیندے نیں

نال جمشید دے میلے نہ کدی اپنی نگاہ
جام اوہ جام جھدے نال لڑا لیندے نیں

اوہ جفا اپنی دی کجھ ویکھنا چاہندے نیں بہار
میں کدی کولوں دی لنگھاں تے بُلا لیندے نیں

لگ گئی شاعری ہُن فضل ٹکانے میری
اوہ میرا شعر جو سُندے نیں لکھا لیندے نیں

پھل لہہ جاون نظراں میریاں توں ، جد رُخ جاناں نوں ویکھ لیناں
دِل دی کلی کِھڑ جاندی اے جس ویلے، اوہدے لب خندان نوں ویکھ لیناں

جم اپنے جام نوں رکھ اگے ، بے شک ایس جہان نوں ویکھ دا سی
میں جامِ شراب وچ مار جھاتی ، کسے ہور ای جہان نوں ویکھ لیناں

بھانویں ہاں گنہگار پر موہنہ اپنا ، گریبان اپنے اندر پا کے تے
جہڑا حشر دیہاڑے نوں پیش ہونائیں ، اپنے فرد عصیان نوں ویکھ لیناں

مینوں دل تے جگر سنبھالنے دی ، کوئی سار نہیں وہندیاں سار رہندی
جدوں قوس ابرو دے نال جُویا ، اوہدے تیر مژگان نوں ویکھ لیناں

کھا کے قسم ایمان دی اَج راتیں ، محفل وچ ساقی انکشاف کیتا
میں ہاڑ کے نال پیمانیاں دے ، چاہناں جہدے ایمان نوں ویکھ لیناں

پھاتھی ہوئی گرداب دے وچ کشتی ، باہر جھکھڑاں جھانجھیاں کڈھنی ایں
لگے آس کنارے تے لگنے دی ، میں جدوں طوفان نوں ویکھ لیناں

کامیاب جنوں ہو گیا میرا ، اوہ ہن آپ کدھرے کدھرے آکھدا اے
فضلؔ یاد آ جاندائے جس ویلے ، کسے چاک دامان نوں ویکھ لیناں

بڑے کرم کیتے بڑے تے خدا نے
محبت دے بخشے سُو مینوں خزانے

وگا ہویں وِی تیرا اوہدے پینڈے نیں سِدھے
شکاری اساڈا نہ بُھلے نشانے

بپا ہونا طوفان دا دُور ناہیں
میرے نین پئے ڈھونڈدے نیں بہانے

کوئی دنیا وچ تہلکہ مچ نہ جائے
اوہدی زلف نوں چھیڑ دِتا صبا نے

ہے افسوس مینوں ایں اوہدی محبت
محبت دی جہڑا حقیقت نہ جانے

جے سُن لین دشمن تے دشمن وی روون
میرے نال جو کیتیاں آشنا نے

زرے سادہ رُخ فضلؔ جانیں نہ سادے[1]
ایہہ ظالم نیں ، سفاک نیں ، پُر جفا نے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

-1 فضلؔ سادہ رُخ نہ زرے سادہ جانیں

(بیاض ،ص:59)

☆ قلم زد شعر:

محبت اے کیہ چیز ، پچھیں نہ مینوں
میں پچھاں گا تینوں ، جے چاہیا خدا نے

(بیاض ،ص:59)

خستہ ویکھ حالت اپنے طالباں دی ، دلبر اپنا آپ وکھان کیوں نہ
پتھر دل نے کوئی مخول ناہیں ، ٹھٹھے کرن کیوں نہ مسکران کیوں نہ

اک تھاں اوہ کنج قرار پکڑے ، پری وشاں دے عشق چک لیا جھوں
اُڈدا پھرے ہوا دے وچ بن کے ، میرا دِل تختِ سلیمان کیوں نہ

ٹُر میرے جنازے تے اوس اَونائیں ، کندھا دینائیں میری لاش تائیں
ایہہ پتا لگ جائے تے جسم وچوں ، خوشی نال نکلے میری جان کیوں نہ

آ کے میں جنوں دے جوش اندر ، خبرے کیہ کجھ اوہناں نوں لکھ بیٹھاں
میرے خط دے کیوں نہ کرن پُرزے ، فیر پُرزیاں نوں تیلی لان کیوں نہ

اگے ہوندا سی کدی محسوس مینوں ، ہُن نہ ویکھن تے نہیں محسوس ہوندا
ظاہرا فضلؔ میرے دِل دے چور نیں جو ، مینوں ویکھ کے چشم چُران کیوں نہ

○

بپا فتنے تے فتنہ کر کے فتنہ کار جاندے نیں
پریشاں کر کے جدھر زلفِ عنبر بار جاندے نیں

صبا کیوں دِن بدن اینی معطّر ہوندی جاندی اے
پتا لگائے فجریں سیر نوں سرکار جاندے نیں

میرے خط دے ہوئے پُرزے یا ہویا نذر آتش دی
میں قاصد ویکھناں معلوم ہو آثار جاندے نیں

حکومت عشق دی وچ قاعدے قانون وکھرے نیں
لُہاندے نیں سِراں نوں جہڑے بن سردار جاندے نیں

نویں بَنھ کے عمامے شیخ جاون مسجداں دے وَل
شرابی ٹھیکیاں وَل ویچ کے دستار جاندے نیں

بُتاں نے حضرتاں نوں جاپدائے دُرکار دِتا اے
نمازاں فضلؔ ہوری پڑھدے نیں دربار جاندے نیں

....

☆ قلم زد شعر:

الٰہی اوہدیاں بیمار چشماں وچ اثر کیہ اے
جو ویہندے نیں اوہناں نوں آپ ہو بیمار جاندے نیں

(بیاض، ص:61)

اُجڑ گیا سی اگے وی ایس پاروں ، وسّن دے وسدا گلستان ہُن تاں
تُوں نہ دے بُلبل دعوت بجلیاں نوں ، کدھرے ساڑ او ہلے آشیان ہُن تاں

پیا بستیاں دے کولوں خوف لگدائے ، کھُبھدا جائے دل وچ بیابان ہُن تاں
ماشآءاللہ کجھ جُوں تیرا ، چڑھ دوستا گیائے پروان ہُن تاں

تھلاں وچ سسّی کردی داویلا ، ڈاچی والیا موڑ مُہار کِدھروں
دماں پچھلیاں دا لباں میریاں دے اُتے آن پوہتا کاروان ہُن تاں

ویلا وقت گزار کے بُتاں وَلوں ، دِلا باز جے آیوں تے کیہ آیوں
غفلت پٹیا توں جھڑا کر بیٹھائیں ، جانا پٹیا نہیں نقصان ہُن تاں

ٹھاٹھ ساقی دے لُطف دی ویکھ کے تے میں اَج دل وچ پیا وچار کرناں
پئی بحر شراب وچ تیردی اے ، بن کے مچھلی میری زبان ہُن تاں

میرے واسطے نہیں فائدہ مند کوئی ، وگے بادِ مراد یا نہ وگے
میرا نال طوفان ٹکرا کے تے ، گیائے ہو لیراں بادبان ہُن تاں

سُن کے کوئی ہنگارہ وی نہیں بھردا ، کاہنوں اپنا مغز کھپان لگائیں
ساری بزم بے درد ہُنگلا گئی اے ، چھوڑ فضل اپنی داستان ہُن تاں

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے
دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے

وِچھو وچ میں جہڑے غم کھاندا رہیا
اوہا آخر کار مینوں کھا گئے

دُور رہ کے رہن والے دل دے کول
کول آ کے کنّیاں کترا گئے

کِس طرح ہتھوں نکل جاندائے دل
اک اشارے نال اوہ سمجھا گئے

اوہناں دے نیڑے کوئی آوے نہ غم
اپنا غم جہناں نوں سوہنے لا گئے

جہناں دے وچ ٹھیکیاں ڈولے نہ پَیر
ویکھ اکھاں تیریاں چکرا گئے

روندیاں اکھاں اجے نہ سُکیاں
غم دے بدّل ہور سِر تے چھا گئے

اللہ اکبر! کس بلا دی اے ہَوا
آشیانے وجد اندر آ گئے

فضلؔ جے آیا نہیں خط دا جواب
شُکر کر واپس کبوتر آ گئے

....

☆ دوقلم زدشعر:

1- ویکھ حالت ہوئے آزردہ جہے
ہور اُس بیمار نوں غم لا گئے

2- خاراں نوں گلشن کرے اوہدی نگاہ
میں گُلاں ول ویکھیا ، کملا گئے

(بیاض ،ص:63)

بڑھدا بڑھدا عشق میرا ہو گیا دِیوانگی
گھدی گھدی اوس دی شوخی حیا تیک آ گئی

اپنا سر زاہد نہ دے ساقی دیاں قدماں تے دھر
پیشکش دستار توں ٹُر کے قبا تیک آ گئی

مینوں مَتھا ٹیکنے دا ہووے کِنج موقع نصیب
ٹُٹ کے ساری دُنیا اوہدے نقشِ پا تیک آ گئی

فضل لے جائے سنیہے کون میرے روز روز (1)
قاصداں توں بات ٹُر کے ہُن ہُوا تیک آ گئی

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

-1 کون لے جائے فضل میرے سُنیہے روز روز

(بیاض،ص:65)

اگے پیاں ٹیساں اُتے پین ٹیساں ، اوہ کوئی ہور چونبڑ نویں لا نہ دے
مینوں مرہم دی لوڑ اے اوہ ظالم ، پھٹاں میریاں تے لُون پا نہ دے

ایویں نہیں ایہہ ٹُٹیاں دِلاں والے ، ایہناں وچ کُجھ طاقتاں ہوندیاں نیں
دستک در تیرے اُتے دین والا ، کوئی عرشِ مجید ہلا نہ دے

اوہنوں حق اے کسے مقام اُتے ، اپنے کوچہ نشیناں نوں بھُل جاوے
جنت ویکھ اوہدا کوچہ میں بھُلاں ، مینوں ایہہ توفیق خُدا نہ دے

اللہ خیر رکھے فیر زلف اوہدی ، موڑا کھا کے کناں دے کول آ گئی
اوہنوں چُپ چپیتیاں وچ کناں ، پُٹھی گل کوئی ہور سمجھا نہ دے

کاہنوں ظلم اُتے پیا ظالم کرنائیں ، کوجھے کم نہیں سجدے سوہنیاں نوں
تیرا میریاں داغاں تے داغ لانا ، داغ حُسن تیرے اُتے لا نہ دے

کول ساقی دے بہن نوں جی کرداے ، کانی وَنڈ پر اوہدی نہیں بہن دیندی
دے کے غیراں نوں جام گلابیاں دے، مینوں لہو دے گھٹ پلا نہ دے

کجھ گرد ناے بھرن والیاں نوں ، فضل اپنے ہتھاں دے ہیٹھ رکھیں
پری وَشاں تے رنجھیا دل تیرا ، کوئی جِن چِھٹا تینوں پا نہ دے

پھلاں دی چونڈھی منگاں میں ، اوہ دیندا اے چونبھڑ خاراں دی
ایہہ کہڑا آکھے مالی نوں ، رہی نہیں رُت بہاراں دی

کوئی جگہ نہ رہندی بولن دی ، جد وَنج دِلاں دے پَیندے نیں
نیتاں دے دھرم ترازو تے ، تُلدی اے جنس پیاراں دی

اَجّو ای عَین ضرورت سی ، اَجّو ای شیشے خالی نیں
اَج دل میرے نوں ساڑ گئی ، اک بدلی ساویاں دھاراں دی

مقتل وچ اَونے والیاں نے ، دَر تیرے توڑی اَوناں سی
کجھ نیندر آ گئی راہیاں نوں ، چھاں سنگھنی سی تلواراں دی

جو ہسّن مویاں چڑیاں تے ، اوہناں نوں وِچوں خبر نہیں
ایہہ ہاسہ فضل گواراں دا ، بَن جاندا اے موت گواراں دی

ڈیڈے گئے چندھیا میں کیہ دساں ، کون کرن میرے اُتے وار آیا
حملہ ورسی برق وش ، نال ای اوہ ، لا کے لشکنے کجھ ہتھیار آیا

میرا ساحل اے عین گرداب اندر ، میریاں منزلاں دے وچ منزلاں نیں
ضبط وچ ساں تے بے قرار ساں میں ، جدوں پھڑکیا تدوں قرار آیا

برکت میرے جنوں دی نال اک دن ، سارے دشت نے بن گلزار جانائیں
اوہدے وچ پئی پھلاں دی دکھ پینڈی ، میرے پیر بیٹھاں جہڑا خار آیا

ہووے اوہ غمزدہ نہ میں اوہنوں ، دوروں دیکھ کے اتھراں کھچ لیاں
کے غم دی گھڑی وچ کول میرے ، جدوں کوئی میرا غم گسار آیا

ویکھو کس ترکیب دے نال چوبھاں ، میرے روح غمناک نوں دین لگائے
میرے لئی جس جیوندیاں خار بیجے ، پان قبر تے پھلاں دے ہار آیا

میرا ویکھناں کدی منظور نہیں سی ، ہُن اوہ ناں وِی میرا نہیں لَین دیندے
اوہناں کول جا کے چارہ ساز میرا ، خبرے کیہ کرتُوت کھلار آیا

ڈاکے عقل شعور تے کسے تھاویں ، چھاپے دین ایمان تے وجدے نیں
اوہدے شہر وَل جاندیاں موڑ جہڑا ، آیا رہ وچ سخت دشوار آیا

مینوں اوہ زمیوں بیٹھاں لاہن لگائے ، جہنوں دُھر 'سمان تے چاڑھیا میں
گُرتا گل وچ میرا تے نال میرے ، باہواں گُنج کے کرن تکرار آیا

اِکو فضل میں صافی دا گھُٹ پیتا ، سارے خوف دل دے اُتوں صاف ہو گئے
میں آپ اپنا بن کے اج قاصد ، آپ اپنی عرض گزار آیا

مقابل تے میرے اَج مار کے جہڑے وی خم نکلے
کجھ اپنے آشنا نکلے ، کجھ اپنے محترم نکلے

میں ویکھے نیں اجہے دی خدا نوں پُوجنے والے
ہٹایاں بُتکلاں تے بُتکلاں وِچوں صنم نکلے

اِی گل اوسدی یا اوس دے کریئے فقیراں دی
جو کاسے لے گئے اوہدی گلی وچ بن کے جم نکلے

پتا لگ جائے جے دینائیں توں کندھا جنازے نوں
تیرے بیمار دا کیوں نہ خوشی دے نال دم نکلے

طبیعت فضل ایسی نال غم دے مل گئی میری[1]
گھروں باہر نہ میں نکلاں ، دِلوں باہر نہ غم نکلے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
فضل ایسی طبیعت نال غم دے مل گئی میری

(بیاض ،ص:11)

گلاں کچیاں کچیاں میریاں نیں ، کر سُٹیا پختہ نوں ہور پختہ
دل طلب کیتا جیوں جیوں اوس کولوں ، ہوندا گیا اوہ دِلاں دا چور پختہ

ہُن سی وِی کیتیاں شرم آوے ، کدی عادتاں سان فریاد دیاں
کھا کھا کے چوٹ تے چوٹ آخر ، میرا ہو گیا دِل کمزور پختہ

اوہنوں ٹُردیاں ویکھ کے کھان ٹھوکر ، اُکھڑ پختہ دِلاں دے پیر جاون
اوہ پائے جہڑے ، پائے قدم پختہ ، اوہ ٹُرے جہڑی ، ٹُرے ٹور پختہ

میرا نام سُنائیں ناگوار اوہنوں ، رُو سیاہ رقیباں دا بُرا ہووے
اوس کناں دے کچے نوں کر گئے نیں ، کول بہہ بہہ کے چغل خور پختہ

ہل گور میری اُتے پھیر کے تے ، اوہناں زمیں دے نال ہموار کیتی!
پختہ مینوں یقین سی جہناں اُتے ، میری فضل بنان گے گور پختہ

o

خط دا کیہ لکھنا، قلم گھڑدیاں ایں، دھاندل وچ، کاتب اُنگل چیر لئی اے
سڑ گئی قسمت، گھروں ٹُردیاں ایں، قاصد بنھ پَیراں اُتے لِیر لئی اے

میرے ہوندیاں ہوندیاں ستم پیشہ، پوری ہر اوزار دی مشق کر لئے
حلق تیغ لئی اے، پہلو چھری لئی اے، جگر بانک لئی اے، سینہ تیر لئی اے

نیڑے آئی بہار تے بسم اللہ کدھروں کجھ تیرے وحشی لین جانائیں
گردن طوق لئی، ہتھ ہتھکڑی لئی اے، بازو سَن لئی، پَیر زنجیر لئی اے

نیندر رات نوں خوشی وچ نہیں پَیندی، پیا جوڑ اپنے دل وچ جوڑناں واں
تارے جڑت کاری دا ہتے حاشیے دی، شیشہ چَن دا اوہدی تصویر لئی اے

ادب آکھدا صفِ نعلین وچ اے، شوق بزم دے عین وچکار آکھے
اے شاہِ خوباں آپ دس مینوں، موزوں جگہ جو تیرے فقیر لئی اے

فضل میں اپنے دلربا اُتوں، اپنا لُوں لُوں کراں قربان کیوں نہ
اکھاں اوہدیاں پیراں دے نقش واہتے، دِل زلف اوہدی گرہ گیر لئی اے

O

پینے دی لوڑ سی ، نہ پلانے دی لوڑ سی
ساقی دے نال نین مِلانے دی لوڑ سی

میخانے سارے نال میں لَیّاں لڑائیاں
اک جام نال جام لڑانے دی لوڑ سی

تُوں دِل تے چھا گیوں تے خوشی دِل تے چھا گئی
تیری تے ساری دُنیا تے چھانے دی لوڑ سی

اوہ آکھدا تے آپ میں قدماں توں دیندا وار
اوہنوں کیہ میرے دل دے چُرانے دی لوڑ سی

چپ فضلؔ ایویں سان نہ محفل دے سارے لوک[1]
محفل دے وچوں مینوں اُٹھانے دی لوڑ سی

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

1- چپ چاپ ایویں سان نہ محفل دے سارے لوک
(بیاض، ص:75)

☆ دو قلم زد شعر:

1- کھولی نہ اوہدے واستے میں گل اوہدے راز دی
مینوں سی اوہدی ، اوہنوں زمانے دی لوڑ سی

2- ہو جانے سان آپ ای دل دوستاں دے خوش
کجھ تیرے فضلؔ شعر سنانے دی لوڑ سی
(بیاض، ص:75)

تیرے ساغر صراحی دی خیر ساقی ، رہن رنگ لگے بادہ خانیاں نوں
جان خوشی دے نال اسیں دیندے ، ٹور خوشی دے نال مستانیاں نوں

وچ وستیاں دے رنگیں وسدیاں نوں کھچ کے کیہڑے جنوں نے لے آندا
گھمیں گرد غبار دے دشت اندر ، جپھے مار کے ملے دیوانیاں نوں

والاں وچ وَل ، ولاں وچ دِل پھاتھے ، کیوں نہ آئینے روبرو رکھن
زلفاں ونگیاں جہناں نے پالیاں نیں ، سوچ سمجھ کے پھیر دے شانیاں نوں

جگ تے اپنا اثر جمان والے ، کدوں کسے دا اثر قبول دے نیں
جہڑے نال زمانے دے بدل جاون ، اوہناں بدلنائیں خاک زمانیاں نوں

بگاں نال ای جو کجھ لبھ گیا ، اساں اللہ توکلی ورت لینائیں
محتسب کہڑی کُنی پھنڈ بیٹھائے ، راتیں بھن دا رہیا پیمانیاں نوں

آپ دُور دراز تھیں لے آون ، کھچاں ٹور کے حُسن عُریان دیاں
شمع بلے تے آپ ہو جان کٹھے ، سدّا گھلدا اے کون پروانیاں نوں

فضل اوہدی وی جاۓ نہ پیش اوتھے ، جتھے بھڑک اُٹھن اگاں عشق دیاں
جہڑا پا کے تیل بُجھا لیندا اے ، بھانویں اگ لگی ہوۓ کانیاں نوں

ہوندیاں جیہڑا تلی اَڈے ، گدا بچھا نہیں
ہوندیاں ہتھوں نہ کجھ کرنا عطا بچھا نہیں

میں سمجھناں واں نہیں اوہدے سوا کوئی بُرا
جو سمجھدائے کوئی اوہدے سوا بچھا نہیں

چن دے ول تھکئے تے موہنہ اپنے تے چھِٹّاں پیندیاں
بچھیاں نوں آکھنے والا ، بُرا ، بچھا نہیں

اگلیاں دُکھاں دے وچ رل جائے سردردی دا دُکھ
تذکرہ دُکھاں دا کرنا جا بجا بچھا نہیں

ساریاں خیراں نیں جے کر ہوگئی اوہناں دی دید
میریاں مرضاں نوں کہنا لا دَوا بچھا نہیں

سُن گل میری جہناں دے دل نیں پتھر دی مثال
مینوں نہ چھیڑن جہناں دا حوصلہ بچھا نہیں

تُوں دِلا چھڈ دے کسے دی زلف پیچاں دا خیال
نال سَپّاں کھیڈنے دا مشغلہ بچھا نہیں

فضلؔ پی لینائیں تے دینائیں کھول میخانے دے راز
تیریاں گلاں دے وچ شُہرہ تیرا بچھا نہیں

ساقی کسے اچیچ دی لوڑ ناہیں ، تیرے کول اُٹھن بیٹھن والیاں نوں
بُکاں نال نصیب نکھیڑ لیندے ، رِند ڈھونڈدے نہیں پیالیاں نوں

تیرے طالب ، شراب دے نہیں طالب ، ساڈے واسطے کوئی تکلیف نہ کر
کاسے پھیر نہ ساقیا طرف ساڈی ، پھیر دیدیاں مست متوالیاں نوں

ربّ واسطے اوس دا پتا دَسو ، جہڑے چشمیوں تُسی سیراب ہوئے (1)
مونہہ نوں سولھ تلیاں نال لا لا کے ، تشنہ لب سَستی پچھے چھالیاں نوں

سڑ جاناں سی گُلاں نسیم جیکر ، چھٹے دَوڑ کے شبنم دے مار دی ناں
بُلبل صبح ویلے جدوں چمن اندر ، دِتا چھیڑ پُرسوز مقالیاں نوں

جہناں نال سرگوشیاں رہیوں کردا ، ہو گئے انت نوں اوہا رقیب تیرے
دس فضل اسانوں کیہ کھٹیا ای ، دے کے دِل دا بھیت رذالیاں نوں (2)

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعیاں دی ترتیب:

1- i- اللہ میتوں وی اوس دا پتا دسو ، جہڑے چشمیوں تُسیں سیراب ہوئے

ii- رب دا ناں جے اوس دا پتا دسو ، جہڑے چشمیوں تسیں سیراب ہوئے

2- سانوں دس خاں فضل کیہ کھٹیا ای ، دے کے دل دا بھیت رذالیاں نوں
(بیاض ،ص:50)

☆ قلم زد شعر:
گلہ دِلے دا کردیاں شرم آوے ، اپنے مونہہ تے گویا پوے چپیڑ اپنی
آکھے ایس کمبخت دے لگ کے تے ، ای آن پہنچے کہناں حالیاں نوں
(بیاض ،ص:50)

الفت وچ واوھے دِسدے نیں جد شروع خسارے ہوندے نیں
اتھے جو پونجی دے بہندے ، اوہ سُدھ ونجارے ہوندے نیں

دم بھرنا عشق محبت دا ، کوئی سہل نہیں ، آسان نہیں
گردن تے کاتی ہوندی اے ، سر اُپر آرے ہوندے نیں

کُل دنیا انجیں ویہندی اے ، ہووے جو حال پتنگاں دا
اوہ پچھانہہ نہ پرتن ، جہناں نوں منظور نظارے ہوندے نیں

غم مینوں ایہا رہندا اے ، خبرے دن کیہا چڑھنائیں
دِل میرا بہندا جاندا اے ، جد مدھم تارے ہوندے نیں

لگ ساریاں لوواں جاندیاں نیں ، تکرار دیاں ، اصرار دیاں
جس ویلے ظاہر طور اُتے ، کجھ آ چمکارے ہوندے نیں

جَر وِرلا وِرلا سکدا اے ، کوئی ضرباں کامل حُسن دیاں
چُن ٹکڑے ٹکڑے ہو جاندائے ، جس وقت اشارے ہوندے نیں

نہیں ہمتاں بلھی جان دِیاں ، ہر روز صلاحواں کرن پئے
ہوندائے اک فضل تے اوس جیہے کجھ اوگن ہارے ہوندے نیں [1]

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:

-1 نہیں ہمتاں بلھی جان دِیاں پئے روز صلاحیں کردے نیں
ہوندائے اک فضل تے اوہدے کجھ اوگن ہارے ہوندے نیں
(بیاض ،ص:82)

-2 دو قلم زد شعر:
1- دل میرے کوجھے جیہے اندر بچ سکے کویں خیال اوہدا
پنڈاں وچ شہراں والیاں دے دس کدوں گزارے ہوندے نیں

2- کجھ وکھرے وکھرے رہندے نیں حق والے باطل والیاں توں
اوہ سُولی اُتے ہوندے نیں ایہہ وچ چُبارے ہوندے نیں
(بیاض ،ص:82)

ایس لیہ جانے نالوں نہ کھڑدا ، لے گیا کاہدا نامہ بَر کاغذ
اوہنے بناں پڑھیاں واپس کر دِتا ، اوہدے ہتھ میرا پُرزے کر کاغذ

میریاں خطاں دا آیا جواب اودوں ، رہیا جد کوئی پتا نہ تھوہ میرا
رہیا میں پھردا در بدر کِدھرے ، پھردا رہیا کدھرے در بدر کاغذ

آخر ہو دُنیا اُتوں گیا رخصت ، اپنے یار دا خط اُڈیکدا میں
بھولے رُوح میرے نوں پرچان واسطے ، یاراں کفن اُتے دِتا دھر کاغذ

ایدوں وَدھ کیہ عرضیاں میریاں دا ، اوس دینا سی ہور جواب کورا
ہنے وچ لفافے دے بند کر کے ، دِتا ٹور کورا سَر بَسر کاغذ

ٹھیک میں بیمار نے کیہ ہونائیں ، نسخہ ٹھیک نہیں کوئی تجویز ہوندا
کاغذ لکھدائے فیر کجھ سوچدائے ، فیر پاڑ دیندائے چارہ گر کاغذ

فضل شاعری نال کوئی واسطہ نہیں ، مینوں شعراں دے لکھن دی جاچ کتھوں
سودا کسے دی زلف سیاہ دا اے ، کالے رہواں کردا رات بھر کاغذ

یار مینوں وِی خوشی دا مُونہہ وکھا تھوڑا جیہا
میری حالت زار اُتے مُسکرا تھوڑا جیہا

مَوت دا تے زندگی دا آ گیا اوہنوں سواد [1]
جہنے چکھیا عشق تیرے دا مزا تھوڑا جیہا

میری غم دی رات ، میرا عید دا دن ہو گیا
کیتا تیری یاد نے جَد آسرا تھوڑا جیہا

خُودکشی نہیں عشق دے وچ بھنبٹاں وانگوں رَوا
شمع ویکھی سی تے کردے حَوصلہ تھوڑا جیہا

مولا جہڑا درد ہونداے درد منداں دا علاج
مینوں وِی اوہ درد ہو جاۓ عطا تھوڑا جیہا

طور دے قصے دا منگدی اے پئی دُنیا ثبوت
دوستا مونہہ توں ذرا پلّا ہٹا تھوڑا جیہا

فضلؔ چھڈ واویلے نوں تے سون ہمسایاں نوں دے[2]
رات مک چلی اے ویلا رہ گیا تھوڑا جیہا

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعیاں دی ترتیب:

1- جیون دا تے مرن دا بس آ گیا اوہنوں سواد

2- چھوڑ واویلے فضلؔ ہمسایاں نوں ہُن سون دے

(بیاض، ص:79)

ہے صاف اَج درِ زندان کھُلا ، کنبے پئی دربان دی جان وِچوں
قیدی نویں کوئی آونے نیں یا اگلے ، زوری گئے نیں نکل زندان وِچوں

نیڑے چیز جو آئی نہ رہی ثابت ، سڑ گیا دامن ، آستین جل گئی
میں اتھرو پُونجھے تے پتا لگا ، وَگے اَگ پئی چشمِ گریان وِچوں

تنگ آ کے عشق دی مار کولوں ، جدوں تیرے دیوانے نے کوک ماری [1]
آیا لتھ فرہاد پہاڑ اُتوں ، آیا نکل مجنوں بیابان وِچوں

مارے ہوئے فراق دے صدمیاں دے ، گن دے رہن ساری رات تاریاں نوں [2]
گنتی کرن پئے میریاں ہنجواں دی ، تارے ہراں نوں کڈھ اسمان وِچوں

اَکھاں اوہدیاں توں وَگے پیا پانی ، ہتے جدوں میری حالتِ زار اُتے
اوس بُت کافر تائیں میں جاتا ، شاید ہو چکائے مسلمان وِچوں

جو دعا وچ لطف تے کرم منگے ، لفظ فضل دا نہیں استعمال کردا
بخشے اوہ کدملن دا شرف تینوں ، فضل کڈھ چھڈ وہم گمان وِچوں (3)

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعیاں دی ترتیب:

1- تنگ آ کے سختی عشق اندر ، جدوں تیرے دیوانے نے کُوک ماری
2- مارے ہوئے فراق دے صدمیاں دے ، گِن دے شبِ فراق وچ رہن تارے
3- بخشے اوہ شرف ملاقات تینوں ، فضل کڈھ چھڈ وہم گمان وِچوں
(بیاض ،ص:83)

☆ قلم زد شعر:
اوہنے گھابر کے ساڈیاں سجدیاں تھیں ، پوری طرح چقماق وچھوا دتا
متھا رگڑیے تے متھا ساڑ سٹے ، نکلے اگ سنگِ آستان وچوں
(بیاض ،ص:83)

جُدا گردن تھیں سر میرا ہو جائے یا نہ ہو جائے
تری شمشیر دا مونہہ قاتلا ترچھا نہ ہو جائے

قسم ہے میرے بھانے نیندراں دا رات نوں اوناں
جدوں تک تاریاں دے وچ ترا چرچا نہ ہو جائے

کشادہ رات ساری رہنائیں دروازہ مسجد دا
میں آیا جے ، نہ بند اے دوستو میخانہ ہو جائے

فغاں محشر دے وچ روکی میں خاطر اہلِ محشر دی
جے محشر ہور اک محشر دے وچ پیدا نہ ہو جائے

بہانے وعظ دے حوراں دا قِصہ چھیڑ بیٹھا اے
ہے مینوں خوف ایہہ واعظ کِتے رسوا نہ ہو جائے

پیالے مُسکرا کے پیش ساقی کردا جاندا اے
کِتے اَج بزم دا زیر و زبر نقشہ نہ ہو جائے (1)

....

ہتھ لکھی نسخے مطابق مصرع:

-1 فضل اج بزم دا زیر و زبر نقشہ نہ ہو جائے
(بیاض،ص:86)

☆ قلم زد شعر:

میرے قاتل نوں کردا غرق جاندائے داغ دامن دا
ایہہ قطرہ خون دا اک خون دا دریا نہ ہو جائے
(بیاض،ص:86)

کوئی وجہ ناہیں پیدا فلک اُتے ، جے کر اَج وی نہ دھندو کار ہووے
میں بَنھ کے ہتھاں نوں کھلا ہوواں ، کُھلے ہتھ قاتل کردا وار ہووے

اوہ غلط انداز نیں جو میلی نظرے خاک نشیناں نوں ویکھدے نیں
دُھوڑاں اُڈدیاں دے اوہلے پتا کیہ اے ، جے کوئی لُکیا شُتر سوار ہووے

ہولے ہتھ والے قاتل رہن دِتا ، مویاں وچ ، نہ زندیاں وچ مینوں
جہڑی ضرب لاندائے تھوتھی ضرب ہووے ، جہڑا وار کردائے ہوچھا وار ہووے

میں وعدہ خلافی دی وجہ پُچھی ، اوہنے ناز دے نال ارشاد کیتا
دِلبر اوہ نہیں دِلبری وچ پختہ ، پختہ جہناں دا قول قرار ہووے

قاتل پچھانہہ ہو جا ، تڑفن دے مینوں ، دھبے کِتے گواہی نہ دے جاون
خون نال اے لِبھڑی لاش میری ، تیرا کیوں دامن داغدار ہووے

پتا نہیں کیہ ہوندو نے غزل دا ، جے میں ، یار ای ، رکھ ردیف لیندا
میرا شعر ، چُبھ جاندائے دشمناں نوں ، جہڑے شعر دا ، قافیہ یار ہووے

ساقی ہتھ کھچ لیائے تے ٹھیک ہویائے ، تیرا فضل خیال درست ناہیں
تُوں رج کے پِیئیں تے پیا ڈِگیں ، راہ وچ رُڑھدی پَئی دستار ہووے

ڈبیاں ہویاں دِل وچ اگاں بھڑک پیاں اَج فیر
یاد تیری دیاں مِٹھیاں تاراں کھڑک پیاں اَج فیر

کدھرے سُتی ہوئی نشتر لیھنی پے گئی مینوں
نُٹیاں سُولاں پَیراں دے وچ رڑک پیاں اَج فیر

جہناں صبر قرار میرے دی پُونجی ساڑ گوائی
اوہا بجلیاں، سِر میرے تے کڑک پیاں اَج فیر

میریاں کناں دے وچ گُونجے بول رقیباں والے
مونہہ میرے تے رَت دیاں بُونداں دھڑک پیاں اَج فیر

نگاہ تیری دا ترچھا کھنڈ مُڑ چیتے وچ آیا
نَساں جگر میرے دِیاں سَبھے پھڑک پیاں اج فیر

نال میرے اِکواری جھڑیاں چیتر دے وچ رہیاں
اوہ ہشنات دیاں زنجیراں کھڑک پیاں اج فیر

فضل میرے واویلیاں ہتھوں تنگ گوانڈھی سارے
غُصے دے وچ دونویں گھڑیاں بھڑک پیاں اَج فیر

گیاں چاڑھ بھواٹنے صوفیاں نوں ، اکھاں کھویاں اک بے دین دیاں (1)
قسمیں میں وی اَج چکرا جاندا ، جے نہ عادتاں ہوندیاں چین دیاں

واہ واہ عاشق دی موت معشوق تائیں جہنے ہمہ تن سوز بنا دِتا
پیّاں پَین پروانے دی لاش اُتے ، چھم چھم اتھراں شمع غمگین دیاں

خبرے کیہ خدا دی ہے مرضی ، فصلِ گُل اندر میرے جسم اُتے
تاراں پیّاں رَڑکن گریبان دیاں ، تنداں پیّاں چُبھن آستین دیاں

چہل پہل جاندی رہی چمن وچوں بُلبل قفس وچ جدوں اسیر ہو گئی
گرم جوش صیّاد نوں ٹھنڈ پے گئی ، مُک سختیاں گیاں گلچین دیاں (2)

مینوں سوہنیاں دے پریشان گیسو ، کر گئے فقیر تے کیہ ہویا
دِل وچ خوشی اے، کسے نوں لبھیاں نیں جویں شاہیاں ختن تے چین دیاں

ذوقِ سُخن نہ ہوندا تے مدتاں دے ، مینوں غم پامال کر گئے ہوندے
شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نیں ، مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعیاں دی ترتیب:

1- گیاں مارمت شہر دے مُفتیاں دی ، اکھاں مست الست بے دین دیاں

2- گرم جوش صیاد نوں ٹھنڈ پے گئی ، گھیاں سختیاں تک گُل چین دیاں

(بیاض ،ص:89)

☆ قلم زد شعر:

حیرت نال تارے بر بر پے تکن ، مارے رُعب دے رات خموش ہوگئی
راتیں ویکھنے والیاں سان شاناں ، بزم وچ میرے ماہ جبین دیاں

(بیاض ،ص:89)

خزاں دے اون دا دن دور کیہ اے
تیرے دل وچ بت مغرور کیہ اے

جو دل دیوے اوہدا بن جائیں دشمن
ایہہ تیرا سوہنیا دستور کیہ اے

بتاں دل کر لیا منظور میرا
خدا نوں ویکھئے منظور کیہ اے

لیا جس ویکھ تیرا روئے روشن
نگاہواں اوہدیاں وچ نور کیہ اے

نمایاں سو بسو اوہدی تجلی
کروڑاں طور نیں اک طور کیہ اے

مُراداں تیریاں بر فضل آون[1]
خدا دے فضل اگے دُور کیہ اے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
-1 فضل بر تیریاں آون امیداں
(بیاض، ص:91)

☆ چار قلم زد شعر:

-1 اسی تیرے ، تیرا کوچہ اساڈا
کیوں روکے غیر دا مقدور کیہ اے

-2 سبھی حاصل غماں دے نیں خزانے
تینوں پرواہ دل رنجور کیہ اے

-3 جویں رکھے تویں الحمد اللہ
مجال بندۂ مجبور کیہ اے

-4 محبت دے جہناں نے جام پیتے
اوہناں لئی بادۂ انگور کیہ اے
(بیاض، ص:91)

اوہنے جو جو لکھے عشاق رکھن ، اپنے کول تعویذ بنا کے خط
خط دُور کر لیندے نیں سینیاں دے ، اپنے سینیاں نال لگا کے خط

اوہنے لَین توں صاف انکار کر کے ، میرے قلب شکستہ نوں چوٹ لائی
جہڑا طرزِ طغرا وچ لکھیا سی ، سَو سَو نستعلیقیاں پا کے خط

سر سبز میرے نامہ بر تائیں ، مولا باغ جہان دے وچ رکھے
جان اپنی ہیل کے دے آیا اے ، سبز خط والے تائیں جا کے خط

بناں پُچھیاں دَسیاں جان گئے ، اوہ کہڑے آہو چشم نے یاد کیتا
میں کھولیا ساہمنے دوستاں دے ، جدوں اکھیاں دے نال لا کے خط

اوہ میلن تے آئے نے بسمِ اللہ مریاں بندشاں ، میرے مضمون میلن
پئے گمنام خط کیہ پڑتال دے نیں ، میریاں خطاں دے نال ملا کے خط

پیدا دل وچ نویں گھبرات ہوگئی، کدھرے اکھر ای غلط نہ پڑھے جاون
لکھیا گیا شکستہ دے وچ اوہنوں میں جو لکھیا اَج گھبرا کے خط

شروع ہوئی ناراضگی فضل اُتوں، سارے شہر دے نال ناراض ہو گئے
جس تے ثبت گجرات دی مُہر ہووے، رڈی وچ سُٹ دین اُٹھا کے خط

O

اوہ طوبیٰ دیاں چھاواں کولوں نہیں بھرمائے جانے لوک
کر لیندے نیں جہڑے تیریاں کندھاں نال ٹکانے لوک

اوہدے کوچے وچ ہر ویلے تن دے رہندے تانے لوک
میرا گزر ہووے جس ویلے چڑھ جاندے نیں سانے لوک

ساقی ہس ہس ساغر دِتے اوہ اک واری تھکے نہ
نرگس مست تیری نے کیتے جہڑے نموں جھانے لوک

شاید بادِ صبا کجھ خوشبو زُلف تیری دی لَے آوے
ایسے ٹوہ وچ سَون نہ راتیں تیرے درد رنجانے لوک

پہلاں فضل ہمسایاں توڑی میرا کوئی نہ جانوں سی
اَج جنون میرے دا صدقہ مینوں سارا جانے لوک

O

دِلا اک محبوب دی جھڑک سُن کے ، پایاں توں کیہ ایڈ کہانیاں نیں
اجے تھاں تھاں تے ٹھڈے لگنے نیں ، اجے در بدر ٹھوکراں کھانیاں نیں

خزاں ماریو بُلبلو بیٹھیاں رہو ، اجے باغ ول جانے دا مزہ کوئی نہیں
مالی اجے گھُمانیاں نہیں پھڑیاں ، نہ صیّاد نے جالیاں تانیاں نیں

وس پے گئے اوہناں فرشتیاں دے ، ساڈے ہون تے سان مُخل جھڑے
اِتھے اوہناں ایں بھرے اعمال نامے، اوتھے اوہناں کولوں ایں گُرزاں کھانیاں نیں

دِنے گھڑیاں تے رات نوں گِنن تارے، پلکاں نال پلکاں جھٹ جوڑدے نہیں
کدھرے جہناں دِیاں لگ جان اکھیں ، خاکب اوہناں نے اکھیاں لانیاں نیں

پچھے پچھے پئے اوہناں دے دست بستہ عقلمند زمانے دے پھرن کیوں نہ
تیرے جھل اندر جہناں جھلیاں نیں خاکاں راہ تیرے دیاں چھانیاں نیں

میرے دل نوں جیکر خوشی ہووے تاں وی اکھیاں تھیں ہنجو نِکل آون
ایہہ نشانیاں غماں دے پھٹ دیاں ، کدی جاندیاں جاندیاں جانیاں نیں

نویں سِر مُڑ بارشاں ہون گیاں ، نویں سر مُڑ کسیاں وگنائیں
جہڑے فضل دریا وچ جا ڈِگے ، واپس نہیں اَوناں اوہناں پانیاں نیں

رُوپ اوہدے دیاں جھلکاں پینڈیاں جہڑے پاسے نظر اُٹھاں
پتا نہ لگے روپاں والا ، آپو رہندائے کہڑی تھاں

برہوں دی اگ کون بُجھائے ، ہوئی حیات اجیرن میری
اوہنوں ویکھاں تے غش کھاواں ، نہ ویکھاں تے مَردا جاں

پینے والیاں لوکاں تائیں کیہ پینے وچ حاصل ہووے
جہناں کدی شراب نہیں چکھی ، میں اوہناں نوں کیہ سمجھاں

ہتھ جویں اُس لائے مینوں ، لائے دست شناساں تائیں
میں اپنا ہتھ دساں کہنوں ، کس دے کولوں فال کڈھاں

ہے تھاواں دے وچ تفاوت اصلی کار دوہاں دی اِکو
مجنوں جنگل وچ دُھمائی ، میں گلیاں وچ دُھوڑ دُھماں

میں جہناں دِی سیوا کیتی ، پہلاں دے ہمسائے نکلے
لانے والے کھان بِراں نوں اوہناں دی گھر دوجے چھاں

مٹی اُتے گلاں مکن فضلؔ میری کنج باس نہ دُھمیں
میں وِی ہاں گُل اوس چمن دا ، وِچھے ہویا بُوٹے خاںؔ

مارے ظالما وکھ وفا میری ، جدوں ظلم ہووے آشکار تیرا
اوتھے میرا وِی ذکر اذکار ہوندائے ، جتھے چھڑدائے ذکر اذکار تیرا

اللہ کرے جھڑے جوڑ جُوے ہوئے نیں، جُوے ہوئے ایسے طرح رہن اگوں
مُٹھاں تیریاں دے وچ دِل ساڈے ، دِلاں ساڈیاں وچ پیار تیرا

اسی خیریت تیری منگنے آں ، تُوں ارمان ساڈے دِل دے کڈھنے نیں
ساڈی زندگی ربّ توں منگ قاتل ، اساں جھلنائیں اِک دن وار تیرا

تُوں بزم وِچوں جہنوں کڈھ چھڈیں ، ناہیں حق کوئی اوہنوں شکویاں دا
بیٹھا رہن دئیں تے تیری مہربانی ، بے اُٹھا سٹیں ، اختیار تیرا

ڈِٹھے پڑھدے نفل شکرانیاں دے، تُوں جہناں نوں چونبھڑاں لائیاں نیں
منگے کون قیمت پھُلاں تیریاں دی ، ہے جد پھُل توں قیمتی خار تیرا

اثر اوہدے تغافل تے کیہ پینائیں ، بھانویں اپنے سینے نوں چیر سٹیں
جہنے کدی نہ پچھیا فضل تینوں ، ہویا کیوں دامن تار تار تیرا

....

قلم زد شعر:

خوشی نال در توں ٹور سائلاں نوں ، جہڑے خیر دیدار دا لین آئے
رہیں دولتِ حسن وچ کھیڈدا توں ، دِسے پیا دربار دُر بار تیرا
(بیاض ،ص:94)

چھڈ خطاں دا اَج حساب ساقی ، کھلے ہتھ آوے عاموں عام آوے
اُتوں تلی بھریا ہویا لباں توڑی ، میری طرف آوے جہڑا جام آوے

میری لاش اُتے دشمن رو رو کے ، میری موت دی وجہ پئے پچھدے نیں
ایتھوں یار ٹُر جائے تے ہے چنگا ، اوہدے سر نہ کوئی الزام آوے

کدھرے کھل اُتار کے پوے دینی ، دھرنا پوے سر آریاں ہیٹھ کدھرے
پندھ عشق دا کوئی آسان ناہیں ، ایتھے سخت توں سخت مقام آوے

مینوں شام تھیں لے کے فجر توڑی ، نیندر ایسے اُڈیک وچ تہیں پیندی
شاید فجر نوں جہڑی ہوا آوے ، لے کے یار دا کوئی پیغام آوے

میری زندگی دے وچ جو ظالم ، میریاں آساں تے پھیر دا رہیا پانی
ہُن کیوں وچ اکھاں پانی لے آوے ، جدوں وچ گلاں میرا نام آوے

اوہنوں ویکھ کے آپ بے تاب ہووے، جے نہ ویکھے تے کرے بیتاب مینوں
میرا دِل جہڑا چالا پھڑ بیٹھائے ، ایہدا ٹھیک نہ نظر انجام آوے

کجھ ڈُلھیاں بیراں دا وِگڑیا نہیں ، ہُن وِی فضلؔ جے کدی کر لے توبہ
بھُلے صبح دے نوں بھُلا نہیں آہندے ، جہڑا پرت گھر نوں وقتِ شام آوے

مست ناز وچ سوہنا تے ویکھ جلوہ ، ہیساں اسی گوا کے ہوش بیٹھے
ایویں بے فائدہ سُو ہے رات ساری ، رہے نال کندھاں لا کے گوش بیٹھے

پیریں پے پے چھالے پئے روکدے نیں ، دامن کھچ کھچ خار بٹھان مینوں
میں بے ادب ہو جاناں جے بیٹھ جاواں ، جے نہ تیرے جنون دا جوش بیٹھے

اوہدا ستم ، اوہدے لطفوں گھٹ ناہیں ، اوہدے نال کجھ ضوابط چاہیدائے
دِل ستم برداراں دا بیٹھ جائے ، تھک کے جس ویلے ستم کوش بیٹھے

فرق درد تے صافی دا کِس کرنائیں ، کس ویکھنائیں خط پیمانیاں دا
دریا دِل ہو کے بیٹھیں اَج ساقی ، تیرے ساہمنے نی دریا نوش بیٹھے

اوہدی بزم وچ موقعہ ویکھ کے میں ، عرض حال جد اپنا کرن لگا
اوہنے خادماں نوں کہیا فضل تائیں ، آکھو ہو کے بس خاموش بیٹھے

○

ذرّے بنے خورشید دا کرن دعویٰ ، جہڑے راہ میرا شاہ سوار گزرے
دین دونویں جہان ٹھکرا کیوں نہ ، اوہ جہناں نوں ٹھوکراں مار گزرے

کتھے جا کے ویکھئے مُکدی اے ، شروع ہو گئی حد رسوائیاں دی
عزّت اپنی ماریاں نال میرے ، رَل کے کوئی نہ سرِ بازار گزرے

اوہدی طبع تے بوجھ ہے ذکر میرا ، پایا میں سی نازاں دا شوق جہنوں
جس نوں گفتگو کرن دی جاچ دسی ، اوہنوں بات میری ناگوار گزرے

مُڑ کے سبز پُرملاں ہون لگیاں ، مَولے زخم نہ اجے دیوانیاں دے
اللہ خیر دے نال بہار آوے ، اللہ خیر دے نال بہار گزرے

اسی ساں میخانے دی وچ ڈیوڑھی ، اوہناں مونہہ ساڈے وَلّوں پھیریا سی
خبر نہیں اوہ سان بزرگ کہڑے ، جہڑے سانبھدے اَج دستار گزرے

دِل دا ہو گیا خوشی دے وچ واسا ، پُورے طور دی فضل تسکین ہو گئی
دِن امن امان دے نال گزرے ، جھڑے یار دی زیر دیوار گزرے

....

☆ قلم زد شعر:
اوہنوں جال دے لان دی لوڑ ناہیں، جاندائے جال دی بن فتراک اوہدی
پیراں وچ ٹُر آپ شکار آوے ، جھڑے پاسیوں میر شکار گزرے
(بیاض،ص:97)

پَے جائے جے یار دی دَس کدھرے ، طالب ٹُر کے سِراں دے بھار مِلدے
چڑھ کے کوئی سُولی اُتے جا مِلدے ، کوئی پہنچ کے ہیٹھ تلوار مِلدے

دِل وچ جِہناں نوں مِلن دا شوق ہووے ، چھالاں مار کے شوہ وچکار مِلدے
پکّے مِلن دے جِہناں نے قول کیتے ، کچّے گھڑے تے ہو اسوار مِلدے

بُرے جدوں دن گردش دے آجاون ، چھڈ یار جا نال اغیار مِلدے
بُکّل مار کے کولوں دی لنگھ جاندے ، ہیسن کدی جِہڑے جپھے مار مِلدے

رہندی مغز وچ سوچ وچار ناہیں ، دِل دے وچ نہیں صبر قرار رہندا
پہلی واری سبھ کجھ ساڑ سٹّن ، شعلہ رُو جِہنوں پہلی وار مِلدے

مقتل وچ سرمد نوں ویکھ کے تے ، کسے جھوم کے ایہہ آواز دِتی
سِروں اُرا نہہ بدنامیاں کون جھلّے ، سِروں پرانہہ ہو جائیے تے یار مِلدے

وَاٹاں لمیاں ویکھ کے ڈولئے نہ ، دِل وچ ہمتاں ہون چکور دِیاں
روشن چن وچ جھناں دے عکس پینڈے ، اوہ کوئی سَوکھیاں نہیں دِلدار ملدے

فضل فرق زمیں اسمان دائے ، بھلا اوہدیاں میریاں نسبتاں کیہ
اوہ خزاں وچ پھلاں دی مَوج مانے ، فصلِ گُل وچ مینوں نہیں خار مِلدے

....

☆ قلم زد شعر:

اج غم محبت دے نال مل کے ، حملے شروع کجھ غم ایام دے نیں
مُٹّے اج نہ نشے دی تار ساقی ، مینوں رہن ساغر لگا تار ملدے

(بیاض، ص:98)

مینوں جس جیون جوگے نے اک واری کیتا یاد نہیں
مینوں دِن اوہدیاں یاداں دے جیون دا کوئی سواد نہیں

جو مزہ نہ دیتے ظالم نوں ، اوہ ظلم رسیدہ کاہدا اے
پہنچے نہ جہڑی عرشاں تے ، اوہ کوک نہیں فریاد نہیں

کیہ دَساں پُچھن والے نوں ، میں کِتھے ہوش ونجا بیٹھا
جس تھاویں ڈاکا وَجا سی ، اُس تھاں دا نقشہ یاد نہیں

قد مِیاں اوہدے ورگائے ، نہیں طاقت ٹُرنے پھرنے دی
لیکھے وچ میرے سرو نہیں ، نظراں دے وچ شمشاد نہیں

تُوں سُن کے میریاں عرضاں نوں ، مَتھے تے تیوڑی چاڑھ لئی
دَس جہڑا میں سر مَتھے تے ، دھریا تیرا ارشاد نہیں

کجھ مینوں جیہدیاں چاواں نے ، شاعری دے وَل لیاندا سی
وا قِسمت اوہا شعر میرے سُندائے تے دیندا داد نہیں

آپ ناحق خون گزار کے تے ، اُپر لاشیاں دے اشکبار کیوں ایں
ویکھ ویکھ کے حاصلِ ستم تائیں ، پیا ہتھ مَلدا ستمگار کیوں ایں

ہویاں مدتاں ہوئے نہیں فیر پیدا ، بوسے لِشک پھاہیاں تائیں دین والے
ہُن منتظر کِس منصور دی اے ، کھلی باہواں کھلار کے دَار کیوں ایں

جے ہووے اجازت تے اِک واری ، اوئے بیدادگر تیرے توں پُچھ لاں میں
جُرم ویکھنے دا کیتا اکھیاں نے ، بے قصور دل نوں پَیندی مار کیوں ایں

سرفروش تے رہیا نہیں کوئی باقی ، شاید لاشیاں دے ٹکڑے کرن لگا اے
اوہ کمر بستہ ہویا فیر کیوں ایں ، ویہندا پیا تلوار دی دھار کیوں ایں

بِسر نال دیوار دے بھَن کے تے ، روزہ اپنے صدق دا بھَنیئے کیوں
اوہ کدی تے پُچھے گا فضل بیٹھا ، بستر لا کے زیرِ دیوار کیوں ایں

جھناں دیدیاں نے تیری دِید لٹی ، جھات ہور دے پا نہ سکدے نیں
تیر نظر تیری دے مجروح پنچھی ، کِدھرے اُڈ کے جا نہ سکدے نیں

تیرے عشق فیاض دی اگ وچوں ، لبھی سدا بہار گلزار مینوں
میرے دِل دیاں داغاں دے کھڑے ہوئے ، پھُل کدی مُرجھا نہ سکدے نیں

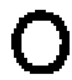
ڈِگن جو اسماناں توں ، اوہناں تائیں زمیں ڈِگدیاں سار بُوچھ لیندی
گر جان جھڑے تیری نگاہ وچوں ، کدھرے پَیر جما نہ سکدے نیں

اِک ہتھ دے نال وجا توڑی ، تیریاں عاشقاں لوکاں نوں دس دِتا
تُوں جھناں نوں کدی نہیں یاد کیتا ، تینوں کدی بھلا نہ سکدے نیں

ایویں تانگھ دیدار دی رکھ بیٹھائے ، میرے دِل نادان نوں کون آکھے
خواباں وچ جو اَون توں شرم کردے ، باہر پَردیوں آ نہ سکدے نیں

وَجے ہوئے زباناں نوں جندرے نیں ، لگّی لباں اُتے مُہر چُپ دی اے
جھناں کول اے سچ دی گل کوئی ، کوئی گل سمجھا نہ سکدے نیں

فضلؔ جس بھاگاں والے اکو واری ، اوہدے وَسدے کُوچے دی سَیر کیتی
وعظ ذکر بہشت دا چھیڑ کے تے ، اوہدا دِل پَرچا نہ سکدے نیں

کر گئے مٹاں دے مٹ حریف خالی ، نہ کوئی عذر نہ کوئی انکار کیتا
میری وار ای ، موج دریا ساقی ، چُلی چُلی تے پیا اصرار کیتا

پَیر دشتِ جنوں وچ پاندیاں ایں ، ہویا دِل دے وچ افسوس پَیدا
ایتھے اَڑ کے پاندا نال خاراں ، ہتھیں کیوں دامن تار تار کیتا

جاں کھناں نہیں جان دا کوئی پُچھے ، لذتاں اوس تھیں دردِ ہجراں دیاں
جنے اَکھ کیتی وقفِ اشک ریزی ، جنے دِل وقفِ انتظار کیتا

ایتھے کُنج تنہائی وچ میں مضطر ، بزمِ یار وچ دِل خورسند اوتھے
میں سی یاد کیتا بار بار دل نوں ، دل نے یاد مینوں بار بار کیتا

اکواری ہویا اتفاق میرا ، ڈِٹھا فیر نہیں ہٹ وَھڑوایاں دا
دِل ویچ کے درد وہاجنے دے ، پچھوں کوئی نہیں وَنج بپار کیتا

کُجھ نہ ہون نالوں ہے سی فضلؔ چنگا کُجھ تقلید فرہاد دی ہو جاندی
ایویں زانواں دے اُتے دھرن نالوں ، سر نوں کیوں نہ نذرِ دیوار کیتا

....

☆ قلم زدشعر:

اناالحق دے شور نہ سُنن دتا ، قطرے خون ناحق دے پچھدے رہے
اوہ جُرم منصور نے کیہ کیتا ، جہڑے جُرم نے قابلِ دار کیتا

(بیاض،ص:102)

دے نکلنے دی مُہلت جسم وچوں ، میری جان بیمار نوں ہولی ہولی
روک روک کے قاتلا حق میرے ، اُتے پھیر تلوار نوں ہولی ہولی

ویکھو پھڑکدی بُلبل دے بدن وِچوں ، جتھے خُون ڈِگا اوتھے پھُل بَن گئے
اوہدے جذبیاں کھچ کے لے آندا ، قفس وچ بہار نوں ہولی ہولی

میں وِی خوش ہاں جے برخلاف میرے ، گلّاں سُن کے غیر پئے خوش ہوون
شکر اے مجلساں دے وچ جاچ آ گئی ، گلّاں کرن دی یار نوں ہولی ہولی

میرے دِل وحشی تائیں غمزیاں نے ، اوہدے گیسواں وچ اسیر کیتا
گویا جال دے بیٹھ شکاریاں نے ، آندا کھچ شکار نوں ہولی ہولی

دِل تے کدی جا دِلبر دا عکس پینائیں فضلؔ کاہلیاں پَین دی لوڑ ناہیں
پہلاں ہنجواں دے نال دِل اُتوں ، دھو لَے گرد غبار نوں ہولی ہولی

....

☆ دوقلم زدشعر:

1- لوک کرن مچلکیاں جہناں تائیں ، اوہ بھی ویکھ اوہدے ولوں ہسدے نیں
ہولا عشق نے ککھاں توں کردتا، تیرے عاشق زار نوں ہولی ہولی

2- چُبھا خار بس اوتھے دا رہیا اوتھے ، مار گئی ہمدرد دی پیڑ مینوں
پیڑ وچ میں کھچیا ہتھ اوہدا ، اوہنے کھچیا خار نوں ہولی ہولی
(بیاض،ص:103)

لکھ پہاڑ سِراں تے ڈِگن برہوں اندر جھلدیاں رہناں
چوراں وانگ نہ پھبّے ایتھے لکھاں کولوں چلدیاں رہناں

سُکیاں پھوکاں دی کیہ طاقت جھل پوے شاہ رحماں بھاویں
جہڑے اللہ والیاں بالے اوہناں دیویاں بلدیاں رہناں

موقعہ فیر نصیب نہیں ہونا ، جو کجھ چاہنائیں بنھ لے پلّے
مُلک عدم وچ گھر دیاں پچھوں تینوں خرچ نہیں گھلدیاں رہناں

ایہو خاص فقیری ہووے ، سُنیائیں خاص فقیراں کولوں
حرص ہوا دَل جان نہ دیناں ، دِل اپنے نوں وَلدیاں رہناں

کتھے یار میرے دا کوچہ ، واعظ تیری جنت کتھے
مینوں موم نہ سمجھیں جدھر ، کوئی ڈھالے ، ڈھلدیاں رہناں

اوہدی محفل وچ رسائی کرے رقیب خراب نہ تینوں
تُوں چھپ نہیں بَنیا رہناں ، وَال تیری نہیں گلدیاں رہناں

آوَ نہ آوَ اگے پچھے ، یار میرے دی مِٹھیو یادو
غم جس ویلے گھیرا پاون ، اوس ویلے تے رَلدیاں رہناں

فضلؔ خدا نے ویلا دتا ای ، چنگا عمل کما لے کوئی
جے نہیں چاہندا پچھوں روندیاں دھوندیاں تے ہتھ مَلدیاں رہناں

کوئی نہ شکل رہائی دی نظر آئی ، اسی چڑاں تک ٹکراں مار دے رہے
جیہا وَل کوئی لگا جے عمر ساری ، قیدی زلف تیری پیچدار دے رہے

داغاں والیاں دِلاں اساڈیاں دا ، پیدا کوئی وی نہ خریدار ہویا
ہوکا رہے دیندے فجروں شام توڑی ، پھردے مُدتاں وچ بازار دے رہے

غالب آجاون سبھناں آفتاں تے مِل جاندی اے جہناں نوں اوٹ تیری
لاگے اوہناں دے کوئی نہ دُکھ آیا ، لگے نال جو تیری دیوار دے رہے

کلی ، پھل ، ستارے تے چن اندر ، جھلکاں نمھیاں نمھیاں پینڈیاں نیں
ہووے کس طرح حُسن محیط اوہدا ، سَوڑے دائرے ہر پُرکار دے رہے

بُروی وچ میخانے دے پَین آئی ، دِتی کھچ کھچ پاڑ شرابیاں نیں
جہڑی واعظ نے عید نوں بھنی سی ، ٹُوٹے اُڈدے اوس دستار دے رہے

اُنج تے ویکھنے نوں لا تعداد واری ، ساڈی زندگی وچ بہار آئی
ایہہ پر اوہ نہ کدی بہار آئی ، اسی منتظر جہڑی بہار دے رہے

سَرُودے اگے وِی آئے نیں آشیانے ، ہُن وِی سَڑ جاندا تے کوئی بات نہیں سی
ہائے بُلبل نوں بجلی نے ساڑ دِتا ، تیلے پھڑے ہوئے وچ منقار دے رہے

فضل کسے نہ پُچھیا حال دِل دا ، لَبھا نہ مونس ، نہ غم خوار کوئی
اپنے شہر وچ وانگ پردیسیاں دے ، اسی اپنا وقت گزار دے رہے

....

☆ قلم زد شعر:

سرفراز ہوگئے جہناں یار اگے ، خم اپنا سر تسلیم کیتا
اوہا رہے شاباش دے ہار پاندے ، جہڑے جتیاں بازیاں ہار دے رہے
(بیاض، ص:105)

چالباز رقیب خلاف میرے ، کھیڈ روز کوئی نویں چال آوے
میرے یار نوں لوتیاں لا آوے ، بالن سِر میرے اُتے بال آوے

کلا عِشق حملہ آور نہیں ہوندا ، جدوں لُدائے چھاؤنیاں دلاں دیاں
غم ، درد ، تکلیف ، ملال ، چنتا ، لے کے لشکراں دے لشکر نال آوے

دیکھ دیکھ کے ستم تے جَور اوہدے ، ہووے جدوں بے دِلی دی شکل پیدا
بھولی شکل اوہدی اکھاں وچ پھر کے ، میرے دل نوں پان پلال آوے

واقف کار اصول دی کویں سوہنی ، کچے گھڑے نوں ویکھ کے ڈیہل کھاندی
ترنا عشق دریا وچ ہووے جہنے ، گھروں تردیاں بیڑیاں گال آوے

رُوشناس شکر اے میں وی ہون لگاں ، قاتل پُچھدائے پیا ہجولیاں نوں
ایہو فضل طالب میرے وار دائے ، جہڑا کھیڈدا پیا دھمال آوے

....

☆ قلم زد شعر:
اوہ شرف دیدار دا کد بخشے ، گلیاں وچ دھکے کھانے والیاں نوں
آوے اوہ کوٹھے اُتے اوس ویلے ، جہنوں کوٹھیوں مارنی چھال آوے
(بیاض ،ص:106)

خوف زدہ بلبل اُکھاں میٹ کے تے ، نال موت دے نظر ملا رہی اے
بدل گج رہے نیں، جھکھڑ جھل رہے نیں ، اَولے وَس رہے نیں بجلی آ رہی اے

بتر کھنبیاں بدلیاں ویکھ کے تے ، طائر چمن تھیں کر پرواز گئے سَن
بجلی کس گلے تتی ہو رہی اے ، اُکھاں کڈھ کے رعب جما رہی اے

چمکی فلک تے بجلی تے کہیا بُلبل ، پانائیں فلک میرے اُتے قہر کوئی
چُونڈھی ہڈیاں دے بر خلاف تتی ، خبرے کیہ چواتیاں لا رہی اے

کیہ آہلناں تے شاخ آہلنے دی ، باہر خطریوں باغ دا باغ ناہیں
شاید مالی دِی زد وچ آ جائے ، جِتاں بجلی جوش وکھا رہی اے

لِشک بجلی دی ویکھی تے جمع ہو گئے ، تیوے قِسماں قِسم دے لان والے
کہیا حُسن پرستاں نے مونہہ اُتوں ، پلہ اَج ناہید سرکا رہی اے

بجلی جاپدائے تابشاں ویکھیاں نیں ، میرے یار دی سلک دندان دیاں
شرمسار ہو کے تاں ای سخن فہمو! مونہہ بدلاں ہیٹھ چھپا رہی اے

چڑھیا بام تے اوہ گھٹا ویکھنے نوں ، آ حیا اوہدی اعتراض کیتا
کیوں طاقچے فلک دے کھول کے تے ، بجلی زمیں وَل جھاتیاں پا رہی اے

تاڑ پنچھیاں نوں پنجرے ماریا سُو ، کُکھ نہیں سُو چھڈیا آہلنے دا
سارا کم صیاد نبیڑ بیٹھائے ، بجلی کیوں تکلیف فرما رہی اے

حال زار اپنا فضل دَس کے تے ، جگ نوں ہَسّن دا موقعہ دین لگائیں
ویہندا نہیں توں روندیاں بدلاں دے اُتے ، کنج بجلی مُسکرا رہی اے

کتے سر پیر ای لبھدا نہیں برہوں دی چھلتر دا
نہ جائے پیش ناخن دی ، نہ چلدائے زور نشتر دا

مینوں برباد جس کیتا میں کیہ دساں پتا اوہدا
اجے توڑی میں پُچھیا نام ایں ناہیں ستم گر دا

نہ کُجھ عقبیٰ لئی کیتا ، نہ کُجھ دُنیا لئی کیتا
بُتاں نے فضلؔ نوں چھڈیا نہ ایدھر دا نہ اودھر دا

....

☆ دو قلم زد شعر:

-1 دھراں جدھر چڑے اودھر ای دل پیراں دے بیٹھ آون
ملے کجھ موقعہ اوہدی گلی وچ مینوں بستر دا

-2 کی کیہ سی جے میرے نالیاں وچ پا اثر دیندوں
الٰہی اوس ظالم نوں جے دل دتوئی پتھر دا

(بیاض، ص:108)

کِسے رنگ وچ تے ہے سُو یاد کیتا ، کوئی گِلہ ناہیں ستم گار اُتے
اوہدے پتھر ای کافی نیں ، نہیں پھینکے ، جے پھُل اوس نے میرے مزار اُتے

ہوئی مدتاں بعد نصیب جہڑی ، ہو گئی اوہ ضائع ملاقات ایویں
رُجھی رون وچ رہی نہ دیدار کیتا ، سَو سَو حیف چشمِ اشکبار اُتے

اُڈدا جے نامہ بَر مُرغ میرا ، اوتھے پہنچ وی گیا تے بہوے کِتھے
پتھر دل معماراں نے دتیاں نیں ، کُجھ شیشیاں جوڑ دیوار اُتے

اوہدی اَکھ ہشیار دے اثر پاروں ، نشے ہرن شراب دے ہو جاون
اوہدے سُرخ رخسار دا پوے جلوہ ، چھا زردیاں جان بہار اُتے

فضلؔ پتا نہیں لگدا کیہ پڑھ کے ، قاتل دم تلوار تے پھُوکیا اے
چلن دین نہ ہتھ مشتاق اوہدے ، حلق آپ دھر دین تلوار اُتے

○

آئینے دے وچ وہندا اے مُڑ مُڑ کے صنم کی
اَج ویکھئے ہوندا اے نواں ہور ستم کی

لگا گئی بس ایہا پریشانی میری نوں
ایہہ مُتھے تیرے اُتے جو لٹ رہندی اے لمکی

عرشاں تے دماغ اپنا گدا رکھدے نیں تیرے
کہ خسرو اے کیہ اوہناں دے نزدیک تے جم کی

ہے اوسے نے لَٹ بُوریاں گُجھ لوکاں نوں کیتا
جہڑی سی ہَوا گُھیہہ کے تیری زلف توں رَکّی

توں عین بصیرت دے بناں نظر نہ آویں
وَسنیک ایں شہ رگ دا تے مُڑ اکھیاں دا کم کی

ایہہ بھی کرے شوق اپنے دا گجھ پورا تقاضا
اک وار شب وصل ، میں اکھ اپنی نہ جھمکی

جو کردے نے بُت ، ہوندیاں نیں مونہہ دِیاں گلّاں
کیہ اوہناں دے اقرار ، سخن کیہ ، تے قَسم کی

تک جس دی چمک میری نظر سہم گئی سی
اوہ پرت کے بجلی نہ کسے بام تے چمکی

دن منگیاں ملے تینوں محبت دے خزانے
تک فضل خدا تیرے تے کیتے نے کرم کی

O

ہر ویلے چھریاں رہندیاں نیں آمادہ کوک پکاراں تے
مضراب محبت تیری دا ، پھر جاندا اے جھڑیاں تاراں تے

خبرے گل کتھوں نکلی اے ، پئی لبھدا آبِ حیات نہیں
اک دھار پھُدا رہندائے اوہدا تیغاں دیاں دھاراں تے

کوئی سوجھت والا اوہناں نوں آہندا نہیں بُونداں خون دیاں
پا جاندی وار شہید گئے ، لعلاں دے لڑ تلواراں تے

رِنداں دیاں ریساں کرنائیں کیہ واعظ تیری ریساں نیں
توں بیٹھا جھولیں منبر تے ، اوہ جھوٹے لیندے داراں تے

جے اللہ بیلی ہووے تے کُجھ پیش نہیں جاندی دشمن دی
ڈک دھاڑاں تائیں لیندے نیں مکڑی دے جالے غاراں تے

سَستی دے روضے وچ سُتیائیں ہوتاں نوں لنگھن دیندے نہیں
تا محشر دھبا رہنائیں ، تُسن دا کُتر سواراں تے

اَج بادِ صبا وچ مستی دے ، گئی اُکھڑ اپنیاں پیراں توں
سٹ پھُلاں اُتے دُھوڑ گئی ، شبنم دے قطرے خاراں تے

جو روز ستاندے رہندے سَن ، ہو رخصت اوہ دربان گئے
سر ساڈے جتھے وَجّے نیں ، اوہ نِین نشان دیواراں تے

اک وعدہ کر کے نال میرے ، مَتھے تے تیوڑی پا بیٹھا
پئی اوہدیاں قول اقراراں دی ، پَیندی اے دَکھ انکاراں تے

میں سیس نوائی جاناں واں ، اوہ مُکھ پرتائی جاندا اے
تک میرا شوق شہادت دا ، پیا قاتل پیندائے بھاراں تے

پیری وچ پردہ عِشق دیاں چوٹاں تے پائی رکھن گے
کجھ مینوں فضل اُمید نہیں ، ایہناں ہنجواں برخورداراں تے

لشکیاں ہویاں زلفاں تائیں ہور ذرا لشکائی جا
دُکھاں گھُپ ہنیرا کیتا اے چناں چانن لائی جا

بیماراں دیاں خیراں ہوون سُتیاں نبھاں جاگ پیاں نیں
پازیباں دا اللہ راکھا پازیباں چھنکائی جا

محل وچ نہ پہنچن بھاویں محمل تیک تے پہنچن نظراں
اے ناقہ ٹُر ہولی ہولی اِڈ نہ دھوڑ دُھمائی جا

تیری زلف سنوارے جہڑی اوہا ہوش وگُتی دایا
شابا شابا ماندریاں دے تائیں سپ سُنگھائی جا

ہے صیاد تسلی مینوں بُلبل نوں نیں سنتے خیراں
توں گُلابی رنگ ایہدیاں پھنگاں تے چھڑکائی جا

بانکی ٹور کِسے دی اُتے میں اَج قلم اُٹھانی چاہناں
اے طاؤس خیال میرے دے توں اَج پَیلاں پائی جا

توں کد توڑی وہندیاں رہنائیں زخم رسیدہ پیراں تائیں
گوڈیاں پَرنے ٹُر پو راہیا تے منزل وَل دھائی جا

دلبر شعراں دی چَس رکھے ہووے فضلؔ مبارک تینوں
توں شعراں دے اوہلے اوہنوں اپنا حال سُنائی جا

اُٹھے کسے نوں ہَین اُٹھان واہتے ، پئے خیال دِلاں اندر اُٹھدے نیں
ہوری کم واہتے بھاویں بزم اندر ، اوہدے جس ویلے چاکر اُٹھدے نیں

اوہ اے سَیر گاہ تیرے دیوانیاں دی ، اوہ پئی دُھوڑ جہڑی تھانویں اُٹھدی اے
ڈیرا اوہ اے تیرے سَودائیاں دا ، اوہ پئے جس تھانویں پتھر اُٹھدے نیں

کدی زمیں اُتے ہتھ ٹیکدے نیں ، کدی کمر اُتے ، کدی زانواں تے
مارے ہوئے غم تیرے دے اُٹھدے نیں ، پَر نہ پُچھ اوہ جیونکر اُٹھدے نیں

ہے اوہناں نوں کون ٹھکران والا ، اتے کون ڈیگن والا جمیاں ایں
ڈِگے ہوے جہڑے پیراں تیریاں دی ، اُتوں تلی کھا کے ٹھوکر اُٹھدے نیں

اوہدی گلی وچ جہڑیاں لگیاں نیں ، اوہناں دُھونیاں دا پٹن سہل ناہیں
وِچھ جان جہڑے اوہدے دَر اُتے ، نال مشکلاں دے بستر اٹھدے نیں

کل فضلؔ تائیں مالا دے گئے سَن ، اَج تِلک متھے اُتے لا گئے سُو
کافر بُت بہہ جاندے نیں کول جس دے، کر کے اوس تائیں کافر اٹھدے نیں

فتنہ پرور اک اکلّی نہ نگاہِ یار سی
عشوہ سی ، انداز سی ، رفتار سی ، گفتار سی

خال نے اُس شوخ دے دھوتے ہوس میری دے داغ
میرے خم کڈھے نیں جس اک ابروئے خمدار سی

زاہد ہر شے ہوندیاں پیندا رہیا لے کے اُدھار
تسبیاں سَن ، جُبّہ سی ، سجادہ سی ، دستار سی

تازگی روح نوں مِلی تے عقل میری جل گئی
کوئی دَستے حُسنِ دلبر ، نُور سی یا نار سی

بُوندیاں برسن نہ کیوں ، اُٹھے نہ کیوں کالی گھٹا
دُنیا چھوڑی فضل جاندائے ، جو بادہ خوار سی

....

☆ قلم زد شعر:

بے گناہ کہڑے دی اج گردن تے خنجر پھر گیا
قتل گاہ وچ چار سُو اک شور استغفار سی

(بیاض ،ص:114)

اسماناں دے اُپر شامیں آئے صبح سدھارے
پلکاں میریاں اُتے رہندے اَٹھے پہر ستارے

باغِ عدن دے جو گلدستے پَیراں ہیٹھ لتاڑن
اوہ کس طور قبولن میرے ہنجواں دے اَنگیارے

میں جہناں دے پچھے تکّر نال طوفاناں لائی
ویکھ شکستہ کشتی میری ہَسّن بیٹھ کنارے

گھڑ لے نواں بہانہ کوئی کڈھ ہتھیار پُرانے
بوہڑ شتابی اگلے میرے بھرچ گئے پھَٹ سارے

وِچ بہشتاں وی دِل شاید لگن دین نہ میرا
چار دیہاڑے جہڑے تیری محفل وچ گزارے

میں جہڑے خط لکھے تینوں نال حفاظت رکھیں
کمیاں لوکاں دے کم آسن ایہہ میرے شہ پارے

دیباچے وچ ہمدرداں دی مُک گئی ہمدردی
میری اصل کہانی اُتے کسے نہ بھرے ہُنگارے

میں غفلت وچ رات ونجائی مینوں سمجھ نہ آئی
کاہنوں چن چھیڑ اُلارے تے کیوں گھورن تارے

جے ساقی وَل فضل نہ جاواں تے دس کِدھر جاواں
مُلّاں مینوں جھڑکاں دیندائے بہن دھکّے مارے

ڈھل مٹھ تیری اُتوں ہو جاندائے ، پیدا دِلاں اندر اضطراب ساقی
چلی چلی وِی ہووے تے حرج کوئی نہیں ، لبھے پئی شتاب شتاب ساقی

ہے اَج دید دے چن دی آس لگی ، ذرا شام تک زیر نقاب رہناں
کِتے ڈیگریں روزے نہ کھول دیئے ، تیرا ویکھ کے مُکھ مہتاب ساقی

بدل رحمتاں دے سر تے چھائے ہوئے نیں ، گھٹاں ہور کعبے وَلوں اُٹھیاں نیں
چھڈ اللہ توکلی لا ناہیں ، پیا خطاں دا اَج حساب ساقی

مینوں لاریاں تے لارے دئی جائیں ، تانگھ وچ چنگے دن پئے گزر دے نیں
چڑھیا آس اُمید دا نشہ رہندائے ، مینوں ملے نہ ترش جواب ساقی

سُورج سوا نیزے اُتے آ جائے ، اوہناں مستواراں تائیں خوف کاہدا
ساڈا پھر دیاں بزم وچ جہناں ڈِٹھا ، دھر کے تلی اُتے آفتاب ساقی

ہویا کیہ جے تیرے نے نین کھوے ، اکھاں میریاں وی گُٹ رہندیاں نیں
میرے کول سُوہے سُوہے اتھرو نیں ، جے توں رکھنائیں سُرخ شراب ساقی

کئیاں منبر نشیناں نوں میں جاناں ، تیریاں پَوڑیاں توں جھڑ جھڑ کے ڈِگدے رہے
میرا تیرے میخانے دے ارد گردے ، سارا گزریا عہدِ شباب ساقی

کھنب ایسے دے لا کے تے نہیں کدھرے ، لوک عرش تے چاڑھ دماغ لیندے
ایہہ شیشے دے پنجرے وچ جھڑا ، کر کے رکھیائی قید سُرخاب ساقی

وِچلی چیز دا فضل مشتاق ہاں میں ، کسے قیمتی ساغر دی لوڑ ناہیں
مینوں مٹی دا جام وی پُجدا اے ، میرا پِیر اے ابو تراب ساقی

رُخ ترے تے ڈِگے ہوئے ڈِٹھے گیسو تیرے
چھا گئے اکھاں میریاں اگے اَج پُر نُور ہنیرے

غیر آباد ہوون جس تھانویں اوتھے پان نہ جھاتی
غیر آباد دلاں وچ ہوون محبوباں دے ڈیرے

اوہدی ہر خُوبی وچ آپے ہوندے رہن اضافے
جیوں زُلفاں بَن جاون گیسو ہو کے وَال لمیرے

ہے ظاہر جس خاروں اوہنے آہنی خار لوائے
کیوں نامہ بر پنچھی ساڈے اوہدے بہن بَنیرے

دِل زُلفاں وچ پھاتھے ہوئے، نَسن جوگ نہ رہندے
مُشکاں بَنھ متاع صبر دی لُٹن نَین لُٹیرے

سُن کے صور حشر دے ہلّے نہ تیرے مستانے
اوہناں جاتا مُرغ سحر نے دِتی بانگ سویرے

غیر وسان پئے سنگ روڑے ایڈی کاٹ نہ کردے
محرم حال جدوں پھُل مارن پاون زخم گھنیرے

ایہہ مجلس وچ کھڑ کھڑ ہسّے اوہ چنوں شرماون
حُسن فروش شمع نوں سوہنے جھاڑ بہان پریرے

اک دن سُبک خرام اساڈا نال جھناں رَل ٹُریا
رہے ہمیش خوشی وچ ٹُردے زِمیوں رَگھ اُتیرے

ہمّت وچ سرور میسّر دن ہمّت اُکڑیویں
ساقی کولوں لین پیالے جھڑے ہون اگیرے

جند چُھٹی صیاداں کولوں بجلی دا ڈر لتھّا
طائر دِل وچ زُلف کسے دی کیتے جدوں بسیرے

میں جس دن دا سرو قداں دے لکھّن لگاں قصیدے
آون فضل خیال میرے وچ پئے مضمون اُچیرے

....

☆ قلم زدشعر:

کیہ ہویا مر چکے دشمن سانوں پیا نہ گھاٹا
یاراں دے ہر رہن سلامت سانوں دُکھ جھیرے

(بیاض، ص:34)

ٹوں ویہندا نہیں قاتلا کیوں تنگ اے میری جان
تلوار دے مونہہ اُتے ذرا زنگ اے میری جان

ہے وَتا تیرے حُسن نوں اک شیشے دی حیرت
ایتھے تے زمانے دی عقل دنگ اے میری جان

ہُن ساہمنے آ ، ہُن تے میرے آخری ساہ نیں
ہُن دیر نہ لا ، وقت بڑا تنگ اے میری جان

دَس جلوہ طبیباں نوں ، وکھا کوئی تماشہ
سودائیاں دا وچ خطرے دے اَج لنگ اے میری جان

ٹوں لبھیں تے کونین دی دولت نوں کیہ کرناں ایں
کونین دی دولت تیرا پاسنگ اے میری جان

اوہناں دے لئی جھڑے تیرا شہر بدر نیں
تنگ ملک خدا دائے تے پالنگ اے میری جان

دِل میرا ، ہجر تیرا ، تے ہتھ مولا دے ڈوراں
شیشے دا تے پتھر دا شروع جنگ اے میری جان

جس بزم دے وچ فضلؔ دے شعراں نوں سجایا
ایہہ تیرا عطا کیتا ہویا رنگ اے میری جان

میں بے صبر تے نہیں کسے ہور گلّے ، بیٹھا اکھیاں تھیں جاری نیر کرناں
لٹکی ہوئی اے پتلیاں وچ جہڑی ، صاف کسے دی پیا تصویر کرناں

ٹھنڈی پُرے دی جدوں ہوا سِر تے ، گھٹاں کالیاں گھیر کے لے آوے
مینوں چنگ چواتیاں لگ جاون ، پیا جامیاں نوں لیر لیر کرناں

دساں اپنے آپ دی شرح کر کے ، میں ظلوم وی آں تے جہول وی آں
اپنے پَیر کُہاڑیاں مار آپوں ، آپے پیا تقدیر تقدیر کرناں

پھاتا ہویا وچ وہماں دے ویکھ مینوں ، قاصد کیوں نہ چڑا واچ جاندا
خط لکھناں ، پڑھناں تے پاڑ دیناں ، فیر سوچناں ، فیر تحریر کرناں

میرے ضبط دے خام منصوبیاں نوں ، شوخ اتھراں لَے کے بَہہ گیاں
پانی وچ اوہ فضل کھلون کتھے ، میں جو ریت دے محل تعمیر کرناں

O

پھُر گئی غیراں دی بَد نظری بَد بِینی بَد خواہی
سجناں مُکھ اجے وَٹے پرت نہ وَٹی واہی

کڈھن مان گماناں والے نَکّاں نال لکیراں
اُچّے شملے نیویں کیتے اوہدی کج کُلاہی

اوہ ویکھو اَج آپ شکاری اپنے قابو آیا
اوہنوں ہٹن نہ شیشے اَگوں دے زُلفاں دی پھاہی

میں کیوں محل کسے دا ویکھاں کیوں اپنا سر بھنّاں
نیویں نظر کسے دی وِچّوں مِلی بلند نگاہی

غفلت وچ حیاتی گزری باغِ ارم دیاں خواباں
بھورے کتھے کردا پھرناں نہ بیجی نہ گاہی

اے حاذق بن دید سجن دے ہور نہ دارُو ساڈا
دل جلیاں دے نہیں موافق ، کاہو ، گلقند ، کاہی

فاسد عنصر اکو واری اُس تھاؤں نس جاوے
جہڑے دل دی چوکی لگے میرا ڈھول سپاہی

میں جتنے خط لکھے اوہنوں اپنی ہتھیں پاڑے
آوے مطلب دی گل جتھے جائے پھیل سیاہی

چن اسمانی سُورج کولوں لیندا اے نُور اُدھارا
سر پَیراں تک نُور مجسّم میرا دلبر ماہی

چُپ چپیتا لے گیا جہڑا کنج دِلاں نوں موڑے
نہ ضامن نہ کوئی وثیقہ نہ مَوجود گواہی

میں کنج پہنچاں منزل اُتے چارے پلّے خالی
بکھڑا پَینڈا پَیریں چھالے چھڈ گئے ہمراہی

کدھرے کرے خراب نہ تینوں فضل اُچاپت تیری
شاہاں نے پھڑ دہیاں اِک دن چڑھ چینائیں اُگراہی

○

مصحف رُخ تیرے دے ورقے جلدی کویں اُتھلاں
اک اک حرف پڑھاں وچ دل دے نکھ لکھ واری ہلاں

سُن کے چھیک پیا وچ سینے ، سڑ بل گیا کلیجہ
اوہ دن پڑھیاں چُلھے پائے ، میں جہڑے خط گھلاں

اوہناں قتل میرے دی خاطر تیغاں سان چڑھایاں
ہے سی آس جہناں دے اُتے ، کدی بھواسن ڈھلاں

ثابت وِی نہ ، کانے تُمیں ، اوہناں نالوں لتھے
میں جاتا سی جہناں تائیں ، تربوزاں دیاں وَلاں

اوہناں بے قدراں نے ماری جگر میرے وِچ کاتی
سُٹے تیر جہناں ول کوئی ، میں سینے تے جھلاں

سجناں نے اَج میرے اُتے ، جیوندیاں پٹ پھیری
کُل توڑی تے پھردیاں آیاں ، مویاں اُتے بلّاں

صد افسوس اوہناں بے مہراں ، نال میرے چُپ وَٹی
میں اپنا سر بھَن جہناں نوں ، فضل سِکھایاں گلّاں

o

جس دی 'ناں' دے نال سی ناں میری ، جس دی 'ہاں' دے نال سی ہاں میری
اوس پھڑی سی توڑ نبھان واہتے دِتی توڑ ادھواٹیوں لاں میری

کتھے ڈھونڈیئے تے کتھے ڈھوئیے نہ ، گل کوئی نہ سمجھ دے وچ آوے
ہَین ہر تھانویں ڈیرا لا بیٹھے ، نالے آکھدے نیں کوئی نہیں تھاں میری

اک دانے دی گل سی جہدے پچھے ، کڈھ جنتاں دے وچوں چھڈیو نیں
اگوں سُنناں چاہندے نیں اوس تھانویں ، جتھوں ہڈی لیاوے نہ کاں میری

دانشمند آکھن جس دے ہو جایئے ، آخر کار اوہ بھی اپنا ہو جاندا اے
سایہ اوہدی دیوار دا میں ڈھونڈاں ، کہن لئی ڈھونڈے جہڑا چھاں میری

میں شروع تھیں لے کے اَج توڑی جہدے عشق وچ ذِلتاں جھاگیاں نیں
دم اوہدیاں قدماں دے وچ نکلے ، عزت فضل کجھ رہندی اے تاں میری

سودائیاں نوں بیٹھن دیوو جھل نہ پاؤ لوکو
وارو واری ویہندے جاؤ ، لنگھی جاؤ لوکو

ہتھوں نِکل گیا دِل شوخا ہُن متاں کِس کاری
نہ سِر میرا تے نہ اپنے مغز کھپاؤ لوکو

بھُل بھُلیکھے وی نہ وڑنا برہوں دی جنگاہیں
میں نہیں اپنا آپ بچایا ، تُسی بچاؤ لوکو

میں سِر ناحق تُہمت دھردیو میں کیہ کہواں تُہانوں
جو جو مُونہوں کڈھو شالا جھولی پاؤ لوکو

نہ ہاکر نہ توڑی مارو ، نہ ٹھیکر نہ روڑا
آپ اسی ہاں اُڈن ہارے نہ گھبراؤ لوکو

شرماں والا دِلبر ساڈا ، گلی اساڈی آیا
نیویاں نیویاں نظراں رکھو ، اُتانہہ نہ چاؤ لوکو

جے اُس رشک مسیح دی مسند توڑی پہنچ نہ سکو
اوہدیاں بیماراں نوں اپنی نبض وکھاؤ لوکو

پیدا زخم ہوون جس تھانویں رس بھریا ہتھ لگا
میریاں رِسدیاں زخماں اُتے ہتھ نہ لاؤ لوکو

ہیراں، سوہنیاں تے سسیاں دے سُن بیٹھے آں قصے
فضلؔ ہوراں دی سانوں کوئی غزل سناؤ لوکو

اُڈی ہوئی اے چمن دی کھیڈ ساری ، شاید کھیڈ دا رہیائے شکار کوئی
طاری ہین خاموشیاں بولدا نہیں ، مُرغ چمن ، اج چمن وچکار کوئی

میں سنگ تروڑناں سنگیاں دا ، سنگی پر میری سنگت چھڈ دے نہیں (1)
کھچیاں پچھانہہ تے ماس وچ دھسی جاندائے ، پَیر وچ جیہڑا چُبھائے خار کوئی

آ کے خوشی دے جوش وچ لے آوے ، اِک سطح تے دوستاں دشمناں نوں
میرا دِل بھولا سبھ کجھ بھُل جاندائے ، لیندائے دیکھ جد نال پیار کوئی

سَسّی اپنا آپ ونجا بیٹھی ، دوڑ دوڑ کے مگر وَرولیاں دے
اوس بھولی نے سمجھیا لگا جاندائے ، ڈھوڑاں پُٹدا شُتر سوار کوئی

رنجِ عشق ہے خوشی دا پیش خیمہ ، ایہدے ہوندیاں کد نزدیک آوے
غم ، الم ، کاوش ، خلش ، فکر ، چنتا ، دُکھ ، درد ، تکلیف ، آزار کوئی

اپنے حال تے رہن دے زخم میرا ، اوہ جراح خدا دا واسطہ ای
کڈھ لے نشتر جہڑی بھن بیٹھائیں ، پا کے ہور نشتر نوکدار کوئی (2)

بجلی سنے ہیریاں چڑھی آون چنگیاں قسمتاں نیں عندلیب دیاں
جدوں جمع کرے چونڈھی تیلیاں دی جھولا جھُل پینڈا اے اٹکا کار کوئی

ہوئی شروع بہار تے گھروں نکلے ، اے پر چمن وچ خزاں دے نال پہنچے
ضعف ماریاں اساں بہار والی ، ڈِٹھی فضل نہ موج بہار کوئی (3)

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:

1- میں روک کے رکھاں تے کدوں توڑی ، رکھاں اپنے نال ہمراہیاں نوں

2- کڈھ لئے بھن بیٹھائیں جہڑی نوک نشتر ، پا کے ہور نشتر نوکدار کوئی

3- اساں ناتواناں نے بہار والی ، ڈِٹھی فضل نہ موج بہار کوئی

(بیاض ،ص:123)

شیریں جاناں دے مترادف مٹھے بول سجن دے
بہتر آب حیاتوں قطرے اوہدے چاہ ذقن دے

وچ ہوا دے کھیڈن پیاں اَج دِلبر دیاں زُلفاں
گاٹے چُک چُک سُونہاں لیندے پھردے ہرن ختن دے

(1)
گُل چنیاں دیاں اِتاں روڑے صیاداں دی پھاہی
بُلبل بھولی نے کیہ لبھا جا کے وچ چمن دے

مکر بہانے اوہدے تارن ڈُبیاں ہویاں آساں
مُٹے ہوئے دِل نوں جوڑن لارے عہد شکن دے

یاد اوہدی لا مرہم جائے دِل دیاں زخماں تائیں
گُجھے وچ تصور اوہدے دارُو درد کہن دے

سُولی اُتے چڑھیاں کھُلن راز محبت والے
عاشق چُم چُم گل وچ پاندے آپوں پیچ رسن دے

لالچ پچھے فضل نہ چھڈن محبوباں دِیاں گلیاں
باغ بہشت مِلن تے تاں وِی عاشق ناہیں مَن دے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
گل چیناں دیاں اناں ونے میاداں دیاں پھاہیاں
(بیاض ،ص:124)

چُبھن فیر پیّاں اَج مینوں کیوں دامن دیاں تاراں
شاید فیر شگوفے پھٹے ، پرتیاں فیر بہاراں

وحشت فیر تنیناں دِتیاں ، رتے فیر تروڑے
فیر پُرانے سنگل سودھے ، گھڑیاں میل لوہاراں

فیر اَکھاں وچ سُرخی آئی ، سِر دے وال لُہائے
فضاواں وَل فیر ضروری ، بھیرے کھڑکیاں تاراں

پتھر فیر وَگائے بالاں ، لُوں لُوں زخمی ہویا
ریشم دی ساہ فیر بنا کے آندی میریاں یاراں

جنگل دے وچ ننگے پیریں ، فیر سودائی وڑیا
اُٹھ اُٹھ فیر اگوں اک واری ملنی کیتی خاراں

فیر اک واری بندی خانے ہا ہُو کردا آیا
فیر اِک واری جِھجے مارے ، گُھٹ گُھٹ پہرے داراں

فیر اک واری میں گلمیں دیاں ہتھیں لاہیاں لِیراں
فیر اک واری پیڈھے دھاگے وَرتے سوزن کاراں

اَوکھے ویلے فضل میرے وَل غیراں ہتھ ودھائے
مان تران جھدا سی میتوں ، اوس نہ لَیّاں ساراں

تیری زلف زنداں دا پے جاۓ چسکا ، جہڑیاں وی حوالاتیاں نوں
اوہ حبس دوام دی تانگھ رکھن ، نالے چاہن طویل حیاتیاں نوں

اج لازمی ایں احتیاط قاتل ، تیرا سخت جاناں نال واسطہ اے
بھانویں تیز نیں ، تاں وی سان اُتے ، ذرا چاڑھنا پوے گا کاتیاں نوں

ایہہ بے ہوشیاں مستیاں چنگیاں نیں ، پُر فریب زاہد دے مراقبے توں
جتھے ہین ڈِگے ، ڈگے رہن دیو ، چھیڑو نہ رِنداں خراباتیاں نوں

اَج تھاں تھاں جھوٹھیاں تہمتاں دے ، بالن سر میرے اُتے بال آیا
رُو سیاہ رقیب نمرودیۓ نے ، دِتا چخا دا رنگ چواتیاں نوں

اوہ شمس ای سی ، اوہ منصور ای سی ، اوہ سرمد ای سی ، اوہ فرہاد ای سی
ہُن رہے نہ کتے کھلون والے ، بسر چک کے کڈھ کے چھاتیاں نوں

عشق وچ اک جہی وی جگہ آوے ، ملنا نال اغیار دے پَے جاندا اے
ہووے جہناں نوں نہ ملاقات تیری ، لیندے ویکھ تیریاں ملاقاتیاں نوں

ہور پتا نہیں جاگن تے کیوں جاگن، میں تے تاں پچھلی راتیں جاگناں واں
ڈُبدے تاریاں وچ محسوس کرناں ، شرماں والیا تیریاں جھاتیاں نوں

جتھے تُوں بٹھائیں فضلؔ کئی ایتھے ، بہہ کے بول مِٹھے مِٹھے بول گئے نیں
سخنور ہر دور وِچ کوئی نہ کوئی ، ربّ بخشدا رہیا گجراتیاں نوں

کسے دِل موہ لیا گفتار کر کے
کیہ ہونداۓ ویکھے دِیدار کر کے

زمانے کولوں کروایاں مزاخاں
لیا کیہ حال دا اظہار کر کے

بلیٰ کہہ کے لیا گل پا گلاواں
میں قابو آ گیا اقرار کر کے

اوہ ہسن بیٹھ کے چلمن دے پچھے
مینوں رسوا سر بازار کر کے

میں دستاں گا میراۓ دِل کول اوہدے
اوہ دستے تے سہی انکار کر کے

اوہ سر میرے توں تیغاں وار دے نیں
جہناں اِک وار ڈِٹھا وار کر کے

فضل اوڑک کے دی چشم بیمار
میرے دِل نوں رہی بیمار کر کے

میں نہیں ہٹھارو وَیداں دا ، خود اپنی کاری کر لیناں
جس ویلے ہڈیاں بَل اُٹھن ، کجھ ٹھنڈے ہَوکے بھر لیناں

اوہ پردیوں باہر آ جاندائے ، پر اوہنوں ویکھ نہ سکاں میں
تک تابش اوہدے جلوے دی ہتھ اکھیاں اُتے دھر لیناں

اوہ آوے کرن رہا بھانویں ، ڈر لگدائے صیّاد کولوں
میں پھڑک پواں وچ پنجرے دے بھَن آپوں اپنے پَر لیناں

میں اپنے زخم وکھا کے تے ، لوکاں نوں ہَسن دیندا نہیں
میں آپوں مرہم لا لیناں میں آپ تروپے بھر لیناں

اوہ بخشے جام حریفاں نوں ، میں ویکھن دا ترہایا واں
جس پاسے ساقی پھردا اے ، میں اودھر پھیر نظر لیناں

بھن برہوں دعوے چھڈے نیں ، پیا جی جی اگے روناں ئیں
توں فضل کدی ایہہ آہندا سیں میں نری سختی جر لیناں

مینوں اوہدیاں پیہم ٹھوکراں دی ، وجہ ایہدے سوا نہ ہور لبھے
میرے فاتحہ خواناں نوں اوہ چاہندا اے ، گورستان وچ میری نہ گور لبھے

سنّھاں اکھیاں دے راہ لا جہناں ، مینوں دِن دے چاننے لُٹ کھڑیا
لبھا اوہناں دا کھوج نہ کھوجیاں نوں ، میرا مال لبھا تے نہ چور لبھے

کر کے ظلم عروج نوں پان والے ، ایس گل دا ذرا خیال رکھیں
جا کے اُتلی ہوا وچ پاٹ جاون ، جہناں گڈیاں نوں کھلی ڈور لبھے

نیلی چھت اُتے چڑھ کے رات ویلے ، پیا جھاتیاں گھر گھر مار دا اے
ایہہ چن چکوراں دا چن میرے تائیں ، بن کے پیا چکور لبھے

کرن یا نہ کرن قبول شاید ، اوہ باغ فردوس دے میویاں نوں
فضل میری سرکار دے خوان یغما ، وچوں جہناں نوں بھور چور لبھے

o

مینوں سوز فرقت نے بخشے نیں جہڑے، اوہ چھالے تے بیشک چھپاندا رہواں گا
میں اتھرو کدوں تیک پیندا رہواں گا، کدوں تیک ہو کے دباندا رہواں گا

لوو ڈیرا کرو تے حُدی خوان تائیں، تُسی قافلے والیو کول رکھو
میرے ساہمنے نیں اجے ہور پینڈے، میں کجھ آپ ای گنگناندا رہواں گا

جگر میرے اندر پئے بلدے نیں لانبو، میں کڈھاں نہ کیوں اپنے مونہوں ہواڑاں
سُنے نہ سُنے کوئی میری کہانی، میں اپنی کہانی سُناندا رہواں گا

ہاں میں تیری نازک مزاجی دا جانو، دِل ہتھوں بُرے طور مجبور ہاں میں
میں دستک دی تکلیف دیندا رہواں گا، میں آواز دے کے بُلاندا رہواں گا

میرے دل دے اندر غماں تیریاں نوں، ہمیشہ خداوند آباد رکھے
ایہہ دُنیا دے غم تے پریشانیاں نوں میں اُنگلاں دے اُتے نچاندا رہواں گا

میرا درد جیویں کسے بزم دی اوہ شمع بن گئے نیں تے اندھیر کیہ اے
میں خاموش راتاں دی زینت بناں گا، میں ہا ہُو دے نعرے لگاندا رہواں گا

دِل اپنا خوشی نال دے کے کسے نوں کوئی ہور ای ہون گے رون والے
میں ہاں فضل نغمے تیری دلبری دے جدوں تیک جیواں گا گاندا رہواں گا

شہر تیرے دی ساری رونق جھلّے لوک وگاڑن لگے
تیریاں مجنوناں نوں پھڑ کے بندی خانے واڑن لگے

اپنے زیر عتاب جہناں نے رکھیا وِچ حیاتی مینوں
رہندیاں کسراں کڈھن واہتے ، میری گور لتاڑن لگے

مِیری بربادی دِیاں میرے ای کولوں یار وجوہاں پُچھن
بجھی ہوئی چھِل انگوری ، کاہنوں زخم اگھاڑن لگے

آن بہار وڑی وِچ باغاں ، سودائیو رَل پوؤ جماتے
کلیاں گلمیں چِیرن پیّاں تے پھُل دامن پاڑن لگے

دعوت دید اوہناں نے بخشی ، ربّا بخشیں طاقت مینوں
اوہ اج حُسن ترازو اُتے ، جگرا میرا ہاڑن لگے

اوہ عکساں نوں غیر سمجھ کے اُٹھ اُٹھ نَسّے تے میں ڈٹھاں
ایہہ کندھاں دے ظالم شیشے وَسدی جھوک اُجاڑن لگے

قاصد با وفا میرے نے پکڑ لیا ہتھ فضل اوہناں دا
اوہ جد اگ بگولا ہو کے چٹھی میری ساڑن لگے

O

تگاں نال جہناں نے کڈھیاں عشق تیرے وِچ لیکاں
نہ ساکاں وِچ پہنے جوگے نہ اوہ وِچ شریکاں

ٹلیاں جنگاں دے کھڑکارے شوکے نال ہنیری
ایہناں رَولیاں دے وِچ گیاں رُل سسّی دیاں ڈِیکاں

حال احوال اوہناں نے پچھیا کجھ شفقت فرمائی
گل ہٹکوریاں کرن نہ دِتی ، نہ بے وَسیاں چیکاں

ساقی میرے کول کھلوتا ، اَج چنگے چر توڑی
اَکھاں میریاں نے مَدھ پیتی ، لا لا لمیاں ڈِیکاں

پہنچاں جتھے اوددوں اگے مرہم دی دس پیندی
میں اپنے دِل زخمی تائیں کتھوں تیک دھریکاں

ربّا تانگھ نہ مُکّے اوہدی ہجر قبول اسانوں
اوہ آوے نہ آوے اوہدیاں لگیاں رہن اُڈیکاں

فضلؔ جدوں جس تھانویں اپنے جوہر عشق وکھاوے
تک دھرتی وَل عش عش کیتی عرش دیاں وسنیکاں

○

اے جانِ عشاق میں کیہ دسّاں ، ہے جو سوہنیاں وچ توقیر تیری
تارے کرن ناہیں دعویٰ ہمسری دا ، قسم چمکدا ئے بدر منیر تیری

پھر گئی نظر مصور دی مرکزاں توں ، قائم کرن جد لگا نظیر تیری
جھوڑی دل میرے اُتے آ گئی اے ، آوے کاغذ تے کنج تصویر تیری

اے شہِ حُسن اک دِید دے خیر واہتے ، کہناں سائلاں نوں پیا جھڑ کنائیں
ایہہ نی بادشاہ جہناں نے کر چھڈے ، اپنے دِلاں دے مُلک جاگیر تیری [1]

میریاں رگاں وَل ویکھن دی لوڑ ناہیں ، اپنا ہتھ قبضے تے مضبوط رکھیں
میرے حلق تائیں بوسہ دے کے تے ، قاتل ہٹ گئی پچھانہہ شمشیر تیری

بزم وِچ آ کے ساقی کول میرے ، بناں دِتیاں جام جاں پلٹ گیا
ہم نوا ہو کے بادہ نوش بولے ، ہائے پلٹ گئی فضل تقدیر تیری [2]

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:

1- ایہہ نی بادشاہ جہناں نے کر سُٹے ، اپنے دلاں دے مُلک جاگیر تیری

2- ہم نوا ہو کے مئے پرست بولے ، ہائے پلٹ گئی فضل تقدیر تیری
(بیاض،ص133)

☆ متن قلم زد شعر:

1- تیرے حسن مستور نوں شاہِ خوباں ، رنگ میرے جنون نے لا دتے
پاگل میں نہ ہوندا تے دس توئیں ، ہوندی ہر تھاں کنج تشہیر تیری

2- جہناں چہریاں تے پئی نظر تیری، چہرے اوہ نورٌ علیٰ نورٌ ہوگئے
دل اوہا خدا دا گھر بن گئے ، جہناں دلاں تے پئی تنویر تیری

3- آپ وقت سحر نوں آنسواں دے ، چھٹے مار کے ٹھیک کراں گا میں
شیشۂ دل میرے اُتے آ گئی اے ، اک دھندلی جہی تصویر تیری
(بیاض،ص:133)

کجھ رونے تے کجھ گونے دے وچ رات بسر ہو جاندی اے
ہونداۓ جد سوتا لوکاں دا ، عاشق دی سحر ہو جاندی اے

دِل اکھاں اگے پھُٹ پوے ، اکھاں تھیں ہنجو پھُٹ آون
گل میں جو دِل دے نال کراں ، لوکاں نوں خبر ہو جاندی اے

پَے جاۓ چس نظارے دِی ، پَئی اُلجھے نال نقاباں دے
اِکوار جو اوہنوں ویکھ لئے ، اوہ شوخ نظر ہو جاندی اے (1)

سانوں اِکو غم دی رات پَئی ، جو مُکّن دے وچ آوے نہ (2)
خبرے اوہ کیہڑیاں راتاں نیں ، جہناں دی سحر ہو جاندی اے

جو واقف ہو کے جلوے دی ، دِل اگے ظاہر بھیت کرے
اوہ فضل حُسن دیاں وچ نظراں ، بد نام نظر ہو جاندی اے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرعے:

-1 اک وار جو تینوں ویکھ لئے ، اوہ شوخ نظر ہو جاندی اے

-2 سانوں غم دی اکو رات پئی ، جو مکن دے وچ آوے نہ (بیاض، ص:134)

عاشقاں دی سمجھ وچ کجھ الجھناں پاندے نیں پئے
فیر اوہ سلجھے ہوئے گیسو نوں سُلجھاندے نیں پئے

یا الٰہی عُمر کے دشمن لُوتیاں لاندے نیں پئے
خیر رکھیں شعلہ رُو میرے نوں بھڑکاندے نیں پئے

دَساں میں کہناں نے دِل میرے دی دُنیا لُٹ لئی
اوہ لگے جاندے نیں ظالم اوہ لگے جاندے نیں پئے

رستیاں وچ کون اوہناں نال ہووے ہمکلام (1)
جہڑے اپنے سائے نوں ویہندے تے شرماندے نیں پئے

تینوں دَسی سی جھناں نے ناز فرمانے دی جاچ
اج تیرے کوچے دے وچ اوہ ٹھوکراں کھاندے نیں پئے

اوہ سمجھدے نیں اوہناں دے حُسن جو پانے نیں قہر
آئنے نوں ویکھ لیندے نیں تے گھبراندے نیں پئے

مولا تیرے فضل دی تے ابرِ رحمت دی اے لوڑ
میریاں آساں دے جو بُوٹے نیں کملاندے نیں پئے

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:

1- بر سرِ راہ کون اوہناں نال ہووے ہم کلام
(بیاض، ص:135)

ہتھوں ست سیپارہ یاں بیناں مونہہ وِچ اُنگلاں پائیاں
اُنگلاں نال میرے دلبر نے جد زُلفاں سُلجھائیاں

دے گئے ہنجواں دے ہڑ مینوں ، کجھ ٹبے کجھ ٹوئے
اکھاں دے وچ ککرے پئے گئے رخساراں تے کھائیاں

اوتھے کون دہاج وہاجے ، کہڑا قیمت تارے
رڑیاں جاون جہڑی منڈی وِچ جاناں دِیاں سائیاں

عشق ہوراں نے مَنن دینے نہیں دھیاں دے میلے
"بلھے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھرجائیاں" (1)

جھگ دے وانگ گئے بہہ اوڑک پھُوں پھُوں جہناں کیتی
ڈِگن بھر دے پَرنے جہڑیاں شُوں شُوں کرن ہوائیاں

پلّہ چک لباب وکھاون پلّے پان غدوداں
سجن بن کے ٹھگن جہڑے تھیندے جرم کسائیاں

تیریاں جھڑکاں سن کے عاشق نا اُمید نہیں ہوندے
نشہ اُتار نہ سکن تیریاں مستاں دا کھٹائیاں

دِل تے لیا اُڈا نہیں تیرا کدھرے شوخ کسے نے
اَج کیوں فضل تیرے مونہہ اُتے اُڈن پیاں ہوائیاں

....

1- بلھے شاہ دی کافی دا مصرع۔

ٹکوراں

فہرست

تقریظ — شریف کنجاہی 438

ڈھلی نظم 443

غزلاں

محبوباں دی سوہج بناوٹ حُسن جمال غزل دا 447

بنانا چاہیا کیہ، بن گیا کیہ 449

چارہ گر بن کے چناں آ کدھروں پا مہر دی نظر بیمار اُتے 450

قاتل قہر کماندا پھردا ئے ایدھر اودھر کھلا 452

چن ساڈا اج پُچھدا پھردا ئے حال احوال اساڈے 454

زُلفاں والیو میر شکاریو واہ اقبال تُساڈے 456

بند ضُعف ہتھوں اکھاں رہندیاں نیں، جائے بولیاں تھڑک زبان میری 458

اوس شرم حضور دے جدوں کیتے، میں بس خواب دے وچ دیدار کیتے 460

وارد عاشقاں دے اُتے ہجر اندر ہوندے سخت توں سخت عذاب رہندے 462

سُورج ڈُبیا شاماں پیاں چھایا گھُپ ہنیرا 464

نیر نکھتا اکھیاں اگے اُڈدے پھرن شرارے 466

پٹیا ظالم عشق جنہاں نوں رل گئے نال فقیراں 468

ساہ دے پھکیاں ول ہو جان جہڑے اوہ کوئی ہین خوش بخت بیمار دکھ ے 470

لفظ لفظ اندر سو سو رمز مخفی، جو جو لفظ نکلے اوہدے وات وچوں 471

گھٹ لوئی محشر نوں من محشر دا رنگ جما دی دیو 473
جینے دی پایا پایا پایاے مر کے انعام حیاتی دا 474
تیری اُلفت دے وچ گزرے جھڑے چار دیہاڑے 476
ہجر تیرے نے یار جدوں دیاں مینوں پایاں راتاں 480
جدھر جدھر آکھے مینوں اودھر اودھر جاواں 480
تھر تھر پیر جہناں دے جاون سگواں میں ای لگاں 482
پُل تہمتاں دے پیا کدی نجھے کدی جھوٹھ دے پیا طومار جوڑے 484
تیری مقتل دے وچ جد قاتلا شمشیر چمکے گی 486
توں دارُو میریاں درداں دا توں ای درمان بیماری دا 487
پہلاں نال اکھاں لوکی شکل ویکھن، فیر جوہر ترازو تے تولدے نیں 489
دساں تے اوہدا اک پاسے جو نال اساڈے بیتی اے 491
تُسی بُلبلو باغاں دے کھاؤ دھکے دل دے داغاں دی اگر گلزار گھٹ اے 492
اوہدی مست جوانی مارے مونڈھے مارے جام گلابی 493
دیناں نہ دیناں کوئی پھُل مینوں میریاں دُشمناں نُوں دے کے خار جاناں 495
نہ لالاں دیاں لوڑاں مینوں تے نہ زر دیاں لوڑاں 497
ثریا منزل ول جدوں وی پیش میرے کوئی نہ کوئی دقت اکا کار آ گئی 498
اُتوں بہت کوئی کوئی ہوندا اے وچوں یار کسے دا 499
توں سنگ دا دل اپنے تے کیہ مُہراں جڑیاں ہویاں نیں 501
محتسب میخانے نوں تقل لا کے کھٹ جیب دے وچ کلید بیٹھا اے 503

نظماں

مُناجات 507
آرزو 508

دامن	511
سکیاں بھیناں	515
بیتے سے	518
سمجھوتی	521
روڑھے جوگا پانی	523
ہلا شیری	525
پتھراُتے لیک	527
پہلاں تے پچھوں	529
دردی	532
ڈاکیا	535

جانی جان دلاں دے

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	539
سیّد وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	542
مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ	544
جوڑ بند غزل میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	548
جوڑ بند ابیات سائیں احمد علی رحمۃ اللہ علیہ	550
جوڑ بند غزل ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	555
دو بیتیاں	558
قطعے	566
بند	567
ڈارو چھنے	568

فضل قلم دے نال قرطاس اُتّے نقشے سوز گداز دے کھِچ لیندا اے

'ڈونگھے پینڈے' دے نامور مصنف تے پنجابی دے مشہور شاعر پیر فضل گجراتی ہوراں اپنے دُوجے مجموعہ کلام 'ٹکوراں' دے شروع دے وچ کجھ لِکھن لئی مینوں آکھیا اے تے میں سمجھناں میرا مان ودھان لئی ایہہ گل کیتی گئی اے۔ کیوں جے پنجابی شاعری نال دلچسپی رکھن والیاں لئی پیر صاحب دا ناں کوئی اوپرا نہیں تے 'ڈونگھے پینڈے' دیاں غزلاں نالوں ودھ کے کوئی وی اوہناں دا تعارف نہیں کروا سکدا۔ 'ٹکوراں' وچ وی اوسے رنگ دیاں غزلاں نیں:

چوکڑیاں ہر پاسے بھردائے شوخ غزال غزل دا

پر ایس مجموعے وچ غزل دے شوخ غزال دیاں چوکڑیاں ای نہیں کُجھ نظماں وی نیں تے کُجھ دو بیتیاں وی نیں۔ اج پیر صاحب نوں غزل دا حافظ کہیا جاندائے تے اوہ آپ وی شاید عُمر دے تقاضے نال ایس پاسے جھُک گئے ہوئے نیں، پر کدے (خاص کر جوانی دے دناں وچ جدوں غالب ورگیاں نوں وی کدے کدے ایہہ احساس پیدا ہو جاندا سی (بقدرِ شوق نہیں ظرف تنگنائے غزل) اوہ نظماں وچ وی کہندے سن تے میں جوانی دے ویڑھے پیر رکھدیاں جیہڑے پیر فضل دا مُرید ہویا اوہ نظماں لِکھن والا پیر فضل سی۔ مینوں یاد اے جے کِنے شوق تے کِنے وکھتاں نال اوددوں مینوں پیر دا 'دامن' ہتھ آیا سی۔ اوہ 'دامن' نہیں جیہڑے لوک پل صراط وانگ پار کر جان لئی پھڑدے نیں، بلکہ اوہناں دی اوہ نظم جس وِچ اوہناں سوہنی دا سارا قِصہ بیان کیتا سی۔ ایس نوں 'دامن' ایس لئی آکھدے نیں جے اوس دے ہر بند دے پنجویں چھیویں

مصرعے دے اخیر تے 'دامن' آوندا اے۔ جتھوں تیک مینوں معلوم اے اُستاد عشق لہر نے سبھ توں پہلاں 'دامن' لکھیا تے یوسفؑ زلیخا دا قصہ اوس وچ نبھایا۔ اوس توں بعد فقیر محمد فقیر ہوراں سسّی دا 'دامن' لکھیا تے اوہناں توں پچھے پیر ہوراں سوہنی دا قصہ نظمایا جس نوں محمد بوٹا گجراتی وی ولا گیا سی تے جس طرح تسی آپ پڑھ کے اندازہ لا لئو دے ایس نظم دا ہر مصرع اوّل توں لے کے آخر تک پیر صاحب دی قادر الکلامی دی گواہی دیندا اے۔ روا روی مُڑدے جُڑدے لفظاں دے قافلے بلخ بخارے دے تاجراں وانگ اظہار دیاں دولتاں تھاں تھاں ونڈدے نظر آوندے نیں تے اوہناں دی ترتیب تے مضمون دا تسلسل کسے اوس سمے دے کاروان دی یاد دلا دیندا اے تے 'ٹکوراں' وچ اک 'دامن' ای نہیں ہور وی کِیاں نظماں دامن یوسفؑ بنیاں ہوئیاں اکھاں تے دلاں دے ہتھاں نوں اپنے ول اُترن تے مجبور کردیاں نیں یا اوسے سوہنی دی طرح لفظاں دی دُکان سجا کے اِنج بیٹھیاں ہوئیاں نیں جے:

لنگھن دلاں نوں لوک مجبور کر کے

غالب دے اوہ شعر بھتے لوکاں دی نظر چوں گزرے ہون دے، جیہناں وچ ایس دُنیا توں تنگ آ گئے ہوئے کسے اِنسان دی طرح ایہہ کہیا گیا اے جے:

رہیے اب ایسی جگہ چل کر جہاں کوئی نہ ہو
ہم سخن کوئی نہ ہو اور ہم زباں کوئی نہ ہو

ایسے طرح علامہ اقبالؔ دی نظم 'آرزو' وی کسے توں لکی ہوئی نہیں جس وچ مرزا غالب دی طرح ای اوہ دُنیا دی محفلاں توں اُکتا کے آکھدے نیں:

شورش سے بھاگتا ہوں دل ڈھونڈتا ہے میرا
ایسا سکوت جس پر تقریر بھی فدا ہو

ایہہ وکھری گل اے جے اوہ اخیر تے آ کے ایس اُکتاہٹ تے قابو پا لیندے نیں تے دُنیا توں ہٹ کے وی دُنیا والیاں دی بھلیائی سوچن لگ پیندے نیں:

راتوں کے چلنے والے رہ جائیں تھک کے جس دم
اُمید اُن کی میرا ٹوٹا ہوا دِیا ہو

پیر صاحب وی اِکوار اِک آرزو پالی سی۔ اوہناں دا وی دل کیتا سی جے اوہ دُنیا توں اِک پاسے ہو کے بہہ جان۔ ایس کر کے نہیں جے اوہ دُنیا توں تنگ آئے ہوئے سن۔ کیوں جے ایس احساس دے باوجود کہ:

دے کے اپنا خون جہناں نوں میں پروان چڑھایا
میری خاطر اوہناں رُکھاں بیٹھ نہ رہیاں چھانواں
میرے گھر وچ ہے سی جیونکر اُنجے رہیا ہنیرا
میں کیوں دن دے چڑھن کارن منگیاں فضل دعاواں

اوہ ایہہ بھی نہیں بھُلدے جے:

تتے ٹھنڈے لنگھ جاندے نیں آخر کار دیہاڑے

اوہ جے کہندے نیں:

ہے آرزو دِل وچ مدتاں دی کُلّی کانیاں دی کدھرے جوڑ دا میں

تاں ایس کر کے وی نہیں جے اوہ شورش توں نسدے نیں تے نہ اوہ ایس لئی کدھرے کانیاں دی کُلّی جوڑنا چاہندے نیں جے راتاں دے مُسافراں لئی کوئی دِیوا بالن۔ اوہناں دی آرزو دے پچھے ایہہ جذبہ کم کر رہیا اے:

او ملے جگ توں رات دے پردیاں وچ میں تاں رُٹھڑا یار منالیندا

ایس آرزو نوں اسی نویں سوچ دی عینک نال ویکھیے تے خورے وڈیا نہ سکیے۔ جے اَج دا دَور دُوجیاں دے نال رل کے تے دُوجیاں نوں نال رَلا کے ٹُرن دا دَور اے، پر رُٹھڑا یار منانا پنجابی شاعری دی تے بالخصوص صُوفی شاعری دی بڑی قدیم روایت اے تے پیر بوری اوسے بُجھ رہی شعری روایت دے پُجاریاں وچوں نیں تے اسی اوہناں دیاں آرزواں نُوں اپنی مرضی دے چک چاڑھن دا حق نہیں رکھدے۔ انج

ایس آرزو نوں اوہناں لفظاں دے مُوقلم نال کجھ ایسی اُستادی نال چتریا اے جے پڑھن سُنن والا اوہدے وِچ کھو کے مین میخ کڈھن جوگا نہیں رہندا تے منظر کشی وچ اوس نوں پنجابی دیاں چند اُچیاں نظماں وچ شمار کیتا جا سکدا اے۔ اُنج پیر ہوراں دی ایس آرزو دے اوہلے کوئی اُکتاہٹ ہووے یا نہ ہووے تے اوہ بھانویں آکھدے ای ہون جے:

کنڈیاں دے وچ پھُلاں وانگن فضل گزار دیہاڑے

ایس وچ کوئی شک نہیں جے اوہناں دے اندر اِک افسردگی جہی پائی جاندی اے اتے افسردگی جس نوں اوہناں دا وضعدار مزاج خالی شعراں راہیں ٹالدا رہندا اے۔ ٹکوراں دا سبھ توں پہلا شعر اے:

آ گیا افسردہ دِل اندر اُبال
ہویا پیدا شعر آکھن دا خیال

ایہہ شعر میرے خیال وِچ اوہناں گجھیاں بھیتاں دی کُنجی اے، جیہڑے پچھلے پنجاہ ورھیاں توں پیر ہوراں کولوں شعر لکھوار ہے نیں۔ اوہناں دے شعر اوہناں دے اندر دی کسے افسردگی نوں پیتان دا اِک حیلہ نیں۔ ایہہ افسردگی فرائڈ ورگے 'دل ٹوہیاں' دیاں دساں دے مطابق کئیاں کارناں توں پیدا ہو سکدی اے تے سانوں ایہہ نیارا چھانن کڈھن دی لوڑ نہیں جے اوہ کیہڑے کارن سن جیہڑے اوہناں دے اندر افسردگی پیدا کر گئے تے نہ ای اوہناں دی شاعری وچ افسردگی دا رنگ اُردو دے مشہور شاعر میر تقی میر ورگا گوڑھا اے، جے ساڈے لئی ایہہ پُن چھان ضروری ہووے۔ پیر ہوری اپنے شعراں کولوں افسردہ جیہے دل نوں جوش تے اُبال دوان دا کم لیندے نیں۔ ایس کر کے اوہناں دے شعراں وچ میخانہ دا بڑا ذکر اے۔ رِنداں دا بڑا ناں اے تے سانوں تھاں تھاں:

ہتھاں دے وچ خالی شیشے لمکیاں ہویاں پگاں

والے لوک ملدے نیں تے سیانے آکھدے نیں جے شیشے خالی کرن والے کسے

اندرلی افسردگی توں سوڑ کھا کے ای ایس پاسے نکل آوندے نیں۔ پیر ہوری بوتل دا کم شعر کولوں لیندے نیں۔ ایہہ شعر اوہ ٹکوراں وی نیں جیہڑیاں سٹل تھانواں تے ای خاص کر گجھیاں سٹاں والی تھاں کیتیاں جاندیاں نیں تے مجموعے دا ناں اوس درد دی گل ضرور کردا اے جیہڑا اوہناں دے دل نوں کلّری زمین دی طرح بیکار کر گیا ہویا اے تے ہُن ایہہ شعر ای اوہناں دے دل دی کلّری زمین نوں لالہ زار کردے نیں تے جیہناں نوں پیر ہوراں کول دو گھڑیاں بیٹھن دا تے شعر سُنن دا موقعہ مِلیا اے اوہ خوب جاندے نیں کہ جس وقت پیر ہوری شعر سُنا رہے ہون اِنج ای معلوم ہوندا اے جے:

کلّری ہویاں زمیناں لالہ زار

اوہناں دی طبیعت وچ اوہو ای کیفیت پیدا ہو جاندی اے، جیہڑی دو گھٹ پیتیاں ہو جاندی اے۔ دل دی کلّری زمین نوں لالہ زار کر جان والے ایہہ شعر پیر ہوراں نوں اونے ای پیارے نیں جتنے کِسے مالی نُوں اوہدے لائے ہوئی پھُل بُوٹے۔ تے پیر ہوری اِک مالی دی طرح اوہناں نوں بناندے سنواردے نیں۔ ایسے کر کے اوہناں دی شاعری وچ لفظاں دا استعمال بڑا فن کارانہ ہوندا اے تے جے پروفیسر محمد منور ہوراں اوہناں نوں خوش آہنگ شاعر آکھیا تے ایس گل توں فارسی اُردو شاعری دے مطالعہ دا پا لیا ہویا اوہناں دا شعری ذوق تھاں تھاں چنگے توں چنگے لفظاں دی راہیں شعراں دیاں کلیاں کھیڑدا رہندا اے تے جس طرح اوہ آپ کہندے نیں:

اُجڑ فضل جوانی دا گیا گلشن میری طبع دے وچ شادابیاں نیں

میرے شعر پڑھ کے ویکھو کس طرح میں پہلو خزاں دے نال بہار جوڑے

دُعا اے جے خزاں دے نال بہار دا ایہہ یارانہ ہتے توں بہتا چر رہوے تے اوہناں دی طبع دیاں شادابیاں قائم رہن۔

شریف کُنجاہی

گوجر خاں

15۔اپریل 1967ء

آ گیا افسردہ دل اندر اُبال
ہویا پیدا شِعر آکھن دا خیال

مُڑ طبعیت وچ روانی آ گئی
پرت کے گویا جوانی آ گئی

آ گئے مُڑ فِکر وچ پینے دے دِن
دِل تے جو گُورے اوہ لِکھ لینے دے دِن

قابُو کرنے پئے گئے اُڈدے خیال
ایدھر اودھر تان کے سوچاں دے جال

خود بخود مضمون ہن بجھن لگے
شِعر شِعراں نال مُڑ سجن لگے

ہین تشبیہاں تے تلمیحاں دے زور
دِتیاں نے بندشاں ہاتف نے ٹور

لفظ بن کے ٹولیاں آون پئے
استعارے جھاتیاں پاون پئے

کلری ہوئیاں زمیناں لالہ زار
آ گئی مُڑ شِعر آکھن دی بہار

باغ وِچ ہنگامہ کر برپا کوئی
بُلبلاں نُوں فضل لوتی لا کوئی

O

غزلاں

محبوباں دی سوہج سجاوٹ حُسن جمال غزل دا
عشوے ناز اِشارے غمزے رُعب جلال غزل دا

سوچاں دے ہر پنچھی تائیں پوریاں آون گھریاں
خبرے کہڑے سُگھڑ سیانے بُنیا جال غزل دا

کوئی نہیں روکن ٹوکن ٹھاکن ہوڑن ہٹکن والا
چوکڑیاں ہر پاسے بھردائے شوخ غزال غزل دا

حمد مناقب نعت قصیدہ تہنیت مرثیہ
جدھر ٹرے کوئی لے جاندائے کھچ خیال غزل دا

ہر اِک پاسے اِکو جہی پئی پہنچے رُشنائی
رکھ گیا کوئی اُچی تھانویں دِیوا بال غزل دا

زاہد چھڈن تے رنداں دی جا جھولی وچ ہندا اے
اُڈ اُڈ سبھناں دے گل چمبھی پاۓ بال غزل دا

میخانے وچ فجریں بھریے شاماں نوں مٹ خالی
عُمراں توڑی اِکو کافی جام زلال غزل دا

نال غزل دے کئیاں لوکاں فضلؔ بغاوت کیتی
ربّ سلامت رکھی آیاۓ راج اقبال غزل دا

○

بنانا چاہیا کیہ ، بن گیا کیہ
کِسے ظالم نوں دِل دے کے لیا کیہ

میں اِکو وار آ جھکھڑ جھلائے
میرا پیغام لے جائے صبا کیہ

میں کیہ دستاں کِسے نوں روگ دل دا
کرے کوئی میرے دِل دی دوا کیہ

تیرے تکیاں ودھے میری حیاتی
توں جیویں ایس وچ گھاٹا تیرا کیہ

کدی کُوتہ کدی پاڑے سلُوکہ
فضلؔ نُوں بیٹھیاں اَج ہو گیا کیہ

O

چارہ گر بن کے چناں آ کدھروں پا مہر دی نظر بیمار اُتے
آتش ہجر دی لوتیاں غیر دیاں پیا چڑھے بخار بخار اُتے

اوہ رکھدائے شوق تماشیاں دا، میں بھی کھیڈ اِک رات رچا دِتی
تار ہنجواں دی بدھی نال پلکاں میریاں پُتلیاں نچیاں تار اُتے

پاک باطناں دے کول بہن والے، ظاہر داریاں توں دُور نسدے نیں
قبراں وچ اوہ منگدے نُور چانن، دِیوے بلن نہ بلن مزار اُتے

درد بیلیاں جہیں وچھیاں دا، کِسے جگہ آرام نہیں لین دیندا
مضطر قطرۂ شبنم دے وانگ رہناں، برگِ گُل اُتے نوکِ خار اُتے

تیزی ویکھنی جے مقصود ہووے، فیر ساڈیاں گردناں تھوڑیاں نیں
نہ رکھ قاتلا ربّ دا واسطہ ای، پوٹا اپنا تیغ دی دھار اُتے

فضل ایتکیں میرے دماغ تائیں، جھونا جیہا اولڑا آیاۓ
گزر بھانویں بہار دا گیا موسم، میراۓ اجے جنون بہار اُتے

قاتل قہر کماندا پھردا ے ایدھر اودھر کھُلا
سُرخ لباس نیاموں باہر ابرو خنجر کھُلا

من سوال میرا تے بہہ جا کول میرے دو گھڑیاں
دے جواب گیا مونہہ اُتے اج چارہ گر کھُلا

توبہ تاب پکارن لگے ویکھ گناہی سارے
محشر دے وِچ جہڑے ویلے میرا دفتر کھُلا

ایدھر دھوکھیاں اُتے دھوکھا اودھر عین صفائی
اندر گھُتیے کافر نالوں چنگا کافر کھُلا

ہے خیاط وجود میرے وچ سوز ہجر دی گرمی
رکھیں گھیرا کُڑتے میرے دا چپہ بھر کھُلا

راہیا تیرا اوجڑ پینڈا منزل اجے دراڈی
ہین نماشاں پینے والیاں پیر اپنا دھر کھلا

کیہ ہویا جے بند دروازے ہین امیراں کیتے
فضل فقیرا کیہ ڈر تینوں اللہ داۓ در کھلا

چن ساڈا اَج پُچھدا پھِردائے حال احوال اساڈے
چمکن والے نیں اِک واری فیر اقبال اساڈے

آ سُپنے وِچ دِلبر جہڑے بخش گیا جگراتے
اوہ قبراں دیاں کندھاں توڑی جاسن نال اساڈے

رو رو کے وچ ہجر صنم دے اُبل آئیاں چشماں
ہین اُنجیں دے اُنجیں دِل وچ اجے اُبال اساڈے

مستی وِچ اَج واعظ وسّیا خوب نشیاں اُتّے
پی بیٹھا سی دو گھُٹ پانی جام ہنگال اساڈے

کھِنڈی ہوئی زُلف اوہدی تے شِعر نہ لکھے جاون
کھِنڈ جاندے نیں اوہدے توڑی پیچ خیال اساڈے

غیراں نوں دے تھیویاں واہتے گئے نیلم دیاں ڈلیاں
چٹن جوگا ہیرا دے گئے سانوں لال اساڈے

آہندے نہیں ساں فضلؔ حفاظت دل اپنے دی رکھیں
بھر بھر کے ہُن ٹھنڈے ہوکے ہڈ نہ بال اساڈے

زُلفاں والیو میر شکاریو واہ اِقبال تُساڈے
اپنے گل نخچیراں پائے چُم چُم جال تُساڈے

اوہ واحد ملکیت اپنی چارے کوٹاں جانن
رل کے چار قدم ٹُر بیٹھے جہڑے نال تُساڈے

اِک جھمکارے وچ اوہناں نے ویکھ لیاں سبھ خوشیاں
جہڑیاں روندیاں اکھاں اُتے پھرے رُمال تُساڈے

اوہ بلند نصیباں والے آبِ حیات نہ منگن
اِکواری مونہہ لائے جہناں جام زُلال تُساڈے

گٹ، تعویذ، دماں دا پانی، پکڑے نہ اوہناں اُتے
جادُو پائے ہون جہناں نوں حُسن جمال تُساڈے

کیوں وچ محفل رنگ نہ بجھے تے کیوں وجد نہ آون
پڑھدے جان فضلؔ دیاں غزلاں جد قوّال تُساڈے

بند ضُعف ہتھوں اکھاں رہندیاں نیں، جائے بولیاں تھوک زبان میری
جیواں میں کمزوری دے زور اُتے، لباں تیک نہیں پہنچدی جان میری

اِک پری رُخسار دی یاد اندر، رو رو اینا نیر وگایا میں
آئیاں بدلیاں نِکل کوہ قاف وِچوں، ویکھن واسطے چشم گریان میری

سوہلے میریاں ویناں نوں ایہہ آکھے، تے اوہ سوہلیاں نوں وین آکھدا سی
بُلبل کہے صیّاد نے نہ سمجھی، بولی نہ سمجھی باغبان میری

دُوروں میریاں چڑھتاں ویکھ کے تے، مونہہ دُھوڑ دے ہیٹھ چھپا لیندا اے
میں آں اوہ سردار دیوانیاں دا، جھال نہیں جھلدا بیابان میری

ایدھر شور ہنیری دا کہے سستی، اودھر اوٹھاں دے گلاں وچ ٹلیاں نیں
ہے یقین اوہ موڑ مہار لیندا، جیکر کوک سُندا پنّوں خان میری

اِنّاں کھادھیاں جھلّیاں وچ رلیا، دامن صبر دا چھڈ کے کھٹیا کیہ
لاہیاں میں لیراں گریبان دیاں، عزّت چاک کیتی گریبان میری

راتیں رُکی نہ فضل زبان میری تے میں ایسے بھلیکھے دے وِچ رہیا
اوہ پیا خبرے وچوں جاگدائے، نشہ دے گئی سو داستان میری

اوس شرم حضور دے جدوں کیتے، میں بس خواب دے وچ دیدار کیتے
میں جگراتیاں وچ ناکام رہیا، میرے نیندراں بخت بیدار کیتے

زخم کھا کے تڑپناں زمیں اُتے، ساڈی کسے کتاب وچ درج ناہیں
ویکھ قاتل دے چشم چراغ دیدے، اساں رقص پروانیاں ہار کیتے

اوسے وقت فرشتیاں جمع کر لے، ہالے گل مہتاب دے پان واجے
تیرے وحشیاں جوش جنون اندر، جامے جس ویلے تار تار کیتے

ہویا جس دن دا جلوہ عام تیرا، گھٹ ٹھیکیاں دے بُو ہے کھلدے نیں
کوتوال نالوں اکھاں تیریاں نے، سِدھے تک بھتے بادہ خوار کیتے

شب ہجر پچھلا اُدھڑ گیا لیکھا، افشاں بھری اوہدی مانگ یاد آ گئی
میں کہکشاں دے کول پہنچ کے تے، گِنے شروع تارے دوجی وار کیتے

ایدھر رو رو اسی بے حال ہو گئے، اوہناں سمجھیا ہولیاں کھیڈ دے نیں
رَت بھِیاں اکھیاں صاف کر کے، اساں جدوں دامن گُل انار کیتے

لوک غلط آکھن ڈھکاں ماردے سن، میرا حوصلہ ویکھ کے کہندے رہے
جھڑی رات میں فضلؔ ستاریاں دے اُتے، داغ دِلدے آشکار کیتے

وارد عاشقاں دے اُتے ہجر اندر، ہوندے سخت توں سخت عذاب رہندے
بلن دِلاں وچ اگاں تے سڑن پہلو، سینے سوختہ جگر کباب رہندے

دنیں کندھاں دے نال مشتاق تیرے، کدی نال پرچھانویاں کرن گلاں
تینوں مِلن وے تاریا رات ویلے، لاندے تاریاں نال حساب رہندے

جائے پاٹ کتان یا رہے ثابت، رولا پان نہ پان چکور بھانویں
چُھپے جگ کولوں بامِ فلک اُتے، چڑھے ہوئے نہیں کدی مہتاب رہندے

جور نویں توں نویں ایجاد کر کے، روز یار ساڈا اِمتحان لیندا ئے
اسی اوس مکتب اندر ہوئے داخل، جتھے بدلدے روز نصاب رہندے

ایویں کوئی نہیں دُکھڑا رفع ہوندا، جے کر دُکھڑے ہور سہیڑئے نہ
چھلاں جس ویلے زور پاندیاں نیں، بیڑے پھسے نہیں وچ گرداب رہندے

پھکی پے گئی اے میری زندگانی، اوہناں جدوں دا بولنا چھڈیائے
مٹھے سان میرے واہتے چُپ نالوں، بھانویں لبھدے تلخ جواب رہندے

چہرہ اوس نہیں آپ عُریان کِیتا، نہ کوئی ایس وچ جُرم ہوا دا اے
نظراں فضل جدوں کھچاں لاندیاں نیں، اِکی تھاں نہیں تنے نقاب رہندے

وارد عاشقاں دے اُتے ہجر اندر، ہوندے سخت توں سخت عذاب رہندے
بلن دِلاں وچ اگاں تے سڑن پہلو، سینے سوختہ جگر کباب رہندے

دنیں کندھاں دے نال مشتاق تیرے، کدی نال پرچھانویاں کرن گلاں
تینوں مِلن دے تاریا رات ویلے، لاندے تاریاں نال حساب رہندے

جائے پاٹ کتان یا رہے ثابت، رولا پان نہ پان چکور بھانویں
چُھپے جگ کولوں بامِ فلک اُتے، چڑھے ہوئے نہیں کدی مہتاب رہندے

جور نویں توں نویں ایجاد کر کے، روز یار ساڈا اِمتحان لیندائے
اسی اوس مکتب اندر ہوئے داخل، جتھے بدلدے روز نصاب رہندے

ایویں کوئی نہیں دُکھڑا رفع ہوندا، جے کر دُکھڑے ہور سہیڑئے نہ
چھلاں جس ویلے زور پاندیاں نیں، بیڑے چھپے نہیں وچ گرداب رہندے

پھکی پے گئی اے میری زندگانی، اوہناں جدوں دا بولنا چھڈ یائے
مٹھے سان میرے واہتے چُپ نالوں، بھانویں لبھدے تلخ جواب رہندے

چہرہ اوس نہیں آپ عُریان کیتا، نہ کوئی ایس وچ جُرم ہوا دا اے
نظراں فضلؔ جدوں کھچاں لاندیاں نیں، اِکی تھاں نہیں تنے نقاب رہندے

سُورج ڈبیا شاماں پیاں چھایا گھُپ ہنیرا
راہ کھہڑا نہ سجھے مینوں پھڑ چناں ہتھ میرا

تیری نگری والیاں تائیں یاد ہمیشہ رہنائیں
تیری نگری وچ اساڈا جوگیاں والا پھیرا

کڈھ کے خوشیاں دے دل لے گئی یاد مبارک تیری
میرے چار چوفیرے پایا جد غمیاں نے گھیرا

بھر بھر بدرے دے غیراں نوں تک چھڈ ساڈے ولّوں
سانوں تیری دولت وِچّوں ایہو دان بتیرا

سسّی تائیں ڈابو دِتے تے سوہنی نوں غوطے
واہ اوئے عشقا جل تھل اندر جاری سِکّہ تیرا

اوہ تختاں تے بیٹھے ہوئے اپنے تائیں سمجھن
تیرے محل چھوکڑ جھڑے کرن فقیر بسیرا

مِٹدے مِٹدے دل میرے دے مِٹ ارمان گئے نیں
آ شرمیلیا ہُن تے کر لے دِل میرے وِچ ڈیرا

فضلؔ وفاداری دے پُتلے شہر میرے دے لوکی
کچیاں گھڑیاں اُتے ٹھلن رکھ صِدق پکیرا

نیر نکھٹا اکھیاں اگے اُڈدے پھرن شرارے
چن جُدائیاں پا کے سانوں دنیں وکھائے تارے

وہ چند حُسن گیا کر اوہدا بنی کول تندولہ
ایکے نال جویں رَل بندی اپنا جوہر کھلارے

میرے کوڈیوں کھوٹے اتھرو کہنے جوگ نچیزے
لگّے نال رُومال تیرے دے موتی ہو گئے سارے

تہاں جوڑ نقاب اوہناں نے رِکس گلّے بنوایا
گوڑھے بدّل روک نہ سکّن بجلی دے لشکارے

وسدی رسدی نظری آوے دل دی دُنیا مینوں
اوہدے ترک تعلق نالوں بہتر اوہدے لارے

اَج اناالحق آکھے جہڑا اوہنوں کوئی نہ پُچھے
اَج جہڑا حق آکھے اوہنوں ہر کوئی پتھر مارے

کالیاں عملاں ملیا ہویاے تیرا دفتر سارے
ربّ دے فضل بناں نہیں ہونے فضل تیرے چھٹکارے

O

پٹیا ظالم عِشق جہناں تُوں رل گئے نال فقیراں
ننگے پیروں کھُلّے جھاٹے پُر پُر لمکن لیراں

جراحاں دی ایتھے کوئی وٹک نہ وٹی جائے
دِل ایسا زخمایا میرا مژگاناں دیاں تیراں

میں بسم اللہ پڑھ کے ویکھاں سوہنیاں شکلاں ولوں
آیت پاک حُسن دیاں سمجھاں میں سبھے تفسیراں

کُجھ نہ کُجھ تے رہندے مینوں فُرقت وچ سہارے
ہوندیاں دین اساڈے اندر جے جائز تصویراں

سہو نماز عِشق دے بدلے اِک دو سجدے ناہیں
سالاں تیک کڈھاون ایتھے نکّاں نال لکیراں

اوہ آرائش کر کے خلوت تھیں وِچ جلوت آئے
اَے دِل توں بھی کر لے اپنے بچن دیاں تدبیراں

کون دلاور ویکھے اوہنوں بعد نقاب اُٹھایاں
پھلاں اُتے رنگت جس دی تاریاں وِچ تنویراں

رُوپ نگر تے شعر عِشق دیاں فضل نہ مِلن زباناں
اوتھے کیس جہناں نوں آکھن ایتھے کہن زنجیراں

ساہ دے پھکیاں دل ہو جان جہڑے، اوہ کوئی ہین خوش بخت بیمار وکھرے
مروارید نہ جہناں تے کاٹ کٹن، سانوں جمبڑے ہین آزار وکھرے

اگاں دُھکھدیاں نیں دُھکھ کے بلدیاں نیں، بل کے مچدیاں نیں مچ کے بُجھدیاں نیں
اکو تاء جو بھکھن وچ سینیاں دے، اوہ نیں عاشقاں کول انگیار وکھرے

کھلیاں اِک شہید دی قبر اُتے، کناں میریاں وچ آواز آئی
ہو وکھرے جان سر دھڑاں نالوں، ہوندے نہیں یاراں نالوں یار وکھرے

مولا درد فرقت زور کری جاندائے، حافظ جان میری ناتوان دائیں توں
ایدھر دِل رہندائے بے قرار وکھرا، اودھر رہن دیدے اشکبار وکھرے

جھلا جھیا پیروں ننگا اِک راہی، فضلؔ اِک تھانویں پیا آکھدا سی
وکھیے نبواں نالوں ماس ہو چکائے، پر نہیں ہوئے تلیاں نالوں خار وکھرے

○

لفظ لفظ اندر سو سو راز مخفی، جو جو لفظ نکلے اوہدے وات وچوں
ذولوجوہ پُر پیچ کلام ایسی، سو سو بات نکلے اِک اِک بات وچوں

گیسو پھیل کے اوہدیاں رُخاں اُتے، دھوکھا وقت شناساں نوں دے گئے نیں
خبرے ہوئی دن دے وچوں رات پیدا یا کہ دن پیدا ہویا رات وچوں

لے کے سدھراں اپنے نال سوہنی، جہڑی رات دریا وچ ڈبتاں سی
گیاں پہنچ دلیریاں عشق دیاں، اوہنوں وِدیا کرن گجرات وچوں

رج کے اجے نہ لباں دی دید کیتی، اکھاں زُلف اوہدی اُتے جا پئیاں
رسہ بن کے ظالم نے کھچ لیاں، میریاں کشتیاں آبِ حیات وچوں

گفتگو کوڑی، خوش گمین چہرہ، نظراں گہریاں، چین جبین اُتّے
دِل نُوں شوق جس دی مُلاقات دا سی، لبھا کیہ اوہدی ملاقات وچّوں

بدّل ٹلیوں آیا تے آس لگی، ہُن ساریاں اوڑاں نیں مُک جانائیں
جدوں وسیا تے کھیت ساڑنے نوں، بجلی نکل پئی فضلؔ برسات وچّوں

گھٹ لوکی محشر نوں ہُن محشر دا رنگ جما وی دیو
فرماؤ ناز خرام ذرا مونہہ توں گھنگھٹ سرکا وی دیو

بیٹے جھلیاں نال رلاندے نیں جو آپ دیاں مشتاقاں نوں
اِک جھات اوہناں ول پا کے تے جھلیاں دے نال رلا وی دیو

تک حال بیمار تُساڈے دا دس چارہ گر تجویز گیا
ہُن ویلا اے مونہہ پرتانے دا قبلے ول مونہہ پرتا وی دیو

مطرب نوں آکھو چھیڑے چا پُر سوز فضل دی غزل کوئی
کیہ برفاں پیّاں ہویاں نیں محفل نوں ہُن گرما وی دیو

جنہے وی پایا پایائے ، مر کے اِنعام حیاتی دا
عاشق کنسواں موت دیاں سمجھن پیغام حیاتی دا

بے ہمتے وچ حیاتی دے مُک مرنے باجھوں جاندے نیں
نہیں ہمت والیاں دی خاطر مرناں انجام حیاتی دا[1]

سُولی دے اُتے چڑھیا تے جا دُور دراڈی نظر پئی
تک اوتھوں ابنِ حلاج لیا اِک ہور مقام حیاتی دا

دُنیا دے بندی خانے وچ دن گزرے جیونکر گزر گئے
لگا سی اِک مجبوراں دے متھے اِلزام حیاتی دا

سبھ چیزاں گھر دیاں چیزاں نیں کجھ باہروں لین نہ جانا ئیں
میں آپے دُکھ حیاتی دا آپے آرام حیاتی دا

سکروڑ جھناں دے دِل اُتے درداں دی چونڈھی بھر چے نہ
اوہ سمجھو مویاں داخل نیں لایا نیں ڈام حیاتی دا

ساقی دے نال لڑائیاں نیں گل اوڑک کدھرے مکے گی
اوہ دیندائے ساغر موہرے دا میں منگاں جام حیاتی دا

کر دتا تنگ حیاتی دا اِک یار حیاتی جوگے نیں
کیہ فضل حیاتی ساڈی اے بس ہے اِک نام حیاتی دا

....

ہتھ لکھتی نسخے مطابق مصرع:
نہیں ہمت والیاں دے واتے مرنا انجام حیاتی دا

(بیاض، ص:15)

تیری اُلفت دے وچ گزرے جہڑے چار دیہاڑے
میں اوہ کرماں والے چھڈاں کویں وسار دیہاڑے

میں کیراں نہ تتے اتھرو بھراں نہ ٹھنڈیاں آہواں
تتے ٹھنڈے لنگھ جانے نیں آخر کار دیہاڑے

توں ملیوں تے عیداں ہویاں ہو گئے ہور ورہنیں
اج دے وار اُتوں میں سُٹاں سارے وار دیہاڑے

چھیتی چھیتی اوہدے کولوں فیر کھلون نہیں ہُندا
سٹ جاندے نیں جہنوں بھیڑے دھکا مار دیہاڑے

اوہنے جد وی اکھ پرتائی بدلی نظر زمانے
کھا گئی پلٹا قِسمت میری دے گئے ہار دیہاڑے

کریں نہ کجھ بُریائی آپوں ڈریں نہ بُریاں کولوں
کنڈیاں دے وچ پھلاں وانگن فضل گزار دیہاڑے

ہجر تیرے نے یار جدوں دیاں مینوں پائیاں راتاں
اکھاں دے وچ جاگدیاں میں ہین لنگھائیاں راتاں

توں اوہناں دے بھاگیں آیوں یا اوہ تیرے بھاگیں
تیرے ہوندیاں آئیاں جہڑیاں فیر نہ آئیاں راتاں

بدل چڑھیا تے چھڈ دِتی تاریاں جدوں دلیری
دِل دے داغ اُجاگر کرکے میں چمکائیاں راتاں

سَوں جاندا تے خبرے تُوں وِچ سپنے دے آ جاندوں
جاگدیاں میں کاہنوں ایویں پیاں ونجائیاں راتاں

دنیں وی خوشبو مست جہناں دی نیندر گھیر لیاوے
مشکیں زُلفاں تیریاں اُتوں گھول گھمائیاں راتاں

شب قدراں دیاں خُوشیاں مینوں اوہناں نالوں تھلّے
اوہدیاں وچ اُڈیکاں جھڑیاں فضلؔ وہائیاں راتاں

جدھر جدھر آکھے مینوں اودھر اودھر جاواں
گُھڑ دل دا بال ایاناں لے کے پیا کھڈاواں

چھیڑ بیٹھا ساں میں اِک واری اوہدیاں زُلفاں تائیں
میرے گُھروں لتھیاں ناہیں اوہ اَج تیک بلاواں

دل میرے نے ضِد دے پے کے خط اوہنوں لکھوایا
پچھنا پیا رقیباں کولوں اَج اوہدا سرناواں

دے کے اپنا خون جہناں نوں میں پروان چڑھایا
میری خاطر اوہناں رُکھاں بیٹھ نہ رہیاں چھاواں

عرش ہلانے والیاں ہوون وِرلیاں وِرلیاں کوکاں
چھیک دلاں وچ پائے کوئی اتھرو ٹانواں ٹانواں

نویاں نویاں نازاں والا روز نواں دل منگے
میں نواں دل اوہدی خاطر کتھوں روز لیانواں

میرے گھر وچ ہے سی جیونکر اُنج رہیا ہنیرا
میں کیوں دن دے چڑھن کارن منگیاں فضل دُعاواں

o

تِھڑ تِھڑ پیر جہناں دے جاون سگواں میں ای لگاں
ہتھاں دے وچ خالی شیشے لمکیاں ہویاں پگاں

چُم کے دِلبر دا جد دامن میں اکھیاں تے دھریا
ہر اِک اتھرو چاہے میرا میں پہلاں وگاں

ایس زمانے اندر کوئی داء میرا نہیں کھاندا
بھولیا ربا تیرے باجھوں میں دس کہنوں ٹھگاں

دے ہمت ربّ مینوں کوئی کر چنگا کم جاواں
میں بن کے خود دیوا اپنی تُربت اُتے جگاں

ایسے دُنیا دے وچ رہندے نیں کُجھ وکھرے لوکی
ساہ برفاں وچ لگے ہوئے سِپیاں اندر اگاں

بنھ گھنگھرو گل وِچ پایئے یا ریشم دی ڈوری
تازی نے کم کرنائیں جہڑا اوہ نہیں کرناں ڈگاں

بام اوہدے ول نظر اُٹھا کے جس ڈٹھا اِک واری
اکھاں تاڑے لگیاں رہیاں مُونہوں چھٹیاں جھگاں

وائی گھول غماں دی گھُڑتی فضل میرے مونہہ لائی
ستر سال گیاں تک اگے ہُن کد توڑی تگاں

پُل تہمتاں دے پیا کدی بنھے، کدی جھوٹھ دے پیا طُومار جوڑے
ہو جائے سجناں نال جوڑ میری، جوڑ پیا دشمن نابکار جوڑے

سوہنی آکھدی میریاں وچ نظراں، نخلِ طور دا پیا پروار جاپے
گلّی واسطے جو مہینوال میرے، کانے ہین دریا توں پار جوڑے

قاتل پلکاں تے ابرواں نال ساڈا، جھنوں ویکھ لیندائے صاف کری جاندائے
اوہ نہ جگر وچ تیر پیوست کردائے تے نہ حلق دے نال تلوار جوڑے

وچوں سمجھ اوسے ویلے گیا ساں میں، قول وانگ جوانی دے عارضی آے
جدوں قسم جوانی دیکھا کے تے، ہتھ نال میریاں ہتھاں یار جوڑے

تیر نظر وساہ کے ماردا جے ، دلاں والیو ذرا ہشیار رہناں
کدی چلمن تے کدی نقاب پچھے، پیا مورچے میر شکار جوڑے

اوہنے دُشمناں دی جھولی پا دتے، کٹھے کر کے پھُل جو لے گیا میں
میں اپنا آپ جلان واہتے، ہتھیں اپنے پئے انگیار جوڑے

اُجڑ فضل جوانی دا گیا گلشن میری طبع دے وچ شادابیاں نیں
میرے شعر پڑھ کے ویکھو کِس طرح میں، پہلو خزاں دے نال بہار جوڑے

تیری مقتل دے وچ جد قاتلا شمشیر چمکے گی
پوے گا پرتوا اوہدا میری تقدیر چمکے گی

توں میرے ہنجواں نوں میریاں پلکاں تے چمکن دے
تصور وِچ تیری آئی ہوئی تصویر چمکے گی

کدی تے تیریاں ظلماں دی لگ جائے گی لو تینوں
کسے دن تے میری فریاد دی تاثیر چمکے گی

سیاہی میریاں بختاں دی نے کافور ہو جانائیں
تیرے رُخ دی میرے جد ساہمنے تنویر چمکے گی

اساں نہ ویکھیا تے لوک ساڈے بعد ویکھن گے
فضل دی اِک نہ اِک دن دوستو تحریر چمکے گی

○

ٹوں دارُو میریاں درداں دا توں ای درمان بیماری دا
دئیں آپ طبیبا کجھ ہتھوں دسیں نہ ہٹ پنساری دا

اَج تک کے کِسے شکاری نوں پرسوں دے وانگ ترٹھا نہ
کل دل میرے دے پنچھی نوں وَج تیر گیا کوئی کاری دا

اِک واری میریاں اکھاں توں اوہناں نے اتھرو پونجھے سن
کجھ پے گیا چسکا اوددوں دا ہر ویلے گریہ زاری دا

سِر اُتوں بیٹھاں لاہن لئی ہتھ نازک اوس پوایا سی
پیا خوشیوں ڈُلھ ڈُلھ پیندا اے اَج وکھر میری کھاری دا

باغاں توں ٹکیاں پتراں نوں جھلّی اے باہر وگان لئی
پہلاں تے بادِ خزاں دا سی ہُن حملہ اے بادِ بہاری دا

لگ جاندا افضل کنارے تے وچ وہن غماں دے رُڑھدا نہ
وَل شاہ دولہؒ دریائی توں سِکھ جے لیندا گُجھ تاری دا

پہلاں نال اکھاں لوکی شکل ویکھن، فیر جوہر ترازو تے تولدے نیں
ایویں ہنس نہ اوہناں نوں کوئی آکھے، بولی زاغ جو ہنساں دی بولدے نیں

ہولا سمجھ کے اپنے غماں تائیں، وِسر غماں نوں جان غمگین دوجے
جہناں نال وی کدی غمگین تیرے، قِصّہ اپنے غماں دا پھولدے نیں

وِچلے فرق دا کرے حساب کہڑا، اُتلا فرق زمین اسمان دائے
منکے لکڑی دے زاہد پھیردائے، تسی ہنجواں دی عاشق رولدے نیں

کر کے اوہناں دے گوش گزار کہڑا، ایتھوں تیک بے مزگیاں ٹھیک ناہیں
شیریں لباں تے تلخ کلام ایہہ جو، شکر وچ پیاز پئے گھولدے نیں

بُکلاں چُپ چپیتیاں مار کے تے، خبرے اوہ لوکی کہڑے دیس ٹُر گئے
کنجی نرم زبان دی لا کے تے، جہڑے دلاں دے جندرے کھولدے نیں

دولت فقر دی جہناں نوں لبھ جائے، اوہناں لوکاں دی فضل نگاہ اندر
جم دا جام سکندر دا آئینہ، چہبے جاپدے کسے کچکول دے نیں

O

دساں تے اوہدا اِک پاسے جو نال اساڈے بِیتی اے
ایناں وی دسّن نہیں ہوندا کِس جیبھ اساڈی سیتی اے

اَج اِکو واری نِکل گیاں نیں کسراں سارے سال دیاں
اَج سالگرہ سی ساقی دی اَج ہتھیں پا پا پِیتی اے

خبرے ایہہ قدرت چاہندی اے دِل اوہدا مُڑ للچائے نہ
ساون وِچ سوکا لگا اے کِس ظالم توبہ کِیتی اے

اسیں ڈاڈھے تیرے جانو آں کیہ فضل پکھنڈ بنایائی
سر گھونا ہتھ بیراگن ایں گل بدھی ہوئی کِلیتی اے

تُسی بُلبلو باغاں دے کھاؤ دھکے، دل دے داغاں دی اگر گلزار گھٹ اے
سڑو بھنبھو جا کے شمع اُتے، جیکر سینیاں دے اندر نار گھٹ اے

اوتھے تھقیاں تے تھقے لوک مارن، اُچا ساہ کوئی ایتھے نہیں لے سکدا
کون آکھدائے سد سکندری دے نالوں، سوہنیا تیری دیوار گھٹ اے

ہجر ماریو صبر دا پھل ویکھو، لگا تار رونا سُود مند ناہیں
جتھے بہتیاں بارشاں ہوندیاں نیں، ہوندی اوس تھانویں پیداوار گھٹ اے

ہے بس ٹھلنا کم مردانگی دا، جہڑے ٹھل گئے اپنا پار ہو گئے
پانی بحرِ شہادت دے وندیاں تے، فضل ہے ڈونگھا تے وچکار گھٹ اے

○

اوہدی مست جوانی مونڈھے مارے جام گلابی
بے نوشاں نوں صوفی کر گئے اوہدے نین عنابی

اپنا پتا نہ دِتا اُتے پچھوں چیتا آیا
کٹیا آپ گیا میں اوہنوں پا کے کاٹ جوابی

وقت نزع دے اوہ نہیں چاہندا کول میرے جھٹ بہناں
کھول لیا پنجورہ اوہنے نکلے جان شتابی

کیہ کیہ دساں کیہ کیہ اوہنے مینوں بخشے تحفے
گریہ زاری، تلو پسینے، بے چینی بے خوابی

ہولی ہولی ٹریاں مکّے واٹ فراقاں والی
ایس سفر وچ کم نہ دیندی بے صبری بے تابی

کیوں میں تیریاں پچھاں اُتے فضلؔ حیران نہ ہوواں
بابا پیر مسیتے بیٹھا ٹھیکے وچ شرابی

O

دیناں نہ دیناں کوئی پھل مینوں، میریاں دُشمناں نوں دے کے خار جانا
کرنا نہ کرنا بھانویں قول کوئی، جھوٹھے ہتھ ہتھاں اُتے مار جانا

میری سائلی دا مقصد ہویا پُورا، مینوں لکھاں کروڑاں توں گھٹ ناہیں
خالی ہتھ ای میرے کچکول اندر، تیرا پا کے اَج جھٹھیار جانا

اَج میرا رقیب نہیں ناں کوئی، اَج کلیاں قصد شکار دا اے
ایہہ نواں قاعدہ کتھوں سکھیا جے، کُتے چھڈ کے پچھاں شکار جانا

لین سُرت جے آیائیں تے بسم اللہ، کریں گل پیار دے نال کوئی
پیا ٹھکدائے خون بیمار تیرا، دے کے نواں نہ ہور آزار جانا

زندگی وچ نہیں ملیا پر بعد میرے، ملے کجھ تے وفا دا صِلہ مینوں
میریاں سوگواراں کول بیٹھ کے تے، ذرا فاتحہ خیر گُوار جانا

دے گئی اے باشنا گلاں تائیں اپنی وار بہار بھلکتا گئی اے
ہُن وار تہاڈی اے چمن اندر کرن کنڈیاں نوں خوشبو دار جانا

اَج نال نصیباں دے بعد مدت تسی رُوبرو فضل دے آ گئے او
جنبش دامنِ نگاہ نوں دے کے تے، دل توں غماں دی گرد اُتار جانا

نہ لعلاں دیاں لوڑاں مینوں تے نہ زر دیاں لوڑاں
مینوں میریاں شعراں اندر ہین اثر دیاں لوڑاں

دُنیا دے وِچ ساک نہ کوئی نہ کوئی یار کِسے دا
اِک دُوجے نوں اِک دُوجے دے نیڑے کردیاں لوڑاں

ہولی ہولی نال ہوا دے جوڑ لیا یارانہ
اللہ بھاوے مُک گیاں نیں نامہ بَر دیاں لوڑاں

جس دے مغز اندر رچ گیاں زُلف اوہدی دیاں لپٹاں
اوہنوں مُشک خُتن دیاں رہیاں نہ عنبر دیاں لوڑاں

دھجیاں بن کے وچ ہوا دے اُڈیا دامن تیرا
لے اوئے فضل نہیوں ہُن رہیاں بخیہ گر دیاں لوڑاں

ثریا منزل ول جدوں دی پیش میرے کوئی نہ کوئی دِقت اکا کار آ گئی
میرے پیر جتھے کھلے پین لگے، اوتھے بیٹھ پیراں نوکِ خار آ گئی

لنگھیا مشکلاں نال دربان کولوں ڈِٹھا بزم اوہدی اندر ویریاں نُوں
ڈِھٹھی اِک دیوار تے راہ میرے وِچ ہور اِک نویں دیوار آ گئی

لیر لیر کر کے رِنداں ساریاں نیں، لئی ونڈ تعویذاں تے چاڑھنے نوں
ساڈے ساقی دے ہتھ اِک جام بدلے، کِسے شیخ دی پاک دستار آ گئی

مَیں ساغر صُراحی نوں بھن کے تے، توبہ کرن دی جدوں تجویز کیتی
مینوں گھوریا بجلیاں کڑک کے تے، کالی گھٹا کردی مارو مار آ گئی

اُتوں بہت کوئی کوئی ہوندا اے وِچوں یار کِسے دا
اوکھے ویلے وِرلا کوئی ونڈے بھار کِسے دا

اپنا اپنا پٹ گئے نیں تنبو فِکر اندیشے
آ جس دن دا ڈیرا لگائے دِل وِچکار کِسے دا

چار دیہاڑے ہور لنگھا کے کر لینی سی توبہ
وِس کے ساڑ گیا اَج سینہ ابر بہار کِسے دا

جِس اِتوار مِلن دا وعدہ ہویا نال اساڈے
خبرے محشر دے دن اونائیں اوہ اِتوار کِسے دا

میں اپنا سر بھن بھن ڈِٹھا کُجھ نہ نظری آیا
ونگاں نوں بھن بعضے لیندے ویکھ پیار کِسے دا

بچدا پھل نہیں ہُن کوئی میریاں وچ نگاہواں
ایسا کُھبھ گیا وچ دِل دے شوخا خار کِسے دا

اَج راتیں نہیں سُتیاں کِدھرے فضلؔ دیاں کرلاٹاں
سُتا سَوں گیا نہ ہووے عاشِق زار کِسے دا

....

☆ دو قلم زد شعر:

1- جیہاں وچ تصویر نہ رکھن پاک محبت والے
دل دی تختی اُتے لیندے نقش اُتار کسے دا

2- سمجھو راہ خدا دے اوہنے مسجد بنوائی
ڈگا ہویا جس کھلوایا دل دُکھیار کِسے دا

(بیاض، ص:11)

توں سنگ دِلا دِل اپنے تے کیہ مُہراں جڑیاں ہوئیاں نیں
آ مجوراں دیاں ہوٹھاں تے ہُن جنداں اڑیاں ہوئیاں نیں

چک لے ہمدردا پوست نوں دھر نرگس میریاں اکھیاں تے
ایہہ اکھیاں آئیاں ہوئیاں نہیں ایہہ کدھرے لڑیاں ہوئیاں نیں

آ طاق میرے وچ پہنچی اے اَج آتش حسد رقیباں دی
سبھ رُقعے جھلسے ہوئے نیں تصویراں سڑیاں ہوئیاں نیں

بچ جاؤ اوہدے ابرواں تے اکھیاں کولوں بچ جاؤ
ہتھاں دے وِچ مخموراں نے تلواراں پھڑیاں ہوئیاں نیں

سہہ سہہ کے تیرے بھاراں نوں اسی ہو گئے ہولے ککھاں توں
ہے شکر خدا دا تیریاں تے کُجھ پُوریاں اڑیاں ہوئیاں نیں

لکھ وار دماغ دوڑایائے کِسے ہوری پاسے دَوڑے نہ
رنگین تصور تیرے نے واہ مُشکاں کڑیاں ہویاں نیں

میں متھرے توڑی فضل گیا اوہ مِل جائے تے پیش کراں
جس کافر دے لئی مُورتیاں دل میرے گھڑیاں ہویاں نیں

محتسب میخانے نوں قفل لا کے گھُٹ جیب دے وچ کلید بیٹھائے
مارن واسطے اساں پیاسیاں نوں بھانویں نہر تے آن یزید بیٹھائے

پیا دولتِ حُسن وچ کھیڈدائے کجھ نہیں سمجھدا کِسے قارون تائیں
پلّے کِسے سکندر نُوں بنھدا نہیں، شیشہ جدوں دا یار خرید بیٹھائے

اوہنوں شوق زمین دی سیر دائے تے میں فلک تے پیا پرواز کرناں
ایدھر کھول کے شیشے نوں میں بیٹھاں اودھر لے کے جام جمشید بیٹھائے

آیائے ہنجواں دے نال وضو کر کے ایہنوں ٹھیک نہیں نظر انداز کرناں
ویکھ کِس پاکیزگی نال عاشق لین بزم اندر تیری دید بیٹھائے

اوہدے رُخِ روشن اُتے خال جہڑائے مَیں نہیں ایس نوں چور تسلیم کردا
دھوکھا بھولیاں لوکاں نوں دین واسطے کافر کھول قرآن مجید بیٹھائے

اوہ زری دی بنھ دستار سر تے جلوہ گر مسند اُتے جدوں ہوندا ئے
تخت خاوری دے اُتے لوک آکھن تاج کرن دا پہن خورشید بیٹھا ئے

تاری ترن دی جاچ نہ خرچ پلّے تے نہ نال مہانیاں واقفی اے
ویکھ لوو خوش فہمیاں فضلؔ دیاں پار جان دی رکھ اُمید بیٹھا ئے

نظماں

مُناجات

میرے دل بے جتے نوں یا مولا، لا کے عشق دی چوٹ بیتاب کردے
جمی ہوئی اے پہلو دے وچ جہڑی، پیدا برف دی جگہ سیماب کردے
بھڑکے اگ پئی برہوں دی وچ سینے، ہووے بھُج کے جگر کباب میرا
اکھاں روندیاں دے وچوں جو میرے ڈِگن اتھرو سُرخ شراب کردے
بلدی شمع دا مِلے گداز مینوں، ہووے سوز نصیب پروانیاں دا
جہڑا بُلبلاں دی قِسمت وچ کیتا ای اوہ عطا مینوں اِضطراب کردے
سُن کے دل میرے دیاں دھڑکناں نوں جذبے شوق دے ہو بیدار جاون
گھاٹے غفلتاں دے اکھاں وچ پھر کے، میریاں نیندراں رہن خراب کردے
نظر ذرّیاں وِچ خورشید آوے، دِسے قطریاں وِچ دریا مینوں
میرے دیدیاں نوں بخش نُور ایسا، جہڑا نظر دے دُور حجاب کردے
جس طرح کردا رہیائیں فضل اگے، اُنجیں اگوں وی فضل دی آس رکھاں
داغدار جے فضل نوں دِل دتا ای، چمکدار وی مثلِ مہتاب کردے

آرزو

ہے آرزو دِل وچ مُدتاں دی گلّی کانیاں دی کِدھرے جوڑدا مَیں
دُور کِسے صحرا ول نِکل جاندا ایہناں بستیاں نُوں کدی چھوڑدا میں
ہتھ آوندے کدی تے خاک وچوں، موتی پیا مقصود دے لوڑدا میں
صبر شکر تقوے اندر موج لیندا، کاسے حرص ہوا دے توڑدا میں
کامل پیر کوئی مینوں لبھ جاندا، اوہدے ہتھ تے ہتھ ٹکا لیندا
دفتر عمل والے میرے سَور جاندے، بگڑی اپنی بات بنا لیندا

تکیہ رکھدا رب دی ذات اُتے، ہور بوریئے بسترے ساڑ دا میں
طول عرض جنون دے دشت اندر چھالے کنڈیاں دے نال ہاڑ دا میں
لتھی چڑھی دی کوئی نہ خبر ہوندی، جامے ننگ ناموس دے پاڑدا میں
قلمزدہ تحریر نہ کوئی پڑھدا، ایسے خودی دے نقش وگاڑدا میں
کدھرے اپنی سیکدا بال لانبے، ہائے وکھری جوت جگا لیندا
مونہہ موڑ کے ایس جہان ولوں، نال رب دے اکھیاں لا لیندا

اوہدے عشق والی بلدی اگ سینے، چھٹے ہنجواں دے پیا مار دا میں
کردی رہے طوفان دی نت ٹھنی، جگرا ویکھ لیندا چشمِ زار دا میں
اودھر پیا پکاردا سوز مینوں، ایدھر سوز نوں پیا پکار دا میں
اودھر شوق والے پینڈے مُکدے نہ، ایدھر ہمتوں مُول نہ ہار دا میں
ہتھ جوڑ دا مونہہ وچ گھاء پھڑدا، دامن گلے دے وچ لٹکا لیندا
اوہلے جگ تھیں رات دے پردیاں وِچ، میں رُٹھڑا یار منا لیندا

شاں شاں کردی ہوندی رات کالی، کالے سر اُتے بدّل چھائے ہوندے
کالے مونہہ اُتے پلّو لیا ہوندا، گل وچ کیس کالے کالے پائے ہوندے
کیتے ہوئے کالے عملاں کالیاں تھیں اگے اپنے فرد ٹکائے ہوندے
ایہناں کالیاں کالیاں دھیریاں توں پلکاں کالیاں تے ہنجو آئے ہوندے
ڈھائیں مار درگاہ دے وچ روندا، کیتے ہوئے کرتوت بخشا لیندا
داتا لُطف تے کرم دا دان کردا، جھولی اڈ کے خیر پوا لیندا

پھردا دیس بدیس دی سیر کردا، چولا پہن اُداس بیراگ دا مَیں
ہوندی کسے ٹِلّے اُتے گزر میری، دھپاں مینہ پالے سر تے جھاگدا میں
دھر کے درد رباب نوں وچ پہلو، لیندا انترا یار دے راگ دا مَیں
بھوگ بھوگدا اوس دی طلب اندر، عیش خوشی دے ساز تیاگ دا مَیں
الفی گل وچ پھوڑھی مونڈھیاں تے، انگ نال بھبھوت رما لیندا
کنیں مُندراں سودھ کے جوگیاں تھیں، یار واسطے بھیس وٹا لیندا

جاڑاں بیلیاں دے وچ دنیں راتیں، سپاں شینہاں دے نال گزران ہوندی
اوہ شُوکدے بھبکدے گلے پیندے، سہمی ہوئی دُکھاں والی جان ہوندی
صُبح ساز بے وطنی دے نظر پیندے، شامیں شام غریباں دی شان ہوندی
میری حالت زار نوں ویکھ کے تے، یاس چُم چُم قدم قربان ہوندی
رکھدا حوصلہ صدق تھیں ڈولدا نہ، ناؤاں صادقاں وچ لِکھوا لیندا
اوس خالقِ لیلیٰ دے عِشق اندر، مجنوں اپنا نام دھروا لیندا

فیر کِسے دریا دے دندیاں تے ڈیرا لا لیندا اوہدی بھال کردا
رستہ ڈھونڈدا ٹکراں ماردا میں، خضر کدی تے پُرسشِ حال کردا
لہراں لُغدا لہراں نوں مار چھتے، موجاں اٹھدیاں موجاں دے نال کردا
دِل دی جھال تے ہجر دے صدمیاں دی، جدوں سٹ پیندی حال حال کردا
کندھی سخی جھناں دی ملّی ہوندی، رَج کے ربّ دا نام وہا لیندا
اپنے شوہ پچھے میں بھی وانگ سوہنی وِچ شوہ دے چُبھیاں لا لیندا

ایویں پیا خیال دڑاوندا ئے، کدی ایس پاسے کدی اوس پاسے
سفر نویں اُتے نواں پاوندا ئے، کدی ایس پاسے کدی اوس پاسے
وشت جبل دی سیر کراوندا ئے، کدی ایس پاسے کدی اوس پاسے
پیا وخت وِچ جان پھساوندا ئے، کدی ایس پاسے کدی اوس پاسے
لیندا نُور نوں ڈھونڈ ظلمات وچوں، شمع ہوش دی فضل جگا لیندا
شاہ رگ نالوں نیڑے وسدا ئے، اندر اپنے جھاتیاں پا لیندا

دامن

تاجر بلخ بُخارے دے پھرے جس دن، وچ شہر گجرات دے مار دامن
تِلّے موتیاں دے نال مڑھے ہوئے سن، کڑتے کڑتیاں کوٹ دستار دامن
پھوک پھوک کے زمین تے پیر رکھن، چلن ناز دے نال کھلار دامن
ہٹّی ہٹّی تے خاطراں لوک کردے، موہ لیونیں یار اغیار دامن
اے پر وطن وچ بہہ کے کڈھیا سی، جس نے بیگ دا نال پیار دامن
اڑ کے وچ پردیس دے نال خاراں، وِنھ گیا حیفوں سوزن کار دامن

رنگا رنگ دے وِچ بازار وڈّے، کھلدے بند ولائتی مال دے رہے
شیشے حلب ہرات دے دَس کے تے، حیرت وچ گجرات نوں ڈال دے رہے
سمرقند دے دُھسّے تے پوستیناں جنہے پُچھیا اوہنوں وکھال دے رہے
خاص الخاص چیزاں تاشقند دیاں، وچ دولتاں رولدے رالدے رہے
سوداگراں ایدھر ونج خوب کیتے، بھر لئے زراں دے نال کھلار دامن
عزّت بیگ اودھر کھٹّی کھٹ بیٹھا، ہتھیں کرن لگا تار تار دامن

ویہندا ئے کیہ جے اِک گل کار بیٹھا ئے، ہٹی بھانڈیاں نال بھرپُور کر کے
گھڑے ڈولیاں بادیئے جام مٹکے، رکھے ہوئے نزدیک تے دُور کر کے
سوہنی نام لڑکی اوہدے کول بیٹھی، بند غمزیاں وِچ قصُور کر کے
پری حُسن دے رستے نوں مَل بیٹھی، لُٹھن دِلاں نوں لوک مجبُور کر کے
عِزّت بیگ کوشش کیتی دیکھنے دی، اوہنے مونہہ تے لیا کھلار دامن
مُٹھے ہوئے دا نازاں دے نال ہتھوں، ہور موہ لیا یار نے یار دامن

مٹی سونے دے بھا وہاجنے دی متا دِلے دے وچ پکا بیٹھا
دِناں وچ خرید خرید بھانڈے، کُل مال اسباب لُٹا بیٹھا
نیت دھار کے رُلن دی آویاں تے واپس جان دی تانگھ مُکا بیٹھا
نازک بدن اوہ نازاں دے نال پلیا، چوٹ عِشق جلاّد دی کھا بیٹھا
مستی ویکھ کے سوہنی دے دیدیاں دی، ثابت رہیا نہ اوس ہُشیار دامن
مانگت حُسن دا دید دی خیر واہتے، بیٹھا سٹ کے سرِ بازار دامن

عِشق وچ گوا کے عزّتاں نوں، عزّت بیگ کولوں مہینوال بنیا
مٹی چھپڑوں ڈھوئے تے چک پھیرے، نالے مجھیاں دا چروال بنیا
لِکھدے مدّتاں رہیے مُکدا نہیں، دِناں وچ جہڑا اوہدا حال بنیا
چولالیا گیا تے زرد ہُوئی، غماں وچ اوہ مائی دا لال بنیا
اے پر خوش بخوش لوکاں نوں نظر آوے، پختہ رہیا عاشق پختہ کار دامن
تری اشکاں دی آستین چوسدی رہے، چیندا آہ دا رہے بُخار دامن

پھانک پلتیوں ویکھ کے یار وطنی، ڈیرا پٹدے پٹدے پٹ گئے
گلاں کوجھیاں جھیاں توں نال اوہدے مکھ وٹدے وٹدے وٹ گئے
دل تے مہر وفا دے لکھے ہوئے، اکھر چٹدے چٹدے چٹ گئے
ڈھلیا دیہوں تے وانگ پرچھانویاں دے پچھانہہ ہٹدے ہٹدے ہٹ گئے
غربت وچ مصیبت دے صدمیاں تھیں رُناں لے مونہہ تے عاشق زار دامن
پونجن واسطے رت دے ہنجواں نوں پھیرے دیدیاں تے بار بار دامن

جہڑیاں ایس پاسے شعلہ زن ہے سن آخر اوس پاسے اگاں لگ گیاں
جہناں حرکتاں ایس نوں ٹھگیا سی، اوہا حرکتاں اوس نوں ٹھگ گیاں
جہناں ایس نوں کیتا سی نیم بسمل، اوہا کاتیاں اوہدے تے وگ گیاں
اوہا قینچیاں شمع دے گرد پھریاں، جہڑیاں کٹ پروانے دی رگ گیاں
نفع ایس وچ اوس نوں نظر آیا، راضی کراں عاشق زیاں کار دامن
سوہنا رنگ کروا کے چولیاں دا، سوہنی اپنا لیا سنوار دامن

بھتے شکر دوپہر وچ چک کے تے، ٹُردی بیلیاں دے دل جان لگ پئی
جاچ آ گئی شوہ وچ ٹھلنے دی، پکّے شوہ دے واسطے پان لگ پئی
رو رو بحر چناب دے دندیاں تے، دُوجا بحر چناب بنان لگ پئی
سوز ہجر تھیں ہوکیاں نال سوہنی اگ وِچ دریا دے لان لگ پئی
دامن عشق دے لگیاں ہون پُرزے دھجیاں ہو جاندے آخر کار دامن
ایدھر ایہہ تے اودھروں اوہ سدّے، رہن پھٹکدے پار اُرار دامن

ماہی روز دریا تھیں پکڑ کے تے، ماہی لئی کباب بنائے ماہی
مہر ماہ دونویں تک کے رشک کھاون ماہی نال جد بیٹھ کے کھائے ماہی
کسے وجہ جے ماہی نہ ہتھ آوے، پٹوں مچھلی کڈھ پکائے ماہی
ماہی ویکھ کے پٹاں تے ہتھ مارے آکھے کیہ کیتا ای ہائے ہائے ماہی
خون جمیا ویکھ کے زمیں اُتے پگھر گیا اُس شمع انوار دا من
پٹی یار دے زخم تے بھنے نوں، پاڑ سٹیا اپنا یار دامن

کدوں تیک رقیب ایہہ بات سہندے اوہناں نواں فتور جگا دتا
پکا گھڑا جس تے سوہنی روز ٹھلّے، سٹ ظالماں وچ دریا دتا
اوسے جگہ تے اوہناں ایں کانیاں وچ کچا لے کے ہور ٹکا دتا
فضل کیہ دساں لوکی جاندے نیں، کچے اپنا کچ وکھا دتا
سوہنی داد وفا دی منگدی سی، وگدے دہن دے وچ کھلار دامن
اودھر ویکھ مہینوال نے چھال ماری، لیا خوب راضی نامہ یار دا من

○

سکیاں بھیناں

سسّی سوہنی سکیاں بھیناں برہوں دے گھر جائیاں
وکھو وکھ نصیبے دونویں دُھروں لِکھا لیائیاں

ایہدے ہتھوں دُور بریتہ اوہدی تھلیں وہانی
اوہ پانی نوں سِکدی موئی ایہہ موئی وِچ پانی

ایہہ پانی وچ کھائے غوطے اوہ پئی پھکّے ریتاں
لیکھ اوہدے وِچ ہُسڑ گھمیں بھاگ ایہدے وِچ سیتاں

باگاں دے وچ کھیڈدیاں نیں جھیا کھادھا موڑا
ایہدے پیش پئے سرکنڈے اوہدے اَکّو روڑا

ٹُردیاں دونہاں نُوں ہَس دِتا بھیڑ بھڑتھی پوکھا
ایہہ گھڑے دا دھوکھا کھا گئی اوہ ٹلیاں دا دھوکھا

ایہدے راہ وِچ بُلّن ، کچھاں ، مچھاں ، یان ، توایاں
اوہدے راہ وچ ڈیناں ، بوٹے ، باشک ناگ ، بلایاں

اودھر تتیاں لوواں وگن ایدھر ٹھنڈے جھولے
ایہنوں لہراں پیروں پٹن اوہنوں واوروولے

ایہنوں کپر پالے لیھے اوہنوں ظالم دھپاں
اوہدے حصے دین سیانپے ایہدے حصے چپاں

ایہدے مونڈھے باہواں دکھن اوہدے پیریں چھالے
اوہ وچ تھل دے ڈابو لیندی ایہہ گرداب وچالے

بھوں بھوں اوہدے چیتے آوے رات شراباں والی
مڑ مڑ پئی ستاوے ایہنوں یاد کباباں والی

پایا ستیاں گھر اوہدے وچ دھاڑویاں نے دھاڑا
ایہنے جاگدیاں خود ہتھیں لیا سہیڑ پواڑا

اوہنے پینڈے جھاگے مارے ایہنے ہتھ پتھلے
ایہنے ہتھیں چھاپاں پایاں اوہنے پیریں چھلے

جھڑیاں رنجھاں نال چڑھایاں سرے نہ چڑھیاں ونگاں
اوہنوں غیراں پٹ وگایا ایہنوں ساکاں انگاں

اوہنے دامن لیراں کیتا سر دے وال اکھیڑے
ایہدے سروں دوپٹا لاہیا پانی مار تھپیڑے

عِشق نماز دونہاں نے نیتی جام محبت پیتا
ایہنے وضو جھناں تے اوہنے تِھلیں تیمّم کیتا

اُڈدی کھکھل دا وچ اکھاں اوہنے سُرمہ پایا
ایہنے جھگ دریا دی لے کے مونہہ تے غازہ لایا

رل مِل خاک اُڈائی اوہدی اودھر اُشتر باناں
ایدھر ایہدی بیڑی اُتے گیاں بیٹھ نناناں

ٹھلاں بن کے وِچ دریاواں اُٹھن ایہدیاں ہُوکاں
صحراواں وِچ نال ہنیری شوکن اوہدیاں کُوکاں

اِکو جہے دونہاں دے متھے وکھو وکھ براتاں
اوہنوں شکر دوپہراں کھادھا ایہنوں کالیاں راتاں

وکھو وکھ مُریدنیاں نیں ملّے پیر نیارے
ایہہ لگ گئی خِضرؑ دے دامن اوہ الیاسؑ چتارے

دونہاں تائیں وکھو وکھرا دِتا گیا تعلقہ
اوہ خشکی دا حلقہ لے گئی ایہہ پانی دا حلقہ

وکھو وکھرے رستے پیّاں اوڑک نوں رل گیّاں
وِچ دربار سمدر دے دونویں فضل برابر رہیاں

بیتے سمے

گجھ چھپیا ای یارا نین تیرے جس وقت مریندے دھاڑے سن
ہر پاسے گوکاں پیاں سن ٹوں وسدے لوک اُجاڑے سن
میرے دی پھُل محبت دے توں پیراں ہیٹھ لتاڑے سن
توں میرا دردی بنیوں نہ میں سبھ ہمدرد وگاڑے سن
جو مینوں متاں دیندے سن اوہ لگدے وانگ ڈکاڑے سن
اوہ کہیا عجب زمانہ سی اوہ کیہے عجب دیہاڑے سن

کوئی مالک دِل تے گُردے دا جھلدا سی تیریاں جھالاں نوں
تک تیری اکھ نشئیاں نے بھن سٹیا جام زلالاں نوں
کوڈاں دے مُل وکایا سی لب تیرے یمنی لعلاں نوں
پا لاواں زُلف دراز تیری کھچ کھڑیا دُور خیالاں نوں
میں بر بر ویہندا رہندا ساں لگ گیاں اکھاں تاڑے سن
اوہ کہیا عجب زمانہ سی اوہ کیہے عجب دیہاڑے سن

اوہ کتھے وقت جنون میرا غالب سی جدوں شعوراں تے
اوہ سوہنے سے رقیب جدوں کدے ہوئے سان فتوراں تے
کجھ میں بھی وچ بے سمجھی دے کر گیا قصور قصوراں تے
کھوہاں تے میرا قصہ سی میرا سی ذکر تندوراں تے
ہر تھانویں میریاں ستھاں سن میرے ہر جگہ پواڑے سن
اوہ کہیا عجب زمانہ سی اوہ کہے عجب دیہاڑے سن

میں تیریاں وچ اڈیکاں دے پیا بیٹھا اونسیاں پاندا ساں
جو کاگ بنیرے بہندا سی اوہنوں چوری کٹ کھواندا ساں
میں اڈ اڈ جھولی رب اگے پیا تیری خیر مناندا ساں
گل پہراں تیک نہ کردا ساں وٹ چپ اجہی جاندا ساں
وچ سینے تیریاں یاداں دے جد وجدے سخت کہاڑے سن
اوہ کہیا عجب زمانہ سی اوہ کہے عجب دیہاڑے سن

توں بیٹھ ہوا دے گھوڑے تے پیا میری دھوڑ دھماندا سیں
توں دیوے میریاں سدھاں دے پیا پھوکاں مار بجھاندا سیں
میرے چھم چھم ہنجو کردے سن توں ہس ہس سرمہ پاندا سیں
میں رتو رتو روندا ساں توں ہتھیں مہندی لاندا سیں
تیرے اتے نواں دوشالہ سی میں تن دے لیڑے پاڑے سن
اوہ کہیا عجب زمانہ سی اوہ کہے عجب دیہاڑے سن

میں پوہنتا وچ ترنجن دے پُٹھے ہتھ سُوت کتان لئی
میں پھریاں گھر فقیراں دے لے دھاگے گٹ کران لئی
میں جھڑا رملی ویکھ لیا پھڑ بیٹھا فال کڈھان لئی
میں پیری پُور مُلتان گیا تیرے تعویذ لِکھان لئی
لے ناخن تیریاں پیراں دے مَیں وِچ چوراہے ساڑے سن
اوہ کیہیا عجب زمانہ سی اوہ کیہے عجب دیہاڑے سن

کئی وار جھناں دے دندے تے سوہنی دے دِیوے بالے میں
کئی منتاں منیاں خِضرؑ دیاں کھوہاں تے دھرے پیالے میں
رہیا کردا عمل قصیدے دا جیوں ڈِٹھا وچ رسالے میں
رہیا پڑھدا آیتاں حُبّ دیاں پھر تیرے محل دوالے میں
کیہ گن گن دساں فضلؔ پیا میں جو جو کیتے ہاڑے سن
اوہ کیہیا عجب زمانہ سی اوہ کیہے عجب دیہاڑے سن

O

سمجھوَنی

چناں بستر اُتے راتیں جد راحت فرماویں
جم خیال نہ سکے تیرا کُھنج خیالوں جاویں
دُور تصور دے وچ جا کے پیا بھلیکھے کھاویں
سمجھیں کوئی فراق تیرے وچ بیٹھا گِندائے تارے

جہناں نوں ہر پاسیوں مارے ہر کوئی دھرکلاّ
ثابت جسم جہناں دے اُتے نہ ٹاکی نہ پلاّ
توں فقیر کنگال اوہناں نوں کہیں نہ خیریں سلاّ
سمجھیں گلی تیری وِچ آئے لعلاں دے ونجارے

کیہ ہویا تُوں میرے اُتے پُٹھی چھری چلائی
کیہ ہویا جے ظلم تیرے دیاں گلاّں کرے خُدائی
میں افسوس نہ کِدھرے کِیتا توں کیوں اکھ وٹائی
سمجھیں یاد نہیں اوہ مینوں جو توں قہر گزارے

جس ویلے دل تیرا آکھے لا چلمن نوں اگاں
جلوہ حُسن تیرے دا چاہے نِکل نقابوں دگاں
عرض حیا کرے چل باہر میں خود اگے لگاں
سمجھیں عین عروجاں اُتے پہنچے جذب ہمارے

اُتوں تلی تینوں جس ویلے مٹھیاں نچھاں آون
بے محیط حُسن انگڑائیاں جدوں محیط بناون
اکھاں پھڑکن ابرو تیرے ہو بے وسّے جاون
سمجھیں فضل پیا وچ دل دے تیرے نقش اُتارے

روڑھے جوگا پانی

بھولی مچھی نے نیونہہ ویکھو پانی نال لگایا
سینے نال ملائی رکھے دم دم شوق سوایا

ایدھر اودھر پانی دے وِچ دوڑ بتیری لائی
کِسے سبھوں ٹھنڈ نہ پیندی آتش عِشق جلائی

ایہہ جائے اوہ جدھر جائے ذرہ وساہ نہ کھاندی
جے اِک ساعت دُوری ہووے مر دُوری وچ جاندی

چھپی نہیں چھپایاں رہندی لُوں لُوں حُب سمانی
مچھی پانی دے وچ رہ کے کوکے پانی پانی

عِشق معمّہ سمجھوں باہر ایہدے رنگ نرالے
وصل فراق اندر اِک تارے ایہدے رہن کشالے

باطن دے وچ خطرہ اُنجیں ظاہر من منیویں
عین وصال سجن دا حاصل لتھن نہ اُدریویں

فُرقت وچ پتنگاں تائیں دل دا سوز جلائے
کول چراغاں دے جد آئے برہوں چنحہ چڑھائے

مچھی نوں جس پانی اُتے آہے مان گھنیرے
اوسے پانی اکھ وٹائی پہنچے جدوں مچھیرے

جالی دے وِچ چھوڑ اکلی آپوں ہویا راہی
موجاں مانے لہراں لٹے پا اوہدے گل پھاہی

تڑپھی پھڑکی دندے اُتے موئی درد رنجانی
پتھر دل دا ثابت ہویا روڑھے جوگا پانی

O

ہلا شیری

جو چھالا پیندا ای دِھی جا جو کنڈا چُبھی کڈھی جا
پُجّے گی منزل پیر تیرے تُوں راہیا پینڈا وڈھی جا

جو پینڈے نیں گل دُکھاں دے اوہ سدا سُکھالے رہندے نیں
مُونہہ ویکھن اوہا سُکھاں دا جھڑے تکلیفاں سہندے نیں

کئی صدیاں دُھپاں کھا کھا کے اِک پتھر رنگ وٹاندا اے
تُوں ایہہ نہ جانیں لعل کِتے کوئی لعل ایویں بن جاندا اے

سَو واری ریتی آری تے چھینی دیاں سٹاں کھاندے نیں
تُوں سمجھیں شاید سوکھے ای تھیوے بن تھیوے جاندے نیں

اوہ مونہہ چت لگن سبھناں دے اوہ پیلیاں دِل نوں بھون پیاں
جہناں وِچ رنبا پھِر جائے اوہ دُوروں نظری آون پیاں

باگاں وِچ جاندا رہنائیں توں کیتا نہیں دِھیان کدی
رُکھاں وِچ دِکھرے ہوندے نیں رُکھ جھڑے چھانگے جان کدی

پا کتھوں تیک عروج لیا تک توں بارش دیاں کنیاں نیں
سپاں دیاں قیداں کٹ گیا تے بچّے موتی بنیاں نیں

کد بن تکلیفاں ویکھن دے کھلدی اے رنگت بھاگاں دی
بن کھادھیاں سٹ ہتھوڑی دی بندی نہیں نتھ سہاگاں دی

جے ثابت پتر مہندی دے چکّی وِچ پیسے جاندے نہ
ایہناں دی عزّت ہوندی نہ ہتھاں تے لوک اُٹھاندے نہ

جے شرف نصیب نہ ہوندو سُو وٹیاں دے رگڑے کھانے دا
موقعہ نہ مِلدا سُرمے نوں اکھاں دے وِچ سمانے دا

اوہ لاہ وچ رہندائے ہر پاسے ڈر اپنے دِلدا لاہے جو
ہو قابض گیا خزانے تے سپّاں دیاں سریاں گاہے جو

پئے کنڈے چُبھن ہتھاں تے ہتھ ہور اگیرے کردے نیں
پئے پھلاں نال پھلیرے اوہا انت چنگیراں بھردے نیں

جو چھالا پیندا ای وِچھی جا جو کنڈا چُبھے کڈھی جا
بُجّے گی منزل پَیر تیرے ٹُوں راہیا پینڈا وڈھی جا

پتھر اُتے لیک

اِک سنگی ڈِٹھا پتھر تے کل اپنا اُکرے نام پیا
کوئی حرف نہ آوے حرفاں تے اوہ ورتے جوہر تمام پیا

متھے توں چو کے داڑھی تے مُڑھکے دے چوئے ڈھین پئے
مُڑ اوہا چوئے داڑھی توں ڈِگن تے بھُنجے پین پئے

تن ڈُبا وِچ پسینے دے بجے ہوئے سارے لیڑے سن
اوہ ہُسڑ نے گھبرایا سی گلمے دے کھُلّے بیڑے سن

چہرے تے کھکھل جھی سی کتاں تے کھِلّر وال گئے
اکھاں وِچ ریزے چُبھے تے اکھاں دا خُون اُبال گئے

زخمایاں ہوئیاں لیراں دے وِچ اوہنے اُنگلاں مڑھیاں سن
گُجھ سان جھریٹاں ہتھاں تے پیراں تے سوجاں چڑھیاں سن

ک پتھر تے ایس طرح اِک نانواں لِکھن والے نیں
کیہ دیکھ مصیبت جھاگی اے کیہ دیکھ قضیے جالے نیں

دھرتی دے متھے اُتے جہڑا ناواں لِکھن بہندا اے
اسی فضل اندازہ کیہ لایئے اوہ کیڈ قضیے سہندا اے

O

پہلاں تے پچھوں

مُبارک سی محبت دا زمانہ
بڑا رنگین سی میرا افسانہ
ہوا اِک سرخوشی دی وگدی سی
مینوں ہر شے پیاری لگدی سی
میری تے تاریاں دی دوستی سی
میری چمن نال دی وابستگی سی
گُلاں نُوں چُمدا ساں چھیڑدا ساں
میں پھوکاں نال کلیاں کھیڑدا ساں
میں نچّاں تتلیاں دی نچدیاں سن
چمن وِچ خوب کھچّاں مچدیاں سن
میں شاخاں نال لُڈی پاوندا ساں
جنوراں نال رَل کے گاوندا ساں

گھٹا اُٹھے تے مٹھاں تاردا ساں
ابابیلاں نوں سدّاں ماردا ساں
جدوں بدّل سُہانے گجدے سن
میرے وی نال مانگھے وجدے سن
میرا دل تے تماشے جھیڈدے سن
میرے ہوٹھاں تے ہاسے کھیڈدے سن

سبھندی دوستاں وچکار ساں میں
سُنہری موتیاں وچ تار ساں میں
مینوں زوریں بُلاندے سان لوکی
تے اکھیاں تے بٹھاندے سان لوکی
میں جس ویلے زبانوں بولدا ساں
میں وِچ گلاں دے مِشری گھول دا ساں
لطیفے سن ہزاراں یاد مینوں
پئی مِلدی سی ہس ہس داد مینوں
میں شِعراں تے جدوں آ جاوندا ساں
میں پھُل مُونہوں پیا برساوندا ساں

ایہہ سبھ کجھ سی جدوں دل وچ خوشی سی
کسے دے نال اُلفت باہمی سی

جدوں دی نظر اوہنے پھیر لئی اے
بدل ساری میری دُنیا گئی اے
رُخاں توں اتھرو ہُن سُکدے نہیں
میرے دِل نال جھیڑے مُکدے نہیں
غماں کولوں ذرا فرصت نہیں مِلدی
کلی کھڑدی نہیں غمگین دل دی
خُوشی والی کوئی گل سُجھدی نہیں
کِسے پاسے طبعیت رُجھدی نہیں
پیا پاناں واں ہتھ اَکیں پلاہیں
میں جو ساں فضلؔ اوہ ہُن فضلؔ ناہیں

○

دردی

عرش اُتے دن ازل دے بہہ کے ربّ کریم
کھول خزانے فضل دے خود کیتے تقسیم
باہر حد حساب تھیں لُطفوں کیتے دان
علم کِسے نوں کِسے نوں بخش دتا عِرفان
عِشق کسے نوں کِسے نوں دِتا حُسن جمال
داغ کِسے نوں کِسے نوں دِتا خونی خال
جوہر مِنیا تولیا ہر وِچ دِتا پا
شاعر نوں ربّ دھاکواں کیتا درد عطا
ایہہ سانجھا ہر کِسے دا سبھ دی ونڈے پیڑ
دوجے دے سر آئی وی ایہہ کٹ لیندا اے بھیڑ
رووے بُلبل یا کرے کوئل کِدھرے وین
ایہہ جد سُندا ایس دے پھٹ کلیجے چین

بھمبٹ سڑ کے شمع تے جان کرے قربان
ایہدے دل وچ قدرتوں لگ لائبو کجھ جان
راہواں چن ول جاندیاں ڈِگے جدوں چکور
دل ایہدے تے تازیاں وجن سٹاں ہور
شامیں ڈار وچھنیاں جد کونجاں کرلان
بھریاں ہویاں ایہدیاں زخماں نوں چھل جان
جدوں پپیہا باغ وچ پی پی کرے پکار
پھڑدائے رُوح اُداسیاں ایہدا اِکا کار
قمری بہہ کے سرد تے اُچی پائے کوک
ایہدا سوز النبیوں جائے سینہ پھوک
جیکر کیرے اتھرو پائل پاندا مور
وڑ کوئی جائے ملکوے دِل ایہدے وِچ چور
جو نہیں سکے جھل دے ایہہ جھل جائے تیر
جاندائے درد پرایا جگر ایہدے نوں چیر
جتھے سسی تھلاں وِچ لے اخیری ساہ
سندلے بنھ بنھ پٹیا اوتھے ہاشم شاہ
جھتی تائیں سُغدیاں کیتا سرگرداں
اوہنوں دین دلیریاں آیا بُوٹے خاں

خالی پرتی کھیویوں ڈگدی مونہہ دے بھار
پھڑ نیلی نوں چھابوؤں رناں برخوردار
سوہنی لے کے سدھراں ڈبی وچ دریا
دندے اُتے فضل شاہ آیا گھٹ کہا
ڈولی دے وچ وڑدیاں رنی ہیر سیال
رو رو وارث شاہ دے ہو گئے دیدے لال
چھڈ زلیخا ماڑیاں جتھے بیٹھی جا
لئی غلام رسول نے اوتھے گلّی پا
پورن سٹیا ظالماں کھوہ وچ دھکا مار
سر تے پاندا پاہریا آیا قادر یار
برہوں سیف ملوک نوں پائے جدوں وبال
رہیا محمد اوس دے ہر ٹاپو وچ نال
شاعر جھل نہیں سکدا فضل کسے دا تاء
ایہہ دردی ہر کسے دا لیندائے درد ونڈا

ڈاکیا

چٹھیاں ونڈن والیا تیں توں گھولی بادِ صبا
تیرے سر توں سٹاں وار کے میں ہُد ہُد فرخ پا

پئے لوکی پاندے اَونسیاں توں آویں نہ جد تیک
تیری گھر گھر کرماں والیا دو ویلے رہے اُڈیک

اوہ سگویں آپوں آ گئے خط جہناں دے آ جان
تیرا صدقہ چوگ کبوتراں کاگے چُوری کھان

آ جائے اکھیں چاننا پئے جائے سینے ٹھار
جد آوے کول یعقوبؑ دے تیرا بھائی شُتر سوار

اوہنوں سینے لایا قیس نے سو کر کے شُکر ادا
جدّے دے ولوں پہنچیا کوئی تیرا پیر بھرا

تیری لمّی چوڑی ٹابری جبریلؑ جہدا سردار
ہر پاسے لوڑاں تیریاں توں ہر پاسے درکار

تیرے ہتھ وچ چٹھی ویکھ کے گئی اِک کھلو ہمشیر
تینوں ویراں وانگن جاندی جہدا گھروں دراڈا ویر

تینوں ویڑھے وڑدا ویکھ کے اوہ ماں ہووے خورسند
جہدا دیسوں دُور مُسافری گیا ہووے ٹُر فرزند

اوہ سمجھے ہو گئے ہجر دے سارے دُور آزار
جِس ویلے تینوں ویکھ لے کوئی دُکھیا عاشق زار

پیا ونڈے فضل شیرینیاں تینوں دیوے دِلوں دُعا
لہنوں چڑیں وچھنے ڈھول دی اِک چٹھی دیندا جا —

جانی جان دلاں دے

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

کھڑے ساقی بھریاں مٹاں دے سر پوش اُتارے
کِس دی چشم عنایت بیڑے مَے نوشاں دے تارے

کھڑے پیر مغاں نے کُرسی مے خانے وِچ ڈاہی
سر تے کالے بدل چھا گئے بن کے ظِل الٰہی

کھڑے مہوش چلمن وِچوں جھاتاں باہر پائیاں
نال چکوراں رَل کے عاشق لگے دین دُہائیاں

کھڑی شمع بلی وچ محفل کِہنے چانن لائے
دُوروں نیڑیوں اُڈ اُڈ بھبٹ جھنوں ویکھن آئے

کھڑے گُل رعنا نے دِتی گلشن وچ وکھالی
عندلیباں متعجب ہویاں تے متحیر مالی

کھڑے خوش قامت دیاں دُھماں ہین چوفیرے پیاں
قُمریاں کرن زیارت جِس دی چھڈ سرواں نوں گیاں

کہڑے کرماں والے مطرب مِٹھی تار ہلائی
کہنے اپنے سوز گدازوں بے خود بزم بنائی

کہڑے عطر فروش عطر دے بھر ٹوبے ورتائے
کہڑی خوشبو ہین دماغاں اُپر غلبے پائے

کہڑے سُگھڑ مصور گُجھے دِل دے نقش اُگھاڑے
کِس دی نوک قلم نے سجّے میل وکھائے پاڑے

ڈُبیاں نبضاں اُتے کہڑے حاذق نے ہتھ دھریا
کِس دا نسخہ ورت مریضاں ساہ کُجھ سوکھا بھریا

کہڑے شاعر مِٹھ جیبھے نے مِٹھے بول سُنائے
طوطیاں نے سُن جہناں تائیں اوہوں بیس نوائے

ایہہ نیں سبھ کُجھ اوہا جہناں سیف ملوک بنایا
سفر عِشق دے راہیاں تائیں سِدھے رستے پایا۔

میاں محمد بخشؒ اوہناں دا سوہنا اِسم گرامی
پنجابی دا حافظؔ، سعدیؔ، رُومیؔ، خسروؔ، جامیؔ

دِل واندی نہ چھڈی کوئی ایسے چاڑھے ڈگے
باد خزاں اِس گلشن اندر جھاتی مار نہ سکے

شعراں دے وچ بھری حلاوت نالے رمز نہانی
ڈُلھ ڈُلھ باہر لفظاں وچوں پیندے گوہر معانی

تھاؤں تھائیں مصرعے چمکن جیوں اسمانیں تارے
انبر نظم مرصّع اُتوں عقد ثریا وارے

کِسے کِسے توں کِسے کِسے توں کِسے خضرؑ الیاسوں
ایہناں تائیں سخنوری دی بخشش مُرشد پاسوں

کامل مُرشد پاک اوہناں دا کھڑی مقام جھناندا
پیرے شاہ قلندر رحمۃ اللہ علیہ غازی نامی نام جھناندا

ایہناں بخشیا اوہناں تائیں جھوٹھا اِک نوالہ
جہدے سبھوں حاصل ہویا درجہ رُومی والا

اوسے دستر خوان کرم تھیں اللہ فضل کماوے
ڈِگا ڈھٹھا بھورا کوئی فضلؔ تیرے ہتھ آوے

آ جائے وچ طبع تیری دے اِک بھرپور روانی
خیر خیرات شاہ دولہ رحمۃ اللہ علیہ دی صدقہ پیر اعوانی رحمۃ اللہ علیہ

○

سیّد وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

گلاں پکیاں پیڈیاں کرن والا دانشوراں دے وچ پردھان وارث
نکتہ سنج وارث ، نکتہ ور وارث ، نکتہ فہم وارث نکتہ دان وارث

ارجمند فرزند پنجاب دے نے بولی مادری نوں مالو مال لیتا
قصہ ہیر دا کڈھ کے قلم وچوں کڈھ ہیریاں دی گیا کان وارث

تُچے سخن اوہدے آبدار موتی پئے ہر تھانویں دستیاب ہوون
ایس ہجلے دیس دی زمیں اُتے بن کے وسیا ابر نیسان وارث

اج تیک کوئی ماہنوں جمیا نہیں خم ٹھوک کے ساہمنے اون والا
صدیاں گزر گیاں اَیپر اَج توڑی پیا ویکھدائے وِچ میدان وارث

شرع فرع اصول کلام منطق فقر جوگ ریاضت دے وچ چالے
سبھے پھُل موجود نیں اوس اندر گیا چھڈ جہڑے گلستان وارث

اوہنے جس مضمون نوں ہتھ پایا سرکشی نہیں اوس مضمون کیتی
تابع روی ردیف غلام اوہدے اُپر بندشاں دے حکمران وارث

رنگ فق مہتاب دا ہو جاندائے کِدھرے لئے تروڑ نہ تاریاں نوں
کھنبھ کھول تخیل دے جدوں جاندائے فضل اُڈدا ول اسمان وارث

مولوی غُلام رسُول رحمۃ اللہ علیہ

عالم پُور وِچ عارف ہویا مظہر شان غفوری
عِلموں عقلوں عِشقوں جِس نوں ملی سعادت پُوری

سخنوری دے جانن والا ادب اداب ضروری
شِعراں وِچ کمال حقائق کوئی نہ بات ادھوری

قاری لٹکے لے لے پیندے رہن شراب طہُوری
سُننے والیاں تائیں حاصل وچو وچ مخموری

کحل جواہر سطراں ابیض غازہ بین سطوری
قالب نُوری وِچ ترکیباں ڈھلیاں ہوئیاں نُوری

اِسم غُلام رسُول مسمّٰی صاحب طرز یگانہ
شاعراں وِچ مُمتاز حیثیت قائل جہدا زمانہ

ایس مصنف نے متعدد کیتیاں نیں تصنیفاں
باجھ شمار جہناں دیاں ہوئیاں توصیفاں تعریفاں

احسن قصص ایہناں دے وچوں اُچا رُتبہ پایا
ایسے اوج اسماناں اُتے شاعر نُوں اپڑایا

احسن قصص لکھیندیاں ورتے احسن طور طریقے
احسن طرزاں احسن بندشاں آندیاں نال سلیقے

نویں اشارے نویاں رمزاں تشبیہاں تصریحاں
نکلے حرف نہ کوئی پیندا نہ کوئی وچ تقطیعاں

سوہنے دا سی سوہنا قصہ سوہنا کر وکھایا
پنجابی دا سوہنا جامہ سوہنے سیٹر پوایا

چھ ہزار چھیاسٹھ چھ سو ایہنے بیت بنائے
خُوبی دے وِچ اِک دوجے تھیں سبھے دُون سوائے

اِک مہینے وچ نہیں سوکھے اینے شعر بنانے
ایہہ ہاتف خود رہیا لکھاندا آکھن لوک سیانے

اِک اِک مصرع نظم اوہدی دا نظماں اُتے بھاڑو
اِک اِک شعر کتاب اوہدی دا درد منداں دا داڑو

وکھو وکھرے رنگاں والیاں وکھو وکھ لکیراں
اِک دی تھانویں سو طرح دیاں لیاں کھچ تصویراں

منظر کشی اُتے جد آوے نقشے بنھ وکھاوے
بھلیاں بھلیاں نقاشاں نوں کر متحیر جاوے

ایہہ تحریر جہناں دے کردائے جہڑے وقت سراپے
اوہ کردار اکھاں دے اگے آن کھلوون آپے

احسن قصص پڑھے سو واری کوئی نال تسلاّ
بھرتی دا کوئی شعر نہ کدھرے مِلسی انشاء اللہ

ایہدیاں حرفاں تے اج توڑی کسے نہ اُنگلاں دھریاں
منیاں سبھناں نقاداں نے ایہدیاں صنعت گریاں

یُوسف دے رُخ انور اُتوں ایس نقاب ہٹایا
جو جو حُسن عطیہ کیتا شعراں وِچ رلایا

ڈکھ زلیخا والے ایہنے جس جس تھانویں چھیڑے
روندیاں اکھاں اپنے ڈوبے دریاواں وِچ بیڑے

ایہہ بیان کرے جس ویلے حُزن یعقوبؑ نبی دے
رِقت دا ہڑھ چاڑھ لیاوے چھلّاں مارن دیدے

کدی کدائیں پیدا ہوون ایسے مرد یگانے
سوہنیاں سوچاں سمجھاں والے دانے بھر مردانے

لوکاں دے لئی سر اپنے تے بھانبڑ بھالن والے
آپوں جل کے وانگ چراغاں چانن لاون والے

ہتھ اُٹھا کے حق ایہناں دے منگ توں فضل دُعاواں
ربّ ایہناں دا دوہیں جہانیں روشن رکھے ناواں

○

جوڑ بند غزل میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

پُوریاں ہون مُراداں منّے جان سوال اساڈے
خوش حالی وِچ بدلے جاون ابتر حال اساڈے
چمکن اَوج ثریّا اُتے جا اِقبال اساڈے
جے محبوب پیارا اِک دِن وسّے نال اساڈے
جاناں اَج ہما پکھیرُو پھاتھا جال اساڈے

بے خودی وِچ ماریاں جاون میریاں سُدھاں بُدھاں
اپنے آپ دیاں کُجھ مینوں رہن نہ اُگھاں سُگھاں
کھِلی پاواں لڈّی گھتاں رقص کراں نے کداں
مثل حباب سروں سٹ ٹوپی جل خوشیاں دے ڈُبّاں
پَے پچھاواں اُس دا جے وچ جام زُلال اساڈے

جھمکن دے نہ اکھیاں تائیں چہرے دی تابانی
مہنگا کیتا دید اوہدی نوں جلوے دی ارزانی
اوہدے رُعب حُسن نے آپوں سانبھ لئی دربانی
دِلبر دے در جا نہ سکن حوراں ملک اسمانی
کیہ مجال سلام کرن دی مِثل کنگال اساڈے

کم کِسے دا نال کِسے دے پیندا ئے کدی کدائیں
میں ممنون اِحسان تیرے دا رہساں مردیاں تائیں
اوہدے قصر مُعلّٰے کولوں ایویں لنگھ نہ جائیں
آنے واوٗ اِس عشق میرے دی رمق پیا کن پائیں
آکھیں ہتھیں مار اسانوں خون حلال اساڈے

لالے سیلی ٹوپی نالے کُڑتا گیری رنگا
جوہ متبرک دے وچ وڑنائیں ہو جا پیروں ننگا
گل گانی ہتھ گجرا پا کے ٹُر پَو فضل ملنگا
کرن گدا جِس دے کوچے بادشاہی تھیں چنگا
جے اوہ پائے آپ محمد خیر رُمال اساڈے

○

جوڑ بند ابیات سائیں احمد علی رحمۃ اللہ علیہ

مولا سدّیا شان ودھان واتے
قدم عرشِ معلّی تے پان واتے
مخفی چراں دے بھیت سمجھان واتے
دوست نوں دِلبر ملان واتے
جبرائیل لے گیا اسوار کر کے

چھپ کے اُفق دی غار وِچ جا بیٹھا
سر سٹ کے اوندھیاں پا بیٹھا
خلعت چمک دی کِتے لہا بیٹھا
تاج کرن دا سُورج گما بیٹھا
ٹھاراں سال نہ چڑھیا سنگار کر کے

کیتی بات جو یار قبول ہو گئی
جو مُراد چاہی اوہ حصُول ہو گئی
رحمت بس اِک طرف مشغول ہو گئی
تاں ای رات وصال دی طول ہو گئی[1]
رجے راز نیاز نہ یار کر کے

ہے مِعراج بالجسد جناب والا
ایہہ مِعراج ، معراج نہیں خواب والا
فضلؔ وسدائے پاک کتاب والا
ہویا پردہ نُورانی حجاب والا
شاہ دین دا سائیاںؔ دیدار کر کے

مینوں کِس مکّار نے چارنا سی
میں کدوں جتیا پاسا ہارنا سی
کہڑے قہرئیے قہر گزارنا سی
کِسے ظالم دے ظلم کیہ مارنا سی
جے نہ ماریا ہوندا تقدیر دا میں

1۔ ایہہ مصرع پہلے ایڈیشن وچ طبع نہ ہوسکیا۔

شروع ہو گئے نیں حملے آفتاں دے
سخت پے گئے نیں گھیرے کلفتاں دے
ٹُٹ پئے پہاڑ صعُوبتاں دے
ہل پھر گئے میں پر مُصیبتاں دے
ہویا کشت درداں دی جاگیر دا میں

ہو گئی قابلیت رائگان میری
بگڑ گئی اے طرزِ بیان میری
پھکی پے گئی اے داستان میری
کیتی عِشق نے کُند زبان میری
ہے ساں تیز تھیں تیز تقدیر دا میں

چاہے نہ کوئی لیناں میرا نام وچوں
مینوں بُرا سمجھن خاص و عام وچوں
کرے فضل کوئی نہ اِحترام وچوں
سائیاں گر گیا شرطِ اسلام وچوں
طالب ہو اِک بُت بے پِیر دا میں

میں بدحالی وہاجی اے مال دے کے
میں ادبار لے لیائے اقبال دے کے
مینوں لٹیا نہیں کسے چال دے کے
اُجڑ گیاں دل خُوشی دے نال دے کے
میرے ناصحا پئے ازار کیوں ایں

اگ اپنے گھرے نوں آپ لاناں
سر تے بوجھ ملامت دا آپ چاناں
جے میں ٹھوکراں کھاناں تے آپ کھاناں
پاناں ذلت میں پاناں تے آپ پاناں
مینوں طعنیاں دی مارو مار کیوں ایں

سخن بولیائے ناموزوں کہڑا
میں چھیڑیائے غلط مضمون کہڑا
دسّو میں کر بیٹھا واں خُون کہڑا
میں تھیں ہو گیا گناہ زبُون کہڑا
میرے رستیوں خلق بیزار کیوں ایں

میں وِرد کیتا ہویائے ناں اِک دا
رہناں ذکر کردا تھاں بتھاں اِک دا
فضل مجرم وی ساں تے میں ساں اِک دا
سائیاں مجرم وی ہاں تے میں ہاں اِک دا
میرا مدعی کُل سنسار کیوں ایں

جوڑ بند غزل ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

جس دے حُسن میرے دِل اندر بالی شمع لگن دی
لِشک پوے رُشنائی اندر جھڑے سیم بدن دی
جھدے سہپن وِچ دَکھ پیندی سگویں باغ عدن دی
رُوپ جھدے تھیں اکھیں ویکھی سدا بہار چمن دی
بُلبل جان رہی کرلاندی خاطر اوس سجن دی

زُلف اوہدی وچ عاشق لٹکا لیل قدر دا لیندے
دُور سیاہی کرن دلاں دی کالے کاکل جھندے
بُلّے جھنڈ معنبر وِچوں خوشبواں دے ڈھیندے
ویکھ اوہدے دل وِچ چمن دے وٹ سُنبل نوں پیندے
لپٹ جھدی لٹ کُھلی وِچوں آوے مُشک خُتن دی

پھلاں نوں چھٹ گئی تریلی ماریا رشک طماچا
جاندی شفق نہ ڈٹھی کِدھرے ایسا پیا گھنگاچا
حیرانی دے معدن اندر صاف عقیق کھڑاچا
ہوٹھاں اوہدیاں دی تک سُرخی سُرخ یاقوت گواچا
جوہریاں دی وچ نظرے اڈی لالی لعل یمن دی

کوئی نہ بچیا ماری جھوں یار نظر دی کانی
ہُشیاراں دیاں ہوشاں بلٹے اکھ اوہدی مستانی
نیم نگاہیوں سُتے فتنے جھون جگائے جانی
نین جھدے تک ودھدی جائے نرگس دی حیرانی
ویکھ اوہدے ول شرموں ہووے نیویں اکھ ہرن دی

وچ حیاتی لگا رہیا میتوں پھیر نظر دا
چُک چُک پچھانہہ وگاندا رہیا گمسن گھیر نظر دا
میرے رہیا حجاب کھلوتا چار چوفیر نظر دا
شوخی نظر اوہدی نہ کیتا دُور ہنیر نظر دا
شاموں فجر تیکر وچ اکھاں لو لگی جس چن دی

ساہ بھر ساہ کدی نہ لیا میریاں اُبھیاں ساہواں
جاری نِت رہیاں اک تارے سرگھی ویلے آہواں
شاہ سوار نہ ڈِٹھا مُڑ کے میں ڈِگا وِچ راہواں
جھاکے کدی نہ کھولے میرے اوہدیاں نیم نگاہواں
کدی تے نال میرے لوہ لڑدے کدی تے وگڑی بن دی

دل دا مل ٹکانہ بیٹھیاں ہین صنم دیاں یاداں
دسّن نہیں زبانوں دِتیاں ضبطاں دِلی مُراداں
نہ میں ترلے ہاڑے کیتے نہ اُس دتیاں داداں
لب تک صبراں اون نہ دِتا بن جِس نوں فریاداں
دبی رہی اوہ ترلے لیندی سدھر من دچ من دی

جھدیاں چاواں مینوں چسکے سخنوری دے پائے
عِشق جھدے ہو راہبر مینوں باب عروض وکھائے
جس دے شوق معلّم بن کے قاعدے فضلؔ پڑھائے
جس دی شوخ محبت مینوں لِکھنے شِعر سِکھائے
سُن کے اوس فقیر کدی نہ دِتی داد سخن دی

○

دو بیتیاں

اَج تیک نہیں کِسے نے کرن دِتا سانوں اوہدی دیوار دے کول بستر
مِلی جگہ نہ کِسے نوں بسترے دی اتھے کلیاں دے ہو گئے نیں گول بستر
دن رات بس ایہائی شغل رہندائے کدی ٹھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جہناں دے سُتیاں یار لد گئے سستی وانگ روندے پھول پھول بستر

وٹک کِسے دی جانی ایں کیہ وٹی لوک خوشی دے نال برسان وٹے
تیرے در توں وٹانی ایں جگہ کِہنے جم جم گھوریاں پیا دربان وٹے
اوہناں واسطے مہنے نہ کوئی وٹے تیرے عِشق وچ جو تہروان وٹے
وٹیا کجھ نہیں جگ تے فضل اوہناں رہے جہناندے نال جانان وٹے

مینوں دِل جا سُٹیا اوس تھانویں جتھے رکھدی اثر فریاد کوئی نہیں
پاٹن عرضیاں ساہمنے سائلاں دے سُندا گل کوئی نہیں دیندا داد کوئی نہیں
مِلدائے حکم سزا دا جُرم باجھوں قلم بند ہوندی رُوئداد کوئی نہیں
رُوح فرسا ماحول زِندان دائے قید سخت دی فضلؔ میعاد کوئی نہیں

خبرے کہناں دے جھٹ پٹ بدل جاندے بدلے میرے نہ بخت زبُون برسوں
برسوں بگڑیا رہیا اوہ نال میرے دل جہدے تے رہیا مفتون برسوں
ہوئی نہ کارگر کدی دُعا میری چلدے غیر دے رہے افسُون برسوں
اِک گھڑی نہ فضلؔ دے کول بیٹھا جہدے ہجر وچ تھکیا خون برسوں

شِیشے دل میرے اُتے جس دن دے ہین تُساں دے نقش حضُور اُترے
سانویں تُساں دے نال وِچ نظر میری نہ کوئی پری اُترے تے نہ حُور اُترے
اللہ کرے اوہ ہیٹھ ای رہن اُترے جہڑے سینیوں ہیٹھ ناسُور اُترے
فضلؔ جو ساقی مینوں بخش دتائے اوہ نہ مردیاں تیک سُرور اُترے

خیر خواہ غم دستاں تے غم کھاون زائل رکیتیاں ودھے تاثیر غم دی
ونڈن غم دے شریک یا نہ ونڈن ایہہ نہیں مکنی جاگیر غم دی
سخت غماں کر چھڈیائے دِل ایسا جس پر کاٹ نہ کرے شمشیر غم دی
مینوں ویکھ کے خوش غمگین ہوون ایسی ہاں میں فضلؔ تصویر غم دی

راتیں عالمِ ہُو وچ تاریاں دے نال شُروع جد کراں تقریر غم دی
میں زمیں توں چک کے لے جاناں توڑ فلک تے چاڑھ تعمیر غم دی
غم غماں وچوں ہوندے جان پیدا کِدھرے مُکدی نہیں زنجیر غم دی
فضل غماں وِچ عُمر اخیر ہو گئی اے پر ہوئی نہ اجے اخیر غم دی

لگی رہے دماغ وِچ خُوب رونق ہوندے کدی نہیں ساز خموش غم دے
بیٹھا بزم خیال وچ دنیں راتیں بھر بھر پیا کرناں ساغر نوش غم دے
وانگ بُوریاں دِلے وچ رہے پھردا میرے ضبط دتے مار ہوش غم دے
فضل سڑ جاون میریاں سرد آہیں ٹھنڈے کر نہ سکیاں جوش غم دے

پہلاں سِکھ کجھ مرہم دا لیپ کردے ٹانکے زخم دے فیر اُدھیڑیا کر
مینوں سد رقیباں دے مونہہ اُتے یار سچ تے جھوٹھ نکھیڑیا کر
بہہ کے کول تماشہ نہ ویکھیا کر پوے جھگڑا تے آپ نبیڑیا کر
فضل نیم نگاہی دا واسطہ ای ایویں سُتیاں کلاں نہ چھیڑیا کر

راتیں رہی سرکار بے چین جس تھیں اوہ اِحساس ظلمِ فراوان دا سی
ورنہ ایس دے وچ گناہ کوئی میری آہ دا سی نہ فغان دا سی
کیتے فاش محبت دے راز جنہے جو قصور سی چشمِ گریان دا سی
میری وحشت نوں مشتہر کرن والا فضل چاک میرے گریبان دا سی

اِک شوخ دے نال پیار پا کے ڈِٹھے سُکھ تھوڑے تے آزار بُہتے
ہُن لوک وی رہندے نیں نال میرے خوش بخوش تھوڑے اوازار بُہتے
شروع کئی گھاٹے وادھے ہو گئے نیں ہو گئے یار تھوڑے تے اغیار بُہتے
ایس گلشنِ دہر وچ فضلؔ مینوں لبھے پھُل تھوڑے چُبھے خار بُہتے

ہووے گی بُلبلو تساں بے شک مینوں ذرا وی خوشی بہار دی نہیں
کیوں جے کوئی مثال گلزار اندر دسدی شوخ میرے طرح دار دی نہیں
ناقص نقل نرگس اوہدی چشم دی اے سُنبل وچ خوبی زُلف یار دی نہیں
ساکت گُل محروم گفتار ولوں طاقت سرو وچ فضلؔ رفتار دی نہیں

کئی جگہ کئی دفعہ افسوس کیتا میریاں عادتاں نوں کر کے یاد رویا
جتھے کدی سودائیاں دا ذکر چھڑیا میرا نام لے کے پری زاد رویا
ہتھیں اپنی نقش وفا والا جدوں اوہ کر رہیا برباد رویا
تُربت فضلؔ مظلوم دی ویکھ کے تے ڈھائیں مار کے ستم ایجاد رویا

میرے شیریں خیالاں دی وِچ دُنیا تلخ سخن تیرے یادگار رہسن
جہڑے تیر بے رُخی دے ماریوئی بیٹھے تیر اوہ جگر وچکار رہسن
جو جو شِکن جبین تے رہیوں پاندا چُبھدے وانگ سُولاں ستمگار رہسن
تیرے فضلؔ دا ویکھ کے دل زخمی مرحبا کہندے دِل فگار رہسن

ہین وکھرے شہر نحستاں دے کجھ وکھرے ہین وِہار ایتھے
سراں نال سرداریاں نہیں ایتھے سر دِتیاں ہون سردار ایتھے
ملاقات وچ راہ نہ وِچ محفل دید لبھدی ہیٹھ تلوار ایتھے
فضلؔ دُکھ سُکھاں نالوں قیمتی نیں وِکن گُلاں نالوں مہنگے خار ایتھے

رہن ماہی دی وِچ تلاش جہڑے سیر دشت پیمائی نوں آکھدے نیں
ایہہ نیں وکھرے لوک حنا بندی اپنی آبلہ پائی نوں آکھدے نیں
جم دا جام سکندر دا آئینہ اپنے دل دی صفائی نوں آکھدے نیں
فضلؔ دوہاں جہاناں دی بادشاہی اوہدے در دی گدائی نوں آکھدے نیں

پرت جائے زمانہ تے خوف ناہیں اوہدے مُکھ پرتان تھیں خوف کھاناں
کوئی وڑ بیٹھائے دِل وِچ چور ایسا اوہدے نظر چُران تھیں خوف کھاناں
میں جان کے بجلی دی سٹ بیٹھاں اپنا دِل لے جان تھیں خوف کھاناں
اوہدی نظر دے نال میں فضلؔ اپنی پیا نظر ملان تھیں خوف کھاناں

ساری ڈنگاں دی سوج اے اکھیاں نے کتھے سُجناں سی جاگ جاگ راتیں
اکھاں میریاں دے وچ رہے پھردے اوہدی زُلف سیاہ دے ناگ راتیں
گنڈھاں سُر دربان دے نال کیونکر ایہو رہیا الاپدا راگ راتیں
رہیا دشت خیال دے وچ پھردا سو بسُو کردا بھاگ بھاگ راتیں

ہوئی خواب وِچ دید نصیب مینوں میرے سُتیاں جاگ پئے بھاگ راتیں
آئی جاگ تے بھاگ نہ نظر آیا گئی اکھیاں تھیں نیندر بھاگ راتیں
کندھاں نال سر مار کے بھن بیٹھا ہتھوں نکل گئی صبر دی واگ راتیں
سُتے ہوئے سارے درد جاگ اُٹھے، فضل جدوں آئی مینوں جاگ راتیں

اوس قصر تے کدی نہیں شام پیندی جہڑے قصر اندر میرا شام رہندائے
خاص وقت تے خاصاں نوں اِذن ملدائے گلی وچ اوہدی گزر عام رہندائے
بیٹھے ہوئے اوہ دلاں تے ضابطے نیں لیناں خادماں نال سلام رہندائے
خاک پتا لگے فضل کون آیا لِکھناں رقعیاں دے اُتے نام رہندائے

خیر کھسماں دوزخ ہالیاں نوں اے دربان سانوں جھٹ بہن وی دے
اوہدے درِ دولت اُتے بیٹھیاں نوں تیرا کیہ لیندے بیٹھا رہن وی دے
ہوندائے کیہ ارشاد حق سائلاں دے کجھ سُنن وی دے کجھ کہن وی دے
رو رو فضل دی ویکھ فریاد کرنی وِس ایس دے دِلے دے لہن وی دے

کاہدی آس وفا دی اوس اُتے جھدی گزر دی غیر بغیر ناہیں
جدوں میرے رقیب نہ نال ہوون اوہ سمجھدا سیر نوں سیر ناہیں
کدی جیوندیاں بھُل کے کول میرے پایا جس مغرور نے پیر ناہیں
فضل ہتھ اُٹھا کے قبر اُتے اوہنے آکھنی فاتحہ خیر ناہیں

تیری بھال وچ حال بے حال ہویاۓ مینوں عاشقاں دے مندے حال دی سونہہ
ڈِٹھا کوئی ناہیں تیرے وانگ سوہنا مینوں سوہنیا تیرے جمال دی سونہہ
بادشاہی تھیں بہتر گدائی تیری تیرے درِ دولت بے مثال دی سونہہ
تیں پر فضل خدا دا ہے چناں، چن چکداۓ تیرے کمال دی سونہہ

خواہ مخواہ برسرِ پیکار ہو گئے دم دوستی دا جہڑے ماردے سن
اَج بن گئے دُشمنِ جان اوہا مونہوں جان جو میرے توں واردے سن
وا نصیب مالی بُلبل چشم ہو گئے گزرے چار دن جو میرے توں واردے سن
رکھن فضل ہر وقت بیزار مینوں چارہ ساز جو میرے آزار دے سن

بجن جام تریاق دا دس کے تے گندل زہر دی جام وچ گھول گئے نیں
خبرے ملن پھٹ کدی یا ملن ناہیں، ایسے بول کوڑے بول گئے نیں
دھوکے قہر قلور دے چھاپیاں تے اپنی جنس جفا نوں تول گئے نیں
جھلا باد مخالف دا فضل جھولا بوٹے آس اُمید دے ڈول گئے نیں

لوک دشمناں دے ہتھوں دُکھ پاندے، مینوں دُکھ پہنچن لگے یار کولوں
پیاں بلبلاں خزاں توں ڈردیاں نیں، میرا کنبداۓ جسم بہار کولوں
میرا دل کجھ نرم ایں موم کولوں اوہدی جیبھ کجھ تیز تلوار کولوں
دس فضل اُس ظالم نوں کون آکھے، بچے آہ میری شرر بار کولوں

اِک شوخ سنگ جدوں دا نہونہہ لگائے طبع رہے ہر دم پریشان میری
اٹھے پہر کردا رہنا واویلا گئی پھندیوں نکل زبان میری
رہیا لباں تے تری دا نام ناہیں ہوندی خشک نہیں چشم گریان میری
بن فضل نہ بنی تے ہور جائے ہے کجھ بنی والی اگے جان میری

بھنن ہار شمشیر دے نہ نکلے آ گئے اجل دی جدوں شمشیر تھلے
پیش پیش ہر بات وچ رہن والے زبروں زیر ہو گئے زیروں فیر تھلے
اِک پھُل دا بوجھ نہ سہن والے آخر آ گئے خاک دے ڈھیر تھلے
سوڑی فضل اساناں تے چڑھی جھڑی سٹی موت ہوراں دھاگہ پھیر تھلے

کیتی جھڑی وساہ کے چوٹ کیتی دے کے دم کیتا جھڑا وار کیتا
میں غلط کیتا جھڑا دُشمناں نوں پیا دوستاں وِچ شمار کیتا
دِلوں سچ یقین دے نال جاتا جھوٹھا بُتاں نے جو اِقرار کیتا
فضل اپنے آپ تے ظلم کیتا میں ایہہ طور جھڑا اِختیار کیتا

اِک شُعلہ رُو دی یاد وچ آتش دم بدم سینے اندر بھڑکدی اے
راہ جاندیاں وجا سی تیر جھڑا دل وچ نوک پئی اوسے دی رڑکدی اے
وانگ مُرغ اسیر دے جان میری پئی قفس قلبوت وچ پھڑکدی اے
فضل زندیاں وچ نہ وچ مویاں نبض کدی مدھم کدی دھڑکدی اے

قطعے

اِک رستے دے ول جاندیاں میں پُچھیا اِک بابے ہوراں نوں
ایہہ رستہ کِدھرے جاندائے؟ اوہ سُن کے کیہ فرماندے نیں
اسی اینج وہندے آئے آں پیو دادا وہندا آیائے
ایہہ راہ ایتھے دا ایتھے اسی اے تُر راہی کِدھرے جاندے نیں

روزِ ازل دے دھرتی بیٹھاں جو پانی رب بھریا
جیہڑے ویلے کڈھو اوہنوں اوہ سجرا اکھواندا
پر جس ویلے ہتھ اساڈے لگ جاندے نیں اوہنوں
شامیں بھریئے ہو بیہا فجر ویلے نوں جاندا

بند

کیہ کرنائیں رقص رقاصاں نے کیتا سی قیس جوان جویں
ہُن کہنے منگو ہکنے نیں ہکے سن رانجھے خان جویں
دھوئے کپڑے کہڑا دھوتے سن کدی کیچم دے سُلطان جویں
ہن کہڑا چارے اِجڑاں نوں کدی چارے سن صنعان جویں
کیہ ریس اوہناں دی کرنی ایں ہُن ایتھے کسے وچارے نیں
کیہ فضل غریباں لاہنے نیں جو راتھاں جندرے مارے نیں

رہے سوہنے قائم بولاں تے جھل گردن تے تلوار گئے
لئی ٹکر نال پہاڑاں دے کر پُورے قول اِقرار گئے
بے پوش لہائے دُنیا نہ پَی آکھے بازی ہار گئے
ایہہ لوک زباناں پرتے نہ چڑھ بھانویں اُپر دار گئے
نہیں ہونے نیویں فضل کدی سر عشق دیاں مغروراں دے
سرداں دے فرہاداں دے شاہ شمساں دے منصوراں دے

ڈار وچھنے

اُچیاں محلاں والیا شالا جم جم محل ہنڈائیں
کھوہ نہ میرے کولوں اپنے محلاں دا پرچھانواں
اوہدی دُوری دے وچ اُکھڑی فضل طبیعت رہندی
اوہدے بیٹھیاں لِکھیا جہڑا لِکھیا شِعر بٹھانواں

○

گرمی نہیں شراب نے کوئی کیتی، چھالے نہیں ایہہ لب جانان اُتے
مُوندھے حضرتِ خضر نے ہین مارے، جام چشمہ آب حیوان اُتے
چوکی دار چِٹی وردی پا کے تے، کھلے ہین یاقوت دی کان اُتے
آکھے فضل صبا مَیں آپ ٹٹے، موتی اوس دے گُلِ خنداں اُتے

○

چارہ گر تجویز نہ کر نسخے تپ دے لباں اُتے چھالے جان کے تے
دیدِ یار وِچ مُنتظر جان میری بیٹھی لباں اُتے تنبو تان کے تے

پنجابی دا قطبی تارا

(پیر فضل گجراتی دیاں ان چھپیاں چیزاں)

فہرست

گلاں پیر فضل دیاں	573
پیر فضل گجراتی / شخصیت اور فن	582
لالہ جی......والد محترم	597
پیر فضل کی شخصیت اور شاعری	604
پیر فضل ہوراں دا باقی ماندہ کلام	609
نظم مدحیہ۔ مولانا محمد یوسف صاحب قادری ظہوری	629
قصیدہ نو بہاریہ	632
مولوی محمد علی رندھیری	635
سید حبیب اللہ شاہ مجیٹھوی ثم گجراتی رحمۃ اللہ علیہ	639
حضرت سید ولایت علی شاہ رحمۃ اللہ علیہ	641
پیر عبدالغفور ہزاروی	647
قاری احمد حسین صاحب مرحوم ومغفور	649
تاج	651
قاسمی صاحب جدوں گجرات آئے سن	653
انور مسعود	654
حکیم عبدالطیف عارف	656
نذیر چودھری تے چانن دا کھڑکار	658
محمد علی ظہوری	660

فغانِ درد 661
کل من علیہا فان 663

قومی شاعری

قائداعظم رحمۃ اللہ علیہ 667
اساں پاکستان بنایا اے اساں پاکستان وسانا ئیں 669
رجز 673
مظلوم 676
غازی 678
عزیز بھٹی شہید رحمۃ اللہ علیہ 681
میجر مسعود اختر رانا شہید رحمۃ اللہ علیہ (ستارہ جرأت) 685
لوری 687
ویلے دی گلاں 689
ساقی نامہ 691
چومصرعے 696
رباعیاں 697

غزلاں

ٹھنڈا کر سکدے سن سینہ میرا جگر تپایا جہناں 701
کجھ وی وچ دنیا دے ہوندا ہور نہ حاصل مینوں 703
شرمیلے نوں وچ گوڑھیاں خواباں دے ملاں گے 705
بولی وچ اپنی یار دیاں مخمور نگاہواں بول پیاں 706
بھانویں رہے دربان درکاروا ای، دل نوں لٹک پر تیرے دربار دی رہے 707
رورو کے تن ٹھنڈا ہویا جگروں اُٹھن لانبو 708
اکھیاں نے دھوکھا دتا سی اکھیاں دا دھوکھا کھا بیٹھے 709
ذکر اوہدیاں رخاں تے گیسواں دا دنیا وچ رہے صبح توں شام توڑی 710

گلاں پیر فضل دیاں

شریف کنجاہی

پیر ہوراں دی ساری برادری وچ کوئی وی شاعر نہیں سی تے ایہہ کِکن شاعر ہو گئے۔ ایس دا جواب ایس گل وچ لبھدا اے جے ٹھوکریا ہویا بندہ ای شاعر ہوندا آیا تے پیر ہوراں نوں ٹھوکر اودوں لگی سی جدوں پیر ہوراں دی والدہ دی پیر ہوراں دے والد نال ناچاقی ہو گئی تے پیر مقبول شاہ ہوراں اِک ہور ویاہ کر لیا سی۔ اک روایت ایہہ وے کہ مقبول شاہ ہوراں نے چھپ چھپیتے ای اوہ ویاہ برادریوں باہر کر لیا سی تے اوس ویاہ وچوں ربّ اوہناں نوں دو پتر وی دتے، اوہناں دا دِل تے رُجھ گیا پر پیر ہوراں دی والدہ دا دل بجھدا بجھدا بجھ گیا تے دس پاس کر کے تعلیم نوں اگے نہ ٹورن وچ ماں دے ادریویں توں علاوہ باقی حالت نوں وی دخل سی۔ جے خاوند واسطے ساویاں تولنا بڑا اوکھا کم ہوندا اے تے اکثر پہلی بیوی تے پہلی اولاد ای گھاٹے وچ رہندی اے تے دس پاس کرن تک دا پینڈا پیر ہوراں واسطے واہوا ڈونگھا سی، بلکہ اک دو وار اوہ تلکد ے تلکد ے بچے تے اوہناں دناں وچ ای میری والدہ دے پھپھڑ حکیم غلام مصطفیٰ ہوری اپنے پنڈ گولیکی توں گجرات آ گئے سن تے میرے نانکے یعنی اپنے سوہرے گھر ای رہندے سن تے پیر ہوراں اوہناں کولوں ایں فارسی دیاں کتاباں پڑھیاں سن جیہناں وچوں اک دیوانِ حافظ سی۔ حکیم ہوری اپنے سمے دے سرکڈھ تے صاحب تحقیق طبیب سن تے کھیاں دوائیاں دے گویڑیے، پر اوہ داکھنی نال وی تعلق

رکھدے سن۔ پیر ہوراں دا خیال حکیم بن دا ای سی، پر اوہناں دے والد نوں ایہہ سنگت پسند نہ آئی تے ان بن دے باوجود اوہناں پیر ہوراں نوں سختی نال روکیا تے پیر ہوری اوس سختی نوں من جھل گئے تے سمٹ کے حقے تائیں آ گئے تے اندرلی سوز (Anxiety) دا پھٹ مولن لگ پیا۔

مولیا ہویا زخم کسے سجری دب نال جس طرح فیر کے پیڑ کرن لگ پیندا اے ایہوا صورت پیر ہوراں نال ہوئی۔ اپنے ساکاں وچ ای اوہناں دا ویاہ کیتا گیا، پر اگوں ربّ نے دو دھیاں ای جھولی پائیاں تے پہلی دے سنگ تروڑن توں بعد جدوں نواں تجربہ کیتا اوہ تجربہ دی پہلے ورگا نکلیا، بلکہ اک سٹ ایس رنگ وچ پہلے توں وی ڈاڈھی پئی جے۔ ربّ نے ہن دو دھیاں ای دتیاں تے چھوٹی دے بھاگ ڈولی پین والے نہ بنے تے غم ڈک ہون دے باوجود ای ویکھنے آں جے پیر ہوری غم نوں نہ ڈک سکدے ہوئے اک نعت وچ ابھاردے ہوئے کہہ ای دیندے نیں:

میرے دل افسردہ دا کھڑے غنچہ جھل جھولیا باد بہار دیا

(یا)

کیہ آکھاں کیوں دل میرے نوں پیوند لگایا نہیں جاندا

ایہناں مصریاں وچ نرینہ اولاد دی کمی بول رہی سی تے ایہہ اوہ کمی سی جس نال اوہ اندروں سمجھوتہ نہیں سی کر سکے تے باہروں سمجھوتہ کرنا انسان دی مجبوری ہوندی اے تے مجبوری دے ایہناں دوآں پڑاں وچ ویلے دی چکی اوہناں نوں ہولی ہولی پیہندی جا رہی سی تے میرے خیال وچ اوہناں دی پھیکو عمر دی لمی بیماری تے ناطاقتی ایسے دا نفسیاتی تے جذباتی نتیجہ سی، جیہڑا اوہناں نوں گھن دی طرح اندرو اندر کھاندا جا رہیا سی تے آخر 22۔اگست 1972ء وچ اوہناں نوں بالکل ای کھا گیا۔

پیر ہوراں دی بیماری تے ناطاقتی دے سمے میرا گجرات ول دا پھیرا ایس

طرح ودھ گیا سی جے میری بیٹی وی گجرات آ گئی سی تے میریاں دونویں بھیناں اگے ای اوسے محلے رہندیاں سن جیہناں دے وچ مینوں پیر ہوراں دی ملاقات تے نہیں کہہ سکدا زیارت ہو جاندی سی۔ جے اپنیاں بھیناں دے گھر ول جان والی گلی پیر ہوراں دے گھر کولوں پھلدی سی تے ہر وار میرے اندر کئی پٹھیاں پھوکاں پھٹ چیندیاں سن جدوں اوہ اپنے گھر توں باہر اک پاسے کر کے منجی مل کے بیٹھے یا لیٹے ہوندے سن۔ میرے ساہمنے اوہناں دا اوہ اوج آ جاندا سی جے سارے پنجاب وچ پیر فضل، پیر فضل پئی ہوندی سی تے سلیم کاشر، رؤف شیخ تے حفیظ تائب ورگے ادبی مرید لاہوروں حاضری بھرن آ جاندے سن۔ تھوڑی وتھ تے حکیم عبدالرحیم جمیل ہوراں دا ڈیرا اوہناں توں بغیر نامکمل گنیا جاندا سی۔ نواب زادہ مہدی علی خاں دا مشاعرہ وی اوہناں نال مان والا ہندا سی، جتھے مشاعریاں وچ نہ جان دے سبھا دے باوجود پیر ہوراں جانا قبول کر لیا ہویا سی تے اوس مشاعرے وچ گوجرانوالے توں ڈاکٹر فقیر تے یعقوب انور وی آ جاندے سن۔ ایسے طرح زمیندار کالج دا کوئی مشاعرہ وی پیر صاحب توں بغیر ممکن نہیں سی ہوندا۔ جے اوتھے دیاں ادبی محفلاں دی جان پروفیسر فضل حسین پیر صاحب دے عقیدت منداں وچوں سن تے اوہناں دے اِک شاگرد صدیق ظفر نے (جیہڑے اوودوں کریسنٹ فین ناں دے پکھیاں دے اک کارخانے دے مالک سن) پیر ہوراں بارے اک مان ودھان اکٹھ کیتا تے اوس وچ پیر ہوراں نوں اپنی فیکٹری دا پکھا پیش کیتا۔

1963ء وچ اوہناں دا پہلا شعری مجموعہ 'ڈونگھے پینڈے' چھاپے چڑھیا تے اوہناں دی مشہوری نوں ہور اتا نہہ چاڑھ کے لے گیا۔ ریڈیو والے پیر ہوراں نوں بلان لگ پئے تے دن وچ پیر ہوری بھرویں زندگی گزاردے رہے، پر ایہہ سبھو کجھ من پرچاوا تے من بھلاوا سی۔ گھر وچ آیاں پیر ہوری فیر اوسے ڈیپریشن دا شکار

ہو جاندے تے اوہناں دے غم نوں ونڈن والا کوئی نہیں سی۔ پیر زادیاں وچوں سبھ توں پہلاں بی-اے کرن والی اوہناں دی دھی ڈولی پے کے اپنے خاوند دے نال رہندی۔ پیر ہوراں توں دور دور ہوندی گئی تے اپنے حالات دے کھوبھے وچ انج کھبھ گئی جے اوس دا چہرہ کیاں ای گجرات آون ہوندا سی۔ ایتھے والی پہلے ٹبر دی دھی دا بیٹا تبسم اوہناں دا سہارا بن سکدا سی پر اوس نوں 'مترپ' نے چوکھا نیڑے نہ ہون دتا تے پیر ہوراں دے موت کنارے جا لگن توں کجھ مہینے پہلاں تبسم دی جان دی بیڑی نوں اک غیبی لہر روڑھ کے لے گئی تے پیر ہوری اپنے حالات دے زور تے گھمن گھیر وچ گھرے ہوئے غم دا کھل کے اظہار وی نہیں سی کر سکدے پر ڈکیا ہویا غم ابھاسرے ہوئے غم نالوں چوکھا ڈاڈھا ہوندا اے تے اوہناں دستیاں نوں 1972ء وچ چھڈ گئے جیہناں نوں چھڈ جان دی گل اوہناں بہت پہلاں اپنی نظم 'آرزو' وچ کیتی سی۔ ایس موت نے مولے ہوئے زخم نوں کچا کر دتا سی تے ہن اوہ اوس نوں جر نہیں سی سکدے۔ پیر صاحب دی پہلے ٹبر دی دھی تے تبسم دی ماں دا پیر صاحب دے گھر آون جان نہ آون جان جیہا ای سی تے زینہ اولاد توں خالی بیوی کدے گوارا نہیں کردی جے خاوند دی پہلی دھی دی زینہ اولاد اوس دے نیڑے ہووے تے اک حساب نال پچھتر چھہتر سال دی عمر بہت تھوڑی وی نہیں ہوندی تے میرا خیال اے جے اوہ شاید چار ڈنگ ہور وی گزار لیندے جے گھر ولوں کوئی ٹھنڈ اوہناں دے بھاگاں وچ ہوندی جیویں تبسم دا غم اوہدی ماں نے دوجے پتر دے حوالے نال برداشت کیتی رکھیا سی حالاں اوس کولوں دور ای رہندا سی۔

ایہہ گلاں میں ایسے پاروں کیتیاں نیں جے پیر صاحب دا پنجابی شاعری وچ بھل نہ سکن والا مقام اے تے 'مہرو ماہ' دے فضل نمبر توں ٹر کے ہن تائیں شاعری نوں تے شاعر نوں جاچن دے انداز بہت بدل چکے نیں تے اج دا نقاد دواں نوں

اک دوجے دے وچوں ویکھن سمجھن ول الارا کھاندا اے تے ایسے کر کے مہر و ماہ دی قابل تعریف کوشش دے باوجود اسی اوس نمبر وچوں پیر ہوراں نوں نہیں پچھان سکدے تے ایہہ چار گلاں وی ایس ڈرتوں جے کدھرے میرے نال ای میری مٹی دا حصہ نہ ہو جان میں اپنی یاد وچوں کڈھ کے دوجیاں دی یاد دا حصہ کرن دی کوشش کیتی اے جے پوری درباری برادری وچ مینوں کوئی وی زندہ نہیں دسدا۔ جس دی میرے نالوں ودھ کے پیر ہوراں نال بیٹھک رہی ہووے تے جیہڑے دو چار میرے نالوں کجھ چھوٹی عمر دے موجود نیں اوہناں دیاں دلچسپیاں اپنیاں وکھریاں تے اپنیاں اپنیاں نیں جے اوہناں دا پیر ہوراں دے نال کوئی تعلق نہ کل سی تے نہ اج وے تے جیہناں نوں کجھ نہ کجھ شعری شوق ہے سی اوہناں وچوں اِک نال وی زندگی نے وفا نہ کیتی تے جیہناں نال زندگی وفا کردی آ رہی اے تے ربّ کرے دیر تک کردی رہوے (میری مراد خاقان خاور تے عرفی توں ایں) اوہناں دیاں شعری تے ادبی راہواں پنجابی نالوں کل دی وکھریاں سن تے کل دی وکھریاں رہن دیاں۔ تبسم دی اچانک فوتیدگی توں بعد غماں دی اوہ طاقی تڑاکھ کر کے کھل گئی جس نوں ڈھلی کنڈی مار کے پیر ہوری اوس دے اگے کھلو کے اوس نوں کھلن توں روکی رکھیا سی۔ اوہناں دے سمے کمیٹی دی نوکری پنشنی نہیں سی ہوندی تے جے ہوندی تاں وی اوہ سوہنے نوٹ توں دور پچھانہہ ہونی سی تے پراویڈنٹ فنڈ وی میری یاد مطابق چند ہزار روپے توں ودھ نہیں سی تے سر تے دھی دا ویاہ سی جس نوں اوہناں اپنے کول رکھن واسطے اپنے مکان دے ساہمنے اپنے ہون والے جوائی مظفر لئی بھراواں کولوں حصے دی تھاں نکھڑا وی لئی سی۔ جے اوہ دھی میرے بڈھے ویلے دا سہارا بنے دی تے دھی نے اوتھے اوس ویلے دے مطابق بڑی سوہنی کوٹھی وی چاڑھی سی تے مینوں یاد اے پیر ہوراں نوں اوس کوٹھی دے سرے چڑھن دی کڈی خوشی سی، پر تقدیر سدا توں زوراور رہی اے۔ پاکستان بن جان نال ہر محکمے وچ

نوکریاں نکلیاں تے دور دور وی نکلیاں تے ایس طرح جتھے ہور بہت سارے ماپے اولادتوں دور ہو گئے اوسے طرح پیر ہوری وی دور ہو گئے تے سمجھ گئے جے اپنے کھوبھیاں وچ کھبھی دھی اوہناں دے کھوبھے دا علاج نہیں بن سکے دی تے حالات دی قہروانی نے اپنی ای منوا کے چھڈی تے ایس طرح پیر ہوراں دے آخری دیہاڑے اکلاپے دی دھپے سڑدے لنگھے۔ اوہناں دناں وچ میں جہلم آ گیا ہویا ساں تے اوسے محلے جیویں پہلاں دس چکیاں میری بیٹی وی رہندی سی بتے میریاں بھیناں وی۔ پیر ہوراں دی مالی حالت اوہناں دی عمر تے صحت دے نال نال پتلی ہوندی جارہی سی تے اوہ اپنے حصے دی زمین ای بھور بھور کے ڈنگ ٹپا رہے سن، جیہڑی اوہناں دے والد دے اللہ نوں پیارے ہو جان توں بعد ای اوہناں نوں ملی سی۔ جے جدی جائیداد دا کل وی جیوندے دماں تائیں باپ ای مالک ہوندا سی تے اج وی ہوندا اے۔

ایہناں حالات وچ ای ملک دے سیاسی حالات وچ اک تبدیلی آئی۔ ضیاء صاحب نے ملک دا حاکم بن جان توں بعد لوکاں نوں دم دلاسے دین لئی جیہڑے پیر پٹے اوہناں وچ اکادمی ادبیات پاکستان دا مونہہ مہاندرا بنان وی شامل سی تے اتفاق دی گل اے جے پنجابی زبان دے حوالے نال اوس اکیڈمی وچ مینوں شامل کر لیا گیا تے اگوں ضرورت مند لکھاریاں نوں تے اوہناں دے بال بچے واسطے وظیفے متھن جاچن والی کمیٹی وچ مینوں ایہہ ذمہ داری دتی گئی تے مینوں ایہہ سعادت حاصل ہوئی جے پیر صاحب دے ٹبر واسطے ماہانہ وظیفہ مقرر ہو گیا تے فیر اگوں کم تے بھاویں ربی توفیقوں ہوندے نیں پر کوئی نہ کوئی وسیلہ بن جاندا اے تے جدوں نواب زادہ غضنفر گل نے 'قطبی تارا' چھاپیا اوس نوں اکیڈمی ولوں سبھ توں اول ہون دا انعام ملیا تے ایہہ سعادت وی میرے کھاتے پئی جے اوس کمیٹی دا میں پنجابی ولوں ممبر ساں۔ ایسے طرح میں ایس نوں وی اپنا مان گنناں دوجے مجموعے 'نکوراں' وچ میریاں تعارفی گلاں نوں

شامل کر کے اوہناں میرا قد اُچیرا کر دتا سی۔

اک دو گلاں ہور وی کرناں چاہناں (1) لہراں والے فضل نمبر وچ (ص 76 تھلیوں اُتانہہ ول چوتھی سطر) کاتب نے وڈی دھی دی دھی' دی جگہ صرف وڈی رہن دتا سی۔ عصمت توں وڈی ایہہ دھی سیالکوٹ ویاہی گئی سی تے اوس دی دھی چکوال ول ویاہی گئی سی۔ (2) ڈاکٹر منیر سلیچ ہوراں دے مضمون (لہراں فضل نمبر ص 127) وچ اک نظم نوں یوسف گجراتی دی تصنیف دسیا گیا اے۔ میرے خیال وچ تے پرت آوندی یاد دے مطابق ایہہ نظم پیر ہوراں اودوں لکھی سی جدوں پیر مقبول شاہ دی وفات نے بھراواں نوں گلے اُلا ہے تھک دین تے مجبور کیتا سی تے ایس دا اظہار مدحیہ شعراں راہیں کیتا گیا سی۔ اس دا ذکر مرحوم مرتضٰی ہوراں اُڈ دا اُڈ دا کیتا سی، جیہڑے پیر فضل ہوراں دی پھپھی دے پتر سن۔ شعر گھر وچ ای کدھرے سنا کے گئے سن تے ہن جدوں اوس بیاض دی اک نقل ویکھن دا اتفاق ہویا اے گل نتر کے ساہمنے آ گئی اے جے یوسف حجام نے کسے غرض پاروں ایہناں شعراں تے قبضہ کرلیا سی:

دنیا اتوں رخصت ہوئے اک مقبول الٰہی
فضل استاد مرے تے والد ماجد قبلہ گاہی

شعر دے دوجے مصرعے وچ اوس نے 'تے' نوں 'دے' نال بدل دتا سی تے جس طرح عبدالغفور درشن نوں دتے ہوئے انٹرویو وچ پیر ہوراں دسیا سی جے اوہناں ابتدائی عربی، فارسی اپنے باپ کولوں پڑھی سی (دیکھو فضل نمبر لہراں۔ص 90) تے اوسے حوالے نال اوہناں باپ نوں استاد آکھیا تے والد ماجد وی آکھیا سی تے پیر فضل مرتضٰی ہوراں کول ای زرعی یونیورسٹی گئے سن۔ ایہہ شعر یوسف گجراتی دے وی نہیں سن جے اوہ یوسف اردو دے شاعر سن تے میں نوجوانی وچ اوہناں دیاں چیزاں نیرنگ خیال وچ پڑھیاں سن۔ یوسف حجام دی وی ایہہ نظم ایس کر کے نہیں سی جے گجرات چھڈ

کے یوسف نے 'دینے' جا کے ہوٹل کھول لیا سی تے میں اودوں گوجر خاں پڑھاندا ساں تے بس دے جھٹ کھلون توں اوتھے اوس نال اتفاقاً ملاقات ہوگئی سی تے اوہدا لہجہ گلہ گزاری والا سی تے پیر مرید دی اک دوجے توں دوری دی خاموش گواہی ایہہ وی بن جاندی اے جے یوسف نے پیر ہوراں دا مرثیہ نہیں سی لکھیا تے جتھوں تائیں مینوں یاد اے اوہ جنازے وچ وی شامل نہیں سی تے چالیسویں تے وی نہیں سی آیا۔ جے پیر زادیاں وچوں کوئی وی پیر ہوراں دی اوس حمام تے بیٹھک نوں پسند نہیں سی کردا تے اوہنوں شوال مہینہ تے ہجری سن لکن یاد ہو سکدا اسی جیہڑے بے رواج ہو چکیا سی تے لوک عیسوی ای جاندے ورتدے سن۔

ڈاکٹر منیر سلیچ نوں شاید اس توں بھلیکھا لگا سی جے 'بیاض' وچ عبارت بھلیکھا پان والی سی۔ اس طرح ایں ''منقبت قبلہ و کعبہ پیر مقبول شاہ صاحب سجادہ نشین و پیر حضرت سید کبیر الدین دریائی گنج بخش گجراتی بشمول حلیہ بعض عادات وصفات حمیدہ و نتیجہ فکر محمد یوسف صاحب یوسف گجراتی'' جدکہ عام طور تے یوسف حمامیئے نے اپنے آپ نوں صرف یوسف ای لکھیا اے تے شاید ایسے توں جے 'بیاض' ویکھن والیاں شعراں نوں یوسف گجراتی دے ای سمجھے سن۔

اوس 'بیاض' وچ یوسف نے اپنے بیٹے دے حادثے دا شکار ہو کے مرجان تے شعر لکھے سن جیہڑا 30-ستمبر 1922ء نوں جاں بحق ہو گیا سی تے ایس دا ثبوت جے اوہدے شعر لکھنے بند نہیں سی کردے۔ مرید دی گلہ گزاری ایس توں سی جے یوسف دی خواہش سی کہ پیر ہوری اوس نوں بحالیات والیاں دے ذریعے کوئی دکان نہیں سی دوا سکے۔ جوکہ اوہ ایہہ کم محمود ہاشمی [1] دے ذریعے کروا سکدے سن، پر ایس پاروں عمراں

1- محمود ہاشمی: پیر غلام عباس کی پھوپھی گجرات کے ہاشمی خاندان میں ہوئی تھی۔ پروفیسر سید مسعود ہاشمی بھی اسی خاندان کے چشم و چراغ ہیں۔

دا تعلق تروڑ دینا وی کوئی بڑی دلیل نہیں سی تے اوہناں دا مرثیہ لکھن دا جواز نہیں سی بندا تے وجہ کوئی ہور ای ہووے دی۔

یوسف دے حمام بارے پیر ہوراں دے اک شعر وچ لفظ 'جٹ' لکھیا گیا اے۔ ''جٹ حمام اوہدے وچ پانی نال محبت بھردے'' اصل لفظ خضر سی تے دوجے مصرعے وچ سکندر دا لفظ وی میری گل دی تصدیق کردا اے۔

خضر حمام اوہدے وچ پانی نال محبت بھردے
آئینے اُس یار مرے دے صاف سکندر کردے

لفظ خضر نوں بیاض وچ اتارن لگیاں جٹ بنا دتا گیا سی تے اگوں ایہو الفظ لہراں دے فضل نمبر وچ لکھیا گیا سی (ص 143) جس دا کوئی مطلب نہیں بندا۔ جس طرح حجام نوں راجہ وی آکھیا جاندا سی ایسے طرح ماشکی نوں خضر وی آکھیا جاندا سی۔ انج عجیب گل اے جے پیر ہوراں داڑھی اودوں رکھن دا آہر کیتا سی جدوں یوسف نے داڑھیاں مُنن دا کم چھڈ دتا سی تے ایس طرح ملن دا بہج گھٹدا گھٹ گیا، جس نوں شاید یوسف نے زیادہ محسوس کر کے جوابی بے رخی دا مظاہرہ کیتا ہووے:

ڈھلیاں ڈھیاں تے وانگ بجھاویاں دے پچھانہہ ہٹدے ہٹدے ہٹ گئے

پیر فضل گجراتی / شخصیت اور فن

پروفیسر سید مسعود ہاشمی

شکر اے فضل خدا نے بخشیاں نیں
مینوں دولتاں طبع رنگین دیاں

شاعری جب لفظی اور فکری کراماتوں کے درجے پہنچتی ہے تو پیر فضل گجراتی بن جاتی ہے۔ پیر فضل گجراتی لفظی کرامت ساز اور تخیلی کرامت نگار تھے۔ دنیا میں دو طرح کے شاعر ہوتے ہیں۔ ایک وہ جو شاعر ہوتے ہیں لیکن شاعر لگتے نہیں۔ دوسرے وہ جو شاعر ہوتے ہیں اور شاعر لگتے بھی ہیں۔ یہ اصل شاعر ہوتے ہیں۔ جن کی تصدیق ان کے چہرے مہرے سے ہو جاتی ہے۔ ان کی شاعری کی تصدیق سب سے پہلے ان کے چہرے سے ہوتی ہے پھر ان کے اطوار، خدوخال، گفتگو، شاعرانہ آداب، معصوم لا ابالی پن، شرارت آلود عظمت اور شرافت آمیز تقدیس سے ہوتی ہے۔ میاں محمد بخش صاحب رحمۃ اللہ علیہ نے بھی شاعروں کی پہچان کے لئے ان کے خدوخال، عادات و اطوار اور طبعی گم شدگی کو اپنے شعر میں تصدیق نامے کے طور پر یوں بیان کیا ہے:

عقلوں ہوشوں ہین ایہہ فارغ کن ایناں دے ڈورے
ہور کسے دی سُندے ناہیں ٹردے اپنی ٹورے

میں نے اردو، فارسی، انگریزی اور پنجابی شاعروں کا زندگی بھر مطالعہ کیا ہے

میں اسی نتیجے پر پہنچا ہوں۔ پیدائشی شاعر فسوں ساز ہوتا ہے، اسی لئے ایک اردو کا شاعر لکھتا ہے:

یہ دلآویز شاعر جب فسوں سازی پہ آتے ہیں
خدا بھی ایک لمحہ کام اپنے بھول جاتے ہیں

سچے شاعر اپنی چال ڈھال گفتگو لہجے اور شعروں میں بسنے والی معصوم گمشدگی مقدس شرارت اور پر بہار طبّی غنایت کی زندگی بخش نورانیت سے پہچانے جاتے ہیں۔ وہ حقیقت میں ایک پیدائشی ترنم بار شخصیت (Instrumental Personality) کے مالک ہوتے ہیں ترنم نوائی قدرت کی طرف سے اسے عطا ہوتی ہے وہ نیم ہوشمندی اور معصوم گمشدگی کو نطق نواز نمائندہ اس لئے بنتا ہے کہ وہ دنیاؤں کا شہری ہوتا ہے۔ وہ دو دنیاؤں کا غیب دان ہوتا ہے۔ وہ بیک وقت عالم غیب اور عالم موجود دونوں میں زندگی گزارتا ہے۔ کبھی وہ عالم موجود میں ہوتا ہے کبھی عالم غیب میں ہوتا ہے کبھی اپنی دنیا کا باخبر ہوتا ہے کبھی غیب کا سراغ رساں ہوتا ہے اور کبھی دونوں سے بیگانہ ہو جاتا ہے۔

ذوق سخن نہ ہوندا ، تے مدتاں دے
مینوں غم پامال کر گئے ہوندے (پیر فضل گجراتی)

یہیں وہ عقل کل کا نمائندہ بن جاتا ہے اس کی زبان میں بھی شاعرانہ پن ہوتا ہے اسلوب اور زبان کی طرح اپنے تخلیل اور وجدان کی طرح اپنی چال اپنے خدوخال اپنی گفتگو اپنا لہجے اپنا بیان قسامِ ازل سے انوکھا لیکر آتا ہے۔ ایک معصوم پر تقدیس عظمت سچے شاعر کے کلام اور خدوخال سے صاف نظر آتی ہے۔ ایک مستانہ روش نفاست ایک عجز آمیز دانائی ایک مبرہن ضوفشاں لہجہ ایک پر بہار فضیلت ایک طمانیت بخش علویت سچے شاعر کا الوہی تورات نامہ ہوتا ہے جو اسے ودیعت ہوتا ہے۔ پنجابی زبان کے شاعروں کو تورات نامہ زبان کی جذباتی توانائی کی وجہ سے بڑا معتبر اور دقیع

ہے انہیں بیک وقت شعریت ذوق ولایت آشنائی بصیرت وری وجدان سرائی کی خصوصیات شعری اور لفظی ورثے میں ملی ہوتی ہیں۔ اسی لئے وہ شاعر ہوتے بھی ہیں اور شاعر لگتے بھی ہیں، ولی ہوتے بھی ہیں ولی لگتے بھی ہیں۔ پیر فضل ان شاعروں میں سے تھے جو شاعر درویش فقیر قلندر لگتے ہیں۔ ان کی زبان شاعرانہ گفتگو شاعرانہ خیالات شاعرانہ ایک جمالیاتی ہالدان کی شاعری کو گھیرے میں لے لیتا اور ان کی شخصیت بھی اسی جمالیاتی برج کی تابع ہوتی ہے۔ عموماً شاعر شکل سے پٹواری زیادہ لگتے ہیں کچھ جہاز ران لگتے ہیں۔ کئی گلیوں میں تیزاب بیچنے والے لگتے ہیں۔ کئی مداری اور تماشہ ساز لگتے ہیں۔ ان کی شاعری بھی ان کی شکل کی طرح شاعرانہ اور غیر شاعرانہ دو درجوں میں منقسم ہو جاتی ہے، لیکن سچے شاعر، شاعر لگتے ہیں۔ پیر فضل گجراتی ان صفِ اول کے شاعروں میں سے ہیں جن میں عمر خیام، حافظ، سعدی، کیٹس، بائرن، شیلے، وارث شاہ، میاں محمد صاحب، اقبال، فراق، عدم، ٹی۔ ایس۔ ایلیٹ، سٹیفن سپنڈر، سی ڈی لیوس، عرفی، ساغر صدیقی، کامیٹن ایکٹ شمار ہوتے ہیں۔

پیر فضل گجراتی کا بڑا اعزاز یہ ہے کہ وہ پنجابی زبان کے شاعر تھے اور پنجابی زبان میں ولایت آشنائی کا رنگ بہت گہرا ہے۔ پنجابی شاعری کی روایت میں ولایت، جمالیات، دینیات کا ادراک نامہ بڑا دلآویز اور روح پرور ہے۔ ایک خاص قسم کی اخلاقی اور انسانی برگزیدگی پنجابی شاعروں کو ورثے میں ملی ہے اس لئے ان کے لہجے میں صبر وتحمل، تجملِ شوکت، نفاست، درویشی، گداز، جلال اور جمال کی تمام کیفیات کا سرور ملتا ہے۔

فرد فقر، بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ اور حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ سے لیکر میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ اور پیر فضل گجراتی تک۔ یہی شعری لہجے کی تقدسی رنگ باری اذہان وقلوب کو متاثر کرتی ہے۔ پیر فضل گجراتی کی شخصیت اور فن دونوں میں شعریت ساز رعنائی کے جلوے بدرجہ

اتم موجود ہیں۔ پنجابی لہجے کی شعریت کے ساتھ ایک عفت مآب نفاست بھی ان کی شاعری اور شخصیت کا حصہ بن کر سامنے آتی ہے۔

دورِ حاضر میں صرف پیر فضل گجراتی اسی جمالیاتی گم شدگی کے نمائندہ شاعر بن کر سامنے آتے ہیں جس میں انسانیت سے ولایت تک کا سفر نامہ موجود ہے۔ وہ ملٹن، اقبال کے شعری ورثے کی لڑی لگتے ہیں جس کے پسِ منظر میں مذہب کا رنگ گہرا ہے۔

نویں آون تے بھل جاون پرانے
غماں نے میرے غم ونڈے ہوئے نیں (پیر فضل گجراتی)

اس شعر میں جمالیاتی گداز کی انتہا ہے یہ سرمستی محبت کا شعر لگتا ہے۔ یہ شاعری دراصل آرنلڈ کی High Seriousness اور ڈاکٹر شاہین مفتی کے خوبصورت ترجمہ (اوج متانت) کی شاعری کی یاد دلاتی ہے۔

پاکستان کے فضلیت رسیدہ دماغ جناب شریف کنجاہی نے پیر فضل گجراتی کے غیر مطبوعہ کلام اور غیر مطبوعہ مکاتیب کو جس ذوقی دلبستگی سے تلاش و مرتب کیا ہے وہ زیر مطالعہ کتاب کا فقید المثال اثاثہ ہے۔ یہ غیر مطبوعہ کلام بھی اپنی ہشت پہلو شعری کرامت باری سے اس چشمہ نور کا حصہ ہے جو ان کی کئی ایک کتابیات سے برآمد ہو کر اصحاب علم وعرفان کو مسرور و محظوظ کر چکا ہے۔

البتہ اس میں ایک غنایت مآب اور تنوع پرور تازگی ہے۔ خصوصاً کچھ مدحیہ منظومات، جو مختلف شخصیات کی اوصاف نگاری ہیں، جو پیر صاحب کی اس شعری سرشت کو اُجاگر کرتی ہیں کہ ہر بڑا فن کار اور بڑا آدمی شخصیات کا گرویدہ ہوتا ہے۔ وہ اہل جمال کا دیوانہ ہوتا ہے۔ جوش نے لکھا ہے:

وجود مذہب و فکر و خیال کچھ بھی نہیں
بغیر محبت اہل جمال کچھ بھی نہیں

اہلِ جمال کا تذکرہ شاعروں کا مرغوب مشغلہ رہا ہے۔ پیر صاحب اعلیٰ حضرت محمد یوسف قادری کے بارے لکھتے ہیں:

عالم فاضل عارف سالک جانے کل زمانہ
مولانا محمد یوسف کامل مرد یگانہ
فیض اپنے دی جھولی بھر بھر وچ مریداں ونڈے
وچ گجرات جھلائے جہنے قادریاں دے جھنڈے

پیر صاحب کی مدحیہ شاعری میں بھی تقدیس کی بہار یہ ترنگ ان کی شعری قادرالکلامی اور کرامت ساز لفظ آرائی کی طرف اشارہ کرتی ہے۔ بڑا شاعر محض لفظ ساز نہیں ہوتا۔ لفظی کرامت ساز ہوتا ہے۔ کینیڈا کے مشہور عالم آفاقی نقاد نارتھروپ فرائی (NORTHROPE FRYE) جن کی تنقیدات نے جدید ادب اور شاعری کو سب سے زیادہ متاثر کیا ہے۔ وہ اپنی کتاب میں لکھتے ہیں "تنقید جب اپنی انتہا کو پہنچ جاتی ہے تو کشف بن جاتی ہے" میرا خیال ہے کوئی بھی علم کوئی بھی ادب اور ادبی صنف جب انتہا کو پہنچ جائے تو وہ کشف بن جاتی ہے۔ پیر صاحب نے بھی شاعری کو اکتشافی بنا دیا ہے۔ شاعری کو کشف بنا دیا ہے۔

گنگناتے ہوئے لفظ، قصیدوں بحروں میں نغمگی کی لہریں پیدا کرتے ہیں اردو، فارسی تراکیب ہاتھ جوڑے پنجابی میں بجتی جاتی ہیں۔ احمد ندیم قاسمی کے بارے میں بھی وہ اپنی خاص طرزِ ادا میں مدح طراز ہیں:

راہ احمد ندیم رموز پرور سو سو رمز جس دی اک بات وچ اے
اڈ واڈ رنگ ادب تے شاعری دا جمع ایس استاد دی ذات وچ اے (پیر فضل گجراتی)

اڈ واڈ رنگ کی ترکیب ملاحظہ فرمائیں ایسا لگتا ہے کہ پنجابی زبان کی جمالیاتی تنوع کاری کا تمام سرور مصرعے میں در آیا ہے۔ یہ وہ لفظی کراماتیں ہیں جو پیر صاحب

کی شاعری میں فکری نادرہ کاریوں اور ملفوظی مینا کاریوں کے در کھول دیتی ہیں۔ پیر صاحب کی غزل کا بھی ایک خاص منفرد لہجہ ہے، جس سے وہ اپنی شاعری کو بقعہ نور بنا دیتے ہیں۔ زبان کے مزاج کے اعتبار سے اردو غزل میں قدرے رندی، شرارت اور زیریں لہر محبت اطواری کا رنگ گہرا ہوتا ہے، لیکن پنجابی غزل میں تقدیس مآب ولایت باری کی روایت نگاری بھی متاثر کرتی ہے۔ اردو غزل کا ایک مثالیہ شعر ہے۔ لہجے کی رومان پرور پاکیزگی دیکھئے:

ادھر ہے حیا اور اُدھر ناتوانی
نہ وہ دیکھتے ہیں نہ ہم دیکھتے ہیں (پیر فضل گجراتی)

پیر صاحب کے غیر مطبوعہ کلام میں جذبہ حب الوطنی کے موضوعات پر بھی شعری اظہار خیال ہے اور میں بھی پیر صاحب کی فضلیت نگاری بدستور شعر سازی کی کرامتوں میں مشغول ہے۔ بڑا شاعر اپنی ترنگ اور موج کا شاعر ہوتا ہے۔ موضوعات اور الفاظ اسکے کے سامنے ہاتھ باندھے کھڑے ہوتے ہیں۔ یہ موج اس کی جمالیاتی گمشدگی ہوتی ہے۔ وہ جمالیات میں کھویا رہتا ہے اور حسن کا سراغ رساں بن جاتا ہے۔ لفظ، خیال، کائنات کے دیدہ زیب مقامات کی تلاش میں سرگرداں رہتا ہے۔ وہ بیک وقت تین زمانوں کا شاعر ہوتا ہے تین زمانوں کا شہری ہوتا ہے۔ کبھی وہ ماضی میں ہوتا ہے کبھی حال میں اور کبھی مستقبل میں۔ عام آدمی دنیا دار صرف حال میں زندگی گزارتا ہے بڑا آدمی تینوں زمانوں کو اپنی دسترس میں لے لیتا ہے۔

پیر صاحب کے سایہ محبت کی الہام بیان نیرنگیوں میں جوان ہونے والا جدید غزل کا بہت بڑا شاعر خاقان خاور بھی پیر صاحب کی شخصیت اور شاعری کا دیوانہ وار پرستار ہے۔ شخصیت جب الہام بیان بن جاتی ہے تو وہ بہار کا آئینہ خانہ ہو جاتی، خاقان خاور کہتا ہے "پیر صاحب کے نزدیکی رشتہ میں منسلک ہونے کی وجہ سے اور شعر نگار

ہونے کے وصف سے وہ مجھ سے بے پناہ شفقت فرماتے ۔ ان کی شفقت اور خاقان پسندی کا یہ عالم تھا کہ انہوں نے اپنی ایک کتاب 'ٹکوراں' خاقان خاور کے نام سے منسوب کی تھی اور جب کتاب چھپی تو خاقان خاور کو خود قریب بٹھا کر بچوں ایسی معصوم دلیل سے اُسے کتاب دکھانے لگے اور فرمانے لگے۔ خاقان دیکھو تمہارا نام میرے شعروں سے بھی زیادہ موٹی قلم سے لکھا گیا ہے کسی بچے سے اتنی محبت کی زبان یہ ظاہر کرتی ہے کہ پیر صاحب نے بھی خاقان خاور کے اندر چھپے جوہروں کو پہچان لیا تھا۔ خاقان خاور کا ان کے سانحہ ارتحال کے بعد ایک شعر بھی پیر صاحب کی یاد کی تڑپ ظاہر کرتا ہے:

اب نہ لالہ جی، نہ لالہ رخ یہاں
کوئی خاور کیا رہے گجرات میں (خاقان خاور)

پیر صاحب کی شخصیت اور فن مطبوعہ اور غیر مطبوعہ نگارشات سب میں ایک دلآویز درد مند شگفتگی اور حسن سرائی ہے جو بہت متاثر کرتی ہے۔ خاقان خاور اپنی ملاقاتوں میں عموماً کہتا ہے مجھے زندگی میں صرف اس بات کی خوشی ہے کہ پیر صاحب نے اپنی کتاب مجھ جیسے ناچیز کے نام منسوب کی۔

پیر صاحب کی شخصیت کی بچوں ایسی فطری عظمت ظاہر کرتی ہے۔ پیر صاحب عظیم فن کار تھے وہ شاعر بھی تھے اور شاعرانہ شخصیت کے مالک بھی تھے۔ آن کی شاعری کے فطری ملکہ کی تصدیق اُن کی گفتگو، عادات و اطوار اور ان کے خدوخال اور بے پناہ محبت شعاری سے ہو جاتی ہے۔

اقبال رحمۃ اللہ علیہ اردو کا آخری شاعر ہے جس کے پس منظر میں مذہب جگمگاتا نظر آتا ہے۔ ملٹن انگریزی کا شاعر ہے جس کے پس منظر میں مذہبی رنگ نظر آتا ہے اور پیر فضل گجراتی پنجاب کے آخری شاعر ہیں جن کی شاعری کے پس منظر میں مذہب کا واضح

تصدیق نامہ ملتا ہے۔ ہم یوں کہہ سکتے ہیں:

"پیر فضل نے مذہبی تجربے کو شعری تجربہ بنا دیا ہے اور شعری تجربے کو مذہبی تجربہ بنادیا ہے۔"

ایک طہارت آمیز نفاست ایک پاکیزہ رومانیت ان کے اشعار میں اسی وجہ سے نظر آتی ہے۔ کشمیری مظلوموں کی نظم وہ حالی اور اقبال کی طرح مسدس اور شکوہ کی الوہی للکار میں یوں رقم طراز ہیں:

ٹری جاؤ مجاہدو بسم اللہ ہتھیں پھڑ تلواراں نوں ٹری جاؤ
بدلہ اک فریادی دا لین واہتے ویکھو ابنِ قاسم کتھوں دوڑیا سی
تسی نیڑیوں جموں توں پار ہو کے دس مزہ اپناراں نوں ٹری جاؤ

اٹھن جو مظلوماں دے دلاں وچوں آہواں عرش ہلا کے رہندیاں نیں
بونداں ناحق کسے دے خون دیاں اپنا رنگ وکھا کے رہندیاں نیں

پیر فضل گجراتی عہد ساز، رجحان ساز، شعری شخصیت کے مالک تھے۔ ان میں شعری بڑائی اور شخصی بڑائی کی عظمتیں ہم زاد وہم نژاد تھیں۔ یہی وجہ ہے کہ ان کے شاگردوں کے حلقے میں ہمیشہ سینہ زور سینہ نما اور سینہ بدست غوغا آرائی رہی۔ مجھے یاد ہے بالکل اسی طرح ایک اور اردو کے عہد ساز فطری سچے، اور شاعرانہ شخصیت کے مالک شاعر عبدالحمید عدم صاحب کی ادبی واقعہ، بلکہ ادبی لطیفہ نما واقعہ یاد آتا ہے۔ 1970ء - 1980ء کے درمیان عدم مشاعروں کی جان تھے اور ان کی خلیق ملنسار انسانیت نواز، ہمدرد، مہربان شخصیت سب کے لئے قابل محبت تھی۔

اسی زمانہ میں محکمہ تعلیم میں اساتذہ کی کچھ ایڈہاک آسامیاں نکلیں۔ بہت سے نوجوان عدم کے پرستار چونکہ عدم وسیع المشرب تھے۔ ان کی طرف سفارشی رقعے

لینے کے لئے دوڑے۔ عدم صاحب نے تقریباً چالیس کے قریب سفارشی رقعے لکھے اور ہر رقعے پر لکھا:

"یہ میرے سگے اور حقیقی بھتیجے ہیں ان کی معاونت مجھ پر آپ کا ذاتی کرم ہوگا۔"

اتفاق سے ان دنوں محکمہ تعلیم کے ڈائریکٹر ن م راشد (معروف شاعر) کے بھائی تھے۔ میں ایک دن ان کے دفتر گیا تو وہ حیران ہو کر فرمانے لگے آسامیاں چار ہیں عدم صاحب نے چالیس رقعے بھیجے ہیں جن پر لکھا ہے یہ میرے سگے اور حقیقی بھتیجے ہیں۔ میں کہاں جاؤں؟ عدم بھی شاعرانہ شخصیت کے مالک تھے گم شدہ وسیع المشرب مکتب، محبت، مہربان چونکہ پیر صاحب بھی شاعرانہ شخصیت والے تھے۔ اس لئے ان کے ہاں بھی یہی وسیع الخیر محبت ان کا وطیرہ تھی۔ اس سلسلے میں مجھے انہیں کے ایک پرستار نے پیر صاحب کی شاعرانہ شخصیت کے بارے میں ایک قصہ سنایا کہنے لگا۔ میں کم عمر تھا اور پیر صاحب کے ساتھ فوارے چوک والی سڑک پر جا رہا تھا۔ سامنے سے ایک نوجوان نے ازراہ عقیدت دور سے سلام کیا۔ پیر صاحب نے دور ہی سے انتہائی تپاک اور والہانہ وفور محبت سے ہاتھ کھولے اور کہنا شروع کیا:

بسم اللیاں بسم اللیاں۔ بسم اللہ نہیں، بلکہ بسم اللہ کی محبت آلودہ پنجابی شعر زاد ادائیگی، بسم اللیاں اس آدمی کو گلے لگایا۔ حال پوچھا انتہائی تپاک سے رخصت کیا۔ وہ شخص کہنے لگا میں نے اس والہانہ پن سے متاثر ہو کر کہا پیر صاحب سے پوچھا یہ کون تھا؟ فرمانے لگے "مجھے کیا خبر یہ کون تھا" اور ساتھ ایک تفکر آلود گالی بھی نکالی۔ وہ کہنے لگا میں اب بھی جب اس واقعے کو یاد کرتا ہوں تو بہت ہنستا ہوں۔

یہی وہ شاعرانہ شخصیت کا جادو ہے وہ شاعرانہ شخصیت کا کمال ہے کہ سچا شاعر جہاں بہت خلیق خلق نواز پر تپاک ہوتا ہے وہاں وہ لا ابالی بے پرواہ اور خود گرفتہ بھی ہوتا

ہے۔ پیر صاحب کی پوری شاعری کا جادو ان کی شاعرانہ شخصیت کا کمال ہے۔ ان کی انسانیت نواز وسیع المشربی کا آئینہ دار ہے۔ بڑا فن کار، دراصل آفاقی ذہن ہوتا ہے وہ مقامی ہو کر بھی آفاقی وسعت کا حامل ہوتا ہے۔

اقبال نے ایسے ہی لوگوں کے لئے 'دیدہ ور' کا لفظ استعمال کیا، مولانا روم نے ایسے ہی لوگوں کے لئے 'نظر بینا' کی ترکیب بنائی ہے۔ گوئٹے نے اسی لئے اپنے ڈرامے میں لکھا ہے کہ "ہمارے جدید دور کی تمام بیماریوں کا علاج آفاقی نظر ہے اور ہمارے دور کی سب سے بڑی بیماری آفاقی نظر اور آفاقی ذہن سے محرومی ہے۔"

کافکا بھی اپنے افسانوں میں آفاقی آنکھ کا اندھا پن جدید ذہنی بیماریوں کو کہتا ہے۔ اقبال اسے ہی براہیمی نظر سے منسوب کرتا ہے۔ بڑے شاعر بڑے فنکار آفاقی نظر کے مالک ہوتے ہیں۔ وہ کمائی کے لئے نہیں لکھتے وہ انسانی عظمتوں کے سراغ رساں ہوتے ہیں وہ بے داغ سچائیوں کے تاجر ہوتے ہیں وہ کردار سازی کے صنعتکار ہوتے ہیں۔

ایسے شاعروں کی شاعری کی تصدیق ان کی شخصیت کرتی ہے۔ پیر صاحب کی شخصیت اور فن کے جائزے میں جس چیز نے مجھے سب سے زیادہ متاثر کیا ہے وہ ان کے فن میں شاعرانہ شخصیت کے نمایاں اوصاف کی جلوہ گری ہے۔ ان کا فن ان کی شخصیت کا ہم شکل اور ہم صورت ہے۔ مجھے جدید ماہرین نفسیات کی شخصیت (Personality) کے موضوع پر کئی کتابیات پڑھنے کا موقع ملا جس میں شخصیت کے کردار پر اثرات کی مباحث تھی۔ ان میں جرمنی کے ایک ماہر نفسیات Kitchmer کی شخصیت کے بارے میں مباحث بہت قابل قدر ہیں۔ وہ شخصیت کے بارے ایک انوکھا زاویہ نگاہ پیش کرتا ہے۔ اس نظریے کا نام شیشہ دیکھنے کا نظریہ Looking Glass Theory ہے۔ وہ کہتا ہے کہ صبح سویرے انسان جب شیشہ دیکھتا ہے۔ اسے

شیشے میں جس طرح کی شکل نظر آئے اس کا کردار بھی وہی بن جاتا ہے۔ اگر انسان کو شیشے میں پہلوانوں کی طرح شکل لگے تو اس میں پہلوانی جراثیم بڑھنے شروع ہو جاتے ہیں۔ اگر اس میں دہشت گرد لگے تو اس کے کردار میں دہشت گردی اور اوباشی آ جاتی ہے۔ اگر شیشے میں اپنی شکل کو کرخت دیکھتا ہے تو اس کے کردار میں بھی کرختگی در آتی ہے۔ اگر شیشے میں شکل شاعرانہ کھویا پن ملے تو اس کی شکل اس کے کردار کو شاعرانہ بنانے میں مدد کرتی ہے۔ شخصیت کے بارے یہ نظریہ بہت مقبول ہوا اور اس کی بڑی پذیرائی ہوئی۔ شخصیت کے کئی نظریات انسانی ڈھانچوں سے متعلق ہیں، لیکن یہ نظریہ بہت مشہور ہوا اس سے یہ بات سائنسی طور پر مسلم الثبوت ہوگئی ہے کہ شخصیت شاعرانہ خصوصیات، شاعری کو چار چاند لگا دیتی ہے۔ پیر صاحب کی شخصی زندگی کے واقعات ان کا لوگوں سے برتاؤ اور سلوک دلکش ان کے چہرے کے محبت پرور خلوط ان کی چال ڈھال اور لباس و اطوار کی رعنائی سب نے ان کی شاعرانہ شخصیت کی بھرپور گواہیاں دی ہیں۔ اسی لئے پیر صاحب رومی، گوئٹے، کیٹس، براؤننگ شیلے، میاں محمد صاحب، حضرت بلھے شاہ، وارث شاہ، فراق، غالب، میر درد، عدم، سیف الدین سیف، ساغر صدیقی جیسے عالمی شاعروں کی درجہ بندی میں شمار ہوتے ہیں، جنہوں نے محض شعر نگاری نہیں کی، بلکہ اپنی شاعرانہ درویشانہ فقیرانہ جمالیاتی شعری شخصیت کی وجہ سے شعر نگاری کو کشف نگاری بنا دیا ہے۔

پیر صاحب کی اس کتاب میں غیر مطبوعہ کلام کے ساتھ کچھ ان کے غیر مطبوعہ خطوط بھی شامل ہیں۔ خطوط نگاری یا مکتوب نگاری اردو نثر کی ایک پر بہار اور وارفتہ مزاج صنف ہے۔ جس میں صاحب تحریر کی شخصیت کے نمایاں پہلو وا ہو جاتے ہیں۔

مکتوب نگاری کا فن انتہائی برجستہ اور بے تکلف فن ہے جس کے بارے میں یہی کہا جا سکتا ہے کہ یہ فن لفافے میں دل ارسال کرنے کا فن ہے۔ اس جملے میں اس

کی تمام لطافت و برجستگی اور محبت آلود بے تکلفی چھپی ہوتی ہے۔ اس میں آغاز وسط انجام تشبیب تکمیل دعائیہ کی کوئی چیز نہیں ہوتی البتہ گریز ہی گریز ہوتا ہے۔

ایک بے ربط تاثر ہوتا ہے ایک روانی ہوتی ہے۔ ایک بے باک ترنگ ہوتی ہے۔ مکتوب نگاری مکمل تنہائی میں لپٹے دو افراد کی کہانی ہے جس میں ایک کہہ رہا ہوتا ہے اور دوسرا سن رہا ہوتا ہے مکتوب نگاری کی تاریخ میں چارلس، لیمب، شیلے، کیٹس، مہدی آفادی، غالب، عدم کا نام آتا ہے مکتوب نگاری کا فن روم میں پروان چڑھا اور سسروہی خط نگاری کا ابتداء کرنے والا ہے۔ اس کے خطوط میں رومی سلطنت اور مسائل حیات ہیں پھر یہ فن انگلستان آیا اور پھر چارلس لیمب کیٹس کے نام آتے ہیں اردو میں مکتوب نگاری کا باوا آدم غالب ہے۔ غالب سے شبلی، مہدی آفادی، رشید احمد صدیقی، علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ، قاضی عبدالغفار، سجاد ظہیر، صفیہ اختر، حامد حسن قادری سے یہ فن پیر فضل گجراتی کی شاعرانہ دسترس میں آ گیا اور یوں اس نثری صنف کا قلمدان پیر فضل گجراتی کی شگفتہ روش تحریر آرائی نے سنبھالا۔

پیر صاحب کے خطوط میں ایک درد مند محبت پرور دلآویزی کا غیر معمولی رومانی سا لہجہ ہے۔ جو فن خط نگاری کی لطافت اور ترنگ کا ارتقاء بھی ہے اور فن خط نگاری کے سبک دلکش لطیف رویوں کا صورت گر بھی ہے۔ ان کے خطوط پڑھ کر یہی کہا جا سکتا ہے:

توجہ سے پڑھنا ہر اک سطر کو
لفافے کے اندر دل ارسال ہے

المیر ٹرسٹ لائبریری کے روح رواں صاحب جمال عارف وقتِ عارف، علی میر ایڈووکیٹ کے ادبی ولایت خانے سے ادبی تبرک اور علمی کشف نگاری کا اجراء ایک معمول بن چکا ہے۔ میرا خیال ہے اعلیٰ ادب اولیائی ادب اعلیٰ اذہان کی ذاتی

پسندیدگی کی روحانی ہم آہنگی کا ترجمان ہوتا ہے۔ وہ لوگ جو عظیم لوگوں کو پسند کرتے ہیں اپنی قیمت بلند کرتے ہیں۔

المیر ٹرسٹ لائبریری کے زیر سرپرستی پیر فضل گجراتی ادبی مجلس کی تشکیل پذیری بھی ظاہر کرتی ہے کہ یہ مجلس برگزیدہ ادبی حقیقتوں کی ادبی صورت نمائی اور فنی قدر افزائی کا ایک شاخسانہ ہے، جس میں پروفیسر سید حامد حسن، ڈاکٹر منیر سلیچ، پروفیسر شریف کنجاہی شامل ہیں۔ جن کی مساعی کے تحت 'لہراں' کا پیر فضل نمبر شائع ہوا۔ اس مجلس کے تحت کئی ادبی تقاریب کا انعقاد ہوا۔ اور یوں پیر فضل گجراتی کی عظمت بے پایاں کو لوگوں تک پہنچایا۔ زیر مطالعہ کتاب 'پنجابی دا قطبی تارا' پیر فضل گجراتی بھی شریف کنجاہی صاحب کی جمالیاتی اور فنی سراغ رسانی اور تحقیقی عرق ریزی کا نتیجہ ہے کہ انہوں نے پروفیسر حفیظ تائب اور مولوی نور محمد قادری کو لکھے گئے خطوط اور کلام کی تجمیع بندی کی۔ یہ خطوط مولوی نور محمد قادری صاحب مرحوم کو لکھے گئے اور شریف صاحب کی کاوش سے ملے اور مرتب ہوئے۔ حامد حسن سید کی کتاب بھی پیر فضل گجراتی کی شخصیت اور فن پر موجود ہے وہ اسی ادبی برکت خانے المیر ٹرسٹ لائبریری سے شائع ہوئی۔ مذہبی مبلغ عنایت حسین بھٹی معروف صوفی گائیک نے بھی پیر صاحب پر کئی مضامین لکھے۔ یہ لائبریری گجرات کے لئے ادراک کا محترم ولایت خانہ ہے۔ نارتھروپ فرائی نے اپنی مشہور عالم کتاب فن اور کشف (Art & Apocalyps) میں فن کی معراج کے بارے میں لکھا ہے:

"Apocalyps means revealation when art becomes apocalyptic it revals."

نارتھروپ فرائی نے آرٹ اور تنقید کو ایک نئی سمت دکھائی ہے اور جدید تنقید اس نقاد کی اکتشافی ناقدانہ بصیرت کی بڑی مداح ہے کیونکہ فرائی کہتا ہے فن کشف کی

منزل پر پہنچ کر ہی اپنے جوہروں کو آشکار کرتا ہے۔

پیر فضل گجراتی کی شعری سحر کاری بھی اس درجے کو پہنچ جاتی ہے جہاں کشف کی منزلیں شروع ہو جاتی ہیں۔ صاحب جمال عارف وقت عارف علی میر کا ادبی ولایت خانہ بھی درحقیقت کشف گاہِ ادب ہے جہاں وقیع التخیل لوگوں کی منظم الفکر اور راست کردار باتوں کا اجراء ہوتا ہے ایک سادہ مقولہ ہے: ولی را ولی می شناسد ذہنی درجات کی بلندی کو سمجھنا اور سمجھانا بھی ولایت آشنا لوگوں کا کام ہے۔

حامد حسن سید، پروفیسر شریف کنجاہی اور عارف علی میر نے اس ادارے کے توقیر مآب ورثے کی وساطت سے تخیلاتی، کشف کے بہت سے دروازے کھول دیئے ہیں۔ اعجاز حسین میر کے اعجاز شناسا خطوط پر مشتمل کتاب میر غضنفر حسین میر کے نگارشات کے اوراق پارے پیر فضل گجراتی پہ دو کتابیات کی کشف بندی پروفیسر شریف کنجاہی کی تخیل افروز زندگی کے بکھرے ہوئے لمحات کی نقش کاریاں اس کے علاوہ کئی کتب جو الوہی رنگ میں رنگے لمحوں کی داستانیں یہ سب اکتشاف نگاری کے مرحلے ہیں۔ مجھے عارف علی میر کی زندگی کسی صاحب باطن کے اس قطعے کی تصویر لگتی ہے:

ویرانیِ گماں کو عقیدت میں سینچ کر
شادابیِ خیال کا ساماں بنا دیا
دنیا ترے وجود کو کرتی رہی تلاش
ہم نے ترے خیال کو یزداں بنا دیا

عارف علی میر نے ولایت سے ادب کی طرف مراجعت کے بعد ویرانیِ گماں کو شادابیِ خیال بنانے کی بھاری ذمہ داری لے لی ہے اور وجود یزداں کی تلاش کی بجائے خیال ہی کو یزداں بنا لیا ہے۔

پیر فضل گجراتی دراصل ذوق سخن اور طبع رنگین کے نمائندہ شاعر تھے وہ اپنے

دور کے کشف نگار بھی تھے اور عظیم سخن ور بھی تھے۔ ہم آخر میں پیر صاحب کا ہی شعر ان کے بارے میں رقم کریں گے:

سخن ور ہر دور وچ کوئی نہ کوئی

رب بخشدا رہیا گجراتیاں نوں

روحانی عدم توازن، فکری عدم توازن، تہذیبی عدم توازن اور ثقافتی عدم توازن کے اس دور میں عظیم المرتبت مجددین فن کی فنی جمالیات اور فکری اخلاقیات کی قدر افزائی عبادت سے کم نہیں۔ میرا ایمان ہے فکری عدم توازن کا شکار اور روحانی عدم توازن کا شکار لوگوں کو اصحابِ جمال کی رعنائیِ خیال اور توانائی فکر اس طرح نظر نہیں آتی جس طرح اندھے کو روشنی نظر نہیں آتی۔ باطنی اندھا پن، فکری اندھا پن، جمالیاتی اندھا پن، تہذیبی اندھا پن انسانوں کی ایک نفسی بیماری ہے جس کی تشخیص مولانا روم نے سب سے پہلے کی اور انہوں نے 'نظر بینا' کی ترکیب استعمال کی۔

نظر بینا از لقائے حق شود

حق کجا ہمرازِ ہر احمق شد (مولانا روم)

پھر ہر دور کے اکابرین نے اس بیماری کو مختلف نام دیئے۔ اقبال نے 'دیدہ ور' کہا اور براہیمی نظر پر زور دیا۔ گوئٹے، کافکا نے آفاقی نظر سے محرومی کا نام دیا۔

''آفاقی نظر اور نظر بینا دانا لوگوں کی میراث ہے۔''

بقول مولانا روم: ''احمق نظر بینا کا ہمراز نہیں ہو سکتا''

غالبؔ نے فکری عدم توازن کا شکار لوگوں اور باطنی اندھوں کے بارے میں خوب کہا تھا:

منم از جہل معارض شدہ نامنفعلے

کہ گرش ہجو کنم ایں بودش مدحِ عظیم (غالب)

لالہ جی ---- والدِ محترم

☆ مسعودہ اختر

والد محترم کے فنِ سخن کے متعلق تو نہیں البتہ ان کی شخصیت اور عادات کے بارے میں کچھ لکھنے کی جسارت کر رہی ہوں۔ کیونکہ شاعر کی شخصیت ہی اس کی شاعری کا سرچشمہ اور اس کے وجدان کی قوتِ متحرکہ ہوتی ہے۔ وہ ایک عظیم شاعر ہی نہیں، بلکہ ایک عظیم انسان بھی ہیں اور انسان ہونا ہی انسانیت کی عظمت کی آخری معراج ہے۔ یوں تو ایسے نفوسِ قدسیہ جو عالمِ وجود میں آتے ہی رہتے ہیں، جن کے علم وفضل کا شہرہ چار دانگِ عالم میں پھیل جاتا ہے، مگر لالہ جی میرے والد محترم ایک مخصوص شخصیت کے مالک ہیں۔ چنانچہ خود بھی ایک شانِ شاعرانہ کے ساتھ اپنی تعریف یوں کرتے ہیں:

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے آخر کار ایہہ منّا پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضلؔ ورگے کدھرے ہین ورلے اللہ لوک ملدے

ان کی محبوبیت، خلوصِ نیت، فراخ دلی، وسیع الظرفی اور نیک شاعری ان کی خندہ پیشانی میں سمٹ آئی ہے اور یہ خندہ پیشانی ان کا کردار ہے۔

میرے بچپن کے وہ نہ بھولنے والے دن ایک متبرک تصویر کی طرح میرے

☆ پیر فضل حسین فضل دی دھی۔

سامنے آتے رہتے ہیں۔ جب میں نے ان کو 'لالہ جی' کہنا شروع کیا۔ جوں جوں میں نے ہوش کی آنکھیں کھولیں تو مجھے ارد گرد کے سب لوگوں کی زبانی 'لالہ جی'، 'لالہ جی' کہتے سن کر حیرت ہوئی۔ میں سوچتی یہ تو محض میرے 'لالہ جی' ہیں اور باقی سب لوگ انہیں اپنے 'لالہ جی' کیوں سمجھتے ہیں؟ تمام گھر والے، رشتہ دار، محلے والے، جوان، چھوٹے اور بڑے سب ان کو 'لالہ جی' ہی کہہ کر پکارتے اور جب مجھ میں کبھی شعور پیدا ہوا تو مجھ پر یہ راز افشاں ہو گیا کہ جس طرح والدِ محترم مجھ سے محبت کرتے ہیں۔ اسی انداز میں دیگر بچوں، بہنوں، بھائیوں اور مداحوں کے بے پناہ ہجوم سے بھی التفات فرماتے اور پوری دل نوازی اور خوش خلقی سے پیش آتے ہیں، تو پھر اس میں عجب کیا ہے کہ وہ سب کے 'لالہ جی' ہیں۔ ان کی نگاہوں میں ایسا اثر، ان کی باتوں میں خلوص اور سچائی کی ایسی بو باس ہے کہ لوگ انہیں خود بخود چاہنے لگتے ہیں۔

میری ہجولیوں کے جھرمٹ میں ان کی پسندیدگی اور جاذبیت کا وہ عالم اب بھی مجھے یاد ہے کہ کس والہانہ شوق سے میرے ساتھ میری سہیلیوں کے لئے کھلونے اور کھانے پینے کی چیزیں لایا کرتے اور کیسے خبر دارانہ انداز میں ہم سب میں یکساں طور پر اپنے نرم اور گرم ہاتھوں سے بصد ہزار شفقت تقسیم فرمایا کرتے۔

روحانی اور معاشرتی لحاظ سے والد بزرگوارم خالص اسلامی وضع کے بزرگ ہیں۔ ان کے سامنے انسانیت کا افضل ترین نمونہ آنحضرت محمد ﷺ کی ذاتِ گرامی ہے جس سے وہ علم و دانش، صبر و تحمل اور اخلاقی عظمت کا سبق سیکھتے ہیں۔

یہی وجہ ہے کہ وہ اپنے لئے نہیں، بلکہ دوسروں کے لئے زندہ ہیں وہ ذاتی اغراض سے پاک ہیں دینوی دولت اور جاہ وحشمت سے انہیں دور کا بھی واسطہ نہیں ہے۔ ان کے نزدیک درد و سوز ایک متاع بے بہا ہے اور تن کی دولت فکر و فن وہ صرف من کی دولت کے پجاری ہیں۔

ان کی شخصیت کا سب سے اہم پہلو دکھوں کا برداشت کرنا ہے یہ شخصیت کا وہ جبلی پہلو ہے جس گردوپیش کے حالات نے اور زیادہ پختہ کر دیا ہو۔ ان کا دل بچپن ہی سے دکھی ہو گیا جب کہ وہ اپنی پیاری ماں پُر خلوصِ محبت سے ہمیشہ ہمیشہ کے لئے محروم ہو گئے۔ اس کے بعد وہ خود کو دنیا میں تنہا تصور کرنے لگے اور آج تک تنہا ہی تصور کرتے ہیں بظاہر وہ خوش نظر آتے ہیں۔ مگر ان کا سینہ زخموں سے چھلنی ہو چکا ہے اور جب یہ زخم آہ کی سختی سے چھِل جاتے ہیں تو اشعار کی صورت میں نمایاں ہوتے ہیں ان کے اشعار جو سوز و گداز ہے اس کی محض یہی وجہ ہے کہ ان کا دل زخمی ہے۔ اسی لئے تو وہ صحیح معنوں میں ایک عظیم شاعر بن گئے۔ افسوس اور تعجب تو یہ ہے کہ جنہیں وہ اپنا سمجھتے رہے ان ہی کی خنجر آزمائی سے ان کی ذات محفوظ نہ رہی۔ ان کے اشعار ان کی آپ بیتیاں ہیں۔ ان کے واردات قلب کی ٹیسیں ہیں وہ خود فرماتے ہیں:

خاراں نوں گل جان کے گل نال میں لاندا رہیا
میں بھلاوے پانی دے ریتاں دے ول جاندا رہیا
عمر ساری غلطیاں تے غلطیاں کھاندا رہیا
سادگی وچ سادگی دی میں سزا پاندا رہیا
خاراں نوں گُل جان کے گل نال لٹکاندا رہیا
میں سمجھ کے لعل، انگیاراں نوں ہتھ پاندا رہیا
بجلیاں چمکن تے میں سمجھاں تجلی طور دی!
میں بھلاوے پانی دے ریتاں دے ول جاندا رہیا
آبِ خنجر نوں رہیا میں آکھدا آبِ حیات
زہر نوں تریاق دی تھاں اپنے مونہہ لاندا رہیا

دل کے کسی گوشہ میں ان کی ناخوشی دب کر رہ جاتی ہے جسے وہ ابھرنے نہیں

دیتے۔ وہ اپنی تکالیف کا بار خود ہی اُٹھا لیتے ہیں اپنے غم و الم میں کسی کو شریک نہیں ہونے دیتے، مگر دوسروں کی مسرتوں اور خوشیوں میں دل و جان سے شامل ہو جاتے ہیں۔ دوسروں کی دلبستگی اور غمگساری ان کا شیوۂ خاص ہے۔ ان گنت لوگوں کے فرزندوں کے نام تجویز کر چکے ہیں اور ان کی شادیوں پر معرکتہ آلارا سہرے کہہ چکے ہیں، مگر اپنا غمِ آرزو اپنے ہی سینے سے لگائے بیٹھے ہیں۔ کبھی نوک زبان پر لاتے نہ زبانِ قلم پر:

تو کیستی و کجائی کہ آسمانِ کبود
ہزار دیدہ برائے تو از ستارہ کشود

ایسے انسان کے جمود کے لئے ستاروں کی آنکھیں صدیوں سے وقفِ انتظار رہتی ہیں۔ جب کہیں اس کا ظہور ہوتا ہے۔ ان کی طبعیت صرف شاعرانہ ہی نہیں قلندرانہ بھی ہے اور ان کی یہ قلندری ظاہری نہیں باطنی بھی ہے۔

ان کی مسرت کا راز لباس، تصنع، خود غرضی اور نفس پرستی میں نہیں، بلکہ دوسروں سے بھلائی کرنا ان کا نصب العین ہے۔ دل کی قلندری کے ساتھ ساتھ دُنیاوی تلذذ سے بے نیازی اور وضع احتیاط اور تہہ بند کو شلوار پر اچکن زبردستی پہنائی جاتی ہے۔ چھوٹے کوٹ کو بھی عزت کی نگاہ سے نہیں دیکھتے۔ اشد ضرورت کے وقت اُسے جوں کا توں اٹھا کر پہن لیتے ہیں اور مشکل کا وقت ٹل جانے پر قریب ترین چارپائی پر پٹخ دیتے ہیں۔ جوتا ایسا پہنتے ہیں جو بے چون و چرا پہنا جا سکے اور بغیر حیل وحجت اتارا جا سکے جب کبھی سر پر دیہاتی طرز کا دوپٹہ باندھ کر صحن میں جلوہ گر ہوتے ہیں تو مجھے وہ زمانہ یاد آ جاتا ہے جب ان کی صحت 'ماشاء اللہ' تھی.....؟

''جس سے جگرِ لالہ میں ٹھنڈک ہو وہ شبنم''

کھانے پینے میں بھی کوئی دلچسپی کا اظہار نہیں کرتے۔ کبھی اپنی پسند یا ناپسند کا

بھی تقاضا نہیں کرتے، البتہ حلوہ اور کھیر کو اپنے دستر خوان کی زینت تصور کرتے ہیں۔ پانی کھلے برتن میں پیش کیا جائے تو خاص شکریہ ادا کرتے ہیں۔ جملہ اشیاء خورد و نوش میں 'حقہ' کو امتیازی شرف حاصل ہے۔ سفر ہو حضر اس میں بیگانگی نہیں برتتے۔ بستر میں دو یا تین تکیے شامل کر لیتے ہیں جنہیں اکثر تہ بہ تہہ رکھ کر استراحت فرماتے ہیں۔ بستر کے ساتھ ہی پرانی وضع کا ایک طاق ہے جس میں ایک دوات، ایک معمولی قلم اور چند اوراق پریشاں رکھے ہوتے ہیں اور اسی ساز و سامان کے ساتھ اقلیمِ سخن کی شہنشاہی کرتے ہیں۔

مجھے یاد ہے کہ ایک روز ماحول سے متاثر ہو کر میں نے ان سے سوال کیا کہ آپ نے سکول کے بعد کالج کی تعلیم کیوں نہ حاصل کی؟ فرمانے لگے "مجھے اپنی ماں سے بے پناہ محبت تھی اور ماں بھی مجھے اپنی آنکھوں کا نور سمجھتی تھی۔ چنانچہ جب میں نے دسویں جماعت پاس کی تو لاہور چلا گیا اور اسلامیہ کالج میں ایف-اے کا داخلہ لیا۔ دیگر ضروریات کے ساتھ ساتھ نصاب کی مکمل کتابیں خرید لیں اور ہوسٹل میں ایک کمرہ بھی حاصل کر لیا گیا۔ تمام ابتدائی مراحل بخیر و خوبی انجام پا جانے کے بعد میرے دل میں خیال آیا کہ ماں کو اپنے داخل ہو جانے کی خوشخبری سنا آؤں۔ چنانچہ راتوں رات گجرات آیا سارا شہر گہری نیند سو رہا تھا۔ چوکیداروں کی اکا دکا آوازیں سنائی دے رہی تھیں اور میں جلدی جلدی ڈگر بھرتا گھر کی طرف لپکا جا رہا تھا۔ ابھی پرانے گھر کے صدر دروازہ کے پاس پہنچا ہی تھا کہ اندر سے والدہ محترمہ از خود پکار اٹھیں "فضل آ گئے ہو" والدہ نے دروازہ کھول دیا اور مجھے اپنے بازوؤں میں دبوچ کر سینے سے لگا لیا۔ سکون کی ایک گہری سانس لی اور مجھے اندر لے گئیں۔ میں یہ دیکھ کر از حد حیران ہوا کہ میری جدائی کا ان کی صحت پر گہرا اثر ہوا ہے۔ چنانچہ میں نے اسی وقت تعلیم ترک کرنے کا تہیہ کر لیا۔"

بیٹے کے لئے ماں کا دل گداز ابدالآباد سے ایک ضرب المثل کی حیثیت رکھتا ہے، مگر یہ کبھی نہیں سنا تھا کہ ماں کو جدائی کی اذیت سے بچانے کے لئے بیٹے کے دل نے دینوی عروج و اقبال کی راہ کو یکسر ترک کر دینے کا ایسا عظیم فیصلہ کیا ہو۔

ان کی یہ خوئے دلنوازی صرف گھر کی چار دیواری تک ہی محدود نہیں ہے، بلکہ ان کی محبت کا چراغ سرِ راہ بھی نور افشاں ہے جس سے سب ادنیٰ و اعلیٰ کسبِ فیض کرتے ہیں کیا اپنے اور کیا پرائے ان کی محفل آرائیوں کے گرویدہ ہیں۔ گدائے کوچہ سے لے کے امیرِ شہر تک ہر فرد، بشر ان کے ہم مجلس بننے کا طلب گار ہے۔ ان کی انجمن آرائی گزشتہ کئی سالوں سے علمی اور ادبی دنیا کی ایک حقیقت بن چکی ہے۔ جس محفل میں بیٹھیں گے آن کی آن میں جانِ محفل بن جائیں گے اور گفتگو صرف شعر و سخن تک ہی محدود نہیں ہوگی، بلکہ دنیا جہان کا کوئی سا موضوع لے آیئے جیسا کہ وہ خود فرماتے ہیں:

جد کول فضلؔ دے بہہ جایئے مرانہیں اٹھنے تے جی کردا
اوہ جھڑے ویلے کردا اے کجھ گلاں اپنی لہر دیاں

جب تک اپنے سادہ اور مختصر سے گھر میں موجود رہتے ہیں۔ نیاز مندوں کا تانتا بندھا رہتا ہے اور اگر گھر سے باہر نکل آئیں تو ہزاروں دیدہ و دل فراشِ راہ بن جاتے ہیں۔ مقبولیت کا یہ عالم ہے کہ ایک صاحب جا رہے ہیں تو دوسرے حضرت آ رہے ہیں اور ہر ایک کا بلا امتیاز سن و سال نہایت فراخ دلی اور خندہ پیشانی سے استقبال ہو رہا ہے۔

وہ چھوٹا سا کمرہ اور وہ منور راتیں مجھے بار بار یاد آتی ہیں جب ہم باپ بیٹی پہروں مصروفِ گفتگو رہتے تھے۔ والدِ بزرگوار اپنے مخصوص انداز میں کبھی مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ کے پرسوز اشعار سناتے اور کبھی شاہ شرف بو علی قلندر کی غزلیں کبھی فرید الدین عطار رحمۃ اللہ علیہ

کی مثنوی کے دل گداز بیت اور کبھی مولانا جامؔی رحمۃ اللہ علیہ کی عشق آفریں نعتیں، کبھی میر تقی میرؔ کے نشتر اور کبھی اقبال رحمۃ اللہ علیہ کی تیر اندازیاں موضوع سخن ہوتیں۔ میں کتنی خوش نصیب ہوں کہ ایسے عظیم باپ کی تربیت میری ذہنی اور قلبی تطہیر کا باعث بنی۔ اس لئے کہ ہمیشہ ان کی گفتگو کا مرکز سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم کی سیرت پاک ہوتی۔ جب بھی حیاتِ طیبہ کے کسی پہلو پر بات ہوتی تو چہرہ کی لو میں اضافہ ہو جاتا اور آنکھیں پُرنم ہو جاتیں اور اب یہ عالم ہے کہ اس موضوعِ پاک پر زبان وا کرنے کے فوراً بعد 'لالہ جی' محترم کی آواز فرطِ عقیدت سے بھرا جاتی ہے۔ سرِ نیاز جھک جاتا ہے اور چہرہ سراپا آنسو بن جاتا ہے:

کب ایسے لوگ ہوتے ہیں پیدا جہان میں
افسوس تم کو میرؔ سے صحبت نہیں رہی

(بشکریہ مہرو ماہ۔ لاہور)
اذکار فضل
1964ء

O

پیر فضل کی شخصیت اور شاعری

☆ سہیل جیلانی تبسم

علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ نے تو شخصیت کو (جسے خودی بھی کہتے ہیں) خدائی کی حد کے قریب قریب پہنچا دیا ہے مگر ایسے بھی لوگ ہیں جن کے نزدیک شخصیت سراسر اپنے زمانے یا ماحول کی پیداوار ہوتی ہے۔

عام طور پر تصور کے علمبردار اس بات کے قائل ہیں کہ شخصیت اپنے ماحول پر غیر محدود اثر ڈال سکتی ہے اور بہت بڑی شخصیت واقعی قوموں کی زندگی اور زمانے کے دھارے کو بدل سکتی ہے، مگر اثبات کے پیرو یہ سمجھتے ہیں کہ بڑی سے بڑی شخصیت کا اثر بھی محدود ہوتا ہے، بلکہ خود شخصیت اپنے طبعی سماجی اور سب سے زیادہ معاشی ماحول میں ڈھل جایا کرتی ہے۔

فلسفیوں کے افراط و تفریط سے بچ کر بے لاگ مطالعہ کرنے والا جانتا ہے کہ شخصیت اس انجن کی طرح ہے جس سے بڑی بڑی اصلاحی یا انقلابی تحریک کی گاڑی کھینچی جا سکتی ہے، لیکن خود یہ انجن جس طاقت سے چلتا ہے وہ اسے زمانے یا ماحول سے ملتی ہے۔

☆ نواسہ پیر فضل حسین فضل گجراتی۔

پیر صاحب کی شخصیت کی نشوونما اور آب و رنگ بہت حد تک ماحول کا مرہونِ منت ہے۔

پیر صاحب نے شاہ دولہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ کے خاندان میں جنم لیا جہاں خالص مذہبی اور صوفیانہ ماحول تھا جب ذرا ہوش سنبھالا تو محلّہ کے ایک عالم سے یاد اللہ رہتی جو ہر وقت دیوانِ حافظ کے نکات میں محو رہتے ان کی صحبت نے پیر صاحب پر وہ رنگ چڑھایا، جو آج بھی ان کی شاعری کا سب سے اُجلا اور شوخ رنگ ہے پھر جناب نثار حسین مبصؔر دہلوی نے ان کے اندازِ فکر میں بانکپن سمو دیا اور اس کے بعد نوابزادہ مہدی علی خان صاحب کی دوستی اور خصوصی گہرائی کی وجہ سے جب بزمِ مہدی کی بنیاد رکھی گئی تو پیر صاحب نے اس بزم کی تشکیل میں نمایاں حصہ لیا۔ یہی وہ عناصر تھے جن کا مرکب پیر صاحب کی شاعری کی صورت میں ہے۔ پیر صاحب کی کتاب 'ڈونگھے پینڈے' آج اس تقریب کا باعث ہے۔

شعر کی خوبی کے لئے ایک نقاد کا علم اور قلم بہترین شہادت ہیں۔ اس کتاب کی عظمت کی دلیل وہ جان پہچان ہے جو پروفیسر ڈاکٹر محمد باقر پی ایچ ڈی صدر شعبہ فارسی پنجابی یونیورسٹی وچیئرمین پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نے تحریر فرمائی ہے، جس میں پیر صاحب کی شاعری اور غزل گوئی کی حقیقی عظمت کا ایک ہلکا سا پرتو آپ محسوس کر سکتے ہیں۔ اس میں پیر صاحب کی شاعری کا تفوق ہی نہیں، بلکہ ان کی شاعری کی ہمہ گیری بھی نمایاں ہے۔

پیر صاحب غزل کے بادشاہ ہیں شعر میں رعایتِ لفظی اس کمال سے استعمال کرتے ہیں کہ مزہ آ جاتا ہے اور پھر لطف یہ کہ شاعری کی جو صنف بھی زیرِ تحریر ہو گی اپنی انفرادیت کو قائم رکھتے ہوئے ان کا طرزِ تحریر یا انداز بیان بالکل جدا ہو گا اور اپنے موضوع سے انتہائی مناسبت رکھے گا۔ پیر صاحب کے شعروں میں رعایتِ لفظی کے

علاوہ روانی بھی حاضر ہے مثلاً:

پتلا مان گمان دا یار میرا مستِ ناز وی اے ہوشمند وی اے
خود آرا وی اے، خود نما وی اے، خود ستا وی اے، خود پسند وی اے
اوہدا ہر غمزہ اوہدا ہر عشوہ اوہدی ہر حرکت ہر ادا اوہدی
دلربا وی اے، دلنشین وی اے، دلفریب وی اے، دل پسند وی اے

....

فتنہ پرور اک اکلی نہ نگاہِ یار سی
عشوہ سی، انداز سی، رفتار سی، گفتار سی

ایک ہی قلم ہے اور ایک ہی اندازِ فکر، لیکن پیر صاحب کا تشبیہہ دینے کا انداز بھی دوسروں شاعروں سے بالکل جدا ہے۔ مثلاً:

کھنب ایس دے لا کے تے نہیں کدھرے لوک عرش تے چاڑھ دماغ لیندے
اوہ شیشے دے پنجرے وچ جھڑا کر کے رکھیائی قید سرخاب ساقی
دلوں پہلوں وسوسہ کڈھ چھڈو مڑ مڑ کیہہ شیشے وچوں ویکھدے او
زہرہ، مشتری، چن، گل، شمع، شبنم سبھے تساں توں ہین سرکار تھلے

....

کیوں تکھیاں شوخ نگاہوں نوں سرمے دیاں چساں دیناں ایں
تیراں نیں بوجھل ہو جانا ایں، تیراں تے چاڑھ نہ شاناں نوں
میں رازِ محبت اوہدے نوں دل اپنے وچ چھپایا سی
ایویں شوخ پنے وچ ہنجواں نے دس دتا خاصاں عاماں نوں

ان میں سے ہر ایک شعر میں آپ پیر صاحب کی انفرادیت کو پوری شان سے جلوہ گر پائیں گے۔ ان کے ہر شعر میں ایک بھرپور فلسفہ محسوس کریں گے جو فلسفہ

جذبات سے بھی ہے اور تصوف بھی، مثلاً:

گُل پھل ستارے تے چمن اندر جھلکاں نمھیاں نمھیاں پیندیاں نیں
ہووے کس طرح حسن محیط اوہدا سوڑے دائرے ہر پرکار دے نیں
ہور پتا نہیں جاگن تے کیوں جاگن میں تاں پچھلی راتیں جاگناں ہاں
ڈبدے تاریاں وچ محسوس کرناں شرماں والا تیریاں جھاتیاں نوں

....

کتھے ڈھونڈیئے تے کتھے ڈھونڈیئے نہ، گل کوئی نہ سمجھ دے وچ آوے
میں ہر تھاویں ڈیرا لا بیٹھاں نالے آکھدے نیں کوئی نہیں تھاں میری

....

عشق دی جد چوٹ لگے تے پے بن دے نیں شعر
فضل آ جاندی اے آپے فکر فرمانے دی جاچ

....

وجے ہوئے زباناں نوں جندرے نیں، لگی لباں اُتے مہر چپ دی اے
جہناں کول اے سچ دی گل کوئی، کوئی گل سمجھا نہ سکدے نیں

ایک بڑی چیز ہے توازن۔ بہت کم لوگ شاعری میں اس کو برقرار رکھ سکتے ہیں کئی افراط میں مبتلا ہو گئے اور کئی تفریط میں۔ پیر صاحب کو خدا نے توازن کے ساتھ ساتھ سلامتی فکر بھی عطا کی ہے:

وہ ہنستے بھی ہیں
اور روتے بھی ہیں
ہنساتے بھی ہیں اور رُلاتے بھی
ہنستے ہیں تو ان کے منہ سے پھول جھڑتے ہیں

روتے ہیں تو آنکھوں سے آبدار موتیوں کی بارش ہوتی ہے

توازن کی ایک مثال خود فرماتے ہیں:

میں نہیں ہٹھارو ویداں دا خود اپنی کاری کر لیناں
جس ویلے ہڈیاں بل اٹھن کجھ ٹھنڈے ہو کے بھر لیناں

وہ پل بھر میں محفل کو باغ و بہار بنا دیتے ہیں۔ وہ پل بھر میں دل میں سوز و گداز پیدا کر دیتے ہیں۔ ان کے پاس نشاطِ حیات بھی ہے اور فکرِ آخرت بھی:

کجھ ڈلھیاں بیراں دا وگڑیا نہیں، ہن وی فضل جے کدی کر لے توبہ
بھلے صبح دے نوں بھلا نہیں آہندے، جہڑا پرت گھر نوں وقتِ شام آیا

....

نوٹ: یہ مضمون پیر صاحب کے اعزاز میں دی گئی ایک افطار پارٹی میں بزمِ مہدی کے سیکرٹری کی طرف سے پڑھا گیا۔ (بشکریہ مہرو ماہ۔ لاہور)

☆ پیر فضل ہوراں دے نواسے سہیل تبسم جیلانی نے ایہہ مضمون اوہناں دے پہلے شعری مجموعے 'ڈونگھے پینڈے' بارے لکھیا سی۔ (سودھنہار)

پیر فضل ہوراں دا باقی ماندہ کلام

پیر ہوراں اپنے کلام دا جیہڑا مسودہ میرے سپرد کیتا سی، اوہدے وچوں نعت منقبت نوں وکھ کر کے 'قطبی تارا' دی شکل دتی گئی سی، جیہنوں ایجوکیشنل ایسوی ایشن گجرات نے 1981ء وچ چھپوادتا سی۔ باقی کلام وچ پیر ہوراں دے کجھ ہم زمانہ بزرگاں تے عالماں دیاں مدحاں، کجھ قومی تے پھٹکل نظماں، کجھ غزلاں تے کجھ 'جوٹے' شامل سن۔ کجھ ہور کلام وی ملیا سی تے اجے بھال جاری اے، جیہناں شخصیتاں دیاں مدحاں، پیر ہوراں لکھیاں سن اوہناں دی جان پچھان تے مدح دی ونگی پیش کیتی جاندی اے:

(1) حضرت مولانا محمد یوسف قادری ظہوری گجراتی 1859ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب دا نام میاں کرم الٰہی سی۔ دینی ماحول وچ اکھ کھولی تے چھوٹی عمرے ای قرآن مجید، حدیث مبارک تے فقہ دی تعلیم حاصل کرلئی۔ جوانی وچ عبادت تے شب بیداری دا شغل زوراں تے رہیا۔ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ تے حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی محبت توں فیض پایا تے اوہناں دے اشارے تے بٹالہ شریف جا کے سید ظہور الحسن قادری فاضلی رحمۃ اللہ علیہ دی بیعت کیتی تے اوہناں دے خلیفہ مجاز ہوئے۔ کئی تبلیغی سفر کیتے پیر مرشد دے وصال مگروں گجرات ای پکا ڈیرا لا لیا۔ 20-دسمبر 1933ء وچ وفات ہوئی۔ مسجد بیگم پورہ گجرات دے ساہمنے مزار بنیا۔ مولانا مبارک محی الدین خطیب مسجد بیگم پورہ آپ دے فرزند نیں۔ (خفتگان خاک گجرات تصنیف ڈاکٹر محمد منیر احمد سلیچ نے ذاتی یادداشت) کسے سالانہ عرس تے پڑھی گئی۔ مدح وچوں کجھ شعر:

فیض اپنے دی جھولی بھر بھر وچ مریداں ونڈے
وچ گجرات جھلائے جہنے قادریاں دے جھنڈے
سید پاک ظہور حسن شاہ جس دا پیر گرامی
جس دے خاصے حاصل ہویا لہوں کیف دوامی
مولانا نے اپنی ہتھیں جو لایاں گلزاراں
نو بہار حسن اوہناں نوں بخشیاں سدا بہاراں

(2) پیر سید ظہور الحسن شاہ بٹالوی رحمۃ اللہ علیہ، مولانا محمد یوسف محی الدین قادری تے سید نور بہار حسن شاہ گیلانی قادری بٹالوی دے مرشد سن۔ شعراں توں اندازہ ہوندا پئی پیر ہوراں بٹالے وچ اوہناں دے مزار اُتے حاضری دتی تے اوتھے ای مدح دے شعر لکھے:

یا پیر ظہور الحسن ذرا محفل دے وچ ظہور کرو
تسی جانن بخشو اکھیاں نوں اج سینے نور و نور کرو
تسی نیڑے رہنے والیاں دے تکلیف نہ نیڑے اون دیو
جیہڑے دوروں حاضر ہوئے نیں اوہناں دے دکھڑے دور کرو

(3) سید نور بہار حسن شاہ گیلانی قادری بٹالوی رحمۃ اللہ علیہ بٹالے دے بزرگ سن تے قصیدہ نو بہاریہ توں اندازہ ہوندا اے کہ سید ظہور الحسن شاہ فاضلی توں فیض پایا سی جسٹس سید شمیم حسین قادری، نسیم حسین قادری، سلیم حسین قادری تے نعیم حسین قادری ایہناں دے صاحبزادے سن۔ پنڈ مدینہ تے گجرات وچ اوہناں دے رشتے داروی سن تے عقیدت مندوی (بحوالہ۔ زبانی گل بات ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار ڈائریکٹر بزمِ اقبال رحمۃ اللہ علیہ) قصیدہ نور بہاریہ دے کجھ شعر:

وگیا اِک رحمتاں دا بن کے جھونکا نو بہار
کر گیا صحن چمن آباد سارا نو بہار

رکھی قائم قادریں تے ظہوریت دی شان
کیتا وچ دیساں دے احدیت دا چرچا نو بہار
فضل ہو سکدی اے تیری سبز امیداں دی شاخ
جے کرے بادِ بہاری نوں اشارا نو بہار

(4) مولوی محمد علی رندھیری رحمۃ اللہ علیہ قادری سلسلے دے صاحبِ کشف بزرگ سن سمبڑیال (سیالکوٹ) توں چڑھدے جھناں دے کنڈھے پنڈ رندھیر باگڑیاں دے رہن والے سن، جتھے گلاب شاہ (گلو شاہ) دا میلہ لگدا اے۔ اوس مزار دے متولی وی سن۔ عربی فاضل او۔ٹی ٹیچر سن۔ سادات دے شجرے جمع کرن دا شوق سی۔ دو صندوقاں وچ شجرے بھرے ہوئے سن تے سادات دوروں دوروں اپنے شجرے ویکھن رندھیر جاندے سن۔ (زبانی گل بات پروفیسر سید کبیر احمد مظہر شعبہ عربی پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور۔) مدح دے پہلے دو شعر:

وگدی بادِ مراد رہے ہر ویلے جھنڈے پئے جھلدے دستگیر دے نیں
ڈیرا ربّ دے ولی دا ہے جتھے بھاگ کیڈ بلند رندھیر دے نیں۔
لقب پاک مولائی دا مولوی اے محمد علی ہے اسم شریف ایہدا
کامل مرد اک قادری سلسلے دا رنگ چڑھے ہوئے پیراں دے پیر دے نیں

اک ہور مدح عرس دے موقع تے حاضری دی یادگار لگدی اے:

کرم کماؤ درس دکھاؤ شاد کرو دکھیاراں
پیر محمد علی اساں ول موڑو کدی مہاراں
جنت وچوں جھاتی پا کے ویکھو طرف مریداں
وچ رندھیر تہاڈیاں کھڑیاں ہویاں نیں گلزاراں

(5) سید محمد حبیب اللہ شاہ عرف مولوی صاحب گجرات والے 9۔ جنوری

1895ء نوں موضع جعفر کوٹ تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ 1906ء وچ تعلیم حاصل کرن لئی مجیٹھ ضلع امرتسر اپنے بھنوئی کول گئے تے اوتھوں ای 1908ء وچ مڈل پاس کیتا۔ 1914ء وچ میٹرک، ایم اے او ہائی سکول امرتسروں کیتا۔ ایف۔اے پرائیویٹ دا امتحان پاس کر کے تدریس دا پیشہ ورانہ امتحان بی۔اے وی اسلامیہ کالج لاہورتوں کیتا۔ 1915ء عیسائی مذہب بارے کیمبرج یونیورسٹی دے کالج آف ڈوینیٹی امتحان پاس کیتا تے دنیا بھروچوں اول رہ کے گولڈ میڈل حاصل کیتا۔علم حدیث وچ مولانا نعیم الدین مراد آبادکولوں استفادہ کیتا۔ 1917ء وچ زمیندار ہائی سکول گجرات وچ انگریزی دے استاد مقرر ہوئے تے 1946ء وچ اوتھوں ای ریٹائرمنٹ ہوئی۔ اوس ویلے تیک اوہناں دا کنبہ مجیٹھ وچ ای سی۔ ایس لئی ریٹائرمنٹ پچھوں مجیٹھ تے آبائی پنڈ جعفر کوٹ وچ گھر چاڑھے۔ 6- اگست 1947ء نوں مجیٹھ توں ہجرت کر کے گجرات آ گئے۔جیہڑی گریجویٹی ملی اوہدا سرتاج انڈسٹریز وچ حصہ پا دتا تے اوسے حصے نال گزارا کردے رہے۔ 1947ء توں وفات توڑی لوکاں دی روحانی تربیت کردے رہے۔ 5- اکتوبر 1961ء نوں گجرات وچ وفات پائی تے اوتھے ای دفن ہوئے۔ سلسلہ نقشبندیہ مجددیہ توکلیہ دے خواجہ محبوب عالم سیدوی رحمۃ اللہ علیہ دے بیعت ہوئے تے خلیفہ مجاز رہے۔ پیر مہر علی شاہ گولڑوی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی سلطان محمود اعوان شریف رحمۃ اللہ علیہ، مفتی احمد یار خاں رحمۃ اللہ علیہ، مفتی محمد امین کامونکی اور قاری احمد حسین نال ڈونگھے تعلقات رہے۔ (میرے حضور تصنیف پروفیسر سید کبیر احمد مظہر تے مصنف نال زبانی گل بات) مدح دے کجھ شعر:

زاہد زہد پرور باصفا صوفی عابد شب بیدار حبیب اللہ
با عمل عامل بے ریا مفتی مرد فخر اصرار حبیب اللہ
شاہ توکل توکل دی رہ دسی تے محبوب حبیب بنا دِتا
سوہنے پاک حبیبؐ دے عشق اندر گئے عمر گزار حبیب اللہ

(6) پیر سید ولایت علی شاہ گجراتی رحمۃ اللہ علیہ 1888ء وچ رانے وال سیداں ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب دا ناں سید احمد شاہ سی تے نسبی شجرہ حضرت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نال ملدا اے۔ جنڈ شریف توں مڈھلی تعلیم دے نال قرآنِ پاک حفظ کیتا۔ جامعہ نعمانیہ لاہور توں علامہ غلام محمد گھوٹوی کولوں دینی علوم دی تکمیل کیتی۔ حضرت امیر ملت پیر جماعت علی شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے ہتھ تے بیعت کیتی تے اوہناں کولوں خلافت ملی۔ مسجد حاجی پیر بخش دی امامت کردیاں ہویاں 18-1917ء وچ مدرسہ تعلیم القرآن جاری کیتا تے 1920ء وچ انجمن خدام الصوفیہ قائم کیتی۔ دینی خدمت توں وکھ تحریک مسجد گنج، تحریک کشمیر تے تحریک پاکستان حصہ لیا تے تبلیغ دا حق ادا کردے رہے۔ 31- جولائی 1970ء نوں فوت ہوئے۔ محلہ علی پور گجرات وچ مسجد شاہ ولایت دے نال مزار اے۔ فاضل فرزنداں تے جانشیناں دے ناں نیں: مولانا سید محمود شاہ، مولانا سید حامد شاہ تے سید احمد شاہ۔ (خفتگان خاک گجرات تے سیرت امیر ملت تصنیف سید اختر حسین)۔ پیر ہوراں اوہناں دیاں تن مدحاں لکھیاں نیں۔ اک مدح دا اِک بند:

خوش بخت گجراتیو تساں تائیں دتا مردِ حُر علی پور والیاں نے
شاہ ولایت جو لیکے گیا کاسہ دتا کر پُر علی پور والیاں نے
جبہ فقر دا دے کے بخش دتا دوجا علی پور علی پور والیاں نے
نالے رب کولوں فضل منگنے دا دتا دس گر علی پور والیاں نے

(7) مولانا پیر عبدالغفور ہزاروی اہلِ سنت دے جید عالم تے رہنما سن تے لوک اوہناں نوں شیخ القرآن تے ابوالحقائق آکھدے سن۔ ضلع ہزارہ دے اک پنڈ چلبہ وچ 1910ء وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے والدِ بزرگوار عبدالحمید ابن محمد عالم کولوں حاصل کیتی فیر بھوئی، بندیال، غور غشتی دے منے پر منے استاداں کولوں دینی علم

حاصل کر دے دہلی دے دارالعلوم فتح پوری وچ داخلہ لیا۔ اوتھوں چھیتی ای مدرسہ منظر الاسلام بریلی جا اپڑے تے مولانا شاہ حامد رضا رحمۃ اللہ علیہ کولوں صحاح ستہ پڑھیاں اوتھوں سند فراغت حاصل کر کے اک سال بریلی وچ ای پڑھاندے رہے تے فیر پنجاب آ کے خدام الصوفیہ گجرات وچ تن سال درس دیندے رہے۔ 1936ء وچ وزیر آباد دی جامع مسجد نزد ریلوے سٹیشن دے خطیب مقرر ہوئے تے اوتھے (1) جامعہ نظامیہ دی بنیاد رکھی۔ بیعت حضرت پیر مہر علی شاہ گولڑوی رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ مبارک تے سی۔ تحریکِ پاکستان وچ ودھ چڑھ کے حصہ پایا تے اک موقع تے مولانا ظفر علی خاں نے فی البدیہہ شعراں راہیں اوہناں نوں داد دتی سی۔

پہلوں جمعیۃ العلمائے پاکستان دے نائب صدر تے فیر صدر رہے۔ 10-اکتوبر 1970ء دی صبح قرآن مجید دا درس دین پچھوں سیر واسطے نکلے تے اِک تیز رفتار ٹرک دی زد وچ آ کے ربّ نال جا ملے۔ (تذکرہ علماء اہلِ سنت و جماعت لاہور، تصنیف: پیرزادہ علامہ اقبال احمد فاروقی ایم۔اے) مدح دے اخیر لے چار مصرعے نیں:

جتھے مسلکِ حقہ تے حرف آیا
اوتھے پہنچ گئے آخری حرف بن کے
یاداں مٹھیاں گئے نیں چھڈ پچھے
اگا اپنا فضل سنوار گئے نیں

(8) مولانا قاری احمد حسین رحمۃ اللہ علیہ 1914ء وچ ضلع روہتک دے قصبے گومتی وچ عبدالصمد ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ دینی علم دِلّیوں حاصل کر کے فیروز پور وچ خطیب رہے۔ پاکستان بنن توں پہلوں دی ایدھر لے پنجاب دیاں دینی جلسیاں وچ

---

(1) وزیر آباد جان توں پہلاں آپ بیگم پورہ گجرات والی مسجد وچ امام تے خطیب وی رہے سن تے پیر ہوراں دا تعلق اوسے مسجد وچ پیدا ہویا سی۔ (شریف کنجاہی)

شرکت کردے سن۔ پاکستان بنن پچھوں گجرات آ گئے تے جامع عید گاہ وچ خطیب رہے۔ لحن بڑا سوہنا پایا سی تے جدوں سوز وچ ڈبی سریلی آواز نال قرأت کردے یاں نعت پڑھدے تے کیف طاری کر دیندے سن۔ شاعری دا ذوق بڑا اعلیٰ سی تے جدوں فاضلِ بریلوی مولانا احمد رضا خان بریلوی رحمۃ اللہ علیہ دا کلام پڑھ کے اوہدی تشریح کردے تے علم تے عشق دے موتی رول دے سن۔ 1960ء وچ فوت ہوئے تے قبرستان خواجگان گجرات وچ دفن ہوئے (خفتگان خاک گجرات تے ذاتی یاداشت)۔ مدح دے دو شعر:

قاری احمد حسین نوں ربّ بخشے جدوں مجلسِ وعظ وچ آوندے سن
لوک دامنِ دلاں وچ بھر لیندے آپ جو جو پھل برساوندے سن
نطق آب زم زم نال دُھلی ہوئی گلا ربّ نے بخشیا نور دا سی
رہ گیا فولاد تے اِک پاسے آپ ہشتات نوں موم بناوندے سن
قرأت جدوں فرمان تے پے جاون داداں دیتیاں مصر دے قاریاں نوں
شاباش روح حسانؓ دی دین آوے جدوں نعت شریف سناوندے سن

(9) علامہ حکیم تاج الدین احمد تاج عرفانی دے پیر ہوراں نال مخلصانہ تعلقات سن۔ علامہ تاج لاہور دے جم پل سن والد صاحب دا ناں مولوی محمد بخش سی تے اپریل 1884ء وچ پیدا ہوئے۔ پرائمری پاس کرن پچھوں حکیم نواز خاں منور کولوں فارسی دیاں کجھ کتاباں پڑھیاں تے شاعری دا ذوق وی اوہناں کولوں پایا۔ اردو، پنجابی تے فارسی وچ شاعری کیتی۔ کئی اخبار رسالے کڈھے۔ پیر سید جماعت علی، علی پوری رحمۃ اللہ علیہ دے مبارک ہتھ تے بیعت کیتی۔ 11۔ مئی 1959ء نوں فوت ہوئے تے قبرستان میانی صاحب لاہور وچ دفنائے گئے۔ پیر ہوراں اوہناں دا مرثیہ لکھیا، جیہڑا 'مہر و ماہ' لاہور دے یادگار فضل نمبر وچ چھپیا (نعت رنگ، کراچی: شمارہ نمبر 6۔ وچ، محمد صادق قصوری دا مضمون سلسلہ جماعتیہ کے نعت گو شعراء دی ذاتی یاداشت۔) دو شعر:

سخن دے ملک دا سی تاج ور تاج
ادب دے تاج دا روشن گہر تاج
لئی اپنا رَوشِ اوہدی بلیغاں
فصیحاں دا مسلم راہبر تاج

(10) احمد ندیم قاسمی ایس ویلے دی سبھ توں وڈی ادبی شخصیت نیں تے اوہناں نوں وزیر اعظم ولوں پہلا کمال فن ایوارڈ ملیا اے۔ شاعری، افسانہ نگاری، تنقید، مزاح نگاری تے ادارت وچ اچا سچا مقام رکھدے نیں۔ حلقہ ارباب ذوق گجرات نے غالباً 1971ء وچ اوہناں لئی اک تقریب دا اہتمام کیتا سی۔ پیر ہوراں بیماری دے عالم وچ اوس تقریب وچ پہنچ کے اوہناں نوں منظوم ہدیہ پیش کیتا سی، جیہڑا 'ندیم نامہ' تے 'گل پاشی' وچ درج اے:

واہ احمد ندیم رموز پرور، سَو سَو رمز جس دی اِک اِک بات وچ اے
اڈو اڈ رنگ ادب تے شاعری دا جمع ایس استاذ دی ذات وچ اے
کوئی جدید قدیم دا ویروا نہیں، سبھ کجھ ہندا ایہدے ملفوظات وچ اے
اوہ موجود نہیں ورھیاں دے درس اندر، ایہدی جو اِکی ملاقات وچ اے

(11) انور مسعود پنجابی، اردو تے فارسی دا منیا پرمنیا شاعر اے۔ اوہنوں پیر ہوراں دے ہم شہر ہوون دا شرف حاصل سی تے پیر ہوراں دیاں تھاپڑیاں دا اوہدی شخصیت بنان وچ بڑا ہتھ اے۔ پیر ہوراں 1970ء وچ انور مسعود بارے کجھ شعر لکھے سن، جیہڑے 'میلہ اکھیاں دا' (پہلا ایڈیشن 1974ء) وچ 'جان پچھان' دے سرناویں ہیٹھ چھپے ہوئے نیں، دو شعر:

کھولن واسطے اکھ معاشرے دی سوہنے لکھدائے شعر اشعار انور
رنگ طنز مزاح دا چاڑھ کے تے جاندائے چوبھ مٹھے مٹھے خار انور

پڑھے شعر تے ایس نوں ہر طرفوں داداں تھپکیاں دے نال ملدیاں نیں
طرفہ محفلاں دے وچ پہنچ کے تے دیندائے زعفران دے چھٹے مار انور

مدحاں دیاں ایہناں ونگیاں توں چنگی طرح پتا لگ جاندا اے پئی پیر ہوراں مدحیہ شاعری نوں حقیقت آشنا کیتا اے تے ہر شخصیت دیاں خاص خاص وصفاں نوں ساہمنے لیاندا اے۔ اوہناں شخصیتاں توں وکھ کجھ سنگیاں دیاں کتاباں تے تقریظاں وی لکھیاں نیں، جیہڑیاں اوہناں نوں میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ پچھوں چنگے پارکھاں دی صف وچ تھاں دواندیاں نیں۔ ہن توڑی جیہڑیاں تقریظاں ملیاں نیں اوہ انج نیں:

(1) پیر ہوراں اپنے ہم زمانہ تے ہم شہر سوجھوان، شاعر، حکیم، ایڈیٹر تے قومی تحریکاں دے آگو حکیم عبداللطیف عارف دی نویکلی سلاہن جوگ تے مشہور سیرت پاک دی کتاب 'شانِ حضور صلی اللہ علیہ وسلم عرف کملی والا' دیاں خوبیاں دا بڑے سوچ نال نتارا کیتا اے۔ اپنے نال دیاں سنگیاں تے چرتیاں دی جس کھلے دل نال پیر ہوراں توصیف کیتی اے اوہ اوہناں دا ای حصہ اے:

دھوتے ہوئے نیں نور وچ شعر سچے سطراں ساریاں نے لڑیاں نور دیاں
عارف شانِ حضورؐ دے وچ لکھیاں کھول کھول کے شاناں حضورؐ دیاں
نہ تے ایسے بلند مضمون سجھن ایسے ہون نہ پاک خیال پیدا
جدوں تیک نہ شاملِ حال ہوون مہربانیاں ربّ غفور دیاں
پڑھیاں شانِ حضورؐ معلوم ہووے خدمت وچ حضورؐ دی بیٹھ رہے آں
میں عارف کامل توں جاں صدقے گلاں کیتیاں سو بڑی دور دیاں
رہیا آیت حدیث دے وچ ہر تھاں کوئی واقعہ سند بغیر ناہیں
جانشین حسان دے کیتیاں نیں باتاں ساریاں ٹھک دستور دیاں

(2) پنجابی دے نویکلے غزل گو نذیر چودھری دیاں غزلاں دا مجموعہ 'چانن دا کھڑکار'

1970ء وچ پہلی وار چھپیا سی، جدوں اوہ لیہ وچ واہی بیجی کر دے سن۔ نذیر چودھری دے وڈ کے شادیوال ضلع گجرات دے رہن والے سن تے نذیر چودھری بڑے چاتے ادب نال پیر ہوراں نوں ملدے سن۔ اوہناں دی ایسے محبت نے پیر ہوراں نوں 'چانن دا کھڑکا' بارے کجھ شعر لکھن تے مجبور کیتا، دو شعر:

ٹبے ٹوئے پدھر کر کے لایا باغ پنجابی والا
زور طبع دا پھیر سہاگہ تھل کیتے ہموار نذیر
شعر لکھن وچ اُستاداں دا رہیا محتاج نہ اُکا ایہہ
ہو گیا اوڑک لکھدا لکھدا آپے ای فنکار نذیر

محمد علی ظہوری پہلوں نعت خوان تے فیر نعت لکھاری دے طور تے ساہمنے آئے۔ اوہناں سدھیاں سادیاں پر من کھچویاں نعتاں لکھیاں تے اپنیاں خاص طرزاں نال پیش کر کے اوہناں نوں عوام دے دلاں وچ اتاریا۔ اوہناں 'بزمِ حسان' دی وی بنیاد رکھی۔ حضور پاک ﷺ دے ایس نویکلے نعت لکھاری تے نعت خوان نوں پیر ہوراں رج کے سلاہیا تے اوہناں دی تقریظ 'آکھیا پیر فضل نیں' تے دے سرناویں ہیٹھ، 'نوائے ظہور' وچ شامل ہوئی، دو شعر:

واہ ظہوری قصوری نے کھٹیاں نیں رج کے شاباشاں جگ جہان دیاں
ڈُب کے سوز گداز وچ لکھیاں نیں نعتاں ایس شاہ انس و جان دیاں
ورقے کجھ مجموعے دے تھل کے تے اک خضر صورت صاف آکھ دتا
سطراں نہیں بُلاں پیاں چیندیاں نیں فضل دھڑا دھڑ بحرِ عرفان دیاں

(4) غلام نبی ثمن وزیر آبادی 12۔ اکتوبر 1915ء نوں پیدا ہوئے تے 22-نومبر 1977ء نوں اللہ نوں پیارے ہوئے۔ برکت علی خورشید وزیر آبادی دے شاگرد سن تے اوہناں دے استاد بابو عبدالغنی وفا (گوجرانوالہ) دے شاگرد ہن۔

اوہناں دے مجموعے 'کلام ثمن، سخن دے موتی' دا دوجا ایڈیشن 1939ء، چھپیا، جیہدے وچ برکت علی خورشید، محمد رمضان، رمضان وزیر آبادی، عبدالغنی گلشن، مولوی محمد علی، خادم چشتی تے پیر فضل حسین فضل گجراتی دیاں منظوم تقریظاں شامل نیں۔ پیر ہوراں دا چومصرعہ انج اے:

جوہری شعر دے پئے دلشاد ہوون ویکھ ثمن سندے تابدار موتی
اک اک اوہدے درِ سخن اُتوں صدقے کرن ہزار ہزار موتی
پوری نظم اوہدی لڑی موتیاں دی بیت چار مصرعے چار چار موتی
درج قیمتی فضل کتاب ساری پھولو ورق تے ہین وچکار موتی

(کتاب ''نویں ورقے'' ڈاکٹر شہباز ملک)

(5) فتو پورہ گجرات دے اک سنگی درانی قندھاری دیاں اردو غزلاں دا مجموعہ 'فغانِ درد' 1929ء وچ چھپیا سی۔ اوہدے وچ پیر ہوراں دی اردو تقریظ شامل سی، جیہدی فوٹو کاپی پروفیسر خالد ہمایوں نے مینوں دتی سی۔ اردو وچ تقریظی رنگ ظاہر کرن واسطے تن شعر:

پہلو میں درد کے ہی جو دل آشنائے درد
ہر آشنائے درد ہی مدحت سرائے درد
پُر درد لفظ لفظ ہے پُر سوز حرف حرف
دریائے درد باندہ کی قطرہ میں لائے درد
ہے ہر غزل میں درد کا لہجہ بھرا ہوا
سب اہلِ درد فضل ہیں دل سے فدائے درد

(6) تعلق والیاں لوکاں بارے جو کجھ پیر ہوراں لکھیا، اوہدے وچوں آخری چیز سہیل تبسم جیلانی دا مرثیہ سی۔ سہیل تبسم جیلانی پیر ہوراں دا نواسہ سی، جیہڑا 27 سال

دی عمرے 8۔ مارچ 1972ء نوں بھر جوانی وچ فوت ہو گیا سی۔ میں اوسے بارے اک مضمون 'پیر فضل دا وارث' دے سرناویں ہیٹھاں لکھیا سی، جیہڑا 'مہر و ماہ' دے یادگار فضل نمبر وچ چھپیا سی۔ میں جدوں اوہدے جہلم اُتے گجرات گیا ساں اودوں اوہدی والدہ کولوں اوہدی 'بیاض' لے کے سارا کلام نوٹ کرلیایا ساں تے اوہ کلام میں مضمون 'پیر فضل دا وارث' دے نال نال ابو طاہر فدا حسین فدا مدیر 'مہر و ماہ' دے سپرد کیتا سی، جیہدے وچوں دو غزلاں یادگار فضل نمبر وچ محفوظ ہویاں، پر باقی ضائع ہو گیا اک غزل اپنے حافظے وچوں ایتھے محفوظ کرنی چاہناں۔

غزل سہیل تبسم جیلانی

میں اوہناں گلیاں دے وچ لک کے لگا جاناں واں
اپنے کولوں وی پیا لک کے لگا جاناں واں
منزلاں دی کوئی اُگھ سُگھ نہ تھوہ راہواں دا
وانگ لٹ بوریاں مونہہ چک کے لگا جاناں واں
دونہہ دناں واسطے ہڑھ خوشیاں دا آیا سی کدی
جے میں دریاواں تے بن سُک کے لگا جاناں واں
کون اے سد مار کے جس مینوں بلا لینا اے۔
خبرے کیوں فیر میں رُک رُک کے لگا جاناں واں

پنجابی غزلاں اوہنے اودوں لکھیاں سن، جدوں لاہور وچ ملازمت کردا سی۔ اوہ جیہڑا نواں شعر لکھدا سی مینوں دفتر آوندیاں یاں واپس گھر جاندیاں سنا جاندا سی۔ ایہہ جوان غزل دا بڑا مزاج دان سی تے ڈونگھے عصری شعور نوں اپنے ذاتی کرب نال رلا کے بڑی نویکلی، سوہنی تے نویں رنگ دی غزل آکھدا سی۔ پیر فضل گجراتی ہوراں اوہدی یاد وچ فراقیہ شعر اوہدے جہلم دے موقعے تے لکھے سن تے ایہو ای اوہناں دی

اخیر لی لکھت سی، کیوں جے تبسم دی وفات پچھوں اوہناں چار مہینے تے کجھ دیہاڑے کڈھے تے بیماری وچ ایس جوان دا صدمہ اوہناں نوں وی اگلے جہان لے گیا۔ تبسم دی یاد وچ فراقیہ شعراں دی ونگی:

وقتی رُت بہاراں والی سدا بہار تبسم
جتھے بیٹھا کر گیا پیدا لالہ زار تبسم
دُکھ قضیے سُکھ سمجھ کے ہس ہس جھالن والا
ہوٹھاں اُتے دھر کے لے گیا جاندی وار تبسم
آپوں جا جنت وچ وڑیا بنھ نیکی دے سہرے
ہنجواں دے پا گلیں اساڈے ٹِک ٹِک ہار تبسم

قومی شاعری

پیر ہوراں قومی شاعری دے کھیتر وچ وی بڑا بھرواں تے نویکلا حصہ پایا اے۔ اوہناں دیاں قومی نظماں شہادت دیندیاں نیں کہ اوہ اِک خالص پاکستانی ذہن رکھدے سن، دھاکواں قومی درد اوہناں دے دل وچ سی تے ویلے دی اِک اِک چال دے جانو سن۔ پاکستان دے بانی حضرت قائداعظم رحمۃ اللہ علیہ نوں خراج تحسین پیش کردیاں ہویاں آکھدے نیں:

توں دنیا دے نقشے نوں بدل دتا تے جغرافیے دے نویں باب کھولے
توں تاریخ دی وچ کتاب اپنے ورقے وکھرے نال حساب کھولے
تیری رہے گی مہکدی پھلواڑی سدا رہے گا لہکدا باغ تیرا
پاکستان والا جیہڑا بال چلیائیں روشن رہے گا سدا چراغ تیرا

اوہ پاکستان نوں سچی مچی دا پاکستان ویکھنا چاہندے سن۔ اوہ پاکستان جتھے اسلامی قانون چلدا ہووے تے جیہدے وسنیک خوشحال ہون۔ اوہ اپنے وچاراں راہیں

اوسے پاکستان دا نک نقشہ پیش کردے نیں۔ نظم 'اساں پاکستان بنایا اے، اساں پاکستان وسانا ئیں' دا پہلا بند انج اے:

اساں پاک وطن نوں رل مل کے اِک باغ بہشت بنانا ئیں
ایہہ روپاں والی دھرتی اے اساں ایہدا روپ ودھانا ئیں
کیہ رنگ اسلامی ہوندائے لوکاں نوں رنگ وکھانا ئیں
بگاں دے کولوں شیراں نے لنگھ نظر چرا کے جانا ئیں
جو سکہ کدی جمایا سی اوہ سکہ فیر جمانا نہیں
اساں پاکستان بنایا اے اساں پاکستان وسانا ئیں

پاکستان قائم ہوندیاں ای کشمیر وچ جہاد شروع ہوگیا سی۔ ایس جہاد وچ شریک ہون والیاں مجاہداں نوں تھاپڑا دین واسطے پیر ہوراں اک رجز لکھی جیہدے چھیکڑلے دو بند انج نیں:

چک چک سراں نوں وچ کشمیر جگرے ہیٹے راہ تہاڈے نوں ویکھدے نیں
دے کے سراں نوں تھاپڑے ٹری جاؤ، اوسے بوسے دے کے چناراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ مجاہدو بسم اللہ ہتھیں پھڑ تلواراں نوں ٹری جاؤ
بدلہ اِک فریادی دا لین واہتے ویکھو ابنِ قاسم کتھوں دوڑیا سی
تسی نیڑیوں جموں توں پار ہو کے دس مزہ انیاروں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ مجاہدو بسم اللہ ہتھیں پھڑ تلواراں نوں ٹری جاؤ

نظم 'مظلوم' وچ کشمیری مظلوماں نوں تسلی دیندے نیں:

اٹھن جو مظلوماں دے دلاں وچوں آہواں عرش ہلا کے رہندیاں نیں
بونداں ناحق کسے دے خون دیاں اپنا رنگ وکھا کے رہندیاں نیں

1965ء دی پاک بھارت جنگ وچ پاکستانی سپاہیاں، پاکستانی عوام تے پاکستانی لکھاریاں اپنی قومی زندگی دا سنہرا باب کھولیا۔ پیر ہوراں کدھرے غازیاں دے

جس چڑھے، کدھرے میجر عزیز بھٹی شہید (نشانِ حیدر) تے میجر مسعود اختر رانا شہید (ستارۂ جرأت) نوں خراجِ تحسین پیش کیتا۔ کدھرے پاکستانی ماں دے مونہوں جنگی لوری پنگرائی تے انج قلمی جہاد وچ قدر جوگ حصہ پایا۔ ونگیاں، نظم غازی دا اِک بند:

ایہہ اکھیں جنت ویندائے ایہنوں ناہیں روک حجاباں دی
ایہہ تارو بحر یقیناں دا لنگھ چکائے حد سراباں دی
جد سر تے تیغاں اُلر کے بن جاون شکل محراباں دی
اوتھے وی پڑھے نمازاں ایہہ لگ جائے جھڑی ثواباں دی
سو سالہ خشک عبادت توں بہتر اک سجدہ غازی دا

جا عزیز بھٹی فی امان اللہ جند وطن توں کرن قربان لگائیں
عشقے بیلیا اوئے تیرے حوصلے توں کٹکاں وچ اکلیاں جان لگائیں
بھرتی فوج ہو کے ہن اگوں نانواں صادقاں وچ لکھوان لگائیں
لکھ لکھ مبارکاں ہون تینوں سر تے تاج شہادت دا پان لگائیں

نظم عزیز بھٹی شہید

پاکستانی جواناں دے جوہراں نوں ثابت تیری دلیری نے کر دتا
ڈٹے رہن تے رہن پہاڑ بن کے ٹر پین تے تیر قضا دے نیں

دوجی نظم عزیز بھٹی شہید

رگ اُٹھی حمیت دی آ جوش گیا غیوراں نوں
مسعود دیاں تکبیراں نے رنگ دتے نویں جسوراں نوں
ہے ساریاں نیکاں عملاں توں بس افضل عمل شہادت دا
جو بونداں ڈِگن رتّ دیاں دھو جاون کل قصوراں نوں

نظم 'میجر مسعود اختر رانا شہید' (ستارۂ جرأت)

الڑ بلیو باوے دا باوا رفل لیاوے گا
باوی وردی سیوے گی باوے نوں تک تک جیوے گی
نعرے تے نعرے وجن گے دشمن پچھے بھجن گے (لوری)

نظم 'ویلے دیاں گلاں' وچ 1971ء دی جنگ وچ مجاہداں نوں ہلا شیری دیندے ہوئے نظر آئے تے ایہہ دی آکھیو نیں:

کھوہ کڈھیو نیں بنگلہ دیش والا ڈگ کھاتیاں دے وچ پے آپوں
کجھ ٹھنڈ پے گئی نیں فضل بیٹھے ہن پے بغض دی اگر وچ پھکدے نیں

ایہہ نظم لگدا اے 1971ء دی جنگ دے ڈھلے دناں آکھی، جدوں حالی صورتحال واضح نہیں سی۔ حکومت ولوں شراب اُتے پابندی لگن دے موقع پیر ہوراں اک 'ساقی نامہ' لکھیا، جیہدے وچ جہادی جذبے نوں تازہ کرن دی کوشش کیتی۔ ساقی نوں آکھدے نیں کہ سانوں اوہ شراب لوڑی دی اے:

نکلدی جو نہیں انگور وچوں
جو پھٹدی اے ازل دے نور وچوں
اوہ طارقؒ نے کدی جہڑی سی پیتی
تے اندلس وچ سپاہیاں نوش کیتی
جہناں نے صوفیاں نوں نال دتا
تے مستی وچ سفینہ بال دتا
پلانی آں تے اوہا ہن پلائیں
جہدے وچوں ملی محمود تائیں

پیر ہوراں دا اصل میدان تے غزل گوئی سی تے اخیرلے ساہواں توڑی غزل لکھدے رہے۔ نکوراں (1970ء) دے چھپن پچھوں اوہناں نوں دو سال تے

کجھ مہینے حیاتی دی مہلت ملی تے ایس عرصے وچ اوہ بہتا چر بیمار ای رہے۔ فیر وی کجھ غزلاں تے کجھ غزل پارے (غزلیہ چوبرگے، قطعے تے جوٹے) اوہناں دے اخیر لے کلام وچ نیں۔ ایہناں سبھ چیزاں وچ پیر ہوراں دا خاص انداز تے فکری اُچ نظر آوندے نیں تے اوہناں دے مزاج تے حالات دی وی عکاسی ہوندی اے۔ جوٹیاں وچوں تے تغزل ڈلھ ڈلھ پیا پیندا اے۔ کجھ جوٹے ونگی لئی:

اپنے آپ دیاں نہ چاہیاں میں رسوائیاں کتھے
حسن جمال ترے دیاں میں نہ دھماں پائیاں کتھے
چارہ ساز زخم مرے تے مرہم لائیں ہولی ہولی
پولا پولا، سہندا سہندا، ہتھ لگائیں ہولی ہولی
شرینی ونڈ مجلس اندر سُر پرتا کے مٹھی مٹھی
مطرب آکھ فضل دے جوٹے تار ہلا کے مٹھی مٹھی

پیر ہوراں دا حقیقت پسندانہ رویہ اک قطعہ وچ ویکھو:

کسے سن کے نہ دتی داد میری
تماشہ بن گئی فریاد میری
کریں اپنی فضل امداد آپوں
کسے کرنی نہیں امداد میری

باقی غزلاں دی گنتی دس اے [1] تے ایہناں وچ پیر ہوراں اپنے دکھ درد تے سدھراں وی ظاہر کیتیاں نیں۔ عزماں ہمتاں دی وی گل چھوہی اے تے اپنے پینتریاں تے پیر دھرے ہوئے ہوراگانہہ ودھے نیں۔ غزلاں وچوں کجھ مصرعے:

---

(1) حفیظ تائب ہوراں غزلاں دی تعداد دس (10) لکھی اے پر ایس کتاب اندر اٹھ (8) غزلاں صفحہ نمبر 102 توں 109 تیکر درج کیتیاں گیاں نیں۔ (سودھنہار)

کجھ وی وچ دنیا دے ہوندا ہور نہ حاصل مینوں
پر اکو رب دتا ہوندا بے غرضا دل مینوں
کامل جذبے نال جدوں میں پٹے پیرا گیرے
دور سستی دی پیراں دے وچ دسی منزل مینوں

....

ٹھنڈا کر سکدے سن سینہ میرا جگر تپایا جیہناں
امرت دی سی کول اوہناں دے مینوں زہر پلایا جیہناں
چھڈ مراداں شیریں اوہناں پائیاں نیں یا ناہیں
ہمت ویکھ اوہناں دی متھا نال پہاڑاں لایاں جیہناں

....

کیہ پانی ایں امرت دے فضل وہن گے سوے
جد کد اسی وچکار سراباں دے ملاں گے
جو میرا حال وہایائے میں فضل کسے نوں دسیا نہ
اکھاں وچ اتھرو بول پئے سینے وچ آہواں بول پیاں

....

صرف پتا نشان تے نام اپنا اکوار کھلو کے دس جائیں
مارن والیا اساں بے دوسیاں نوں جیوندا رہیں محمد دے نام توڑی

....

کوئی مشکل پوے تے یار یاراں نوں سمجھدے نیں
جو ماراں نوں سہارن اوہو پیاراں نوں سمجھدے نیں
غم سینے وچ گھٹے ہوئے بن گئے مہلک مرضاں
میں چنگیاڑے کاہنوں رکھے لکھاں بیٹھ لکو

اک اک چپے اُتے موج غم والی آ آ کشتیاں نوں ٹکر مار دی رہے
بحرِ عشق وچ پائے نہ پیر جہنوں پار جاندیاں تانگھ اُرار دی رہے

....

اکھیاں نے دھوکھا دتا سی اکھیاں دا دھوکھا کھا بیٹھے
راہ جاندیاں اپنے دل تائیں اک روگ کولاّ لا بیٹھے

پیر ہوری بڑے کھلے دل دے بندے تے کسے وی متر دی فرمائش نوں رڈ نہیں سن کردے۔ ایسے لئی اوہناں کئی سہرے، ڈولیاں تے رخصتیاں وی لکھیاں۔ یاراں دوستاں دے بچیاں دی بسم اللہ تے روزے دی افطاری تے وی نظماں لکھ دتیاں۔ نعت خوان محمد یوسف گجراتی ولوں اوہدے بھرا دے ویاہ دے دعوت نامے تے یوسف دی فرمائش تے اک شعر وی لکھ دتا:

گھٹے نہ شان تہاڈی کوئی میری شان ودھاؤ
کر جاؤ سر اچا میرا پیر مرے گھر پاؤ

پیر ہوراں پہلوں اردو وچ شاعری کیتی تے اوہناں دے کجھ اردو شعر پروفیسر شریف کنجاہی ہوراں کول نیں۔ تھلے والے شعر اوہناں پروفیسر نبیلہ رحمٰن نوں گھلے سن:

الٰہی کیجیے مجھ کو عطا دل
سراپا درد یا درد آشنا دل
وہ دل جو اشتیاقِ گل رخاں میں
سدا تڑپا کرے مثلِ عنادل

میں وہ مجنوں ہوں کہ بھاگوں تو بٹھا لیتے ہیں
دشت کے کانٹو کو منظور ہے عزت میری

پر کتر ڈالے ہیں پھر کنج قفس کیا معنی
قابل رحم ہے صیاد مصیبت میری

کبھی ہے اوٹ میں خُم کی، کبھی پردے میں مینا کے
مجھے تو دختر رز پارسا معلوم ہوتی ہے

اُدھر ہے حیا اور ادھر ناتوانی
نہ وہ دیکھتے ہیں نہ ہم دیکھتے ہیں

اخیر لا شعر پیر ہوراں مینوں آپ لکھوایا سی۔

اللہ تعالیٰ دا شکر اے کہ اوہنے مینوں ایس بہت وڈے شاعر تے بہت وڈے انسان دی رفاقت نصیب کیتی تے اوہناں کولوں بہت کجھ سکھن دا موقع دتا، پر ایس پیر ہوراں ورگا جگرا کتھوں لیایئے، جہدے نال اوہ ہر ماڑے تے چنگے دی ہلاشیری کردے سن:

اوہ راہی ڈونگھے پینڈے دا شہ غم دے تخت ہزارے دا
دے اپنے ہر اک پیارے نوں درداں دی اک جاگیر گیا

حفیظ تائب

نظم مدحیہ

مولانا حضرت محمد یوسف صاحب قادری ظہوری، گجراتی

(1)

عالم فاضل عارف سالک جانے کل زمانہ
مولانا محمد یوسف کامل مرد یگانہ

فیض اپنے دی جھولی بھر بھر وچ مریداں ونڈے
وچ گجرات جھلائے جہنے قادریاں دے جھنڈے

سید پاک ظہور حسن شاہ جس دا پیر گرامی
جس دے خاصے حاصل ہویا ایہوں کیف دوامی

مولانا نے اپنی ہتھیں جو لایاں گلزاراں
نوبہار حسن اوہناں نوں بخشیاں سدا بہاراں

رہن دماغ معطر جس دی پاک لطیف شمیموں
کھڑن دلاں دیاں کلیاں جھولے جھلن بادنسیموں

اوہ راہوں نہ بھٹکن راہبر ملے سلیم جہناں نوں
منعم ہو گئے تک اکھ اوہدی لیا نعیم جہناں نوں

محموداں دے ویکھ خزانے کدی نہ پیروں ڈولے
شرف ایازاں اتے رکھن فاضلیاں دے گولے

یا ظہور حسن شاہ اپنا نور ظہور وکھاؤ
کٹھ مریداں دا اج ہویائے کجھ جلوہ فرماؤ

پا کے جھاتی ویکھو اپنا کھڑیا باغ بغیچہ
محل اپنے دا جنت وچوں کھولو ذرا دریچہ

کرو توجہ ڈگے ہوئے نوں چک لاؤ چھاتی
عاجز ایس فضل دا آقا شاہدولہ گجراتی

(2)

یا پیر ظہورالحسن ذرا محفل دے وچ ظہور کرو
تسی چانن بخشو اکھیاں نوں اج سینے نور و نور کرو

تسی نیڑے رہنے والیاں دے تکلیف نہ نیڑے اون دیو
جہڑے دوروں حاضر ہوئے نیں اوہناں دے دکھڑے دور کرو

جہڑا کدی تہاڈے گھر دا سی مڑ اوہ جاری دستور کرو
تسی قطب بناؤ چوراں نوں وڈیاں دا ناں مشہور کرو

اوہ یوسفؑ عشق تہاڈے وچ جہدا حال زلیخا وانگ رہیا
جہڑے اوہدے شہروں آئے نیں اوہناں ول نظر حضور کرو

اج نام خدا دے آ جائے حرکت وچ ہتھ سخاوت دا
سکھنے کاسے لبریز کرو خالی دامن بھرپور کرو

کیوں فضل لئی جد امجد نوں اج لعل میاں کجھ آکھن نہ
ہم ذوق شفا اساڈے دا اے عرض ایہدی منظور کرو

....

نوٹ: حضرت محمد یوسف صاحب قادری ظہوری، گجراتی دے سالانہ عرس مبارک اتے پڑھی گئی۔

قصیدہ نو بہاریہ

(مدح زبدۃ العارفین عمدۃ الکاملین سید نور بہار حسن شاہ گیلانی قادری بٹالوی رحمۃ اللہ علیہ)

وگیا اک رحمتاں دا بن کے جھونکا نو بہار
کر گیا صحنِ چمن آباد سارا نو بہار

نورِ چشم غوث الاعظم زینتِ گیلانیاں
رونقِ گلزارِ ساداتِ معلےٰ نو بہار

مڑدیاں منجھدار وچے کشتیاں دا ناخدا
قادریت دے سفینے دا پھریرا نو بہار

نقرہ نقرہ گل بدامن جملہ جملہ گل بجیب
گفتگو بادِ بہاری خود سراپا نو بہار

رکھی قائم قادریت تے ظہوریت دی شان
کیتا وچ دیاں دے احدیت دا چرچا نو بہار

مسلکِ حقہ دا پیروکار سارا خاندان
نونہالانِ چمن اپنے دا راکھا نوبہار

ہے شمیم اوہناں دے وچ کوئی تے کوئی اے نسیم
ہے تعالیٰ اللہ گھرانے دا گھرانا نوبہار

آ گیا طبعِ سلیم اندر مذاقِ رنگ و بو
رنگ جیہوں رنگ وحدت نال دتا نوبہار

اوس رنگینی بہارِ نو لیونی ایں ضرور
کر گیا خوئے نعیم اندر جو پیدا نوبہار

پتے پتے تائیں دتی بخش اوہنے تازگی
گلشن روحانیاں وچ بن کے آیا نوبہار

اوہ گیا جدھر جلو دے وچ گیا ابر کرم
اوہ نہیں پایا کسے پایا جو پایا نوبہار

وچ ہنیرے دے صحیح سمتاں دا مل جائے نشان
ہے سپہر رہنمائی دا ستارا نوبہار

کر گیا غمگیں دلاں نوں ذکر اوہدا باغ باغ
ہے خزاں دیدہ حدائق دا سہارا نوبہار

سبزہ بیگانہ بن جاندا اے فخر گلستان
روند کے جس دا جگا جائے نصیبا نوبہار

فضل ہو سکدی اے تیری سبز امیداں دی شاخ
جے کرے بادِ بہاری نوں اشارا نوبہار

مولوی محمد علی رحمۃ اللہ علیہ رندھیروی

(1)

وگدی بادِ مراد رہے ہر ویلے جھنڈے پئے جھلدے دستگیر دے نیں
ڈیرا ربّ دے ولی دا ہے جتھے بھاگ کیڈ بلند رندھیر دے نیں

لقب پاک مولائی دا مولوی اے ، محمد علی ہے اسم شریف ایہدا
کامل مرد اک قادری سلسلے دا رنگ چڑھے ہوئے پیراں دے پیر دے نیں

دندے سخی جھناں دے رہن والا جو کے نال جھناں دے وگدا اے
اوہدے پانی دی لوڑ زمین تائیں دل لوڑ وندا ایس دے نیڑے نیں

ملدی پڑی شفا دی رہے ہر دم ایہدی چشم بیمار دے روگیاں نوں
قید غماں توں رہن آزاد جہڑے قیدی ایس دی زلف زنجیر دے نیں

حاجت آبِ حیات دی نہیں رہندی ایہندی تیغ نگاہ دے کُٹھیاں نوں
طالب نہیں اوہ مرہم تے ٹانکیاں دے زخمی لوک جہڑے ایہدے تیر دے نیں

لوہا سان تے ہو گئے سنگ پارس تانبہ سان تے کندن دے نال مل گئے
لبھی جہناں تائیں خاک پا ایہدی طلبگار نہ کسے اکسیر دے نیں

جامِ جم اُتے فضل ریجھدے نہیں ٹھوٹھا ایس نے جہناں دے ہتھ دتا
کوئی شوق امیری دا رکھدے نیں جو گدا گر ایس فقیر دے نیں

o

(2)

کرم کماؤ درس دکھاؤ شاد کرو دکھیاراں
پیر محمد علی اساں ول موڑو کدی مہاراں

جنت وچوں جھاتی پا کے ویکھو طرف مریداں
وچ رندھیر تہاڈیاں کھڑیاں ہویاں نیں گلزاراں

ہے اج عرس تہاڈا حاضر ہین غلام تہاڈے
اپنے کھیتر اُتے دسو بن کے ابر بہاراں

اپنے نفراں دے ول پھیرو شفقت بھریاں نظران
دوروں دوروں در تے آئے لوو ایہناں دیاں ساراں

ہے اج دان کرن دا ویلا سجاں دے وچ ونڈو
اپنے رنگ وچ رنگے ہوئے چولے تے دستاراں

رستہ بھلیاں ہویاں تائیں سدھا رستہ دسو
مہر اپنی دا پلہ پاؤ عیب چھپن بدکاراں

کرو نگاہ تے بدحالاں نوں وی لبھے خوشحالی
پا پیادہ چلن والے میلو سنگ اسواراں

بے مراداں تائیں مونہوں منگیاں ملن مراداں
آپ دیاں لڑ لگیاں تائیں کدی نہ آون ہاراں

بے اولاداں نوں ربّ کولوں لے کے بخشو بچے
بھیناں تائیں وِیر ملاؤ یار ملاؤ یاراں

منقبت در شان قدوۃ السالکین زبدۃ الواصلین جناب

سید محمد حبیب اللہ شاہ مچھیانوی ثم گجراتی رحمۃ اللہ علیہ

زاہد زہد پرور باصفا صوفی عابد شب بیدار حبیب اللہ
با عمل عامل بے ریا مفتی مرد فخر احرار حبیب اللہ

شاہ توکل توکل دی راہ دسی تے محبوب حبیب بنا دتا
سوہنے پاک حبیبؐ دے عشق اندر گئے عمر گزار حبیب اللہ

ٹرت منزلاں دے اُتے جا پہنچے جمبڑ نال رکاب دے گئے جھڑے
اپنے نال رکھیا پا پیادیاں نوں واہ وا شاہ اسوار حبیب اللہ

نم آلود چشماں نظر پاک نیویں ہر دم سوز گداز وچ رہن والے
اپنے عہد اندر نقش بندیاں دے خاص علم بردار حبیب اللہ

گزرگاہ طریقت دے وچ آقا سنگِ میل دا مرتبہ رکھدے نیں
معرفت ول جاندیاں راہیاں لئی روشن ہین مینار حبیب اللہ

آیا جو سائل اوہدی حسب حاجت پردے نال ای مدد فرما چھڈی
خوشی نال لیندے ونڈ دوجیاں دے غم الم دا بھار حبیب اللہ

اہلِ نظر حضرات دا فیصلہ اے دسترس سی غیبی خزانیاں تے
خالی ہتھ نہ نکلیا جیب وچوں پایا جتنی وار حبیب اللہ

کدی کسے وی قول یا فعل اندر اپنے آپ دی کوئی نمائش نہیں سی
سدا من مالا تائیں پھیر دے رہے تسبیح گلوں اتار حبیب اللہ

سنی کدی نہ صفت ثنا اپنی دتیاں زحمتاں نہ استقبال دیاں
نعرے اپنے سنے نہ گل پائے کدی پھلاں دے ہار حبیب اللہ

جلوت وچ منبر اُتے بیٹھ کے تے سچے دین دی رہے تبلیغ کردے
خلوت وچ رہے ونڈ دے طالباں نوں کھول گنج اسرار حبیب اللہ

چُکیا دست دعا دا جس ویلے مولا تُرت دعا منظور کر لئی
پھاتے ہوئے گرداب دے وچ بیڑے لائے پلاں وچ پار حبیب اللہ

ٹھاٹھ باٹھ دا رہیا نہ کوئی چیتا وسر گئے اوہ محلاں تے گاڑیاں نوں
بیٹھن واسطے جہناں نوں جگہ دتی اپنی زیرِ دیوار حبیب اللہ

خاندان سادات دا فرد ہو کے سید آپ نے فضلؔ اکھوایا نہ
لقب مولوی نال مشہور رہے سن بس یار اُرار حبیب اللہ

○

حضرت سید ولایت علی شاہ رحمۃ اللہ علیہ

(1)

سیادت بارگاہ شاہِ ولایت
ولایت دستگاہ شاہِ ولایت

علم بردارِ درویشی و پیری
ابو المحمود شاہ شاہِ ولایت

خدا دی یاد وچ مشغول مصروف
رہیا شام و پگاہ شاہِ ولایت

رہے کوئی کمی نہ کوئی خامی
کرے جدھر نگاہ شاہِ ولایت

رہے سر اوس دے رحمت دا سایہ
ہے جس دا سربراہ شاہِ ولایت

مریداں نال شفقت کرن والا
ہر اک دا خیر خواہ شاہِ ولایت

غریباں دے لئی ملجا تے ماویٰ
یتیماں دی پناہ شاہِ ولایت

ثنا گو فضلؔ تیرا منگدا اے
کرم دی اک نگاہ شاہِ ولایت

O

(2)

خوش بخت گجراتیو تساں دتا مرد حُر علی پور والیاں نے
شاہ ولایت جو لیکے گیا کاسہ دتا کر پُر علی پور والیاں نے
جب فقر دا دیکھے بخش دتا دوجا علی پور علی پور والیاں نے
نالے ربّ کولوں فضلؔ منگنے دا دتا دس گُر علی پور والیاں نے

(3)

طرفہ فوق سلطانی تے رکھدیاں نیں
واہ دربانیاں چورے شریف دیاں

شاہ ولایت دا بخت چمکا گیاں
ضوفشانیاں چورے شریف دیاں

شامل حال غلاماں دے رہن ہر دم
مہربانیاں چورے شریف دیاں

ڈولن فضل مریداں نوں دیندیاں نہیں
نگہبانیاں چورے شریف دیاں

O

(4)

سر سبز امیداں دے باغ کر گئی وگی خاص ہوا سرہند ولوں
وسی جم کے شہر گجرات اُتے جہڑی چڑھی سی گھٹا سرہند ولوں
اوہ فقیر ولایت دے شاہ ہو گئے خیر جہناں نوں پیا سرہند ولوں
فضلؔ فیض کر گئے ہر طرف جاری فیض جہناں لیا اے سرہند ولوں

O

(5)

پاک پاکبازاں کول بہن والا دلدا پاک تے پاک خیال دا سی
بادشاہ ولایت دا وقت اپنا رل کے نال درویشاں دے جال دا سی
ہو کے پئی اگوں والی ملی لیہنوں ایہہ راہی جہڑی منزل بھال دا سی
ران نفس امارہ خون لیا جہنے فضلؔ اوہ رانا رانیوال دا سی

(6)

پنج حرف جماعت ولایت دے نیں
سانجھ دوہناں وچ الف تے تے دی اے
ناویں جوڑویں پیر مرید دے نیں
اکو صوت وی اے اکو وزن وی اے

ظاہر بین کم فہم نیں لوک جہڑے
گلاں اتلیاں اتلیاں چھاندے نیں
باطن وچ کیہ دوہناں دا واسطہ سی
ایویں لوک اکھاں والے جاندے نیں

دلدے نال جد تیک نہیں دل ملدے
دیندا کوئی وی کسے نوں دلدیاں نہیں
ہویاں باجھ فناہ فی الشیخ ایویں
ایہہ خلافتاں کسے نوں ملدیاں نہیں

من تو شدم والا دور آیا
تے امیر خسرو والی بات ہو گئی
قطرہ وچ دریا دے جذب ہو کے
اکو مِک ہو گئے اکو ذات ہو گئی

طبقے ست اسماناں دے چیر کے تے
چھوہ عرش معلےٰ نوں لیندیاں سن
جدوں شاہ ولایت دے دل اُتے
ایہہ ہُو دیاں ضرباں پیندیاں سن

وچ مدرسے درس قرآن دیون
مسجد وچ تبلیغ فرماوندے سن
حجرے وچ طریقت دے نکتیاں دی
کر کے شرح لوکاں نوں سمجھاوندے سن

رہ کے شرع دی حد وچ وانگ شبلی
کدی پھل منصور نوں مار دے سن
کدی کسے مقام تے پہنچ کے تے
غلط کر دیندے فتوے دار دے سن

اللہ کرے اپنے نام لیویاں دا
حشر نشر دے روز خیال رکھن
فضل آپ اپنے پیراں نال ہوون
تے مریداں نوں اپنے نال رکھن

پیر عبدالغفور ہزاروی رحمۃ اللہ علیہ

پیر عبدالغفور چھڈ دارِ فانی ٹر جانب خلد گلزار گئے نیں
موت عالم دی، عالم دی موت ہووے ساری کر دنیا سوگوار گئے نیں

خوش کلام، خوش خو، خوش خلق، ہر دم خوش بخوش ہر حال وچ رہن والے
خوش نما، خوش پوش، خوش شکل ہوئے سوہنا اپنا وقت گزار گئے نیں

کھلے ہتھ دل کھول کے ہر پاسے بیٹے درس تدریس دے دان کیتے
ان گنت شاگرداں دے سراں اُتے ہتھیں اپنی رکھ دستار گئے نیں

پیر پاناں تے رہ گیا کسے پاسے خزاں جھاتیاں وی اودھر پائیاں نہیں
اپنے مکتب فکر دا وچ دنیا چھڈ گلشن سدا بہار گئے نیں

اک واعظ تے ناصح دی شکل اندر رہے برسدے ابر نیسان بن کے
موتی لوک چھپا کے رکھدے نیں پر اُوہ محفلاں وچ کھلار گئے نیں

حاصل فیض سی جینڈڑ تے گولڑے دا پیر عبدالغفور ہزاروی نوں
بہہ کے بحر چناب دے دندیاں تے کئی ڈبیاں سنگتاں تار گئے نیں

سانوں کس ہن مثنوی معنوی دے معنے کر کے شرح سمجھاونے نیں
جامی رازی عطار دا کس کرنا نہیں جویں کر اوہ ذکر اذکار گئے نیں

دسیاں شیخ القرآن نے طالباں نوں رمزاں کھول قرآن مجید دیاں
ایویں ابو الحقائق تے نہیں سی اوہ گجھیاں کر گلاں آشکار گئے نیں

جتھے مسلکِ فقہ تے حرف آیا اوتھے پہنچ گئے آخری حرف بن کے
یاداں مٹھیاں گئے نیں چھڈ پچھے اگا اپنا فضلؔ سنوار گئے نیں

○

قاری احمد حسین صاحب مرحوم و مغفور

قاری احمد حسین نوں ربّ بخشے جدوں مجلسِ وعظ وچ آوندے سن
لوک دامنِ دلاں وچ بھر لیندے آپ جو جو پھُل برساوندے سن

نطق آبِ زم زم نال دُھلی ہوئی گلا ربّ نے بخشیا نور دا سی
رہ گیا فولاد تے اِک پاسے آپ ہشتات نوں موم بناوندے سن

قرأت جدوں فرمان تے پئے جاون داداں دیتیاں مصر دے قاریاں نوں
شابش روح حسانؓ دی دین آوے جدوں نعت شریف سناوندے سن

وچ جلسیاں سینے دے نال لا کے کہیا مرحبا اوہناں نوں سالکاں نیں
سرخوشی وچ مستاں نوں اون جھوٹے جدوں جام توحید پلاوندے سن

دھکڑ دھوڑیاں دے وچ پئے جاون رستہ جاندا سی بھل پروہنیاں نوں
مدھم ہو جاندی شمع محفلاں دی اوہ جد رخ پُرنور دکھاوندے سن

دوروں اوہناں نوں ویکھ کے پے جائے ٹھنڈ نبی کریمؐ دے عاشقاں نوں
دشمن اوہناں دی ویکھ کے شان شوکت نارِ حسد اندر جل جل جاوندے سن

جھڑی رات اوہ پڑھن درود کدھرے اوتھے ٹٹ کے خلفشاں آ جاون
بامِ فلک ولوں جلسہ گاہ اُتے تارے مُڑ مُڑ جھاتیاں پاوندے سن

رجدے نہیں سن سُن سُن کے سنن والے سن کے فیر سندے فیر سنی جاون
لوک ٹیپ اُتے ٹیپاں کری جاون آپ جدوں تقریر فرماوندے سن

دھریا اوہناں دے رو برو سہل جاپے بھانویں مسئلہ کیڈ دقیق ہووے
بہہ جاندا سی دلاں دے وچ اونویں کر کے آپ جد شرح سمجھاوندے سن

تاج

سخن دے ملک دا سی تاج در تاج
ادب دے تاج دا روشن گہر تاج

لئی اپنا رَوِش اوہدی بلیغاں
فصیحاں دا مسلم راہبر تاج

عطا اوہنوں سی پیراں دی خلافت
اوہدے سر مرشداں دتا سی دھر تاج

کئی نکلے کفش بردار اوہدے
گیا جہڑی گلی وچوں گزر تاج

سراپا آپ اک درداں دا پتلا
دلاں دکھیاریاں دا چارہ گر تاج

رکے اوہدے نہ اشکاں دی روانی
کسے دی ویکھ لے جد چشم تر تاج

طبعیت وچ بھرے جوہر خودی دے
کسے اگے نہ جھکیا عمر بھر تاج

اصولاں توں، فروعاں توں، فقہ توں
حدیثاں توں، خبر توں با خبر تاج

زمانے من لئی اوہدی فضیلت
اوہ ہے سی فاضلاں دا فضل سرتاج

....

☆ ابوالمعانی مومن ثانی علامہ حکیم تاج الدین احمد تاج عرفانی (مرحوم) آپنے ویلے دے اردو تے پنجابی دے منے پرونے استاد سن۔ پیر ہوراں نال وی اوہناں دے مخلصانہ تعلقات سن۔ اوہناں دی وفات اتے پیر فضل ہوراں اپنے دلی دکھ دا اظہار ایہناں شعراں وچ لیتا اے۔ ایہناں شعراں نوں ویکھدیاں ہویاں ایہہ کہنا ای پیندا اے کہ پیر ہوری مرثیہ دے میدان دے وی شہسوار نیں۔ (رسالہ مہر و ماہ یادگار فضل نمبر لاہور)

قاسمی صاحب جدوں گجرات آئے سن

واہ احمد ندیم رموز پرور سَو سَو رمز جس دی اِک اِک بات وچ اے
اڈ اڈ رنگ ادب تے شاعری دا جمع ایس استاد دی ذات وچ اے
کوئی جدید قدیم دا ویروا نہیں، سبھ کجھ ہندا ایہدے ملفوظات وچ اے
اوہ موجود نہیں ورھیاں دے درس اندر، ایہدی جو اِکّی ملاقات وچ اے
اوہ ادیب اکھوان دا حق رکھے، مجلس ایس دی جہدی برات وچ اے
جہڑے شیشے نوں ایس جلا دتی، اوہدی مثل نہ حلب ہرات وچ اے
جہنوں ایس ڈٹھا، ایہدا ہو چکیا، ایسا اثر نظر التفات وچ اے
ظاہر بسر اوقات لاہور اندر، روشن نام دیہات قصبات وچ اے
چھایا نور تحریر تقریر اتے، گُٹ کے حسن بھریا خیالات وچ اے
قلم ایس دی، قلم غلمان دی اے، زلف حور دی صوف دوات وچ اے
بن کے شمع مشاعرے وچ جدوں چمکے، لگ جمگھٹے جان پروانیاں دے
اک اک شعر ایہدا بار بار سُندے لوک جھوم کے وانگ مستانیاں دے

انور مسعود

کھولن واسطے اکھ معاشرے دی سوہنے لکھدائے شعر اشعار انور
رنگ طنز مزاح دا چاڑھ کے تے جاندائے چوبھ مٹھے مٹھے خار انور

پڑھے شعر تے ایس نوں ہر طرفوں داداں قہقیاں دے نال ملدیاں نیں
طرفہ محفلاں دے وچ پہنچ کے تے دیندائے زعفران دے چھٹے مار انور

پا کے لسی تے چاء دی چھنج کدھرے، کدھر چُرگاں دا ماچھن دے نال جھگڑا
سس نال لڑوا کے نُونہہ کدھرے سندائے بہہ کے کول کھڑکار انور

انار کلی تے مجھ دا چھیڑ قصہ اُنگل دُکھدیاں رگاں تے دھری جاندائے
نقشے بے راہروی دے کھچ کے تے بھردائے چونڈھیاں نغز گفتار انور

اکو وار لالے وانگ ٹہک پیندائے جہڑا وانگ نرگس نموجھان ہووے
اپنے زور ظرافت دے نال دیندائے ڈُبے دل غمگیناں دے تار انور

صاف صاف سادے سادے شعر لکھے جہڑے عاماں دی سمجھ وچ آ جاون
سننے والیاں نوں سبکسار رکھے پاندا نہیں دماغاں تے بھار انور

اُڈ اُڈ کے صید مضمون آپوں ایہدی پئے فتراک دے وچ ڈِگن
جدوں دشت خیال وچ سدا اے اپنی طبع دا شوخ راہوار انور

ایہہ کجھ پڑھن لئی جدوں کھلو جاندائے فیر لوک نہیں ایس نوں بہن دیندے
پَیر وچ مشاعرے دے پاندیاں ای جاندائے سمجھ مشاعرے دی تار انور

ہے بس الحاصل ایہدے شعر پڑھ کے مینوں فضل حاصل اٹّی بات ہوگئی
بات بات وچّوں کرے بات پیدا پختہ گو انور پختہ کار انور

....

☆ مرحوم پیر فضل حسین فضل گجراتی ہوراں مئی 1970ء وچ انور مسعود ہوراں بارے ایہناں خیالات دا اظہار کیتا سی۔ ایہناں شعراں نوں تبرک سمجھ کے انور مسعود ہوراں اپنے مجموعے 'میلہ اکھیاں دا' وچ شامل کیتا سی۔

حکیم عبداللطیف عارف

دھوتے ہوئے نیں نور وچ شعر سبھے سطراں ساریاں نیں لڑیاں نور دیاں
عارف شانِ حضورؐ دے وچ لکھیاں کھول کھول کے شاناں حضورؐ دیاں

نہ تے ایسے بلند مضمون سُجھن ایسے ہون نہ پاک خیال پیدا
جدوں تیک نہ شاملِ حال ہوون مہربانیاں ربّ غفور دیاں

پڑھیاں شان حضورؐ معلوم ہووے خدمت وچ حضورؐ دی بیٹھ رہے آں
میں عارف کاملؔ توں جاں صدقے گلاں کیتیاں سو بڑی دور دیاں

رہیا آیت حدیث دے وچ ہر تھاں کوئی واقعہ سند بغیر ناہیں
جانشین حسان دے کیتیاں نے باتاں ساریاں ٹھک دستور دیاں

ہر ہر شان حضورؐ دے ورق وچوں پئی نویں توں نویں خوشبو آوے
بھاویں صوف دی جگہ دولت اندر عارف ورتیاں نے زلفاں حور دیاں

ایہہ معلوم ہووے کسے ملک نوری شاید طوبیٰ دی شاخ تراش کے تے
بدلے قلم دے عارف نوں آن دتی لکھن واسطے نعتاں حضورؐ دیاں

دیدہ وراں نے شان حضورؐ اُتے نظراں پھیریاں جدوں تے نظر آیا
جہڑے غارِ حرا وچ پئے جلوے سہکن اوہناں نوں چوٹیاں طور دیاں

پڑھی جائے ایہہ شان حضور جتھے اُٹھے ایڈ صلوٰۃ دا شور اوتھوں
قدسی سنگتاں زمین ول پیاں جھاکن کھول طاقیاں بیت معمور دیاں

میں بھی شانِ حضورؐ دے شعر پڑھدا درِ پاک حضورؐ تے جا پہنچاں
اللہ کرے ہو پوریاں جان آساں ایس فضلؔ عاصی پُرقصور دیاں

نذیر چودھری تے چانن دا کھڑکار

دن دے چڑھیاں دن دیاں کرناں کولوں رہے بیزار نذیر
رات پوے تے جھل نہ سکے 'چانن دا کھڑکار' نذیر

پا کے عکس خلوص اپنے دا پتھر تائیں موم بناوے
ریت دیاں بنیاداں اُتے لیندا اے محل اُسار نذیر

ٹبے ٹوئے پدھر کر کے لایا باغ پنجابی والا
زور طبع دا پھیر سہاگہ تھل کیتے ہموار نذیر

شعر لکھن وچ اُستاداں دا رہیا محتاج نہ اُکا ایہہ
ہو گیا اوڑک لکھدا لکھدا آپے ای فنکار نذیر

شیشیاں نال وٹا لیندا اے پتھر سانوں سانویں ایہہ
ایہو جہے وی کدی کدائیں کردا اے ونج وپار نذیر

کالے شاہ ہنیریاں دے وچ لوکاں خاطر چانن دے لئی
سپاں دے وی سراں تے بالے دیوے ڈونگھے غار نذیر

دسیا فضل طبیعت ایہدی ہے ایہہ کوئی یار پرانا
چھا مار مینوں جس ویلے ملیا پہلی وار نذیر

O

محمد علی ظہوری

واہ ظہوری قصوری نے کھٹیاں نیں رج کے شاباشاں جگ جہان دیاں
ڈُب کے سوز گداز وچ لکھیاں نیں نعتاں ایس شاہ انس و جان دیاں
اِک اِک شعر نوں مُڑ مُڑ کے سنن دے لئی پئی محفلاں وچ فرمائش ہووے
رچیاں عشقِ رسولؐ وچ ہین سبھے نعتاں بانیٔ بزم حسّان دیاں
ایہدی کسے کولوں بھانویں نعت سنئے عشق نبیؐ دا دلاں وچ جاگ پیندا اے
جدوں شمع آوے روبرو ایہدے کرناں پیندیاں چمک ایمان دیاں
ہاں نوائے ظہوری نوں ویکھ کے تے اک عدن دے گوہر شناس کہیا
بند صدفِ اوراق دے وچ بونداں ہین پہلیاں ابرِ نیسان دیاں
نظر اس ڈونگھیاں ایس تے پھیر کے تے اِک صاحبِ نظر ارشاد کیتا
ایس گلشنِ نعت وچ پیندیاں نیں دکھاں سگویاں باغ رضوان دیاں
ورقے کجھ مجموعے دے تھل کے تے اک خضر صورت صاف آکھ دتا
سطراں نہیں بُلّاں پیاں پیندیاں نیں فضل دھڑا دھڑ بحرِ عرفان دیاں

○

فغانِ درد

پہلو میں درد کے ہے جو دل آشنائے درد
جو آشنائے درد ہے مدحت سرائے درد

دیواں فغان درد ہے تصویر درد کی
بندش میں شعر شعر ہے عقدہ کشائے درد

دیکھے سے بڑھتا جاتا ہے دل میں کسی کے درد
کہتا ہے کوئی دل میں اسے ہی دوائے درد

پُر درد لفظ ہے. پُر سوز حرف حرف
دریائے درد باندہ کے قطرہ میں لائے درد

ڈوبا ہوا ہے درد میں دیوان درد کا
پیدا ہے ساز درد سے گویا نوائے درد

ہر شعر میں جو مصرع اولیٰ و ثانی ہے
اک داستانِ درد ہے اک ماجرائے درد

ہے ہر غزل میں درد کا لہجہ بھرا ہوا
سب اہلِ درد فضلؔ ہیں دل سے فدائے درد

....

☆ درانی قندھاری دیاں اردو غزلاں دے مجموعے فغانِ درد (1339ھ) وچ شامل تقریظ
پیر فضل حسین فضلؔ، گجرات (11-05-1929)

کل من علیہا فان

وقتی رُت بہاراں والی سدا بہار تبسم
جتھے بیٹھا کر گیا پیدا لالہ زار تبسم

دکھ قضیے سکھ سمجھ کے ہس ہس جھالن والا
ہوٹھاں اُتے دھر کے لے گیا جاندی وار تبسم

اساں تے جاتا ہے سی لگی وقت نزع دی ہچکی
کھوہ رہیا سی چین اساڈے ہچکے مار تبسم

آپوں جا جنت وچ وڑیا بنھ نیکی دے سہرے
ہنجواں دے پا گلیں اساڈے ٹک ٹک ہار تبسم

ساکاں سجناں دا گل شبو یاراں دا گل لالہ
خوشبو خلق پیار اپنے دی گیا کھلار تبسم

ریت تھلے وچ وادرو لے کھوج نہ ٹورن ویندے
نکل گیا کس پاسے ساڈا شتر سوار تبسم

جس دے چڑھیاں پھل پھل جاون باغ امیداں والے
اوس سہیل ستارے دا سی اک چمکار تبسم

اج نہیں تے کل وی نہیں سی کول اساڈے رہناں
کویں غریباں نوں بچ سکدا دُر شہوار تبسم

مونہوں کوئی ہواڑ نہ کڈھی سیک نہ لگے سانوں
دل دیاں گلاں دل وچ لے گیا آخر کار تبسم

لَمیں پا وچھوڑے سانوں تاں وی ملدا رہندا
راتیں تاریاں اُتے فجریں وچ گلزار تبسم

اکو تار رہے گی وجدی فضل کھلوتی ناہیں
درد اپنے دی چھیڑ گیا اے جہڑی تار تبسم

....

فراقیہ اشعار بیاد سہیل جیلانی تبسم مرحوم (تاریخ وفات 8- مارچ 1972ء بروز چہار شنبہ)

قومی شاعری

قائد اعظم رحمۃ اللہ علیہ

اے قائد اعظم تیرے روح اُتے ہون رحمتاں ربّ غفار دیاں
تیرے پاک مزار تے ہر ویلے پیاں بارشاں ہون انوار دیاں

باہوں پکڑ کے توں مُختارواں نوں گھسن گھیر وچوں بنے لا گیوں
طرفہ خوبیاں نال سبحان اللہ توں کر اپنا فرض ادا گیوں

تیرے حوصلے دا امتحان کر کے شل ہو گئے ہتھ جلاد دے سن
کیتی کسے تعمیر نہ اج توڑی جویں سلطنت توں تعمیر کیتی

سوہنی جو اقبال نے خواب ویکھی سوہنی اوس دی توں تعبیر کیتی
توں دنیا دے نقشے نوں بدل دتا تے جغرافیے دے نویں باب کھولے

سوچ فکر وچ شام توں صبح کیتی دوڑ بھج وچ صبح توں شام کیتی
غافل ستڑی قوم جگان واہتے توں سی اپنی نیند حرام کیتی

بیٹھا مجلساں دے وچ پیر دانا باہر مجلساں دے نوجوان سیں توں
بناں تیر تلوار دے لڑن والے نال خنجراں دے سرِ میدان سیں توں

جو جو ورتیا جاناں سی قوم اُتے تاڑ گئی سی نِگاہ ہشیار تیری
گئی ساڑ دی غلط منصوبیاں نوں شعلہ ریز تقریر ہر وار تیری

اپنے جال وچ آپ ہوگیا قابو تیری طرف جہڑا لے کے جال آیا
کسے موقعہ دے اُتے کدی وی نہ تیرے دل وچ پست خیال آیا

صاف شیشے دے وانگ درمان تیرا چٹی دودھ دے وانگ دستار تیری
کدی کوئی حریف نہ کر سکیا لالچ نال ہستی داغدار تیری

تیری رہے گی مہکدی پھلواڑی سدا رہے گا لہکدا باغ تیرا
پاکستان والا جہڑا بال چلیائیں روشن رہے گا سدا چراغ تیرا

خاصاں وچ چھڑیا تیرا ذکر رہنائیں عاماں وچ تیرا چرچا عام رہنائیں
قائم ایس دنیا جدوں تیک رہنائیں زندہ وچ دنیا تیرا نام رہنائیں

پکا ہے اِک فضل گواہ میرا گلاں پکیاں جس فرمائیاں نیں
''وارث شاہ اوہ سدا ای رہن زندہ جہناں کیتیاں نیک کمائیاں نیں''

اساں پاکستان بنایا اے اساں پاکستان وسانائیں

(1)

اساں پاک وطن نوں رَل مل کے اک باغ بہشت بنانائیں
ایہہ روپاں والی دھرتی اے اساں ایہدا روپ ودھانائیں
کیہ رنگ اسلامی ہوندا اے لوکاں نوں رنگ وکھانائیں
بُکاں دے کولوں سیراں نے لنگھ نظر چُرا کے جانائیں
جو سِکہ کدی جمایا سی اوہ سکہ فیر جمانائیں
اساں پاکستان بنایا اے ، اساں پاکستان وسانائیں

(2)

جو میلی نظرے ویہندے نیں اوہ اکھاں رہن نہ دینے آں
پھڑ جیبھاں مُڈھوں کھچ لئے بد کلمہ کہن نہ دینے آں
جو نال امن دے بہندے نہیں اوہناں نوں بہن نہ دینے آں
اسی شیراں وانگ دبوچ لئے بلیاں نوں چھپن نہ دینے آں
جہڑا اِٹ اسانوں مارے گا اوسے نے پتھر کھانائیں
اساں پاکستان بنایا اے ، اساں پاکستان وسانائیں

(3)

اساں دنیا تائیں دسنی ایں اک شان آزاد حکومت دی
ہے عائد فرض اساڈے تے کرنی امداد حکومت دی
اساں ہر ہر پاسیوں کرنی ایں پکی بنیاد حکومت دی
جو دلی مراد اساڈی اے ہے دلی مراد حکومت دی
کیہ رنگ اسلامی ہونداۓ لوکاں نوں رنگ وکھانائیں
اساں پاکستان بنایاۓ ، اساں پاکستان وسانائیں

(4)

اکواری فیر بہانائیں محمل وچ خدمت گاراں نوں
سرداراں پیدل ٹرنائیں ہتھاں وچ پکڑ مہاراں نوں
اکواری موڑ لیاونائیں گلشن وچ فیر بہاران نوں
کیہ ہونداۓ اندر سنناہیں لا لا کے گوش دیواراں نوں
جو دکھیے رونڈے ہوون گے اوہناں نوں چپ کرانائیں
اساں پاکستان بنایاۓ ، اساں پاکستان وسانائیں

(5)

اساں کرنائیں جمع زکاتاں نوں بیت المال بنانے نیں
اُٹھے ہوئے اُٹھے رہنے نیں ڈگے ہوئے اُتانہہ اٹھانے نیں
گیا ویلا کھوہی موہی دا حقداراں نے حق پانے نیں
بریاں نوں درّے پینے نیں چوراں نے ہتھ کٹوانے نیں
جو جو بنیائیں چودھاں صدیاں دا اوہ مُڑ قانون چلانائیں
اساں پاکستان بنایائے ، اساں پاکستان وسانائیں

(6)

اوہ حاکم حاکم نہیں رہنے جو من سفارش جاندے نیں
اوہ افسر افسر نہیں رہنے جو وڈھی چیڑی کھاندے نیں
اوہ بابو بابو نہیں رہنے جو ضائع وقت گنواندے نیں
اوہ منشی منشی نہیں رہنے جو سکیاں طلباں کھاندے نیں
دھر کوڑا گھٹا بوہکر تے، بوہکر نوں باہر وگانائیں
اساں پاکستان بنایائے ، اساں پاکستان وسانائیں

(7)

ہن چاہی دا ٹیکس گزاراں نوں ٹیکس دے دیندیاں ڈولن نہ
جد آپے رقماں لیباں نیں مڑ جھوٹھے کھاتے کھولن نہ
جو آپوں پانی پیناں نہیں اوہدے وچ موہرا گھولن نہ
جس ٹہنی اُتے بیٹھے نیں اوہ نال کہاڑی تولن نہ
ایہہ ٹیکس اکٹھے کر کے تے کدھروں سامان مگائیں
اساں پاکستان بنایا ئے ، اساں پاکستان وسانائیں

(8)

ہو سرد کہانی جانی ایں ہن تتیاں تتیاں راہواں دی
بن لم سلمی مکی ایں گل گیسواں والیاں چھاہواں دی
بن تیر نظر دے ٹٹنے نیں چلنی نہیں تیغ نگاہواں دی
ہن لانی ایں ٹوہ شاعراں نے کجھ نویاں نویاں راہواں دی
اساں فضل تہیہ کیتا ئے شاعری دا رنگ وٹانائیں
اساں پاکستان بنایا ئے ، اساں پاکستان وسانائیں

o

رجز

پڑھی جاؤ مجاہدو بسم اللہ ہتھیں پھڑ تلواراں نوں ٹری جاؤ
بڑی دور جا کے تساں ساہ لیناایں کر کے تیز راہواراں نوں ٹری جاؤ
کافی بھار اے تیراں تے ترکشاں دا رکھنا نال فتراکاں دا فائدہ کیہ
تسی سیر شکاریو لا تھانویں اپنے اپنے شکاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ
اوہناں پاسیاں دے ول جاؤ جتھے مدتاں دی خزاں چھائی ہوئی اے
جدھر جاؤ پچھے پچھے ٹرن واہتے دے کے حکم بہاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ
پیر رکھ کے اوہناں تے ٹری جاؤ جہڑے پینترے خالدؓ نے پائے ہوئے نیں
ول کے ویری دے دلاں نوں ٹری جاؤ گھاہ کے صفاں قطاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

چھائیاں ہویاں اُداسیاں مٹ جاون وگو بلیو بادِ بہار دیو
راہ وچ پھل کھار کے ٹری جاؤ لاہلے لا کے فاران نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

پڑھ کے نصرٌ مِن اللہ تے ودھی جاؤ نعرہ اللہ اکبر دا مار کے تے
تسی ویکھو نہ مول لہو زبان توں تسی پچھو نہ واراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

جدھر جاؤ اودھر قبضہ کری جاؤ جھنڈا چن تارے والا گڈ کے تے
جو تساں دے راہ وچ پیندیاں نیں ڈھا کے اوہناں دیواراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

اوہناں پاسیاں دے ول جاؤ جتھے بڑیاں مدتاں دی خزاں چھائی ہوئی اے
جدھر جاؤ پچھے پچھے ترن واہتے دے کے حکم بہاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

ہتھیں اپنی پٹ کے دس دیو جڑھاں جھڑیاں استبداد دیاں
دھر کے ہتھ پیراں ملن دلن والے ظالم ستم شعاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

چک چک سراں نوں وچ کشمیر جھڑے پئے راہ تہاڈے نوں ویکھدے نیں
دے کے سراں نوں تھاپڑے ٹری جاؤ بوسے دے کے چناراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

بدلہ اک فریادی دا لین واتے ویکھو ابن قاسم کتھوں دوڑیا سی
تسی نیڑیوں جموں توں پار ہو کے دس مزہ اغیاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

سوہنا جویں دستور اسلام دائے سوہنا قیدیاں نال برتاؤ ہووے
ہتھ اتا نہ اٹھوا کے دشمناں دے کولوں لے ہتھیاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ

نظراں تساں ول لگیاں ہویاں نیں کاشغر توڑی ساری قوم دیاں
دے کے خبر اپنی پیش قدمیاں دی اپنے نامہ نگاراں نوں ٹری جاؤ
ٹری جاؤ مجاہدو ٹری جاؤ

مظلوم

اٹھن جو مظلوماں دے دلاں وچوں آہواں عرش ہلا کے رہندیاں نیں
بونداں ناحق کسے دے خون دیاں اپنا رنگ وکھا کے رہندیاں نیں

ایہہ مڈھ قدیم دا قاعدہ اے پانی اگ تے پایئے تے بجھ جائے
پر چنگیاڑیاں دلاں دے سوز دیاں پانی وچ اگاں لا کے رہندیاں نیں

پھوکاں نکیاں نکیاں جمع ہو کے اک روز ہنیریاں بن جاون
جہنے لوکاں دے گُل چراغ کیتے ، اوہدی شمع بجھا کے رہندیاں نیں

طاقت بلبلاں وی کجھ رکھدیاں نیں زوراور صیاد نوں پتا لگا
پُنجھاں مار کے تیلیاں قفس دیاں گھٹے وچ ملا کے رہندیاں نیں

صدیاں تیک بھانویں دبیا رہے کدھرے مٹ نہیں سکدا اثر قربانیاں دا
جہڑیاں قوم توں واریاں جان جاناں قوم وچ جاناں پا کے رہندیاں نیں

مردہ اوہناں نوں آکھے تے کون آکھے جہناں حق دے راہ وچ جان دتی
ایہہ خاموش لاشاں قبراں وچ پیاں تھرتھل مچا کے رہندیاں نیں

فضل ہین شہیداں دے خون دیاں جہڑیاں سرخیاں ایہناں دی گل نہ پچھ
دنیا وچ دنیا کولوں قاتلاں دے کالے مونہہ کروا کے رہندیاں نیں

غازی

شاعر دے ذہنوں اُچائے کیہ کہے سراپا غازی دا
ہے عاجز قلم مصور دی کیہ کھچے نقشہ غازی دا
نہیں لبھدے لفظ مورخ نوں کیہ لکھے حالا غازی دا
ہے ناقص سمجھ مفکر دی کیہ سمجھے رتبہ غازی دا
پائے جو پایہ غازی دا اوہ جانے پایا غازی دا

ایہہ سچائے حق پرستاں دا اس پاسہ ملیا ہویائے
ایہہ ٹکڑا نور حقانی دا سچے وچ ڈھلیا ہویائے
ایہہ خاص نمونہ رحمت دا مولا نے گھلیا ہویائے
ایہہ بانی امن امانان دا جنگاں وچ پلیا ہویائے
غازی تے سایہ تیغاں دا تیغاں تے سایہ غازی دا

ایہہ ویر وطن دیاں بھیناں دا ایہہ شیر وطن دیاں ماواں دا
ایہہ طاقت کمر بزرگاں دی ایہہ ہماں مان بھراواں دا
ایہہ ڈھول سپاہی پنڈاں دا ایہہ ماہی چن گراواں دا
ایہہ ٹکہ سوہنیاں شہراں دا ایہہ صوبہ سوہنیاں تھاواں دا
ملت دا راکھا غازی ہے مولا راکھا غازی دا

ایہہ سنے تفسیر لڑائیاں دی چڑھ لہنوں جا مل جاندا اے
ایہہ نفل پڑھے شکرانے دی رب منگیا وقت لیاندا اے
کدی گلوں حمائل لاہندا اے گل کدی حمائل پاندا اے
جامے وچ پھلیا جاندا اے مڑ مڑ تلوار بھواندا اے
ویکھن دے لائق ہوندا اے چڑھتل وچ ویلا غازی دا

ایہہ اکھیں جنت ویندا اے لہنوں ناہیں روک حجاباں دی
ایہہ تارو بحر یقیناں دا لنگھ چکائے حد سراباں دی
جد سر تے تیغاں اُلر کے بن جاون شکل محراباں دی
اوتھے وی پڑھے نمازاں ایہہ لگ جائے جھڑی ثواباں دی
سو سالہ خشک عبادت توں بہتر اک سجدہ غازی دا

اک غازی پورا کر جائے دشمن دے پورے لشکر نوں
بجلی دی قوت بخشی اے ربّ ایہدی تیغ دو پیکر نوں
ہے کبڑا جہڑا جھل لئے اس دے نعرہ اللہ اکبر نوں
پچھ کسریٰ نوں پچھ قیصر نوں پچھ مرحب نوں پچھ عنتر نوں
اک قہر خدا دا ہوندا اے ہوندا جو غصہ غازی دا

جد رل مل کے کم کرنائیں لقمینی کیہ کپتانی کیہ
پھڑ خالدؓ نے تلوار لئی اس صورت ایڈ حیرانی کیہ
ملے پیٹی ابو عبیدہؓ نوں ہے پیدا فرق معانی کیہ
مقصد ہے خدمت ملت دی دربانی کیہ سلطانی کیہ
ملیا دربار محمدؐ تھیں سبھناں نوں عہد غازی دا

وا بلبل کر منقار لوے دن آون جدوں بہاراں دے
اک اک چمن دے بوٹے تے لگ میلے جان ہزاراں دے
اویں جاندے جدوں جہاد اُتے گلدستے شاہ سواراں دے
شاعر وی فضل نہ رہ سکن وڑ جاندے وچ قطاراں دے
کوئی رجز بنائی کردائے کوئی پڑھے قصیدہ غازی دا

عزیز بھٹی شہید رحمۃ اللہ علیہ

(1)

جا عزیز بھٹی فی امان اللہ جند وطن توں کرن قربان لگائیں
عشقے بیلیا ادے تیرے حوصلے توں کٹکاں وچ اکلیاں جان لگائیں
بھرتی فوج ہو کے ہن اگوں نانواں صادقاں وچ لکھوان لگائیں
لکھ لکھ مبارکاں ہون تینوں سر تے تاج شہادت دا پان لگائیں
صدقے تیریاں ہتھاں تے بازواں نوں بیڑا شوہ وچوں بنے لان لگائیں
چنا ساڈیا چودھویں رات دیا نوں گجرات دا نام چمکان لگائیں
مونہہ موڑ کمیاں دشمناں دا ساڈا ننگ ناموس بچان لگائیں
اپنی جان عزیز قربان کر کے جانبازاں دے لہو گرمان لگائیں
دنیں فاقے تے رات نوں جاگ کے توں فرض منصبی خوب نبھان لگائیں
رخصت سنگیاں دے کولوں ہو کے تے ڈیرا وچ بہشتاں دے لان لگائیں
ایس چودھویں صدی وچ اک واری فیر ماضی دا رنگ جمان لگائیں
سنے ہوئے قصے پہلے غازیاں دے عملیٰ تے اج وکھلان لگائیں

ساڈی قوم نوں فخر اے جہدے اُتے زرّیں اوہ تاریخ دہران لگائیں
خالدؓ اتے طارقؓ جہڑے راہ چلے اوسے راہ تے قوم لگان لگائیں
جاہدو تے عمل پیرا ہو کے پورا حق دا کرن فرمان لگائیں
ابدی زندگانی حاصل کرن لگائیں جان دے کے چڑھن پروان لگائیں
اپنا جوش ایمان وکھا کے تے تازہ لوکاں دے کرن ایمان لگائیں
آفریں اپنی تیری بہادری نوں کار زار دا رنگ بدلان لگائیں
پاکستانیاں نے قائم رکھنی ایں پیدا کر توں جہڑی مثال چلیائیں
ایس دیویوں بلن گے کئی دیوے ہتھیں توں جہڑا دیوا بال چلیائیں

(2)

واہ! عزیز وچ دنیا دے ہر پاسے شروع تذکرے تیری وفا دے نیں
جہڑا اس لینداۓ اوہدے مونہہ وچوں پھل پۓ جھڑدے مرحبا دے نیں

اے عزیز توں جان عزیز دے کے لاجاں رکھیاں وطن عزیز دیاں
عزت دونہاں جہاناں دی ملی تینوں ایہہ احسان ربّ دوسرا دے نیں

موت ہوندی اے خاتمہ زندگی دا تینوں موت نے زندگی بخش دتی
آبِ تیغ وچوں تیرے حق اندر دھارے پھٹ پۓ آب بقا دے نیں

ہویا تیرے نصیب نشانِ حیدر پیروکار حیدرؓ دی اولاد دیا
پۓ خلد وچ دین تحسین تینوں جو شہید دشتِ کربلا دے نیں

سرمہ اکھیاں دے وچ پان واہتے حوراں جمع کرلئی گردِ راہ تیری
سبھے بن گئے رشک ستاریاں دے ذرّے جو تیری خاک پا دے نیں

پاکستانی جواناں دے جوہراں نوں ثابت تیری دلیری نے کر دتا
ڈٹے رہن تے رہن پہاڑ بن کے ٹر پین تے تیر قضا دے نیں

O

میجر مسعود اختر رانا شہید رحمۃ اللہ علیہ (ستارۂ جرأت)

رگ اُٹھی پھڑک حمیت دی آ جوش گیا غیوراں نوں
مسعود دیاں تکبیراں نے رنگ دتے نویں جسوراں نوں

دشمن نوں کنڈ وکھائی نہ سینے تے وار سہار گیا
غازی نے ہتھوں چھڈیا نہ اسلام دیاں دستوراں نوں

گنتی نہ پچھو اوہناں دی جو ایہدے ہتھوں لائے سن
ایہہ پچھو ایس بہادر نے لاہیا سی کنیاں پوراں نوں

تک ایہدے کار نمایاں نوں جد ہاتف کولوں داد ملی
آ رشک گیا شاہ شمساں نوں سرمداں نوں منصوراں نوں

ایہہ آیا وچ بہشتاں دے ہتھ لے کے سند شہادت دی
واہ خوشی ہوئی غلماناں نوں واہ چاء چڑھیا حوراں نوں

اوہناں دیاں وچ نگاہواں دے بھلا ہینے اتے دھڑوے کیہ
جہناں نے بھاجڑ پائی سی خاقاناں نوں فغفوراں نوں

ہے ساریاں نیکاں عملاں توں بس افضل عمل شہادت دا
جو بونداں ڈگن رت دیاں دھو جاون کل قصوراں نوں

کجھ شاہی تاجاں والیاں نوں ہوندی اے لوڑ جواہراں دی
چک اکھاں تاج شہادت والے ویکھن نہ کوہ نوراں نوں

O

لوری

الڑ بلڑ باوے دا باوا رفل لیاوے گا
باوی وردی سیوے گی باوے نوں تک تک جیوے گی
نعرے تے نعرے وجن گے دشمن پچھے بھجن گے

الڑ بلڑ باوے دا باوا پھُل لیاوے گا
باوی ہار پرووے گی بوہے وچ لے کھلووے گی
باوے دے گل وچ پینے نیں جس گن گن بدلے لینے نیں

الڑ بلڑ باوے دا باوا رن وچ جاوے گا
جھنڈے اسلامی جھلن گے سرحد تے جوہر کھلن گے
باوا تلوار اُٹھاوے گا دیساں وچ دھماں پاوے گا

اٹھ بلھو باوے دا باوا بندوق چلاوے گا
پتھراں دے باوے ڈھانے نیں باوے نے کفر گوانے نیں
مندراں وچ کلمے پڑھنے نیں بُت مونڈھے ہو ہو جھڑنے نیں

اٹھ بلھو باوے دا باوا پڑھے پڑھاوے گا
تاریخ پرانی کھولے گا وڈیاں دے دفتر پھولے گا
خالدؓ دا خنجر پھڑنائیں طارقؒ دی بیڑی چڑھنائیں

ویلے دیاں گلاں

لجھ جدوں سر بندھ کر لین آ ہری وگدے ویہن دریاواں دے رُکدے نیں
لک بنھیاں منزلاں ہون نیڑے گھریں بیٹھیاں پدھ نہ مُکدے نیں
کدی باطل دی گھٹا وچ آن کے تے حق پرستاں دی شان نہیں گھٹ جاندی
ٹھُکاں اوہناں دے مونہہ تے پیندیاں نیں کر کے مونہہ جو چن ول تُھکدے نیں
اوہناں ظالماں دا سمجھو کوچ ڈیرا برملا جو ظلم تے آ جاون
آ جاندی اے جہناں دی موت نیڑے سپ آ نیڑے راہ دے ڈُھکدے نیں
اوتھے ملے پیغام سلامی دا پرچم کھل اسلام دا جائے جتھے
چکے جان سارے فتنے جس ویلے غازی قدم میدان ول چکدے نیں
جدوں ظلم سر کڈھے تے ہو پیندائے کسی قاسم دے گھر فرزند پیدا
ٹرے ہوئے حجاز دی چھاؤنیاں توں جھنڈے آ وچ سندھ دے ٹُھکدے نیں
سنگ جیوندیاں زندگی غازیاں دی مسلم موت شہیداں دی سنگ مویاں
پلے ہوئے تلواراں دے سائے بیٹھا آخر نال تلواراں دے پکدے نیں

کثرت مد مقابل دی ویکھ کے توں اے یکتائے دہر حیران نہ ہو
سورج چڑھے تے لکدے جان تارے سورج تاریاں کولوں نہ لکدے نیں
مسلماناں نوں زیر نگین کرناں جناں سہل سمجھن لوکی سہل ناہیں
جھکدے نہیں میدان وچ سر جہڑے پنجے وقت وچ مسجداں جُھکدے نیں
پاسبان ہیئے کعبے دے ویکھدے نیں آپے آپ ہنیریاں بیٹھ جاون
نہیں تے کعبیوں چڑھنے نیں اوہ بدل جہڑے وسیاں باجھ نہ رُکدے نیں
ساڈی زندگی نوں منن اج اوہوا ساڈی موت دی جہناں تجویز کیتی
پاکستان دے ویکھ کے کارنامے پائیاں اُنگلاں مونہہ وچ تکدے نیں
ویکھیں ایہناں نے پانی وی منگناں نہیں آ گئے غازیاں دی جدوں زد ہیٹھاں
نام جنگ دا سن کے جہناں دے پے گھریں بیٹھیاں دے ہوٹھ سُکدے نیں
واہ پے گیا جہناں دے نال ساڈا فجریں کرن وعدہ شامیں پرت جاون
ویکھ لیائے ازما کے کئی واری ایہہ نہ کے دستور نہ ٹُھکدے نیں
کھوہ کڈھیونیں بنگلہ دیش والا ڈگ گھائیاں دے وچ پے آپوں
کہیاں ٹھنڈ پے گئی نیں فضل بیٹھے ہن پئے بغض دی اگ وچ پھکدے نیں

○

ساقی نامہ

اُٹھا شیشے چھپالے جام ساقی
گئے نی بدل ہن ایام ساقی

چوفیرے محتساب دے زور نیں ہن
زمانے ساقیا کجھ ہور نیں ہن

نویں کجھ گھول یاراں گھولنے نیں
تیرے ٹھیکے تے اُلو بولنے نیں

سرِ بازار شیشے بھجنے نیں
تے ساغر نال کندھاں وجنے نیں

مغاں نے چھپنائیں وچ کھالیاں دے
پری نوں روڑھنائیں وچ نالیاں دے

ایہہ روے قلقلاں دے مکنے نیں
صراحیاں دے گلے پھڑ گھٹنے نیں

توں ہن دی جے کریں کجھ غور ساقی
تیری جاندی ہے وگڑی سہور ساقی

تیرے انجیں دے انج رہسن ٹکانے
پراتی دے لیا مٹکے پرانے

جو لاہے سینیاں دے زنگ ساقی
تے بدرنگاں نوں جائے رنگ ساقی

اوہ کچھن دشمناں دے پانیاں نوں
گھرو گھر جا کے کڈھن ہانیاں نوں

توں کر تقسیم ساقی اوہ پیالے
جہناں وچ ہون دارو ہوش والے

توں رکھیں فضل نوں وی یاد ساقی
تینوں رکھے خدا آباد ساقی

نکلدی جو نہیں انگور وچوں
جو پھٹدی اے ازل دے نور وچوں

اوہ طارق نے کدی جہڑی سی پیتی
تے اندلس وچ سپاہیاں نوش کیتی

جہناں نے صوفیاں نوں ٹال دتا
تے مستی وچ سفینہ بال دتا

پلانی آں تے اوہا ہن پلائیں
جہدے وچوں ملی محمود تائیں

نشے وچ سومناتی چھنڈ سٹے
تے لعلاں دے عوض ویچے نہ وٹے

منع ہن وی نہیں پینی پلانی
جے ہووے ساقیا کوئی پرانی

جہدے وچوں نشے بابر نوں آئے
خماں وچ لون دے کھلٹے شائے

کویں جھم جھم کے تیغاں اوس واہیاں
فتح پور سیکری دیندا ئے گواہیاں

اوہ دے، کردے نیں جہڑی نوش غازی
تے آجاندے نیں اندر جوش غازی

اوہ ہتھاں نال رفلاں نوں تروڑن
تے رفلاں نال مونہہ توپاں دے موڑن

نشانے بنھ کے پتھر ٹھوکدے نیں
جہازاں اُڈدیاں نوں روکدے نیں

محاذاں تے نہتھے جاوندے نیں
تے اسلحہ لے کے واپس آوندے نیں

شہادت دے نشے وچ چور رہندے
بناں کجھ پیتیاں مخمور رہندے

خوشی دے نال جنداں واردے نیں
جے موت آوے تے مانگھے ماردے نیں

تمسخر گولیاں نوں جاندے نیں
جے بم آون تے سینے تاندے نیں

اوہ منصوبے مخالف دے وگاڑن
تے وڑ کے بیٹھ ٹینکاں ٹینک ساڑن

جدوں تکبیر دے نعرے لگاندے
دلاں وچ ویریاں دے چھیک پاندے

پلا اوہ ساقیا اوہ ارغوانی
جواناں دی چمک جائے جوانی

....

☆ حکومت ولوں شراب اُتے پابندی لگن تے ایہہ نظم لکھی گئی۔

چومصرے

نہیں خوف محشر اوہناں دلاں اُتے اثر جہناں پر اوہدے خرام دائے
سو سو لین بدنامیاں سراں اُتے عشق جہناں نوں یار دے نام دائے
اوہ سلامتی خطریاں وچ ویکھن شوق جہناں نوں اوہدے سلام دائے
فضل موئے وی اکھیاں میدے نہیں منظر جہناں ڈٹھا اوہدے بام دائے

اوہدے رخ روشن اُتے جس ویلے گیسو وچ ہوا دے پھیلدے نیں
کوئی چن دے چانے آکھدائے سپ پئے سنگچوڑے کھیلدے نیں
کوئی سمجھ لیندا ئے سنبل ہیٹھ رکھے کسے جوڑ کے پھل رویلدے نیں
حوض شیر اُتے کوئی فضل آکھے لمکے ہوئے پنبل ناگر ویلدے نیں

رباعیاں

کسے سن کے نہ دتی داد میری
تماشہ بن گئی فریاد میری
کریں اپنی فضل امداد آپوں
کسے کرنی نہیں امداد میری

o

اسی مِٹ جائیے پر شکل پُر نور
رہے اکھاں دے وچ آباد تیری
نکل جسماں دے وچوں جان جائے
دلاں وچوں نہ نکلے یاد تیری

کوئی عشق وچ وٹک وٹی نہ جائے
ایہہ اوکڑ کوئی سوکھی کٹی نہ جائے
چکے فضلؔ پنڈ ایس دی کوئی کوئی
جے چک لینداۓ کوئی تے سُٹی نہ جائے

دلیاں توں کجھ کاٹ کٹی نہ جائے
یقیناں سوا پاڑ پٹی نہ جائے
تدوں عشق ای کاڈھ کڈھے تے کڈھے
جدوں عقل دی وٹک وٹی نہ جائے —

غزلاں

ٹھنڈا کر سکدے سن سینہ میرا جگر تپایا جہناں
امرت دی سی کول اوہناں دے مینوں زہر پلایا جہناں

اجن چیت لیا تک تینوں ایہہ کاہدی گستاخی میری
اوہ گستاخ ہوا دے جھولے سن نقاب اُٹھایا جہناں

کم ظرفی دی تہمت لا کے عشق اوہناں نوں مگروں لاہیا
دل دے باجھوں ہور کسے نوں دل دا حال سنایا جہناں

میں وی گل نہ کدھرے کیتی اوہ وی نہیں کوئی غصے ایویں
ایہہ نیں کندھاں گل میری دا پیا گلان بنایا جہناں

بے محل تکلف کرنے والیاں وچ خلوص نہیں ہوندا
سمجھ کجھ نہیں کول اوہناں دے دنیں چراغ جلایا جہناں

صاف جبین تیری دیاں وٹاں بیڑی دے وچ وٹے پائے
مینوں تیری محفل وچوں نکرے پٹ بہایا جہناں

چھڈ مراداں شیریں اوہناں پایاں نیں یا ناہیں
ہمت ویکھ اوہناں دی متھا نال پہاڑاں لایا جہناں

سارے دیویاں بھنبٹ ڈٹھی اُگدی سرہوں ہتھاں اُتے
فضل گئے مک فجریں آپوں شامیں ظلم کمایا جہناں

O

کجھ وی وچ دنیا دے ہوندا ہور نہ حاصل مینوں
پر اکو ربّ دتا ہوندا بے غرضا دل مینوں

کامل جذبے نال جدوں میں پٹے پیرا گیرے
دور سستی دی پیراں دے وچ دسی منزل مینوں

ظالم جوہ برہوں دی اندر میں جس ویلے وڑیا
ہو ہو اگے کل بلاواں ملیاں دِل دِل مینوں

مارو لہراں کولوں ڈر کے میں دندے ول آیا
ڈھاباں دندے لگن دی پر نہ دتی ڈھل مینوں

خون میرے دا ویکھ پھوہارا قاتل نوں غش آیا
لوکاں قاتل دا کہہ دتا اُلٹا قاتل مینوں (1)

لا گئی ہتھ جاندیاں جاندیاں مینوں ٹور کسے دی
نہ زلفاں نے ڈنگیا مینوں نہ لٹیا تِل مینوں

نکل بیمار تیرے دے جاون سوکھے ساس اخیری
کر تکلیف اخیری سجناں اِک واری مل مینوں

....

1- نکوراں ترتیب دیندیاں ایس غزل دا ایہہ کلا شعر 'ڈار وچھنے' دے سرناویں ہیٹھ دتا گیا سی۔ 'پنجابی دا قطبی تارا' وچ حفیظ تائب ہوراں بھال کے ست شعر دتے نیں۔
(سودھنہار)

شرمیلے نوں وچ گوڑھیاں خواباں دے ملاں گے
ہن جدوں ملے نال حساباں دے ملاں گے

من موہنیاں ونگاں دے تے خوشبواں دے اوہلے
وچ راگ ستاراں تے ربابا ں دے ملاں گے

ہن جان بہار رہنے نوں ہتھ خالی نہیں ملناں
لے ہتھاں دے وچ ہار گلاباں دے ملاں گے

دل درج نیں کجھ جہناں دے وچ پچھلیاں یاداں
اَج کھول کے ورق اوہناں کتاباں دے ملاں گے (1)

امرت دے فضل وہن گے سوے
جد کر اسی وچکار سراباں دے ملاں گے (2)

....

1,2- ٹکوراں مرتب کردیاں 'ڈار وچھنے' دے سرناویں ہیٹھ ایس غزل دے آخری دو شعر دتے گئے سن۔ 'پنجابی دا قطبی تارا' وچ حفیظ تائب ہوراں بھال کے پنج شعر دتے نیں۔ (سودھنہار)

بولی وچ اپنی یار دیاں مخمور نگاہواں بول پیاں
اج دیاں ہویاں دل میرے وچ چاہواں بول پیاں

میں کتھے چھپیاں جوگا ساں مجبوری جھٹے پئے گئے نیں
گل میرے چھا پان لئی کجھ نٹیاں باہواں بول پیاں

مخفی سی راز محبت دا پر اوڑک نوں گل کھل گئی
اسی چھپ چھپ جتھے پھردے ساں اوہ اوجڑ راہوں بول پیاں

کجھ پانی تھوڑا لبھا سی کجھ اپنے گھر وچ لوڑاں نیں
جہناں تے لباں منایاں سن بیگانیاں چھاواں بول پیاں

جو میرا حال وہایائے میں فضل کسے نوں دسیا نہ
اکھاں وچ اتھرو بول پئے سینے وچ آہواں بول پیاں

بھانویں رہے دربان درکاردا ای ، دل نوں لٹک پر تیرے دربار دی رہے
مہربان کوئی رہے یا رہے ناہیں ، میں ول نظر پر مری سرکار دی رہے

اک اک چپے اُتے موج غم دی آ آ کشتیاں نوں ٹکر مار دی رہے
بحر عشق وچ پائے نہ پیر جھناں پار جاندیاں تانگھ اُرار دی رہے

سیرِ گل دی نہیں پرواہ مینوں خیر جگر میرے داغدار دی رہے
مینوں چمن دے نال کیہ واسطہ اے فصل خزاں دی بھانویں بہار دی رہے

ربّ دے فضل باجھوں نہیں کوئی ہور پاسہ حالت نظر وچ روز شمار دی رہے
نامہ عمل نوں ویکھ کے فضل رودواں اللہ کرے عزت اوگنہار دی رہے

رو رو کے تن ٹھنڈا ہویا جگروں اُٹھن لانبو
جیٹھ مہینے برفاں ڈگن پوہ وچ وگے لو

وجا ڈنگ تے ثابت ہویا ، ہے ایتھے سپ کوئی
مینوں جیہڑی تھاؤں آئی پھلاں دی خوشبو

غم سینے وچ گھٹے ہوئے بن گئے مہلک مرضاں
میں چنگیاڑے کاہنوں رکھے لکھاں ہیٹھ لکو

ہون اوہناں دیاں قبراں اُتے نور دیاں برساتاں
وچ ہنیریں کیتی جنہاں راہواں اُتے لو

یاری لا کے فضل نہ کریئے خوف زمانے کولوں
نچن لگیاں گھونگھٹ کاہدا جو ہونائیں سو ہو

○

اکھیاں دا دھوکھا دتا سی اکھیاں دا دھوکھا کھا بیٹھے
راہ جاندیاں اپنے دل تائیں اک روگ کوڑا لا بیٹھے

اُٹھن دا سانوں گھاٹا کیہ اوہنوں کیہ نفع اُٹھانے دا
در اُتوں اوس اُٹھایا سی اسی راہ اوہدے وچ جا بیٹھے

کنگھی دا واہناں بھل گیا خود بینی دے وچ رُجھ گئے
والاں دی اڑچن لتھی نہ شیشے دی اڑچن پا بیٹھے

کیہ ہویا سننے والے جے گل تیری سن کے رجھن نہ
گل اوہناں دی وی مکے نہ جو تیری گل ہلا بیٹھے

چنتا نے جیٹھ تپایا سی بھاگاں وچ ساہ کجھ سوکھے سن
رب رکھے اوہدیاں زلفاں نوں جہناں دی چھانویں آ بیٹھے

ذکر اوہدیاں رخاں تے گیسواں دا دنیا وچ رہے صبح توں شام توڑی
میرے شام دے جگ وچ ہین چرچے ایدھر روم توڑی اودھر شام توڑی

صرف پتا نشان تے نام اپنا اکوار کھلو کے دس جائیں
مارن والیا اساں بے دوسیاں نوں جیوندا رہیں محمدؐ دے نام توڑی

پہلاں حشر تھیں حشر دا اک نقشہ تیری گلی دے ویکھ وسنیک لیندے
سورج سوا نیزے اُتے آ جاندا جے توں آ جاندوں لب بام توڑی

....

☆ ایس غزل دے دو ہور شعر بیاض وچ انج درج نیں:

میرے کفر دا کوئی بھا پچھے مہنگا تسبیاں دے نالوں پیا جنجو
اوس بت دے توڑیاں وچ گزری جہدے واسطے حد اسلام توڑی

سودے اپنی اپنی پُج دے نیں، کرنا اک دوجے اُتے گلہ کاہدا
فضل مُلاں دی دوڑ مسیت توڑی، میری اوس بُت دے گزر عام توڑی
(بیاض، ص:113)

ان چھپیا کلام

(نویں بھال)

فہرست

اُدھڑ تیرے جنون وچ جائے جھڑا، اوہا جیب اوہا گریبان سجدائے 715

آ وَ خاں ویکھیئے کیہ بھاء عشق وکدائے، آ گئی زندگی وچ بہار مُڑ کے 717

جوش اگ دا تیل نے جیکر گھٹانا وی نہیں 719

گھٹیا درد کتھوں، پھریا ساہ کتھوں، ہچکی رُکی کتھوں، اکھ لائی کتھوں 721

اگلے اجے تک خوف نہ محو ہوئے، آ اک ہور چھایا دل تے ڈر تازہ 723

دِسے اوہ خواب وچ رُخِ زیبا کدی کدی 725

اُس شوخ دے رُخ پُر نور اُتے، جھڑیاں ہلکیاں ہلکیاں لالیاں نیں 727

اُس بیداد گر کدی نہ داد دتی، لکھاں لوک کردے حال حال پہنچے 728

عشق غماں دا جال گل پان والے، جے مجبور کردائی تے مجبور ہو جا 729

جہناں ماہی دے ملن دی سِک ہووے، اوہ لُٹا کے اپنی جھوک ملدے 730

وچوں نیں کجھ اُتوں ایہہ حسن والے ہور نیں 732

فائدہ مند نقصان ایں عاشقاں نوں، مجھن یار بے خوش نقصان وچ اے 734

کجھ نہ نظر ہنیرے دے وچ آوے، دنیا وس رہی اے زلف یار دے وچ 735

مکھ دسیا نہ چن میرے دا، میری شب بیداری آئی نہ کم 736

ونڈ لیندے نیں میرا حصہ میرے یار شرابی 738

مینوں ساہمنے بیٹھیاں ویکھ اوہنے، تو نے عطر دے کناں دے وچ دھر لئے 740

جوتے 742

نظم 746

اُدھڑ تیرے جنون وچ جائے جہڑا، اوہا جیب اوہا گریبان سجدائے
اُڈ جائے جہڑی آستین سجے، جہڑا ہو جائے چاک دامان سجدائے

مُر مُڑ آئینے نوں پیا ویکھدائے، اوہنوں کوئی نمایاں طرزاں سُجھیاں نیں
گلماں کویں کھلا ہویا کھلدائے، رُخ تے کویں گیسو پریشان سجدائے

دشت وچ پیاں دھوڑاں اُڈدیاں نیں، مچیا انھ ہنیر زندان وچ اے
ٹُر گئے کدھر تیرے دیوانے، نہ ہن دشت سجدائے نہ زندان سجدائے

ہر چیز محتاج جد حُسن دی اے، ہووے حُسن محتاج کیوں غازیاں دا
اوہدی سادگی وچ سجاوٹاں نیں، اوہ بن سجیاں پیا ہر آن سجدائے

آپ رونق نوں اوہناں دی لوڑ ہووے، ہوندی رونق نوں اوہناں دی لوڑ ناہیں
دھریا تیرے سودائیاں پیر خیریں، ویکھ پیا سارا بیابان سجدائے

میں کیہ دساں سجن جاندے نیں، کوئی وی چیز داغاں والی سجدی نہیں
داغاں نال بس عاشق دا دل سجدائے، نال تاریاں جویں اسمان سجدائے

میریاں اکھیاں دے وچوں خط اُتے، قطرے خون دے دمِ تحریر ڈگے
دل نے آکھیا فضلؔ ایہہ ٹھیک ہویا، رنگ سُرخ دے نال عنوان سجدائے [1]

....

1- غزل دا ایہہ شعر پہلوں چوتھا سی۔ سودھ کے دوجے مصرعے نوں مقطع بنایا گیا۔ ایس مصرعے دی پہلی صورت:
دل نے خوش ہو کہیا ٹھیک ہویا، رنگ سُرخ دے نال عنوان سجدائے
(بیاض، ص:115)

آؤ خاں ویکھیئے کیہ بھاء عشق وکداۓ ، آ گئی زندگی وچ بہار مڑ کے
بیابان دے وچ دیوانیاں نے کرنائیں اپنا گرم بازار مڑ کے

مت وہندیاں وہندیاں گئی ماری ، اودھر نہ وگیا شیخ بیزار مڑ کے
ایدھر درِ ساقی اُتے رونقاں نیں ، مے کشاں نے بنھ لئی تار مڑ کے

چمن وچ مینوں پیر پاندیاں ایں، چیتے وچ آیا کوئے یار مڑ کے
میرے چھپیاں رازاں دے کھولنے نوں ، لگی کرن ضداں چشم زار مڑ کے

ایدھر بلبلاں گُلاں دی سیر واسطے، پیاں ہوندیاں نیں تیار مڑ کے
نویں سروں اودھر پئے ہن لبھنے نیں، باغباں دی اکھ وچ خار مڑ کے

اللہ خیر رکھے میرا فیر مڑ مڑ، گریباں اُتے پیا ہتھ پینداۓ
پیاں ہویاں پرانیاں نشتراں دا، لگے لاہن فصاد زنگار مڑ کے

غارت گری دی شرط ہوجائے پوری، نالے کیاں دے دلاں وچ شوق دی اے
دیدِ کشتگاں واسطے وچ مقتل ، پائے قدم اکوار سرکار مُڑ کے

نہیں منظور ہووے تیرا وال ڈنگا ، ہویا کیہ جے فضل دید الگ لکھاں
مارے تیری بلا توں پئے وگڑن ، توں سوہنیا زلف سنوار مڑ کے

جوش اگ دا تیل نے جیکر گھٹانا وی نہیں
آنسواں نے غم دے شعلے نوں بُجھانا وی نہیں

خون دے ہنجو نہ سُکن میرے جس دی یاد وچ
اوہنے مینوں ویکھ کے تے مُسکرانا وی نہیں

میریاں آہواں ہلا دینی ایں ساری کائنات
اوہنے میرے بخت خفتہ نوں جگانا وی نہیں

نال اکھاں ویکھ چُکاں حُسن اوہدے دی بہار
پریاں کتھے حوراں نے دل وچ سمانا وی نہیں

ہر پریشانی جہدی دا حصہ ونڈ سکناں واں میں
اوہنے ہس کے میرے غم تائیں ودھانا وی نہیں

میں جھدا گھر لے گیا عرشاں دے اُپر چاڑھ کے
اوہنے غم خانہ میرا جنت بنانا وی نہیں

فضلؔ مینوں جس تے ہے ڈھالاں بھوانے دی امید
اوہنے میرے حلق تے خنجر چلانا وی نہیں

گھٹیا درد کتھوں ، پھریا ساہ کتھوں ، ہچکی رُکی کتھوں، اکھ لائی کتھوں
دھمیں شاید نہ حشر دی صبح توڑی، اج دی رات میرے واہتے آئی کتھوں

تیرے کہڑے اشارے نے کرم کیتا، کیتی کہڑی ادا نے مہربانی
رہیا بے خودی وچ آکے یاد کتھوں، دولت عشق تیرے والی پائی کتھوں

کارگر ہو گئی جلوہ گاہ تیری یا ایہہ فیض تیری بزم ناز دا اے
کتھوں محویت میرے تے ہوئی کاری، حیرت دل میرے اُتے چھائی کتھوں

پھوک کہڑے جھرو کے دا گیا شعلہ، ڈگی برق سوزاں کہڑے بام اُتوں
دساں کیہ دل سوختہ ہویا کتھوں تے میں اپنی جان جلائی کتھوں

خبرے ازل دے روز دا واقعہ اے، بات یا روزِ ملاقات دی اے
تیرا شوق کتھوں دامن گیر ہویا تے میں پنڈ محبت دی چائی کتھوں

کل حال مظلوماں دا دیکھ کے تے توں سی ظلم دے بھن ہتھیار سٹے
اج صقل کروا کے لے آیوں، میرے خون دی تیغ ترہائی کتھوں

بے قرار دل نوں کتھوں چین آوے، جدوں تیک تسلی نہ آپ دیویں
مٹھی نیندر دے لوریاں نال جائے، تیرے دید دی اکھ سدھرائی کتھوں

عرضِ حال دا موقعہ گزر چکائے، نہ کر پیا ایویں مشتعل اوہنوں
بھرے ہوئے نیں حاسداں کن اوہدے، فضل ہونی ایں ہُن شنوائی کتھوں

اگلے اجے تک خوف نہ محو ہوئے، آ اک ہور چھایا دل تے ڈر تازہ
قینچی لے کے آن صیاد پہنچا، ہوئے نہ اجے پورے میرے پَر تازہ

میرے واسطے برسے یا نہ برسے، میں ہن ابرِ باراں دا محتاج ناہیں
میرے غماں دے کھیت نوں رکھدی اے، اٹھے پہر میری چشمِ تر تازہ

لگ جان محبت دے روگ جہنوں، اوہ مڑ داروواں دے نال جان کتھوں
ایویں کول میرے لکھ کے لے آوے، کوئی نہ کوئی نسخہ چارہ گر تازہ

اوہ خلش سانوں کدی بھلنی نہیں، جہڑی بخش گئے تیرِ مژگان تیرے
تیغ نگہ تیری جو عطا کیتائے، رہنائیں زخم اوہ زندگی بھر تازہ

مقتل وچ وفا دے جوہر دسن، ہور تازیاں ٹولیاں آیاں نی
تازہ دم تلوار نوں ہتھ لے کے، رسم جور دی قاتلا کر تازہ

وِسّر جان پچھلے تے فیر اگوں، دوجی وار نہ غماں دا مونہہ ویکھاں
دوجی وار شراب کہن وچوں، ساغر ہور اک ساقیا بھر تازہ

تینوں ویکھ لاں تے میرے مونہہ اُتے، کدھروں دوڑ کے تازگی آجائے
چوٹ تیرے فراق دی سہن واتے ، ہو جائے دل تازہ تے جگر تازہ

جرأت جان دی فیرنس کے کیتی، جہڑے روز دا فضل رُسوا ہویائے
تاہیں مدتاں توں سُنی گئی ناہیں ، کوئے یار دی کوئی خبر تازہ

دسے اوہ خواب وچ رُخِ زیبا کدی کدی
پیندا اے جاگ میرا نصیبا کدی کدی

پچھن تے عرض اپنی تمنا نہ کر سکاں
بن انج وی جائے طرفہ تماشا کدی کدی

ایہہ اکھاں میریاں ای نہیں خشک ہوندیاں
سُکنے نوں سُک وی جاندے نیں دریا کدی کدی

ٹُٹ کے کسے دی نظر دا اِک تیر رہ گیا
ہوندا اے درد جگر وچ پیدا کدی کدی

میں اوسے کولوں اوسدی پچھدا رہواں خبر
لگ جہیا جاندائے نظر نوں دھوکھا کدی کدی

شاعر نہیں ہاں آکھناں پیندائے کجھ ضرور
کردے نیں فضل یار تقاضا کدی کدی

O

اُس شوخ دے رُخ پُر نور اُتے، جھڑیاں ہلکیاں ہلکیاں لالیاں نیں
ایہناں کلیاں دے دلاں دا خون کر کے، اگاں سینیاں دے وچ بالیاں نیں

جس توں تانگھ سی آب حیات والی، اوہنے دتیاں زہر پیالیاں نیں
صرف گالیاں گالیاں جاندائے، عمراں جس کافر پچھے گالیاں نیں

نکی باجھ غلام کر چھڈے ٹکے، نکیاں اوہدیاں مچھیاں والیاں نیں
وَلاں والیاں دے وَل کڈھ چھڈے، ولاں والیاں اوہدیاں والیاں نیں

جے کر ویکھدا ماچھی تے ڈُب مردا، ہوندا جو جو ویکھیا جالیاں نیں
فضلؔ عشق دے بحر وچ پیر پا کے، اساں سخت مصیبتاں جالیاں نیں

اُس بیداد گر کدی نہ داد دتی، لکھاں لوک کردے حال حال پہنچے
در تے اوہناں نوں ذرا نہ بہن دتا، جہڑے کئیاں مصیبتاں نال پہنچے

اسیں کسطرح پہنچیے کول اوہدے، ساڈے کول کنج پری تمثال پہنچے
میرے فکر دا کتے نہ نونہہ اڑیا، تھوتھے ماردا رہیا خیال پہنچے

ٹھیک کرن واہتے اوہدے اسی پہنچے، اڑ گئے پونچیاں دے جدوں نال پہنچے
شاید اوہ بند کفن دے ٹھیک کر لئے، کرن جدوں لاشہ پائمال پہنچے

سالگرہ اوہدی اُتے نویں دھمکی، سانوں لکھی ہوئی سال بسال پہنچے
اپر غیر نوں طور نشانیاں دے، چھڑیاں پنچیاں نال رُمال پہنچے

اوہ نہ کسے نوں وی پہنچے جو سانوں، دکھ درد تکلیف ملال پہنچے
فضل اوس تھاں دشمن وی نہ پہنچے، جتھے اسیں ہوکے خستہ حال پہنچے

عشق غماں دا جال گل پان واہتے ، جے مجبور کردائی تے مجبور ہو جا
کے زلف سیاہ وچ پھس کے تے، دِلا توں نورؐ علیٰ نور ہو جا

جیکر مزے محبت دے لُٹنے نی، اپنے نفعے نقصان توں دور ہو جا
قائم ہوش حواس ہو جان تیرے، نشے عشق دے وچ مخمور ہو جا

سر فروش ہو کے سرفراز ہو جا، سر کٹا کے نظر منظور ہو جا
ہُوٹا یار دی پینگھ تے بیٹھ کے توں، لیناں جے چاہیں تے منصور ہو جا

جے آباد ہونائیں تے برباد ہو جا، جیکر خوش رہنائیں تے رنجور ہو جا
ایتھے فضل اُلٹی گنگا وگدی اے، ثابت چاہیں جے رہنا تے چُور ہو جا

جہناں ماہی دے ملن دی سِک ہووے، اوہ لُٹا کے اپنی جھوک ملدے
سودے جہناں پریم دے میلنے نیں، دھر تلی اُتے جاناں روک ملدے

ملن والے ہوا نوں نہیں ویہندے، سازگار ہووے بھاویں نہ ہووے
شمع رُخ جتھے جتھے ہون اوتھے، کھا کے وانگ پتنگاں دے جھوک ملدے

اللہ خیر رکھے بختاں میریاں دی، جہڑے کر گئے دور بھلیکھیاں نوں
ڈھال جہناں نوں جاتا سی اوہ مینوں، کر کے تیز تلوار دی نوک ملدے

اوس ستم شعار نوں جدوں ملناں، لائے نویں توں نواں بہتان مینوں
اوہنوں میرے رقیب نے جدوں ملدے، لان نویں توں نویں کوئی چوک ملدے

کدی آہندے نیں لئیں نہ نام میرا، کدی آہندے نیں فیر نہ ملیں مینوں
اوہ جد ہُن ملدے نیں نال میرے، کرن واسطے گل دو ٹوک ملدے

اکھاں یار دے پھیرن دی ڈِھل ہوئی، اکھاں سارے زمانے نے پھیرلیاں
میرے رستیوں ہین بیزار جہڑے، کدی سان میرا رستہ روک ملدے

جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول اوہدے، آخر کار ایہہ منّاں پیا اوہنوں[1]
ایس چودھویں صدی وچ فضلؔ ورگے، کدھرے ہین وِرلے، اللہ لوک مِلدے

....

1- 'ڈو نگھے پینڈے' وچ ایس غزل دا صرف مقطع ای اک شعر دے طور درج اے۔
(بیاض،ص:21)

☆ ہتھ لکھتی نسخے مطابق مقطع:
جہڑا چار گھڑیاں بیٹھا کول میرے ، آخر کار ایہہ منّاں پیا اوہنوں
ایس چودھویں صدی وچ فضلؔ ورگے ، کدھرے ہین وِرلے اللہ لوک ملدے

وچوں نیں کُجھ اُتوں ایہہ حُسن والے ہور نیں
نیتاں نیں ہور ظاہر دے وکھالے ہور نیں

آسمان اُپر نہ کوئی دوتیاں دے سر تے دوش
کھیڈ دے نیں اوہ جو میرے نال چالے ہور نیں

جسم دے ہو جان اچھے دِل دے پھٹ ملدے نہیں
بولیاں دے ہور نیں لوہے دے بھالے ہور نیں

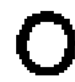
چکھیا ہویائے دل نے ڈابواں دا وی سواد
پَین جہڑے یاد اوہدی دے اُبالے ہور نیں

اَگے سو واری لگایاں ویریاں نے لُوتیاں
سجناں نے اینکیں بالن جو بالے ہور نیں

عشق وچ فرہاد نوں کیہ نال میرے نسبتاں
سینیاں دے ہور نیں ہتھاں دے چھالے ہور نیں

بزم وچ پیندی اے ہرپاسے شمع دی روشنی
یار دی رُخسار جو کیتے اُجالے ہور نیں

نشہ لاہ سُٹن دماغوں تُرشیاں دی کیہ مجال
فضل نے پیتے نیں جہڑے اوہ پیالے ہور نیں

فائدہ مند نقصان ایں عاشقاں نوں، سجھن یار جے خوش نقصان وچ اے
سانواں نال زیاں دے سود لبھدائے، ایتھے فرق نہ سود زیان وچ اے

رخنے میرے ایمان وچ ہوئے پیدا، تکیا ترچھی نظر دے نال اوہنے
اوس بُت کافر ایہہ نہیں پتا لگا، ویکھنا کیہ کجھ نوک مژگان وچ اے

نرگس چشم ، سوسن لباں، گل مکھڑا، سنبل زلف، لالے اُپر خال اوہدا
ویکھو جس پاسے اودھر یار میرا ، جلوہ گر سارے گلستان وچ اے

پھلاں بھریاں ڈالیاں چمن اندر، دِسن لدیاں نال انگیاریاں دے
اوس سوز لایاں اگاں ہر پاسے، جہڑا بلبل سوختہ جان وچ اے

مزہ زخم کھل جان وچ جو آیا، شاید اوہ مِل جان وچ نہ آوے
لنگھ جان گے فضل کجھ روز چنگے،اجے نمک باقی نمکدان وچ اے

O

کُجھ نہ نظر ہنیرے دے وچ آوے، دنیا وس رہی اے زلفِ یار دے وچ
اِک اِک دل اندر سو سو حسرتاں نیں، سو سو دل وسدا ئے اک اک تار دے وِچ

چشمِ زدن اندر مردہ دلاں تائیں، جان پا دینی بھلا بات کیہ اے
ایدوں ودھ کئی ہور وی معجزے نیں، میرے یار دی چشمِ بیمار دے وچ

سخت جان دے نال مقابلہ اے، قاتل اج اک دل دی خیر ناہیں
دَل تیری کلائی نوں پے جانائیں، جے اج دل نہ پیا تلوار دے وچ

چٹی قبر وچ باجھ ایمان مُردہ، کِھدو پھولیاں لیراں پُرانیاں نے
ایہدی ظاہرا شکل تے نہ جاناں، بڑے عیب نیں فضلؔ بدکار دے وچ

مُکھ دسیا نہ جن میرے دا، میری شب بیداری آئی نہ کم
دل موم نہ ہویا ماہی دا کوئی گریہ زاری آئی نہ کم

اُس یار پیارے پھلاں دے دل میرے ولوں ڈِٹھا نہ
میں دل تے جہڑی داغاں دی کیتی گُل کاری آئی نہ کم

بن ویرانے گلزار گئے ہو دنیا باغو باغ گئی
میرے دل دا غنچہ کھڑیا نہ میرے باد بہاری آئی نہ کم

میری جنس وفانوں اوہناں نے، کسے لیکھے دے وچ آندا نہ
میں جس دا ہوکا دِتا سی اوہ میری کھاری آئی نہ کم

کوئی پیا نہ تیر نشانے تے گئی ٹٹ کمان خیالاں دی
فرقت وچ بھُل وچار گئی، جو گل وچاری آئی نہ کم

لا عقل پھڑا کے کندھاں تے کندھاں دے تائیں ٹور لیا
کھچ برہوں جدوں رکاب لئی کوئی شاہ سواری آئی نہ کم

رُڑھ شاعری میری فضل گئی داداں نہ دتیاں دلبر نے
میری غور فکر دیاں بحراں دے وچ ترنی تاری آئی نہ کم

ونڈ لیندے نیں میرا حِصّہ میرے یار شرابی
میں ہو جاناں ساقی تائیں ویہندیاں سار شرابی

مُلاں لڑدے بھِڑدے رہندے اِک دُوجے دے وَیری
اِک دُوجے نوں ہس ہس مِلدے جپھّی مار شرابی [1]

میرے اُتے سوکھا ناہیں ہوتاں دا ہتھ پاناں
میں بھی ہاں شرابی پر نہیں پنوں ہار شرابی

زاہد وچ نماز چتارے بھُلیاں ہویاں گلاں ۔
سبھے گلاں وچ نشے دے دین وسار شرابی

میں برتھ نہیں وچ ساون ٹھوٹھی نوں مونہہ لایا
ساون وچ ہو جاون بوٹے ، گل گلزار شرابی

روزے داراں تائیں یارو سرگھی لوک جگاون
پین سیوحیاں آپے جاگن اکا کار شرابی

فضل شرابیاں اگے اوہنوں کھڑا اے نندن والا
جس ساقی دے سر توں پیندے ساغر وار شرابی

....

1- ٹکوراں دے آخر وچ پیر فضل ہوراں 'ڈاروچھنے' داعنوان مقرر کر کے چند شعر درج کیتے نیں۔ ایہناں وچ دو شعر ایسے نیں جیہناں دی ردیف 'شرابی' اے۔ ایہہ اصل وچ ستاں شعراں دی اک غزل اے جس دے پنج شعر اوہناں قلم زد کر دتے سن اوہ پنج شعر ایتھے درج کر دتے گئے نیں۔

(بیاض،ص:115)

مینوں ساہمنے بیٹھیاں ویکھ اوہنے، تو بنے عطر دے کناں دے وچ دھرلئے
کر کے چپ کیوں نہ رہواں میں بیٹھا، دسدا صاف کیوں نہیں جہڑی بات وچ اے

دِلا کملیا توں پیغام تائیں، سرِ شام ایں دین ترتیب لگائیں
کسے وقت نسیم نے وگنائیں، ایہہ پہاڑ جیڈی اج رات وچ اے☆

تکتے وچ اُڈیک کی حشر ہونداۓ، لگی کشمکش موت حیات وچ اے
نکلے جان نہ جان وچ جان آوے، پھاتی جان طرفہ مشکلات وچ اے

سوزِ غم رویاں قدرے گھٹ جانداۓ، سوزِ عشق نہ گھٹن دے وچ آوے
بدل وچ بجھ تے جان ہور اگاں، ایہہ اگ بھڑکدی سگوں برسات وچ اے

پینا آکھیا چھڈ دے سو واری، ایہہ نہ ننگ ے نوشاں دا باز آیا
لے جائے چک کے فضل نوں کتے کوئی، ڈگا ہویا راہِ خرابات وچ اے

....

☆ ٹکوراں وچ ایس غزل دے پہلے دو شعر موجود نیں۔ ہتھ لکھتی نسخے وچ پنج شعر ملدے نیں جیہڑے ایتھے پیش کیتے جا رہے نیں۔ (بیاض، ص: 118)

جوٹے

دُکھڑے میرے باجھ حسابوں پھول سناواں کہڑے کہڑے
سارا سینہ داغاں بھریا داغ وکھاواں کہڑے کہڑے

چوٹاں دس جوگ نہ رہندے چوٹاں کھاندے جہڑے جہڑے
اوہ گواچ گئے خود اوہنوں ڈھونڈن جاندے جہڑے جہڑے

عین ہدف تے دنیا بیٹھی کون ہٹائے کہنوں کہنوں
چھڈ کے ناوک نظر اوہدی دا خالی جائے کہنوں کہنوں

اوسے اوسے ہاسہ جاتا دکھ سنایا جہنوں جہنوں
اوہا اوہا ویری بنیا یار بنایا جہنوں جہنوں

اپنے آپ دیاں نہ چاہیاں میں رسوائیاں کتھے کتھے
حُسن جمال تیرے دیاں میں نہ دھماں پائیاں کتھے کتھے

تھاواں یاد نہیں میں سمجھاں گوائیاں جتھے جتھے
رخ تیرے دیاں مینوں چمکاں نظری آئیاں جتھے جتھے

چارہ سازا زخم میرے تے مرہم لائیں ہولی ہولی
پولا پولا سہندا سہندا ہتھ لگائیں ہولی ہولی

کھویا سی دل میرا جہنے کول بلا کے چھیتی چھیتی
میں بلاواں تے لنگھ جائے نظر چرا کے چھیتی چھیتی

جس وچ حُسن نہ چمکاں مارے اوہ کیہ بانی پھکی پھکی
عشق نہیں مذکور جہدے وچ رہے کہانی پھکی پھکی

شیرینی ونڈ مجلس اندر سُر پرتا کے مِٹھی مِٹھی
مطرب آکھ فضل دے جوٹے تار ہلا کے مِٹھی مِٹھی

نظم

بزبان زبیر جیلانی متعلقہ سالگرہ دختر ش اسما جیلانی اطال اللہ عمرہا

(بتاریخ...... دسمبر 1968ء بروز جمعۃ المبارک)

پورے اک ورہے دی ہوگئی میری کرماں والی دھی
رب کرے تے ہووے میری دھیاں وچ مثالی دھی

میں باہروں جد گھر وچ آواں اُڈ پُڈ جان تھکیویں میرے
دوروں ویکھ مینوں جس ویلے ہس ہس مارے تالی دھی

میں گودی وچ لے کے لیہنوں جی اپنا پرچاندا رہناں
نال کھڈونیاں دے پئی پرچے میری بھولی بھالی دھی

ایہدے ہوندیاں جان گیا میں عزت حرمت دھیاں والی
ایہہ ہے دین ایمان میرے تے عزت دی رکھوالی دھی

میں جاتا سی دھیاں نالوں پُتر ہوندے بہت پیارے
کڈھ گئی دل میرے وچوں میری خام خیالی ڈھی

ستر ، حیا ، مروت ، حکمت ، علم ، سیادت ، نیکی ولوں
میں چاہناں واں کدی نہ ہووے دامن تیرا خالی ڈھی

قدرت پائے اپنی ہتھیں نوری رشماں گہنے تینوں
توں دنیا دے اُتے چمکیں بن کے بدر کمالی ڈھی

گلاں سکھیوں نی جس ویلے پہلاں کلمہ طیب سکھیں
ایہدے پڑھیاں رہے گی تینوں ہر ویلے خوشحالی ڈھی

سُن سُن تیریاں مٹھیاں گلاں بھکھا دل میرا نہ رجے
بخشے پئی حلاوت مینوں تیری ، قند مقالی ڈھی

ٹرناں سکھیوئی تے ٹر پیریں بابا جی[1] دے قدمیں لگیں
گھیو دے بلدے دیوے دھر کے وچ چاندی دی تھالی ڈھی

بالاں وچ مُونڈے نالے دائم شاہ[2] دا دلیا ونڈیں
شاہیں[3] جا کے اپنی ہتھیں بالیں چار دوالی ڈھی

اسما توں صدیق اکبرؓ دی اسمٰؓ دے قدماں تے چلیں
دین دُنی وچ دونہیں جہانیں ماسی رُتبہ عالی دھی

رہنا ملت ابراہیمی ، مذہب حنفیہ اُتے قائم
اصحاباں تے آل اطہر دی حُب اندر مثالی دھی

وڈی ہویوں تے نہ کدھرے ناٹک سینما ویکھن جائیں
جائیں داتا دی درگاہے جائیں ابوالمعالی دھی

عبدالقادر جیلانی نوں اپنا قبلہ کعبہ سمجھیں
رمز حقیقی سمجھن واہتے نپیں پیر غزالی دھی

ہے دعا توں جہڑے ویلے وچ میدان عمل دے آویں
لوکاں نوں کر لے گرویدہ تیری نیک خصاصی دھی

1- حضرت سید کبیر الدین شاہدولہ گنج بخش دریائی گجراتی رحمۃ اللہ علیہ
2- حضرت دائم شاہ ولی رحمۃ اللہ علیہ، خلیفہ جناب شاہدولہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ
3- مزار حضرت سید میراں افضل اعلیٰ رحمۃ اللہ علیہ خلیفہ اول جناب حضرت شاہدولہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ

پیر فضل ہوراں دا ہتھ لکھتی نمونہ

ہوندیاں جنہاں اکھیاں وی تے لگدا سجھا نئیں
ہوندیاں سمجھوں نہ کجھ کرناں عقلاں سجھا نئیں

میں سمجھاں داں نئیں اوہدے سوا کوئی ہور
تو سمجھیں کے کوئی اوہدے سوا سجھا نئیں

جن دلوں تھکیئے نے موتیہ ربّ دے جھلیاں ہنیدیاں
سجھیاں نوں آکھنے والا ہترا سجھا نئیں

رلیاں دکھاں دے وچ رل جائے ہمدردی دا رنگ
ہنڈ کر دکھاں دا آزار نا بجا سجھا نئیں

ساریاں پیڑاں نے مل کر گلے لگ لیاں اوہناں دی درد
ویریاں مرضاں نوں کتناں لا دوا سجھا نئیں

سن گل میری جنہاں دے دل نے پتھر دی مثال
سینوں نہ چھیڑیں جنہاں دا فیصلہ سجھا نئیں

ہوں دلا چھڈ دے ہن لے دی زلف سجناں دا خیال
نال جنہاں کھیڈنے دا مشغلہ سجھا نئیں

فضل ای لباس ہے دنیا ایں کھول منیانے دے رہر
چیریاں جنہاں دلوچ ہنیرا سجھا نئیں

نہ دم نکلے نہ جائے غم اساڈا + بے وجہ عالم عجب عالم اساڈا

اوہ پیش یار آ رلیا جانے + سمجھا دشمناں ماتم اساڈا

ہجر دے صدمیاں لئی ہن دنا + جگر محکم نہ دل محکم اساڈا

تساں نوں لطف میرا جانن توں + سمجھ تساں غنیمت دم اساڈا

تماشہ بن گئی حالت اساڈی + فضل کوئی نہیں محرم اساڈا

— ooo —

(ب)

بیا نچنے تے نشہ کر کے نشہ کار جاندے نے

میں نپیاں کر کے جدھر زلف عنبر بار جاندے نے

صبا کیہوں دن بدن اینی معطر ہوندی جاندی اے

پتہ لگے مجرم سیبرنوں سرکار جاندے نے

میں خط دے ہوئے پرزے ہیا ہویا نذر آتش دی

جس دا صنم ویکھناں معلوم ہوندا تا رجاندے نے

کلومنت عشق دی وچ قاعدے قانون وکھرے نے

کہاندے نے سراں نوں جیہڑے ہن اوہ سر دار جاندے نے

نہ رہن منجھ تے جماعے شیخ جاون مسجد اں دیول

سنسر دی تھکیاں لا ول وچ دے دستار جاندے نے

اپنی اوہدیاں جیماں جیہاں وچ اثر کی اے + جو دنیا دے اوہناں نوں تے پا جو بیمار جاندے نے

تساں نے وسے وچ لعل جا بدے گے در کار دنا اے

تماراں فضل ہیوری تر چھدے دربار جاندے نے

راواں

1968ء کا دور پنجابی شاعری کے حوالے سے پیر فضل گجراتی کا دور تھا۔ پیر صاحب کی شاعری کی دھوم گجرات سے نکل کر پنجاب بھر میں پھیل چکی تھی۔ میرے خیال میں پیر فضل گجراتی 20ویں صدی کی پنجابی غزل کے امام اور سلطان تھے جن کی غزل کی حکمرانی آج بھی پورے جاہ و جلال کے ساتھ قائم ہے۔ (غفور اسلم)

پیر فضل گجراتی کا بڑا اعزاز یہ ہے کہ وہ پنجابی زبان کے شاعر تھے پنجابی زبان میں ولایت آشنائی کا رنگ بہت گہرا ہے، پنجابی شاعری کی روایت میں ولایت، جمالیات، دینیات کا ادراک نامہ بڑا دلآویز اور روح پرور ہے۔ اس لیے اُن کے لہجے میں صبر و تحمل، تجمل، شوکت، نفاست، درویشی، گداز، جلال اور جمال کی تمام کیفیات کا سرور ملتا ہے۔ (پروفیسر سید مسعود ہاشمی)

پچھلی ربع صدی کے دوران گاہ گاہ اردو کے لیے پنجابی کی مخصوص بحروں میں اظہار خیال ہوتا رہا ہے اور پنجابی کے ارباب سخن اردو فارسی بحروں میں شعر کہتے رہے ہیں۔ پیر فضل حسین فضل گجراتی نے بھی اس ذوق کو ترقی دی ہے۔ مضامین کا تنوع اور زبان کا رسیلا پن انہیں فطرت سے ودیعت ہوا ہے۔ بات فکر و حکمت کی ہو یا عشق و مستی کی ان کے پیارے اسلوب سخن سے نکھر جاتی ہے۔ (عبدالعزیز فطرت)

پیر فضل حسین فضل کی غزل پڑھتے ہوئے آپ محسوس کریں گے کہ اس میں غزل کے مزاج کی بھی اتنی ہی رعایت ہے جتنی پنجابی شاعری کے مزاج کی۔

(وقار انبالوی)

غزل کی گوناگوں خصوصیات میں سے ایک اہم خصوصیت یہ ہے کہ ایک

نہایت ہی مختصر ڈرامے پر مشتمل ہوتی ہے۔ یہ ڈرامہ بالعموم المیہ ہوتا ہے۔ پیر فضل کی غزلوں کی جان ہی ڈرامہ ہے۔ (پروفیسر محمد بشیر)

غزل جسے ہم نغمہ محبت کہتے ہیں۔ "ڈونگھے پینڈے" بھی محبت کے نغموں کا خزینہ ہے، غزلیں ہی غزلیں وہی باتیں جو دیگر اہلِ دل کہتے آئے ہیں۔ پیر فضل صاحب کی غزلیں دلکشی اور جاذبیت کی رو سے زندہ رہنے کا حق رکھتی ہیں۔

(پروفیسر محمد منور مرزا)

آج نوجوان پنجابی شعراء کی وجہ سے جدید پنجابی غزل امکانات کی ناقابل یقین وسعتوں کی طرف بڑھ رہی ہے۔ مگر میرا یقین ہے کہ ان وسعتوں کی نشاندہی پیر فضل نے کی تھی۔ (احمد ندیم قاسمی)

پیر صاحب کی غزل میں روایت کا جو رچاؤ ہے، میرے خیال میں پیر صاحب کی غزل میں عجمی شعری روایت کا ظہورِ تازہ ہے، ظہورِ تازہ میں اس لیے کہہ رہا ہوں کہ اس میں برصغیر پاک و ہند اور بالخصوص پنجاب کا مزاج اور اس کی تہذیبی جھلکیاں بھی شامل ہوگئی ہیں۔ (پروفیسر انور مسعود)

میرے نزدیک اردو بحروں میں پنجابی نظم لکھنا بڑی جان جوکھوں کا کام ہے اور پھر اس میں تمام تر پنجاب کا لب و لہجہ برقرار رکھنا ناممکن کے قریب قریب مشکل ہے، میرے مطالعہ کی رو سے پیر فضل پہلے شخص ہیں جنہوں نے اردو بحروں میں پنجابی غزل کہنے کے بیشمار تجربے کیے ہیں اور ان تجربوں میں کچھ سیکھنے کا کافی مواد ملتا ہے۔

(پروفیسر ریاض احمد شاد)

پیر فضل شاہ دیاں غزلاں وچ بنھے گئے مضموناں دی وودھتا پرسنسا یوگ ہے۔ اُس تصوف، اخلاق، فلسفہ شعرو گیان، حسن و عشق، راز و نیاز، رندی، سارے ہی مضموناں اُتے بڑی کامیابی نال ہتھ آزمایا ہے اُس دے ہتھاں وچ پنجابی غزل نشچے ہی بڑی اُگھڑی ہے۔ (سادھو سنگھ ہمدرد)

